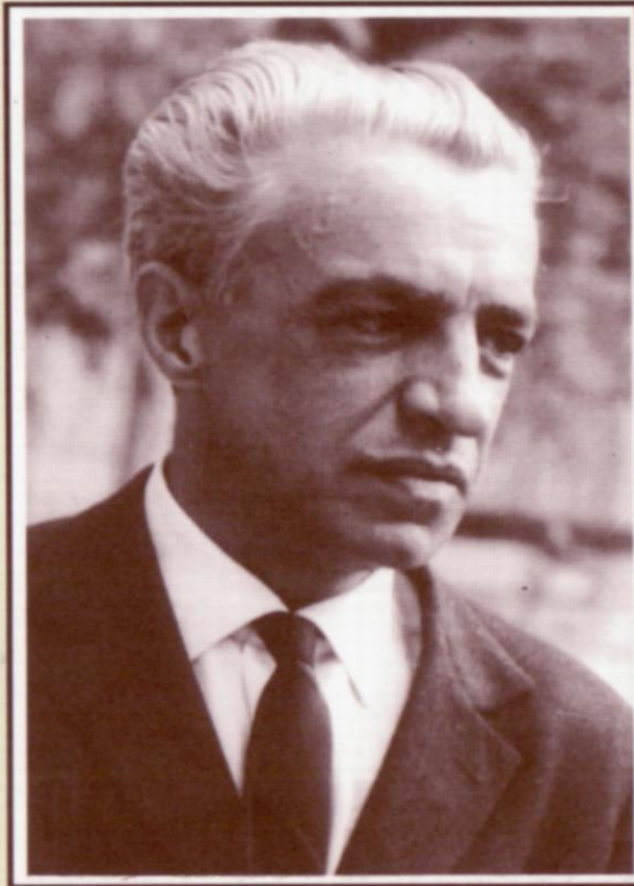

Draskóczy István

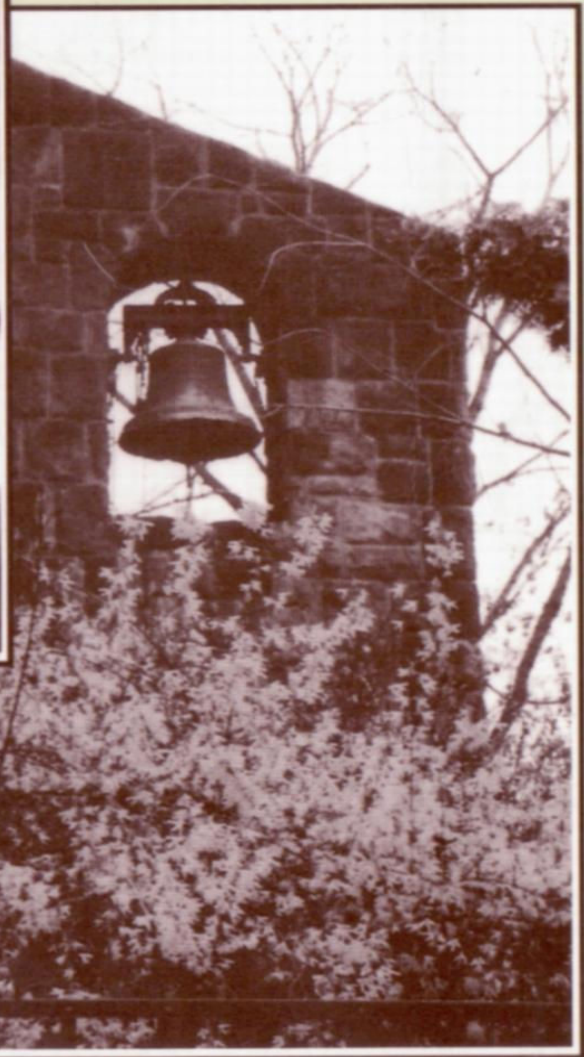

**„Nékem az élet Krisztus -
és a meghalás nyereség.”**

DR. JOÓ SÁNDOR
élettörténete

A
Budapest-Pasaréti
Református
Gyülekezet első
lelkipásztora

PARAKLETOS KÖNYVEK

Draskóczy István

DR. JOÓ SÁNDOR

**a Budapest-Pasaréti Református Gyülekezet
első lelkipásztorának**

életréte

HU ISSN 1215-7848
ISBN 963 8387 03 3

Kiadja a Parakletos Alapítvány
Kiskunfélegyháza. Wesselényi u. 7.

Felelős kiadó: Damásdi Dénes
Szedés, tördelés: Turcsányi Zoltán

***Nekem az élet Krisztus -és
a meghalás nyereség.
(Philippi 1,21)***

A könyv címének indokolása:

Egy holdvilágos éjszaka a Pasaréti úton sétálva beszélgettünk. Sok minden szóba került életről, munkáról, halálról, felelősségről, félelmekről és öregedésről.

Egyszerre valami ötlettől megragadva ezzel a kérdéssel fordultam oda Joó Sándorhoz.

- Nem félsz a haláltól?

Megállott. Megragadta a vállam és valami nagyon mélyről fakadó meggyőződéssel válaszolt.

- Az örökélet, az üdvösség a legnagyobb realitás. A halál az ebbe vezető kapu. Hogy félnék hát tőle? Nekem az élet Krisztus, a meghalás nyereség. Szeretek élni, de boldogan halok meg.

Idézet Joó Sándor végakaratóból: „Jézusban való hitemben boldog voltam és hiszem, hogy az is maradok örökké”

Előszó helyett

Inkább meghajlás szeretne lenni ez a pár sor, kora legnagyobb igehirdetője előtt, mert így nevezte Ravasz László Joó Sándort; ám Draskóczy István előtt is, aki hallatlan műgonddal és irodalmi szinten írta meg barátja életét úgy, ahogy az szétválaszthatatlanul beépült a pasaréti egyházközség életébe, mert ez a mű Budapest egyik legelőbb gyülekezetének története is Joó Sándor haláláig.

Ez a nagy református igehirdető karizmatikus személyiségként élt és szolgált közöttünk. Valaki egyszer azt mondta róla: elegendő, ha felmegy a szószékre, lehajtja a fejét, majd elmosolyodik, a hívek máris tudják és előre értik, amit Krisztusról mondani lehet.

Valóban, puritán - egyszerű, világos igehirdetése Krisztust sugárzó jelenléteként - történt, mert nem elhangzott, hanem valóban történt.

Minden tulajdonsága a jézusi nagy Szeretet színeire bomlása volt, mint a napnak a szivárvány. Szelídsége, alázata, szerénysége, beleérző érzékenysége, szolgálatkészsége, derűje, még olykori szomorkássága is. Egyszerre volt gyermekded és tudós, lobogó és megnyugtató, vezetett és vezető, sebezhető és felvértezett: homo christianus az Úrban, mert e negyedik dimenzióknak nem csak hirdetője, de élőjeként is élt közöttünk. Ez a negyedik dimenzióban-léte tette lelkigondozóvá a mellélülés (és nem a leereszkedés) művészevé, aki cinkosság nélkül azt is megértette, amivel nem értett egyet, s lelkigondozottja éppen ettől megrendülve tért, vagy gyógyult meg. Haláláig barátja voltam, ezért vallhatom: ismerte a megszelídítés titkát.

Nem véletlen, hogy mindig tele templom előtt prédikált, s előjegyzési naptára előre beírt lelki békességet kereső nevekkel és szolgálatokkal, de az sem, hogy irigyei még politikai módszerekkel és eszközökkel is támadták, ide-oda citáltatták. Halála előtt három nappal is egy cukrászdába kellett mennie, mert kellett valakivel találkoznia ún. „baráti beszélgetésre”. Azt, hogy a hivatalosok mellőzték, még elviselte volna, sokkal nehezebben, hogy tenyerére tett szívét, amelyet - „én mégis szeretlek” mozdulattal egyesek felé nyújtott - kiütötték a kezéből. Ez megviselte törékeny egészségét.

Valóban elmondhatta Pál apostollal: „ez a kincsünk cserépedényekben van, hogy ezt a rendkívüli erőt Istennek tulajdonítsuk és ne magunknak”, ti. amivel mégis haláláig szolgált. És ezt is mondhatta volna - most hadd valljam helyette - „Mindenütt szorongatnak minket, de nem szorítanak be, kétségkedünk, de nem esünk kétségbe. Üldözöttek vagyunk, de nem elhagyottak, letipornak, de el nem veszünk. Jézus halálát mindenkor testünkben hordozzuk, hogy Jézus élete is látható legyen testünkben... (1Kor 4,7-11)

Egy igehirdetésében azt mondta: „Senki nem betegségben hal meg, hanem mert eljött az ideje.” Neki hamar, túl hamar jött el. hiszen még ma is élhetne. Ám Draskóczy István könyvében úgy találkozhatunk vele, mintha élne.

De hiszen él is az Úrban és sokunk szívében.

Budapest, 1993.

Gyökössi Endre

1. fejezet

Nővérei visszaemlékezései gyermekkorára

A régi és az új Kecskemét. A családi ház. Meghal Gyula és megszületik a „kis fekete fiú”. Vasárnapi iskola és iskola. Az első vadászat tanulságai

- Gyermekkorunk feledhetetlen emlékei a kecskeméti otthonunkhoz fűződnek- Ma már alig lehet ráismerni arra a városra, ahol valamikor gyermekkorunkat töltöttük.

Ezt majdnem könnyes szemekkel mondja még Joó Sándor fiatalabb nővére, Joó Mancsi, mert hiszen csak pár hete annak, hogy öccsét a budapesti Farkasréti temetőben eltemették. De aztán erőt vesz magán és több esti beszélgetésben szívesen mondják el másik nővérével együtt azokat az emlékeket, amiket „Sanyó” gyermekkorából hoztak magukkal.

Egymástól veszik át a szót és a krónikásnak nem kell mást tenni, mint ezeket a megnyilatkozásokat formába önteni, fonalra fűzni és leírni.

- A mai Kecskemét óriási változáson ment át egy fél század alatt. A kis mezővárosból, amelyik még nem is olyan régen Nagykőrössel versenyzett az elsőségért, a XX. század közepére hirtelen nagyváros lett. A gyepes, poros, homokos városka levetette régi külsejét, falusi jellegét.

- Ma már hiába keresné valaki azt a kecskeméti polgárt, akit Mikszáth Kálmán olyan szépen és szeretettel megrajzolt. Aki vasárnaponként ott gyűlésezett az egyetlen kecskeméti piacon, amit a három templom még ma is szegélyez. Esős időben pedig ott pipázott a nyitott verandáján és élte kényelmesen városi kultúrával átítatott falusi életét.

- Sándorral mi még a régi Kecskeméten, a kicsit romantikus, kicsit hagyományos és maradi, de nekünk nagyon kedves Kecskeméten nőttünk fel.

- A két világháború Kecskemétből nagyvárost csinált. Homokos utcáiból aszfaltos utak lettek. Ipara hirtelen fellendült. Kereskedelme kiszélesedett. A szatócsboltok átadták helyüket az áruházaknak. A petróleum jellegzetes szagát kiszorította a benzinszag és a szénailat helyett olajszag érzik. A kecskeméti ember eleinte sajnálta a pusztuló, vályogból épült

parasztházakat, de később büszke lett az egyre jobban szaporodó emeletes házaira.

- Ahogy most megelevenedik előttem a régi város és rá gondolok a maira, nehéz lenne már elválasztani egymástól azt a három elemet, ami a régi Kecskeméten még térben is elég élesen elkülönült egymástól: a várost, a falut és az árnyas nyaralót.

- A városi rész büszkén hirdette a kultúráját. Iskolái nemcsak Kecskemét és az Alföld, hanem az egész ország számára nevelték a kulturált emberi és tudóst.

- A falu emlékeztetett a veritékes munkára. Óriási határában gyümölcs és szőlő, gabona és zöldség termett. Az ország egyik veteményes kertje és szinte legnagyobb gyümölcsöse volt. Barackjának híre az országhatáron is túljutott.

- Nyaralói, villái az igényességről beszéltek. Az árnyas villasorok annak az emberrétegnek az igényességét hirdették, amelyik a homokból kultúráját, a tudatlanságból tudományt, az elmaradottságból felemelkedést, a kereskedelemből civilizációt teremtett.

- Ebben a villanegyedben állott a mi kis családi házunk. Ezt már így szokták mondani, hogy a „kis családi ház”, de ahogy most az évtizedek távolságából visszagondolok rá, nem is volt az olyan kicsi. Hat szobás, emeletes, szép, kényelmes otthon volt az. Egy bécsi építész, Mende Valér építene. És nemcsak mérnöki szaktudását, hanem emberi gondosságát és szeretetét is beleépítette. Nem fényűzéssel, de a mindennapi élet megkívánta kényelemmel volt berendezve.

- Rengeteget játszottunk az udvarán. Helyesebben nem is udvara volt, hanem kertje, vagy még inkább parkja. A ház homlokzata ugyan az utcára nézett, de csak télen, amikor a fák lekopaszodtak, akkor lehetett rálátni az épületre, különben szinte rejtve húzódott meg a lombos fák között. Édesapánk nagyon szerette a gyümölcsöst és a ház körül is magas növésű alma- és körtefákat ültetett. Az utakat virágágyak és díszcserjék övezték. Az 5-600 négyszögölből még veteményeskertre is futotta.

- Nekem olyannak tűnik ma is ez a felejthetetlen kedves otthon, mint valami elvarázsolt tündérgert, hiszen gyermekkorom és nagylánykorom legszebb emlékei ott laknak annak falai között.

A nagyobbik nővér nem szól semmit, csak némán rábólint és látszik az arcán, hogy pontosan ugyanígy érez. Szinte kirajzolódik szemünkben a régi ház, ahol felnőttek és ahol édesapjuk édesanyjukkal megöregedett.

- Édesanyánk nagyon szeretett az erkélyen pihenni. Szerette a csendes, meleg nyári délutánokat és estéket itt tölteni. Ha munkája engedte, kényelmes

karosszékében jó könyvvel a kezében vagy kötésével, méginkább horgolásával az ölében innen figyelte a ház életét, zaját, készen arra, hogy bármely pillanatban felugorjon egy gyermeksikítésre, vagy hangos szóváltásra.

- Itt szeretett ábrándozni is. Mikor már nagylányok voltunk, sokszor mesélt róla, hogy itt üldögélt igen gyakran azokon az őszi délutánokon is, amikor negyedik gyermeke megmozdult szíve alatt. Arra kérte Istent, hogy fiú legyen a kis jövevény.

- Mindig éreztük, hogy minket is nagyon szeret. Soha nem tett különbséget a gyermekei között, de nem tudta elfelejteni az első gyermekét, a korán meghalt Gyulát. Édesapánkkal együtt nagy reménységeket fűztek hozzá, mert nemcsak testileg, de szellemileg is korán fejlett fiúnak látszott. Mindig könnybe lábadt a szeme, valahányszor arra a rettenetes balatoni napokra gondolt, amikor Isten elvette szemük fényét.

- Mi csak édesanyánk elbeszéléséből tudjuk, hogy amikor Gyula megbetegedett, mumsz volt a családban. Eleinte maga az orvos is csak erre gyanakodott. „Tartsák melegben, jól be kell kötni a nyakát, nem lesz semmi baj. Majd rendbe jön.” És nem jött rendbe! Sőt egyre lázasabb és tüzesebb lett. Mire az orvos észrevette, hogy sokkal nagyobb a baj, mint eleinte hitte, - már késő volt. Nem lehetett segíteni rajta. Hiába vitték lélekszakadva Budapestre az Újszentjános kórházba a legkiválóbb szakértőkhöz - nem tudták megmenteni.

- Különben halála után is sokáig élt még Gyula a családban.

- Szegény Révész nagymamára, édesanyánk édesanyjára úgy emlékszem vissza, hogy sokáig ő volt az egész család egyben tartója. Már nem tudom biztosan, csak úgy rémlik, hogy ő vezette be azt a szokást, ami gyermekkorunkban hosszú ideig megmaradt. Minden vasárnap, - de úgy ahogy mondom - minden vasárnap - teszi hozzá Joó Mancsi az elbeszéléshez - az volt a délutáni program, hogy kimentünk a temetőbe meglátogatni Gyula sírját. Édesapánk néhány szál rózsát vágott a kertben és azt vittük magunkkal. Valami nagyon ünnepélyes és megható emlék él bennem ezekről a vasárnapokról.

- Látjátok, ezért szereltem volna én akkor egy kisfiút, hogy Isten pótolja ki az elvesztette! - mondta sokszor később édesanyánk.

- Isten meghallgatta kérését.

- Fia született.

- 1910. február 17-én született meg a negyedik Joó gyermek: Sándor

- Ritka fekete bőrű kisfiú volt.

- Szeme csillogott, mint két fekete gyöngyszem.

- Haja olyan volt, mint az ébenfa.

Az egész gyermeket mintha a Nílus mellől importálták volna. Ha fürdették, fénylő, sötét bőrén úgy állottak a vízcseppek, mint tündöklő gyöngyszemek.

- Temperamentuma azonban tiszta magyar volt! Üvöltött az első pillanattól fogva, és egészséges mozgékonyágában nyoma sem volt a keleti kényelemnek és tunyaságnak.

- Mikor édesanyánk meglátta, csaknem megrémült tőle. Később mondta el, hogy mennyit síkálta kis Sanyót, hogy kifehérítse, ha csak egy kicsit is, de hasztalan volt minden súrolás: Sándor maradt az, ami születésétől kezdve volt, szép, fekete fiú. És nekünk így volt ő kedves mindig.

- Bár ő volt a legkisebb a testvérek között, lassan mégis ő lett a vezér minden játékunkban. Azt nem lehet mondani, hogy nagyon akaratos gyermek lett volna, sőt inkább engedékeny természete volt. De mégis mindig keresztülvitte azt, amit akart. Nem volt erőszakos, de fiú volt. Elevenségében is inkább csendes. Hiányzott belőle a fiúk vadsága. Soha nem láttuk verekedni, pedig védte a maga igazát. Sokkal inkább eleven eszével szerezte meg az elsőbbséget, mint izmaival. Már gyermekkorában minden helyzetben azonnal feltalálta magát. Hirtelen felfogóképességével nemcsak az összefüggéseket látta meg rögtön, hanem világosan tudta, hogy mit kell tenni.

- Gyakran megtörtént, hogy édesapánk magyarázott valamit és még a felénél sem tartott mondanivalójának, Sanyi már tudta, hogy mi lesz a vége. Hamar kifejlődött benne mind az intuíció, mind a logika. Gyermekkorában jelentkezett már az a képessége, hogy belső látással nyomon kövesse és átélje mások gondolatait és érzéseit, ugyanakkor pedig egyre erősödött rendszerező készsége, következetes gondolkozása.

- Ezek révén lett már nagyon fiatalon társai között vezér és irányító.

- Mi testvérek nagyon összetartottunk. Szüleink ennek örültek, és maga a családi légkör is elősegítette ennek a testvéri szeretetnek a megerősödését.

- A szülők sokszor nem is tudják, még csak nem is sejtik, hogy a gyermekek mit lesnek el apjuk, anyjuk beszélgetéseiből. És az így megtudott szavakból milyen messzemenő következtetéseket, vagy felnőttek nyelvén szólva: „tanulságokat” tudnak leszűrni.

- Egyszer édesapánk Sanyit valami csínytevése miatt szigorúan megbüntette.

- Ma nem kapsz ebédet, és amíg mi ebédelünk, kint fogsz tanulni a kertben.

- Ebéd után az idősebb nővér, Sári, összeszedett titokban valami elemózsiát és kicsempészte Sanyinak. Azt hittem, - meséli a fiatalabb nővér - senki sem látja, de édesapám az ablakból észrevette és figyelte ezt a testvéri manipulációt. Odaintette az ablakhoz édesanyánkat, de nem vette észre, hogy én ott vagyok a közelben. „Most már nem félttem a gyerekek jövőjét, - súgta édesanyánknak - jó testvérek lesznek, nem fogják egymást elhagyni a bajban.”

- A családi otthon mellett másik felejthetetlen kedves emlék gyermekkorunkból a gyülekezeti élet. Kecskeméten nagyon élénk élet volt a református egyházban. Olyan lelkészünk volt, akit a Kálvin téri gyülekezet vitt el tőlünk Budapestre. Muraközy Gyula embernek sem mindennapi volt, lelkipásztorban pedig különösen párját ritkította. Mi mint gyermekek öntudatlanul is méltányoltuk színes, kedves, vonzó egyéniségét. Nem tudtuk volna megmondani, hogy miért, de nagyon szerettünk vasárnapi iskolába járni, ahogy akkor a gyermekistentiszteletet nevezték.

- Édesapám, aki a kecskeméti református jogakadémiának a professzora volt, - mondja el visszaemlékezéseit az idősebbik nővér - baráti viszonyban volt Muraközy Gyula bácsival, bár édesapánk jóval öregebb volt nála, szegről-végről rokonok is voltak. Sok estét töltöttek együtt édesapáméknál.

- Egy ilyen beszélgetésben szólalt meg egyszer Gyula bácsi. „A Sanyi fiú mostanában nagyon szorgalmasan ott van a vasárnapi iskolában.”

„Érdekes - mondta édesapám - eleinte figyelmeztetni kellett, de mostanában erre már nincs szükség.”

„Észrevettem - folytatta Gyula bácsi -, hogy nagyon szeret énekelni és igen megbízható a hallása.”

- Édesapánkból kitört a nevetés.

„Te, Gyula, hogy vehetted ezt észre, mikor neked kimondottan botfüled van?!”

„Na, nem egészen hallás után jöttem én erre rá - pirult el egy kicsit Muraközy bácsi - bár szívesen megmutatom az indexemet, hogy énekből is jelesem volt a teológián.”

- Édesapa valami olyan mozdulatot tett a kezével, amivel jelezni akarta a ki nem mondott szavakat: „nagy dolog is a teológián jelest kapni énekből” - a nevetést azonban abbahagyta, mert kíváncsi volt, hogy mit is mond még Gyula bácsi.

„Az igazság az, hogy a vasárnapi iskolában az énektanulásnál a többiek még alig-alig mernek énekelni, Sanyi pedig már harsogja a dallamot. Amint erre rájöttem, magam mellé vettem segédtanítónak. Egymásnak segítünk. Most már együtt tanítjuk az éneket. Úgy látom, ez neki is tetszik. mert nagyon szeret énekelni. Nekem pedig jó segítség a jeles bizonyítvány mellett is - tette hozzá élénk derűltség közepette. - Meglátjátok, hogy ebből a kisfiúból még lesz valaki, mert nem csak hallása, hanem esze is van.”

- Egy dologban mégis sok gondot okozott Sanyi diák korában édesapáméknak: nem szerette a könyvet. Szívesen tanult, játszott. Elvégezte a kötelességét, hanem amint lehetett szaladt ki a szabadba. Édesapáméknak feltűnt, hogy ez a különben eszes fiú, soha egy könyvet nem vesz a kezébe. Pedig szüleinknek nagyon szép könyvtárunk volt. Édesapám, mint egyetemi tanár, egészen ritka, becses szakkönyvtárat gyűjtött össze, de a könyvtárának irodalmi része is igen gazdag volt. Ő maga a szakkönyvek mellett minden valamire való magyar regényt is elolvasott. Ezért volt feltűnő, hogy Sanyi annyira nem érdeklődik a könyvek iránt.

- Be-benézett apánk a gimnázium épületébe is. Nem kimondottan azért, hogy Sanyi dolgai után érdeklődjék, hiszen erre nem igen volt szükség. Bármilyen adódott az igazgató és a tanárok úgyis elmondták, ha találkoztak. Kecskemét nem olyan nagy város, hogy szinte mindennap ne menjenek el egymás mellett az ismerősök. Most azonban már hónapok óta foglalkoztatta Sanyinak ez a könyvvel szemben való magatartása és ez vitte be a gimnázium magyartanárához.

- Csodálom, - mondta a magyartanár, aki különben Sanyit nagyon szerette - hogy ilyen problémájuk van, mert én nem vettem észre ezt. Az anyagot rendesen tudja.

- Nem is arról van szó ~ magyarázta édesapám -. hogy nem tanul, hanem arról, hogy a kötelező olvasmányokon kívül nem igen látok könyvet a kezében. Ezen szeretnék valahogy segíteni. Azt hiszem, hogy még nem jött rá az olvasás ízére. Erőszakkal nincs értelme rákényszeríteni, de meg nem is lehet. Neki magának kellene rájönnie arra, hogy mit jelent a könyv. Nem csak tanult embert, hanem széles ismeretekkel bíró embert, olvasott embert szeretnék nevelni belőle. A botcsinálta tudós nem ér semmit.

- Most tűztünk ki egy irodalmi pályatételt, amit csak sok olvasás után lehet megoldani. Rá kellene venni a fiút, hogy vágjon neki ennek a munkának.

- Édesapa elgondolkozott egy pár pillanatig, majd fogta a kalapját és a botját.

- Köszönöm szépen, nagyon jó ötletet kaptam.

- És ezzel sietett haza. Magában még néhányszor megforgatta a gondolatot és amikor végleg kiformalódott, megszólította Sanyit.

- Édes fiam, hallom, hogy egy rendkívül érdekes pályatételt tűztek ki az iskolában. A pályadíj sem kismiska. Érdemes volna foglalkozni vele. Sőt, teszek neked egy ajánlatot: ha megnyered az első díjat, én a nyereményt megduplázom.

- Látszott Sanyin, hogy megkapta a gondolat. Nem vette észre a csapdát, hanem harapott a „pályadíjra”, mert régen fájt a foga egy jó kis fényképezőgépre.

A tétel ez volt: „Jókai szebb női alakjai”. El kellett ehhez olvasni szinte az egész Jókai jubileumi kiadást. Mire ennek a munkának a végére ért, nemcsak a pályadíjat nyerte meg, hanem a könyvet is megszerette.

- Még egy nagy dolgot tanult Sanyi gyerekkorából édesapánktól, amit sokat emlegetett. Édesapánk egyik legkedvesebb szórakozása a vadászat volt. Szabadidejében szeretett vadkacsázni. Ilyenkor, ha jó kedve volt, magával vitte nagyobb fiú korában Sanyit is. Sőt egész fiatalon már puskát is adott a kezébe, hadd próbálkozzék maga is.

- Egy ilyen alkalommal történt, hogy Sanyi. amint meglátta, hogy felröppen egy csapat vadkacsa, felkapta a fegyvert és közéjük durrantott csak úgy vaktában, ahogy általában a kezdő kacsászók szoktak.

- Mit csinálsz Fiam? - csóválta meg fejét édesapa.
- Vadászok! - felelte kissé önérzetesen Sanyi.
- Ez csak lövöldözés, de nem vadászat édes fiam. Tanuld meg, hogy mindig egy madarat kell megcélozni a sok közül, akkor valószínűleg valamelyiket eltalálsz, de ha csak közibük durrantasz, egészen bizonyos, hogy egyiket sem ejted el.
- Később Sanyi sokszor emlegette már lelkész korában, hogy az első nagy homiletikai szabályt ebben a tanításban kapta. Gyakran gondolt rá, hogy prédikálni sem lehet csak úgy vaktában, az emberek feje fölött, nagy általánosságban, hanem ott is valakit meg kell célozni, valamilyen konkrét esetre kell gondolni, hogy az igehirdetésnek eredménye legyen.
- Az első világháború szinte észrevétlenül suhant át felettünk. A háború közepén kezdte el Sanyi az elemi iskoláit és mire a gimnáziumba került, már vége is volt azoknak a rémségeknek, amiknek mi a hátszágban akkor szinte csak a hírét hallottuk. Nem emlékezünk arra, hogy különösen nélkülöznünk kellett volna. Ha szűkösen is, de mindig előteremtették szüleink azt, amire szükségünk volt.
- Sanyi testalkatánál fogva sovány gyerek volt, nem az élelemhiány okozta, hogy szinte csont és bőr volt. Így könnyen sikerült bejuttatni azok közé, akiket a háború után különböző nyugati országokba „nyaraltatni” vittek. Így került ki Hollandiába.
- Ez az út egész életére döntő befolyást gyakorolt.

2. fejezet

Hollandiai nyaralás

Ki volt Vredenborgh és Kállay Kálmán? A felajánlott karikagyűrű”. Megfőzött paprika és fel nem ismert tojás. „Neked majd egyszer lelkipásztorrá kell lenned.”

Az első világháború után nagyon sok magyar gyermek talált otthonra Hollandiában. Valóságos gyermeki és szülői kapcsolat fejlődött ki azok között a holland és magyar gyermekek között, akik egymással kapcsolatba kerültek.

A hollandoknak állandó képviselőjük volt Magyarországon, aki ezeket a gyermeknyaraltatási- és üdültetési „akciókat” végezte és irányította. Báró Vredenborgh. Ennek az igen melegszívű holland egyházi embernek valóban második hazája lett Magyarország. Feleségével együtt jöttek annak idején hazánkba. Felesége itt halt meg, Ravasz László temette és ez a szomorú esemény még jobban idekötötte. Második felesége magyar leány lett. Egy tanítónőt vett el és rajta keresztül ismerte és szerette meg azután szívből második hazáját.

Vredenborgh báró és felesége végtelen nagy szeretettel és lelkiismeretességgel vették számon azokat a magyar gyermekeket, akik a háború nagy megpróbáltatása nyomán vérszegények, ínségesek, soványak voltak és közbenjárásukra hosszú vasúti szerelvények vitték ezeket a sokszor nagyon szomorú szemű, édesapát vesztett, árvaságra jutott, vagy más okból rászorulókat holland földre, ahol sajt, tej, tojás, hal, vaj, gyümölcs és más finomságok várták a kis soványságokat. Persze voltak ezek között a gyermekek között vidám, boldog kicsinyek is, akiket azért vittek csak, mert soványak, vérszegények voltak, és akik nagyon nehéz szívvel búcsúztak síró szüleiktől.

Egy időben Vredenborgh azt tapasztalta, hogy a hollandok között kicsit megcsappant az érdeklődés a gyermeknyaraltatás iránt. Ezért szükségesnek látta, hogy valaki menjen ki Magyarországról, hogy ismét felébressze az érdeklődést és Magyarország felé fordítsa megint a holland nép szélesebb rétegeinek a figyelmét. Ezért arra kérte Ravasz Lászlót, a dunamelléki református egyházkerület püspökét, hogy jelöljön ki valakit, aki erre a célra alkalmas és hollandul is jól beszél.

Ravasz László erre a nagyon fontos és felelősségteljes feladatra Kállay Kálmánt kérte fel. Kállay ekkor az ószövetségi tudományok professzora volt Debrecenben. Annak idején hosszú tanulmányúton tartózkodott Hollandiában és mint kiváló nyelvész szinte tökéletesen elsajátította a holland nyelvet. Itthon, de Hollandiában is valóságos „bilingvis” emberként emlegették.

Ennek a feladatnak azután Kállay Kálmán derekasan meg is felelt. Nemcsak végigprédikálta a holland református egyház gyülekezeteit, bibliaórákat és összejöveteleket tartott, ismét folyamatossá tette a magyar gyermekek Hollandiában való neveltetését, hanem még ezen felül tetemes összeget gyűjtött a magyar gyermekek élelmiszerrel való megsegítésére is.

Igen gazdag erszénnyel és tapasztalatokkal megrakodva érkezett haza. Az ő jelentésein és előadásain keresztül ismerték meg a magyar reformátusok azt a világot, szeretetet, lelkesedést, ami ezt a gyermekakciót éveken keresztül kísérte.

Hollandiában egyszer Kállayt felkereste egy ottani lelkipásztor. A holland lelkész megható történetben adott számot a magyar professzornak arról a kapcsolatról, amelyben nem csak a magyar gyermekek voltak nyertesek.

- Nem sokkal azután, hogy ön meglátogatta gyülekezetünket - mondotta a holland lelkész Kállaynak - és leírta azt a töméntelen szenvedést, amin a háború alatt az ön népe átment, gyűjtést indítottunk a magyar gyermeknyaraltatási akció és az akkor már szépen virágzó gyermekétkeztetési akció támogatására. Egyszer egy arany karikagyűrűt találtunk a perselyben. A gyűrű szépen be volt csomagolva selyempapírba. Amint kibontottuk, a mellől egy levélke került napvilágra. A következő szöveget olvastuk rajta:

„Ezt a gyűrűt az adta nekem, akit legjobban szerettem a világon. Kiment a háborúba és onnan nem jött vissza többé. Úgy érzem, lassan én is megyek utána. Ennél jobb helyre ezt a drága emléket nem tehetem. A magyar gyermekeknek adom.”

Csatoltuk mi is ahhoz az adományhoz, amit a gyermekakció számára gyűjtöttünk. - Fejezte be kissé fátyolos szemmel a holland „dominee” ezt a megható beszámolót.

Persze bőven akadtak mulatságos históriák is. Egyik gyülekezetben hátulról húzta meg Kállay Kálmán kabátját egy egyszerű falusi asszony.

- Tessék már megmondani kedves Nagytiszteletű úr, hogy mi a magyarok kedvenc étele? - kérdezte nagyon várakozó szemmel.

- Miért kérdi? - tudakozta Kállay.

- Azért kérem szépen, mert azzal szeretnék az én kis magyar gyermekemnek kedveskedni. - Válaszolta a holland mama. - Már vettem egy doboz paprikát, meg is főztem, ahogy mi a kakaót szoktuk, de a gyermek nem akarta megenni.

Máskor elképedtek szegény hollandok azon a mérhetetlen szegénységen, amiből egy-egy magyar gyermek hozzájuk került.

- Tessék elképzelni, mit éreztem az első reggel - mondta szemét törölgetve egy holland mama a debreceni professzornak - amikor a reggelit odatálaltam a kis magyar leány elé. Friss tojást főztem szegénykémnek. Lány tojást. És csak nézte, nézte. Nem tudott a lelkem mit kezdeni vele. Hiába unszoltuk, hogy fogjon hozzá, csak nem akart. Már azt hittük, hogy annyira válogatós, hogy nem szereti a tojást. Végül is kisült, hogy még életében nem látott tojást, ezért nem tudott szegényke mit kezdeni vele.

Ebbe a világra került bele 1922-ben a kis Joó Sándor is.

Groningen mellé egy falusi lelkész-családhoz vitte az Isten. Később visszatekintve életére, ő maga tett bizonyosságot arról, hogy valóban az Isten akarata volt az, hogy Vogd van der Munnik lelkipásztor háza adjon neki kisgyermekkorában második otthont. Az emberi sorsokat intező Örökkévaló ezzel készítette elő már fiatal korában őt a lelkészi pályára és a holland kapcsolatain keresztül tette valami nagyon gazdaggá tudományos és emberi életét egyaránt.

Ennek a holland református papi otthonnak köszönheti élete döntő alakulását: holland műveltségű magyar református lelkész lett.

A család nagyon hamar megszerette az új kis jövevényt. Derűs, vidám, szolgálatkész egyéniségével azonnal beilleszkedett új környezetébe. A holland lelkipásztornak csaknem vele egykorú gyermekei voltak és a testvéri, baráti érzések nagyon hamar kibontakoztak.

Éles esze, gyors felfogóképessége, természettől kapott jó nyelvérzéke itt sem hagyták cserben. Minden érdekelte, állandóan kérdezett, sokat mosolygott, semmitől sem idegenkedett. Gyorsan átvette a házi szokásokat, napok alatt megtanulta a legszükségesebb holland kifejezéseket és bámulatos hirtelenséggel haladt előre a nyelvtanulásban.

A családdal együtt ment természetesen a templomba is. Ez egy lelkész otthonában nem is lehetett másképpen. Meglepte azonban a családot, hogy ezt a kis magyar gyermeket mennyire nem kellett biztatni a templomba járásra. Még meglepőbb volt, hogy milyen hamar értette azt, amiről az istentiszteleten szó volt.

Most kezdtek kicsit mélyebben érdeklődni: honnan jött ez a fiúcska? Milyen körülmények között élt lelkileg eddig? Milyenek azok a magyar egyházi viszonyok, amiben otthon nőtt ez a gyermek?

Lassan a kérdezősködés során fény derült arra, hogy milyen pompás ismeretanyagot ad a magyar vallástanítás. Mennyire tudja egy ilyen kis gyermek a bibliai történeteket. Milyen komoly dolog és nagy segítség a magyar „vasárnapi iskola” a gyülekezeti és családi vallásos nevelésben. Pár hónap alatt feltárult a

holland lelkészotthonban, hogy a magyar kecskeméti gyülekezetből egy igen ígéretes jövődő felé induló gyermek került közéjük.

- Neked majd egyszer lekipásztorrá kell lenned - mondta a holland mama egy ilyen nagyon kedves beszélgetés után a kis Joó Sándornak.

A holland mama szívből mondta.

A kis Sándor szívébe fogadta.

Vetés volt ez a néhány szó és a mag megfogant. Isten útjai nem mindennapiak...

Akkor még egyikük sem gondolta, hogy pár évtized múlva ebben a kis holland falusi templomban ez a kisfiú, mint a magyar református egyház országosan ismert és nagyon szeretett egyik legkiválóbb lekipásztora a könnyező és meghatott gyülekezetnek tökéletes holland nyelven fogja Isten igéjét hirdetni.

Ez az első hollandiai tartózkodása nem volt túl hosszú.

Édesapja 1922. augusztus 14-én kicsit sajnálkozva, de mégis vágyakozó apai örömmel írja:

- Hamarabb hazajössz, mint gondoltuk, mert a transzport szeptember végén jön... légy nyugodt - teszi még hozzá a szülői biztatást - szeptemberben beíratlak az iskolába rendesen...

3. fejezet Diákévek

Értelem, felelősségtudat, szorgalom. Teológia vagy jogtudomány? A felkelő hold. A budapesti teológián. Sokszínűség a magyar ébredésben: Victor János és az általános keresztyénség, Sebestyén Jenő és a történelmi kálvinizmus, Kováts J. István és az Oxford mozgalom, Bilkei Pap István és a német pietizmus

Milyen különbözők az emberi természetek!

Mennyire nem egyformán használják fel az emberek azokat a képességeket, amelyeket Isten már születésüktől kezdve ad nekik.

Vannak, akik öt talentumot is képesek elásni és vannak, akiknek életében az egy talentum is bámulatosan gyümölcsözik.

Akadnak jó képességű emberek, akiknek munkája nyomán fejlődhetne a tudomány, nemesedhetne az erkölcs - és mégis elzülленek.

Lassú gondolkozással, de szívós akarattal milliók szolgálatába állanak egyesek. Mások gyors észjárással, de könnyelmű nemtörődömséggel milliókat döntenek romlásba.

Ész, jellem, és azok felhasználása. Értelem, felelősségtudat és szorgalom. Az emberi haladás legnagyobb motorja.

Egy régi Bibliában, melyet egy öreg hívő gyógyszerész, apai barát teológiára induló fiatal lelki testvérének adott útítársul, olvastam az útravaló bejegyzést:

„Csak az az ember alkalmas felelősségteljes munkára, akinek lelke mélyén gyökerezik a saját felelősségének tudata Istennel szemben.” „Olvasd 2 Tim 2:2.”

Joó Sándor nagyon értékes útravalót kapott Istentől. Értelmet, felelősségtudást, szorgalmat. Nem tékozolta el őket.

Hite már fiatalkorában hozzákapcsolta Istenhez és ez a hit állott őrt szíve kapujában. Beengedte az értékeket és elutasította az értéktelenségeket.

Értelmét használta. Tudását növelte. Le tudta győzni lustaságát, képes volt tanulni haláláig.

Végtelenül szerette az Istent és az embert. Szinte kínzó felelősséget érzett minden „jó” ügyért és minden „rossz” emberért. Minden szenvedőt közel engedett magához, és aki kereste, megtalálta az utat szívéhez. Senkit le nem nézett. Magát senkinél többre nem tartotta.

Vannak, akik nagy képességekkel kicsik maradnak és vannak, akik kis képességekkel nagyokká lesznek. Joó Sándor nagy képességekkel lett naggyá.

Iskoláit mind jeles eredménnyel végezte. Az érettségén kitűnt társai közül, felfigyeltek rá. Meglepő volt világos fogalmazása és pontos szaktudása.

Édesapja utódját látta benne. Azt szerette volna, hogy jogász legyen és ezen a pályán túlnőjön az apján. Azok közé az édesapák közé tartozott, akik arra vágnak, hogy gyermekük egy fejjel nagyobb legyen náluk; Joó Gyula ezt csak a jogi pályán tudta elképzelni. Annyira vérbeli jogász volt, hogy fia boldogulását is ebbe az irányba akarta terelni. Hatalmas szakkönyvtára, kiépített összeköttetései olyan előnyt jelentenének ezen a pályán elinduló rendkívüli képességekkel megáldott fiának, amik biztosíthatnák az előhaladást.

Hogy Sándor teológiára akar menni? Ez csak valami hirtelen támadt ötlet.

Hogy diákkonferenciákon Isten megérintette már a lelkét? Majd elmúlnak ezek a felbuzdulások.

Hogy ennek az elhatározásnak mély lelki háttere van? Hiszen ő maga, az édesapa is egyházi munkás. A kecskeméti egyház presbitere, a református jogakadémia professzora.

Hogy a fiú Isten országát akarja szolgálni? Hát nem azt teszi ő is? Istent nem csak paláستtal a vállán szolgálhatja valaki, hanem az iskolában, egyetemen, tudományos pályán is.

Így folyt a vita szépen csöndben, de szívósan apa és fiú között egész nyáron az érettségi után.

Joó Gyula érett ésszel, tudós fejjel, kiművelt aggyal jobban meg tudta fogalmazni az érveit, mint Sándor. De Sándor jobban tudott lelkesedni. Az érvekkel szembeállította a vágyait.

Édesapja erős akaratú, világos fejű, de nem erőszakos ember volt. Szerette volna a maga sok tapasztalata nyomán a legjobb útra irányítani a fiát, amelyiken meggyőződése szerint leginkább boldogulna az életben. De a világért sem apai tekintéllyel akarta ezt elérni.

Az egyik eszes ember akarta meggyőzni a másik értelmes embert. Kölcsönös volt köztük az egymás véleménye iránti tisztelet. Ilyen volt a kapcsolatuk. Joó Gyula gondolkozó és önálló véleményt alkotó embernek nevelte fiát. Irányítani, meggyőzni akarta, de nem megbénítani.

- A lelkészi pálya az egyik legszebb pálya a világon - magyarázta fiának, amint egy júliusi estén kint ültek a villa előtti karszékekben, - de nem neked való. Ma ez a pálya túl van tömve. Rengeteg falusi papfiú, akit nem vettek fel semmiféle más egyetemre, beiratkozott a teológiára, mert valahol tovább akart tanulni. Igen sok közöttük a nagyon jó képességű fiú, aki már hazulról egyházi beállítottságot, templomi levegőt hoz magával. 40-50-60 hallgató is van egy-egy évfolyamon. Ravasz püspök úr a múltkor mondta, hogy már a segédlelkészeket nem tudják elhelyezni. Vannak, akik 15 éve káplánkodnak, és nem tudnak parókiához jutni, olyan sok lelkész van.

Elhallgattak mind a ketten. Csak a távoli tücsökciripelés hallatszott pár percig.

- Meggyőztelek? - kérdezte végül mély basszusán Joó Gyula és bizalommal fordította fejét fia felé.

Ez a máskor olyan eleven és beszédes fiú most nagyon csendes volt. Összeszorított térdekkal ült a székekben, tenyérrel egymás felé szorított kezét szinte bepréselte térdei közé. Kicsit előrehajolva, fejét lehajtva ült. Nem mutatta, szavai nem árulták el, de ha nem lett volna sötét, egész alakján, tartásán meg lehetett volna látni a belső izgalmat.

Vontatottan jött a felelet.

- Édesapám, én is ismerem azt a sok nehézséget, ami ezen a pályán vár. De nem tehetek róla, mégis lelkész szeretnék lenni.

- Gondoltál arra is, hogy anyagi téren nem jelent a puszta megélhetésnél többet?

Félve érintette ezt a részét a témának, mert tudta, hogy fiát nem igen vezetik a pályaválasztásban javadalmi szempontok. El is volt készülve a válaszra.

- Édesapám tudja a legjobban, hogyan értékelem a pénzt. Tudok is azzal takarékosan bánni, de mikor nagyobb jelentőségű kérdésben kell határozni, ezt az érdeket alá tudom rendelni magasabb szempontoknak.

Szinte már kezdett kínozó válni a hallgatás és csend ezután a felelet után. Olyan sokára szólalt meg ismét Joó Gyula. Nem akart rossz érzést kelteni fiában, ezért igyekezett nagyon pontosan és gondosan megformálni, kiválogatni nemcsak a gondolatot, hanem a szavakat is a következő talán döntő érvhez.

- Még egy nagyon fontos dologról ne feledkezz meg. - Ezt már csak az utolsó érvnek tartogatta édesapja, de most mégis elmondta, hátha ez az utolsó mégis használ. - A református papi pályán egyik legfontosabb követelmény, hogy az illető jó szónok legyen. A szónokláshoz két dolog kell: megfelelő orgánus és a jó orgánus felhasználásához tehetség. Sajnos te magad is tudod, hogy ezek közül egyik sincs meg benned különös mértékben. Az énekhangod elsőrendű, de a beszédben a hangod nem érvényesül. Kicsit gyenge és színtelen. Használni sem tudod úgy, hogy eredményesen felvegyed a versenyt egyházunk kiemelkedő szónokaival. Ebben mindig közepes ember fogsz maradni.

Most mintha valami változás történt volna Sándoron. Valami felszabadultsági érzés, hangulat készült átsuhanni a beszélgetésen. Összepréselt térdeit szinte szétlökte. Mindkét kezével megragadta a szék karját. Felugrott, de azonnal vissza is ült. Érezhető volt, hogy most valami olyan akar mondani, ami régen érik szívében és agyában.

Mégis a lehető legnyugodtabban, egészen tárgyilagos hangon kezdte el.

- Tessék megengedni édesapám, hogy erre az ellenvetésre kicsit részletesebben válaszoljak. Tudom én jól, hogy édesapámnak igaza van. Gyakran összehasonlítom magamat Gyula bácsival és irigylem is azt a nagy szónoki készséget, ami benne van. Én akkor is drukkolok, amikor az önképzőkörben valamivel szerepelek. Nem attól félek soha, hogy nem fogom tudni azt, amit el akarok mondani, hanem attól, hogy nem fogom jól előadni.

- Én is ettől féltetek - emelte fel a fejét jellegzetes lökő mozdulatával Joó Gyula.

- Hivatkozhatnék Demosthenész példájára, de nem teszem. Bennem is van annyi akaraterő, hogy kitartó „tréninggel” jó szónokká edzem magam. De nincsenek ilyen vágyaim és szándékaim.

Tudom, meg kell tanulnom értelmesen, jól tagoltan beszélni. de azokra a szónoki babérokra, amik ma teremnek egyházunkban, nem pályázom. Rám sokkal nagyobb hatással voltak eddig is azok az emberek, akik minden pátosz

nélkül, szónoki mesterfogások mellőzésével mondták el értelmes gondolataikat. Ma még azokat a lelkipásztorokat emlegetik országszerte, akik a hagyományos módon nagy szónokok, de hova tovább azokat fogják szívesebben hallgatni, akik egyszerűen, közvetlenül tudnak beszélni. Amikor a lelkeszi pályára akarok menni - szinte maga is megijedt ettől a határozott szótól, mert különösen jó apja véleményével szemben ezt a kifejezést szinte alig használta még, de azután mégis csak elszántan folytatta - azt tűzöm magam elé célnak, hogy minél jobban megismerjem Isten Igéjét és minél világosabban, értelmesebben és egyszerűbben tudjam ezt a gyülekezetnek továbbadni. Hiszen tudom, hogy ma már a református gyülekezeti életnek nem a szónoklat, nem a beszéd a legfontosabb eszköze. Ez az egyházi szolgálatnak csak egyik része.

Félve mondta ezeket a még nagyon kiformálatlan gondolatokat, mert hiszen abba az egész tudományba, ami ezekkel a kérdésekkel foglalkozik még szinte bele sem kóstolt. Érzés, belső látás volt ez nála még csak. De már a körvonalai feltűnedeztek, kezdtek világosodni.

Lassan feljött a látóhatár szélén a hold...

Joó Gyula perceken át nézte, hogyan emelkedik egyre feljebb. Belül a szíve mélyén valami melegséget érzett. Nem a szó, a fia hangja melegítette. Nem a gondolattal békült ki, hanem az érzéseket kezdte átvenni.

Lehetséges, hogy fia, Sanyi is ilyen felkelő hold? A sötét éjszakában új holdak fognak világítani? Olyan fényt fog a fia is visszaverni, amelyik nem az övé? Olyan valakiből, olyan fényforrásból sugárzik erre a fiúra is a fény, aki a maga ragyogásával akarja bevilágítani az emberi szíveket? És ehhez nem kell a régi értelemben vett szónoknak lenni? Lehetséges, hogy az „egyházi beszéd” formája és előadása tekintetében ez a fiú új utat fog törni a magyar református egyházban?

Ez a különben befolyásolható, apja szavára hallgató fiú, most milyen makacs! Olyan erők hatókörébe került, amiken megtörik még az apai értelmes szeretet is? Szabad őt ebből az erőtérből bármilyen nemes és jó szándékkal is kiragadni?

Nyugtalanító gondolat ez! Csak ne volna annyira biztos a dolgában ez a gyerek!

- Még egyet szeretnék mondani, édesapám.

Engem a lelkeszi pályára nem csak a magyar református egyház szeretete és a hivatástudat visz, hanem ennél sokkal több: Jézus Krisztus iránt való szeretet.

Kimondta.

Ezzel tartozott édesapja őszinteségének. Ez volt szívének a legmélyebb vallomása és úgy érezte, hogy ezen az éjszakán, ebben a bizalmas beszélgetésben ennek a bizonyágtételnek el kellett hangzania.

Ekkor még új szavak voltak ezek. Leginkább konferenciák forró levegőjében hangzottak el. Ez már a belmisszió felnőtt új fiatal reformátusok hangja volt. Diákkonferenciák, csendesnapok, bibliakörök levegőjében fogant vallomás. Az egyházas, kegyes jó református öregek Isten tiszteletében, de ezek az új fiatalok már Jézus Krisztus szeretetében nőttek fel. Az öregek nem tudtak szabadulni attól, hogy ez a hang a pietisták hangja. És ők ezt nem egészen értették.

Idegen volt ez a szó Joó Gyula fülének is.

Olyan áhítatos csengése volt, amit nem tudott hirtelen reális értéké átvaltani.

Nem is válaszolt rá.

Akkor még meg sem fordult a fejében, hogy éppen fia lesz az, akit Isten eszközül használ arra, hogy ez a két szó, ez a szent név: Jézus Krisztus, neki is az agyától a szívéig lopózzék.

Ezt a beszélgetést nem volt értelme tovább folytatni. Úgysem vezet eredményre. Nem tudják egymást meggyőzni.

- Fiam. - csendesedett el Joó Gyula. - Teszek neked egy áthidaló indítványt. Ez az utolsó javaslatom: iratkozz be a budapesti teológiára, én pedig beíratlak a kecskeméti jogakadémiára. Próbáld ki a teológiát, de légy egy esztendeig mezei jogász. Te meg vagy győződve, hogy ott maradsz, én meg vagyok győződve, hogy hazajössz. Ha ez utóbbi következik be, nem veszítesz esztendő. Itt készen vár a helyed.

...Még mindig nem hitte, nem tudta vagy nem akarta hinni, hogy Sándor lelkében sokkal mélyebben van ez az elhatározás, semhogy azt ki lehessen onnan tépni...

Ez a nyár Joó Sándor életének egyik legboldogabb nyara volt. Kezében a jeles érettségi, előtte a még ismeretlen jövő. Nem új osztályba megy, hanem új életbe.

Nem „felsőbb osztályba” léphet, hanem mehet az életbe.

Ami jön, nem folytatás, hanem kezdet.

Önfeledten átengedheti magát a teljes pihenésnek. Meg is teszi és magában ezt a nevet adja ennek a vakációnak: Egy Vidám Boldog Nyár.

Előre nem is gondolta, hogy olyan nehezen fogja megtalálni helyét a teológián. Nem a stúdiumok, a tanulmányok okoztak problémát, hanem a diáktársai között való elhelyezkedés.

Otthon megszokta, hogy egyedül van. Saját szobája volt. Abban úgy rendezkedett be, ahogy neki jólesett. Legszemélyesebb dolgaiba szülei soha nem szólottak bele. A tanulásban sem zavarta senki és semmi. Itt már alkalmazkodni kellett a szobatársaknak egymáshoz. Most került életében először olyan helyzetbe, hogy szokásait, napi beosztását, életritmusát másokhoz kellett szabnia.

Még ezt is könnyen meg tudta tenni és egy kis önfegyellemmel hamar hozzászokott a közös élethez. Hiszen alapjában véve szociális érzésű ember volt, aki szerette a társaságot. Komoly volt, de nem komolykodó. Éles eszű, de ezt nem fitogtatta. Vidám, de nem hangoskodó. Szívesen vette, ha szerették és segítettek, ahol tudott. Szóval, társai hamar megszerették és az alkalmazkodásban nem ő volt, akinek érdességéből faragni kellett, hanem inkább lakótársainak.

Nehezebb volt megszoknia a teológiai internátus akkori szellemét. Hamar István professzor volt az öreg felügyelőtanár. Szaktárgyát és a fiúkat nagyon szerette, de fegyelmet tartani végképpen nem tudott. Fáradt is volt egy kicsit ehhez. Fejére is nőnek a fiúk. Inkább csak arra kellett ügyelni, hogy valamivel fel ne idegesítsék, mert akkor még haragos is tudott lenni ez a különben vajszívű ember. Délutánonként szeretett egy kicsit lepihenni. Ilyenkor megkívánta, hogy az épületben csend legyen. Vigyáztak is erre a „bentlakók”. Egyik kollokviumos időben azonban az egyik kint lakó teológusnak éppen az ilyen délutáni szunyókálás alatt jutott eszébe, hogy harmónium vizsgára kellene készülni. A zeneterem pontosan a „Hamar bácsi” szobája alatt volt. Éktelen kornyikálás zavarta fel az öregurat csendes alvásából. Ilyet nem volt szabad csinálni. Az öreg professzor úgy ahogy volt, álmos szemekkel, házikabátban, bosszús arccal robogott ki a lakása előtt levő nyitott, udvari folyosóra és haragosan kiáltott le jellegzetes orrhangján: „Ki nyavalygatja már megint azt a ronda klepsidrát? Abba hagyd ám, mert ha lemegyek, nem köszönöd meg!” - Az ilyen és ehhez hasonló zavargásoktól őrizkedni kellett, és ha ezt megtették, nem is volt a diákságnak semmi baja a felügyelőtanárral.

Abban az időben a főiskolás diákinternátusokban különben is meglehetősen szabad szellem uralkodott, de szinte valamennyin túl tett a teológus otthon. Nem csak teológusok éltek benne, hanem minden egyetemi fakultás diákjai képviselve voltak.

És ez volt a baj...

Amitől a teológusokat visszatartotta volna talán az, hogy lelkésznek készülnek, abba is belerántotta a befolyásolhatóbb könnyelműbb réteget a nem teológusok kalandvágya.

Sok keserves éjszakát szerzett Joó Sándornak az, hogy kénytelen volt végighallgatni az utcai földszintes ablakokon behangzó, éjfél után hazatérő, becsípott állapotban hangoskodó orvostanhallgatók, teológusok és más fakultásbeliek véget nem érő beszámolóit azokról az ízléstelen kalandokról, amelyek kicsit undorral töltötték el a komolyabb „civil” fiatalokat is.

Talán ezeknek a tapasztalatoknak az eredménye volt, hogy szinte egészen visszahúzódott a teológusok társadalmi életétől. Nyájas, szívélyes, baráti, megértő volt ebben a közösségben, de nem tudott egészen és maradék nélkül feloldódni.

Igen jól érezte azonban magát Ravasz László otthonában. Ravasz leányait nem csak azért vette körül állandóan népes udvarlók serege, mert a püspök lányai voltak, hanem mert igen szeretetreméltó, vidám fiataloknak ismerte meg mindenkiket. Azokon a „zsúrokon”, amelyeken mindkét nembeli fiatalok összegyűltek a püspök otthonában, Joó Sándor is nagyon otthonosan érezte magát. Itt olyan volt a hangneme, amelyet ő a szülői házában megszokott. Vidám, fesztelen, jó kedvű, de megkülönböztetetten finom.

Van aki megszokja a kozmás ételt és nem is ízlik a falat, ha az nem kapott oda.

Némelyik ember nem tud ellenni fokhagymás kolbász nélkül, mert gyermekkorától azt szokta meg.

Vizes lakásban már észre sem veszik, hogy minden dohos.

A káromkodás alapján véve csak rossz szokás, nem a szívből, hanem a szájból jön. De aki megszokta, az nem tud ellenni nélküle.

A mosdatlan beszéd olyan, mint a retkes kéz és a fekete köröm.

Joó Sándor az az ember volt, aki mindig kereste azt, ami ízes és kerülte az ízetlenségeket. Szerette azt, ami tiszta és kerülte a mocskos dolgokat. Megszokta a kézmosást, a tiszta ruhát és igényes volt lelkileg is.

A tanulmányaiban való elmerülés azonban nem menekülés volt ebből a környezetből, hanem céltudatos, kemény munka az életre.

Vizsgáit mind jelesen tette le itt is.

Nem elégedett meg a kurzusokkal. Akár milyen nehezen ment eleinte, kézbe vette a holland és német teológiai munkákat is. Mindig többet akart tudni, mint amennyit a vizsgán megköveteltek. Hamar felismerte, hogy nyelvtudás nélkül nagyon korlátozott a magyar teológus látóköre. Bármilyen jó és alapos volt is a teológusképzés akkor a budapesti teológián, nagyon keveset tudott bemutatni abból a széles ismeretkörből, amiben a világ protestáns teológiai tudománya mozgott.

Ebben az időben Barth Károly már világhírű volt. A német protestáns teológiai gondolkodás igen nagy átalakulás előtt állott. Forradalmi jelek mutatkoztak nemcsak a dogmatikában Barth Károly nyomán, hanem a gyakorlati teológiában is. Ezeket az új gondolatokat nem lehetett magyar nyelven nyomon követni, mert hazánkban csak igen szórványos irodalmi jelei mutatkoztak. Vasady Béla tolmácsolt már egy-két gondolatot, de azok inkább felébresztették az érdeklődő magyar teológusok figyelmét, semmint kielégítették. Joó Sándor is elolvasta ezeket, amik még inkább ösztönözték nyelvtanulásra, hogy eredetiben ismerkedhessék meg a teológiai újdonságokkal.

Igaz, hogy Barth Károly gondolatai, iskolája az egész protestáns teológiára akkor már nagy hatással volt, de a budapesti főiskolán ezzel szemben erősen tartotta magát az ú.n. „történelmi kálvinizmus”. Barth irányától az ú.n. „újreformatori” teológiától, majdnem mereven elzárkózott. Ez utóbbinak a budapesti teológián egyetlen képviselője nem volt. Inkább ellenséges magatartás, mint megértő érdeklődés fogadta.

A történelmi kálvinizmus, ez a holland talajból táplálkozó teológiai felfogás, Sebestyén Jenő révén talált utat a magyar református fiatalok felé. Inkább visszahatás volt ez, semmint valami önálló tantétel. Különösen a magyar viszonyok között.

Az első nagy diákébredések a magyar református egyházba is angolszász közvetítéssel érkeztek. Mott János és a hozzá hasonló kiváló társai Amerikában, a szigetországban és a kontinensen, majd az egész földkerekségen nem felekezeti keretek között végezték az evangéliumi ébresztés munkáját, hanem a nagy ifjúsági apostol, Williams György, majd a XIX. század-végi rendkívül erős evangéliumi egyéniség, Moody Dwight példája nyomán, felekezeti korlátok fölött akarták testvéri egységbe fogni azokat az ifjakat, akik vallást tettek arról, hogy hisznek Jézus Krisztusban, mint Megváltójukban.

Az első diákmunkák, így az első teológus ébredések is, ezen a munkán keresztül indultak el hazánkban is.

Victor János volt ennek a legkimagaslóbb követője. Csendes, szerény volt, Krisztus aláztos gyermeke, aki a filozófiai doktorátust a budapesti tudományegyetemen úgy tette le, hogy professzora felügyelt a nem mindennapi fegyelmezett gondolkozású fiatal tudósra. A teológiai tudományok legszélesebb körű magyar ismerője volt. Soha nem kérkedett ezzel, de intelligenciája a legkülönbözőbb fakultású diákokban tiszteletet keltett. Élete és beszéde fedezete volt a hirdetett evangéliumnak. Ízig-vérig református teológus - az Ige teológusa - volt, mégis, vagy talán éppen ezért ő lett a magyar „általános keresztyénség” vezéregyénisége. Egész gondolkodása ökumenikus volt. A nagy ökumenikus kezdeményezések, Upsala és Lausanne, az ő importmunkája révén lettek hazánk protestáns körei előtt ismeretesekek.

Sebestyén Jenő ettől az ébredéstől féltette a magyar református egyházat, színtelennek, általános keresztyénnek, elvtelennek tartotta, ami éppen a református keresztyén gondolkodás különlegességeit, egyéniségét veszélyezteti. Hosszú időn keresztül ő volt a budapesti református teológiai akadémia igazgatója. Erős egyéniség volt, de inkább debatter, mint tudós. Inkább közvetítő, mint önálló gondolkodó. Inkább újságíró, mint professzor. Inkább szervező, mint tanár.

Inkább jelszóval, mint tudománnyal, de rövidesen iskolát teremtett a magyar református egyházban.

Az ő hollandból magyarra átültetett jelszava volt a „történelmi kálvinizmus”.

Ez a jelszó egy darabig fényesedett, majd idővel kopni kezdett és Sebestyén Jenő halála idején már alig-alig hangzott.

Akkor csinálta a szellemes és tudós dunamelléki püspök, Ravasz László, azt a sokáig közszájon forgó anekdotát, ami azután végleg eltemette a történelmi kálvinizmust.

- Mi is az a történelmi kálvinizmus? - kérdezték Ravasztól.

- Azt csak egy ember tudta Magyarországon: Sebestyén Jenő. De ő sem tudta megmagyarázni. Sírba vitte titkát.

Ennek ellenére az 1920-30-as években a legkiválóbb teológusok közül is jó néhányan odasereglettek Sebestyén Jenő köré. Sokat közülük csak az érvényesülési vágy hajtott, mert akkor divat volt a Soli Deo Gloria diákszövetséghez tartozni. Kis csendes bibliakörök és nagy, népes országos konferenciák mellett nagyon tiszteletre méltó társadalmi munkát és nemzetébresztő tevékenységet folytatott.

Nem csak evangéliumi munkás található keretei között otthont, hanem tömöríteni igyekezett az akkori szociális gondolkodású és népi törekvésű református irodalmi és társadalmi kiválóságokat.

Ennek a magyar teológiai akadémiákon a második világháborúig egyik legbefolyásosabb mozgalomnak mélyen holland gyökerei voltak. Mögötte állott a holland reformátusság egyik legtekintélyesebb családjának, a Kuyper családnak a nimbusza. A Hollandiában tanult teológusok közül ezt a kapcsolatot sokan ápolták. Csekey Sándor, a budapesti akadémia egyháztörténeti professzora, szintén holland hatások alatt egyik legeredményesebb segítőtársa volt Sebestyénnek. Ez az inkább akribikus, mint szisztematikus tudós inkább a részleteket kutatta, mint az összefüggéseket mutatta, de így sok értékét feltárta a magyar református múltnak és ezzel a kálvinizmus történelmi részének tett nagyon jó szolgálatot.

Érdekes egyénisége volt ebben az időben a budapesti teológiának Kováts J. István. Az első világháború alatt és után a dunamellék legnépszerűbb embere volt. Egyetlen komoly és esélyes ellenfele Ravasz Lászlónak a püspökválasztásnál. Sem meghitt barátság, sem közös teológiai gyökér nem kapcsolta Sebestyén Jenőhöz, mégis egyik erőssége lett a történelmi kálvinizmus mozgalmának.

Diákkorában Franciaországban tanult és ezt a kapcsolatát élete végéig ápolta is. Egyházbiztos, szociológus volt. A Bibliához igen, de a dogmatikához nem sokat értett. Nem elvi megfontolások vezették a történelmi kálvinisták táborába, hanem annak nagy, kiterjedt, átfogó, nemzetébresztő és társadalmi munkáját értékelte.

Kováts J. Istvánon keresztül egy másik lelki mozgalom talált utat egyházunkba: az ún. Oxford Mozgalom, vagy Csoport Mozgalom. A mozgalomnak négy alapelve vált ismeretessé: „amit mond és tesz az ember, azt a mindent átfogó abszolút szeretet, abszolút igazság, abszolút önzetlenség és abszolút becsületesség mérlegére kell tenni”. Különösen a négy „abszolút” szót olyan egyénien, hatásosan tudta Kováts J. István kimondani, hogy a jelzők mellett a négy fogalom is feledhetetlenné lett annak, aki ezt tőle egyszer hallotta. A bűnbánat, a bűnvallás, a gyakorlati keresztyén élet, amit ez a mozgalom zászlajára írt, igen nagy hatással volt erre a komoly keresztyén és végtelenül gyakorlatias gondolkodású professzorra. A teológiai hallgatókból kis kört alakított, meghívta őket Somlyói úti villájába és ezeken a bibliai és imaórákon nagyon komoly beszélgetések folytak. Számos fiatalember köszönhette ezeknek a bizalmas együttléteknek élete megújulását.

Kedves, meleg, vonzó egyéniség volt a professzorátusban Bilkei Pap István. Régi egyházi hagyományokkal, papi ősökkel a családfáján örökségül kapta lelkész jellemét és annak szép vonásait. Szavai óvtak a pietista kegyesség formáitól és lelkétől, egyénisége azonban ellenállhatatlanul lehelte ezt a hívő kegyességet. Aki elolvasta a tolla alól kikerült Belmisszió Hősei-t - márpedig minden teológus kezén megfordult ez a kedves életrajzi gyűjtemény, hiszen enélkül nem lehetett az ő tantárgyaiból eredményesen kollokválni - az a teológus az ú.n. pietista mozgalom hatásával, munkájával, gyümölcstermésével találkozott ennek a könyvnek a lapjain. Bilkei Pap István, ez a minden mozgalmi kereteken kívül, helyesebben felül álló professzor képviselte akkor a budapesti akadémián a német „belmisszió” gondolatot.

A Magyar Evangéliumi Keresztyén Diákszövetség, a Soli Deo Gloria munka, az Oxford Mozgalom bibliaórái, angol, holland, német hatások egyaránt érvényesültek tehát a budapesti református teológián akkor, amikor Joó Sándor odakerült.

Mindegyik hatott rá, de nem csatlakozott egyikhez sem.

A MEKDSZ-től megtanulta a napi bibliatanulmányozás rendkívüli fontosságát.

Az SDG megszerettette vele a holland teológiát és a már eddig is ismert és szeretett holland népet.

Az Oxford Mozgalom feltárta a keresztyén élet forrásait. A bűn komolyságát, a bűnbánat elkerülhetetlenségét és a kegyelem kizárólagosságát.

Nem mondta. hogy én Pálé vagyok vagy Apollósé, hanem mindegyiktől azt tanulta meg, hogyan kell Krisztusé lenni. Ezt a lelki függetlenséget és pártatlanságát, sehova se tartozását és mégis mindenüvé tartozását mindig, élete későbbi folyamán is igyekezett megtartani.

...lassan édesapja is megértette és második évre már nem íratta be a jogakadémiára...

Újonnan szerzett falusi „birtokán”, amit ezekben az években vett, meghatottan hallgatta a nyári vakációkban Sándor fiának lelkes elbeszéléseit „teológus voltáról”.

Sándor különben ezt a birtokot nagyon szerette. Nyárjas - így hívták ezt a 9 holdas birtokot - legnagyobb részét gyümölcsös volt, de telepítettek benne szőlőt is. Itt Kecskemét határában elképzelhetetlen volt, hogy barackos is ne legyen benne. Sőt még tenispályán is lehetett Nyárjason szórakozni. A második világháború utánig ez volt Joó Sándor második otthona.

4. fejezet

Ismét Hollandiában

A Vrije Universitat-on. Meglátogatja a holland „mam”-ot. Az anyai imádság. Egyéniség. „Első lelkigondozások.” A meghiúsult rádiózás. Ökumenikus csírák

Németalföld mindig vágya volt a magyar református teológusoknak és a holland nép mindig szívesen látta a magyar teológusokat. Csaknem minden főiskoláján egy-két ösztöndíj várta esztendőnként a magyar fiúkat.

Joó Sándor lelkében még elevenen éltek a gyermekemlékek, amiket Hollandiából annak idején magával hozott. Most pontosan egy évtized múlva megérlelődött lelkében az elhatározás, hogy holland stipendiummal akarja tanulmányait folytatni.

Teológus éve alatt kezdett igazán neki a nyelvtanulásnak. (A két különösen teológus nyelv volt akkor a német és a holland.) Egyrészt kitűnő nyelvérzéke volt Joó Sándornak, másrészt némi ismeretei már gyermekkorából Voltak mind a két nyelvvel kapcsolatban, így a nyelvtanulás nem jelentett külön nagy elfoglaltságot. Olvasott, szótározott, szavakat tanult és ahol alkalma nyílt beszélgetett németekkel és hollandokkal.

Itthon jelesen végzett.

Tanárai - különösen Sebestyén Jenő - biztatták, hogy kérje az ösztöndíjat.

Pályázatát beadta. Az ösztöndíjat megnyerte.

1932 őszén a budapesti Keleti pályaudvarról elindult boldog, reménykedő szívvel továbbtanulni.

Peti Zoltán a pár évvel idősebb kedves kollegája, aki később a Pasaréten munkatársa is lett, sok tanáccsal látta el. Ő már megjárta ezt az egyetemet. Most a régi magyar teológusok nyomdokain Hollandiába induló Joó Sándort a Keleti pályaudvaron ő búcsúztatta. Amikor kendőt lengetett utána, álmodni sem merte volna, hogy sok évtized múlva ezt a most vonaton tovatűnő kedves arcot a veszprémi kórházban ő fogja könnyes szemmel kísélni, amikor az örökkévalóságba tűnik el.

A holland Gereformeerd egyház egyik nagy hírű teológiai főiskoláján kapott két esztendőre ösztöndíjat. A Vrije Universitál Amsterdam fogadta diákjai közé.

Sokszor szokták mondani, hogy nem jó és nem tanácsos a keresztyén emberek életét közelről látni. Nincsen olyan ember akár egyházi, akár nem egyházi, akinek a beszéde és az élete tökéletes összhangban lenne.

Sokan elfordultak már Krisztustól akkor, amikor modern tanítványainak tetteit látták.

Ritkaság és Istennek nagy adománya a világ számára az olyan keresztyén ember, mint amilyen az „öreg” Victor János bácsi, a teológiai professzor édesapja volt. Mosolygós kék szeméből szeretet sugárzott. Megtestesülése volt a természetes, minden mesterkélttség nélküli alázatosságnak. Szép emberi jellemét, természetét, egyéniségét itatta át az igazi mély, kegyes Istenben való hit. Nála a legtermészetesebb dolognak tartotta mindenki, aki ismerte, hogy villamoson, ha nem jött a kalauz, akkor leszállásnál maga vitte oda neki a viteldíjat. Nem hivalkodott, nem pózolt, de élte a keresztyén hívő ember szerény engedelmes életét.

Kevés ilyen keresztyén ember termelt világszerte! Aki csak ezeket kereste (vagy keresi ma - kedves olvasóm!), az az ember nagyot csalódik.

Ki lát bele az emberi szívekbe? Csupán a mindeneket ismerő Isten! Heveskedők voltak a Jézus tanítványai is. Képmutatóskodtak az apostolok is. Mégis, milyen alkalmas eszközei lettek Istennek e világon!

A keresztyén egyház is emberekből áll.

Egy gyülekezet hibáit, gyengeségeit is akkor ismered meg igazán, ha benne élsz, és közelről látod.

Más egy nemzet egyháza történelmi távlatban és más a mai mindennapi életben.

A gyermekemlékek nagyítanak és szépítenek. A szivárványos gyermeki emlékek egészen mások, mint a felnőtt realitások.

Joó Sándor nagyon kedves, meleg emlékeket őrzött lelkében arról a holland gyülekezetről, és az egész holland keresztyénségről, amit valamikor megismert és ahonnan gyermekkorában annyi szeretetet kapott.

Tíz éves korában került ki annak idején. Abban a Groningen melletti lelkészotthonban egészen más református keresztyén életforma fogadta, mint

amelyet itthon a családban, Kecskeméten megszokott. A reggeli áhítatok levegője, a déli bibliaolvasások szokássá rögződése, a szigorú, szinte törvényeskedő keresztyén élet szabályai, mind-mind eleinte idegenszerűek, de később nemcsak megszokottak, hanem egyenesen kívánatosak lettek ennek a természettől mélyen vallásos fiúnak.

Itthon a családi házban is komoly, vallásos légkör volt, - de valahogyan egészen más.

A különbség nemcsak az volt, hogy az holland, ez magyar. Hogy az németalföldi hagyományokkal, ez a gályarabok emlékével van átítatva. Hogy ott még testtartással imádkoznak, és más hangsúllyal olvassák ugyanazon Bibliát.

Nem! Nemcsak ez volt a különbség. Valami sokkal lényegesebb.

És ezt a különbséget vette észre kamaszodó, „teenager” gondolkodásával öntudatlanul is Joó Sándor.

Itthon hagyományos vallásosság vette körül - ott élő hitet érzett.

Itthon a belső tartalomnak fölé nőttek az öröklött szokások, ott az előbbiből virágoztak ki az utóbbiak.

Itthon a társadalomba beleépült és annak hibáival együtt gyakorolt református egyháziasság szilárd épületét látta, - ott a társadalom bűneivel szemben álló és az ellen küzdő, azt megjavítani akaró keresztyén lelket tapasztalt.

Itthon egy nagy, a világ egyik legnagyobb történelmi egyházának, egységes tömbjének volt a tagja, - ott egy aránylag kicsi hitvalló egyház küzdelmeit szemlélte.

Mint gyermek nagyon érezte annak a holland református gyülekezetnek és családi közösségnek szeretetét és melegségét. Kis sziget volt az, amire kamasz évei és ifjú diák esztendei alatt sokszor gondolt sóvárogva és melengette, öntudatlanul is nagyította magában azoknak az időknek régi, szép emlékeit.

Most nagy várakozással ment ismét...

Kacsalábon forgó várra emlékezett... és csak egyszerű házat talált.

Úgy járt, mint az a gyerek, aki kisvárosi szülőházát az utca szépségének melengette emlékeiben - a viszontlátás valóságában pedig úgy találta, hogy csak egy az utca sok kopott épületei közül.

Egy kis csalódás érte...

Sokkal gazdagabb volt ugyan a magyarnál, de szegényebb az elképzeltnél.

A két évtized alatt megszületett gyermekek emlékei beleütköztek az élet realitásaiba.

A meleg vallásos hollandok világában találkozott a merev vallásos formalitásokkal.

A szeretet felett meglátta a vaskalapot is. Embereknek ismerte meg a holland reformátusokat.

Ez a csalódás azonban csak felületes volt és nem is tartott sokáig. Az egyetemi diákkörökben hamar otthonos lett. Professzorait megszerette. Erősödére vágyó lelke megtalálta a hívő holland gyülekezeti közösségeket.

Erre szüksége is volt, mert pótolni kellett az otthon hagyott családi kört. Kecskeméten nagyon meleg és hangulatos családi légkörben nőtt fel. Itt az idegenben még jobban vágyódott ilyen közösség után.

Szülei nemcsak polgári kényelmet igyekeztek teremteni, hanem a gyermekek szeretetét, gondosságát, figyelmességét látták és tanultak otthon. Sándort különösen kényeztették. Már t.i. az ésszerű határokon belül! Édesanyja az elvesztett idősebb fia helyett Istentől fogadta el őt. Valami ilyen érzés élt az édesapjában is, de ő kevésbé mutatta. Nem volt egyetlen gyermek, mert két nővére is befészkelte magát szülei szeretetébe, de mégis „a fiú” volt ő otthon.

Ez látszott meg akkor is, amikor édesapja akart neki pályát választani. És amikor olyan hosszú időre elengedte a messze idegenbe, ez tette nehezzé édesanyjának a búcsúzást is.

Az elutazása utáni napon Joó Gyuláné betért a kecskeméti nagytemplomba. Ott akart Isten színe előtt egy kicsit sírdogálni és a legbiztosabb kezekbe még egyszer letenni fia sorsát. Szíve nagyon tele volt a válás fájdalmával és nyugtalanságával. Enyhülést keresett ott, ahol már sokszor talált.

Joó Sándor kortársa, a gyülekezet fiatal segédlelkésze. Balogh József tartotta a reggeli könyörgést. Bármennyire is szerelte Joóné ezt a képzett, lelkes, értelmes szavú igehirdetőt, most mégsem azzal a szándékkal ült le az egyik félreeső pad szélére, hogy a lelkéssel együtt imádkozzék. Nagyon el volt ő foglalva a saját gondolataival és érzéseivel.

Azokat akarta Isten előtt feltárni - és mégis, egyszer csak azon kapta magát, hogy szívből követi a szószéken elhangzó imát, könyörgést.

Meglátta-e Balogh tiszteletes úr a jogakadémiai professzor feleségét és a vele való együttérzés adta-e ajkára az ima szavait, vagy maga is kedves emlékekkel gondolt csupán a kiválóságairól már ismert kollégájára? Egy bizonyos, nem lehetett félreismerni, hogy imádsága a Hollandiába ment Joó Sándorért szólt.

Joóné hazament, leült az íróasztalhoz és azonnal meg is írta fiának, azt az anyai élményt, amiben ezen a reggelen része volt.

- Másnap, mikor elutaztál, bementem a templomba. Balogh Józsi mondott imát egy idegen országba ment Isten-szolgájáért, akit az Úr hívott el, s kérte Istent, hogy hallgassa meg a szülőknek érte való imádságát és hozza haza az Ő országának további építésére.

Szinte észrevétlenül szaladt el az a két hosszú esztendő, amit kint töltött.

De nem nyomtalanul.

A történelem is vajúdott. Az idők méhében olyan események érlelődtek, amik rövid idő múlva kétségbeesésbe taszítottak milliókat.

Klebensberg Kunó meghal.

Itthon Gömbös veszi át a kormányt.

Néha-néha úgy látszott, hogy a háborús hangulat mintha vesztett volna erejéből, de aztán megint csak folytatódtak a kétségbeejtő készülődések.

- A német, és különösen az osztrák viszonyok aggasztók. - írja már 1933 tavaszán Joó Gyula fiának a tájékoztatást. - Gazdasági bajaink növekedtek.

És ezt nem a család, hanem az ország állapotára érti.

Joó Sándor tudomásul veszi, hogy forrong körülötte a világ, neki azonban egyelőre a maga dolga a fontos. Belevitte magát a tanulásba, készül a vizsgákra. Nagyon szeretné a doktorátust ott Hollandiában letenni, de erről Sebestyén Jenő minden módon lebeszéli.

- Olyan erőfeszítés volna ez, ami valósággal „fizikai letöréshez” vezethetne. Két év kevés arra, hogy valaki Hollandiában doktori fokozatot nyerjen, még akkor is, ha olyan jól beszél és ír hollandul, mint te.

* * *

Azt szokták mondani: tucatember.

Ilyen nincsen. Minden ember: egyéniség.

Az, aki a legegyszerűbb munkát végzi, aki monoton egyhangúságban éli az életét, akinek egyik napja olyan, mint a másik és akit legfeljebb arcvonásai különböztetnek meg a másik embertől - hiszen látszólag éppen úgy robotol, küzd, szórakozik, eszik, alszik, iszik, rádiót hallgat és moziba jár, újságot olvas vagy kirándul, mindent úgy csinál, mint az a másik, akivel egy évtizede ugyanabba a gyárba jár, ugyanannak az íróasztalnak a másik oldalán ül - mégis: egyéniség. És ha darabokra lehetne szedni a lelkét, kitűnne, hogy ég és föld választja el őket egymástól.

Dickens, az élet, az emberi lélek nagy ismerője és leírója mondja valahol: „Tudják pontosan az utolsó font súly erejéig mire lesz képes a gőzgép, De az állandóság számművészei együttvéve sem tudják megmondani, hogy mennyi képesség van a jóra, vagy a rosszra, a szeretetre, vagy a gyűlöletre, a hazafiasságra, vagy a békétlenségre, az erénynek bűnné, vagy a bűnnek erénnyé való átváltoztatására bármely tetszés szerinti pillanatban bármelyiknek a lelkében a gép hallgatólag szolgálói közül, akiknek nyugodt az arcuk és szabályos minden mozdulatuk. A gépben nyoma sincs rejtelemnek, de leghitványabb szolgálóiban is mérhetetlen rejtelem lappang mindörökké.” - Mert mind, mind kivétel nélkül nem gép, hanem egyéniség. Mind másképpen ítél, másképpen gondolkodik, másképpen remél, más vágyaik vannak, másra gyűjt, másért tékozol, másképp szeret, vagy gyűlöl, más emlékek rakódtak fel benne, másképpen csoportosultak lelkében az ugyanakkor látott események és tárgyak. - egyéniség, aki a maga módján érez és a maga módján viszonyul mindahhoz, ami körülötte van.

Egyéniség volt Joó Sándor is.

Csak sokkal erősebben egyéniség, mint a legtöbb ember.

Vagy talán sokkal jobban meglátszott rajta az, hogy egyéniség.

Isten később olyan helyre állította ebben a földi életben, ahol egyéniségének a vonásai élesebb körvonalat kaptak, mint általában az az embereknél lenni szokott. Tanulmányai, munkái, emberekkel való foglalkozása, feladatai és töprengései kitermelték azt az erős egyéniséget, ami az ő sajátja volt és ami olyan megbízhatóvá, szeretetreméltóvá és Isten országában hasznos munkássá tették.

A holland két esztendő nagy jelentősége mind egyénisége kifermélésében felmérhetetlen.

Egyénisége két alaptulajdonságon épült fel. Vagy még helyesebben: egy ellentétben. Végtelenül befolyásolható volt és megingathatatlanul szilárd.

Minden meghatotta. Minden hatással volt rá. A legérdektelenebb könyvből is ki tudott venni legalább egy hasznosítható gondolatot. Minden szépséget úgy ivott fel a lelke, mint az itatós a tintát. Kérni nem lehetett tőle úgy, hogy ne teljesítette volna, ha arra egyetlen mód is kínálkozott. Egy-egy szomorú arc napok múlva is kísérté még. Ha könnyet látott, nem nyugodott, amíg le nem törölte. Soha nem nézte az óráját, ha valaki az idejét foglalta le. Takarékos ember volt, de minden szükségben levő előtt azonnal kinyitotta a pénztárcáját. Sokan visszaéltek jó szívével. Az csapta be, aki akarta, mert hiszékeny és megindítható volt. Önmaga tartotta magát ahhoz, amit gyülekezetének is nem egyszer elmondott:

- Nekünk minden szegényért tud fájni a szívünk, csak éppen azért az egy szegényért nem, akivel éppen találkozunk.

Ez a befolyásolhatóság, hiszékenység volt jellemének egyik alapvonása. Minden és mindenki befolyásolta és ő hagyta magát csendben, mosolyogva, sokszor egészen naivul, de mindig végtelen engedékenységgel és szeretettel befolyásolni anélkül, hogy tudta volna, hogy mások hatása alatt áll.

Szabó Imre, a budapesti esperes, aki nagyon szerette ezt a fiatal barátját, egyszer tréfásan ezt a nagyon elismerő és jellemző mondatot mondta róla: „De kár, hogy Joó Sándor hála Istennek annyira befolyásolható.”

Sok mindent el lehetett venni tőle, sok mindenben mások befolyása alá került, de egyben nem: abban a hitében, hogy Isten szeretet. Ebben megingathatatlanul szilárd volt. Rendíthetetlen meggyőződése volt, hogy Isten minden embert szerető édes Atyánk. Életünket és lelkünket teremtő, féltő, bűneinket megbocsátó örök Isten, aki Jézus Krisztusban lehajolt hozzánk, hogy magához emeljen bennünket és boldoggá tegyen minket, mint megváltott gyermekeit. Azt a hitét nem lehetett elvenni, vagy megingatni, hogy Isten egyet akar ebbe a világba gyermekein keresztül belesugározni: végtelen és örök szerelmét. Ennek hirdetése az élet egyetlen célja.

Isten olyannak alkotta ennek a gyermekének a lelkét, hogy minden hatás, ami érte embertől, könyvből, eseményekből, a nagy természetből - mind ezt a hitét erősítették. Ami táplálékot lelke felszívott, mindegy volt, hogy honnan nyerte azokat, szeretetté, szolgálattá és hitté váltak benne.

Olyan volt a lelki szervezete, hogy ezekké dolgozta fel. Más emberben a keserőség gyűlik, benne a szeretet. Más lélek fájdalmakat gyűjt, ő örömeket

raktározott. Van, aki mindig felhőkön át látja a világot, ő isten fényét látta eláradni. Szomorú volt, amikor bosszúállást vett észre, mert hiszen olyan jó jót tenni. Bántotta, ha valaki szavakkal akart sebet ütni, mert hiszen a szavak arra valók, hogy azokkal sebeket lehessen bekötözni, Ha valaki ütni akart, igyekezett az ütésre emelt kezét megfogni, mert a kezét Isten áldásra teremtette.

- Sokszor előfordul, hogy egy-egy hívő lélek így töpreng magában: vajon megmondhatom-e valakinek, ha látom, hogy miben hibás, mi a vétke, mit csinált rosszul, helytelenül? Vagy nézzem el neki inkább, ne szóljak, ne bántsam meg vele? Nos, ha csak úgy tudod megmondani neki, hogy megbántod vele, akkor ne mondd meg, mert akkor nincs benne igazi szeretet. Nem egyszer hallottam már, amikor valaki így fakadt ki: „Majd én megmondom neki a magamét!” Nos, ezt a „magadét” semmiképpen ne mondd meg neki, mert az biztos, hogy nem használ, csak akkor szólj a másiknak az ő hibájáról, bűnéről, ha nem a magadét, hanem a Krisztusét tudod neki megmondani.

Nem tehetett arról, hogy ilyen volt. Nem álarc, nem póz, nem modor volt ez nála. Ilyennek alkotta az Isten. Ez volt az alaptermészete és ilyenné fejlődött az egyénisége.

A holland évek segítették ebben. Jó emberek között volt, és jó teológusoktól tanult.

Hagyta, hadd alakítsák a benyomások és ennek nyomán szilárdult a hite.

Édesanyja itthon nem csak imádkozott érte, hanem tanácsaival is mellette állott. Amikor az első hollandiai vakációja alatt Párizsba készült egy kicsit körülnézni ebben a vidámság városában, kis aggodalommal, de nagy szeretettel kapja édesanyjától az intést.

- Mindig úgy tegyél és viselkedjél, hogy Jézus szeme megnyugodhassék rajtad.

De ez nem az egyetlen anyai tanács. Sokkal tágabb látókörű volt édesanyja semmint hogy csak ebben az irányban intse - bár ezt tartotta a legfontosabbnak.

Szeretné azonban, ha fia mindenben megállaná a helyét.

- ...gyűjtsétek az erőtöket a jövőre - szinte ihletetten szólalnak meg ezek a levélsorok! - mert az egészen bizonyos, hogy ha valaha egy generációnak nehéz a helyzete, hát a tietek az lesz ...életetekkel mutassátok meg a külföldinek, hogy vannak ennek az árva magyar fajtának értékes fiai is... hátha valamennyire meg tudjátok fordítani a közvéleményt... mindenféle tüntetéstől. mint most minden

egyetemen, úgy itthon is, mint kint is előfordul, tartózkodjatok, sőt zárkózzatok el mereven...

Nagy élmény volt, amikor Joó Sándor volt holland szüleit meglátogatta. Az öröm kölcsönös volt.

- Anyám nagyon szerelte volna viszontlátni a „kis fekete magyar fiút” akkor, amikor Amsterdamban a szabadegyetemen tanult, - írja sok-sok évvel később egyik holland „testvére”, P. F. Voogd van der Munnik erről a találkozóról. - Megírta neki anyám azt is, hogy milyen boldog, hogy Sándor a teológián folytat tanulmányokat. Sándor soha nem felejtette el a gyermekkor rövid, de boldog időszakát, erről sokszor mesélt nekünk.

Most itt volt az ideje, hogy pár napot eltöltsön a régi, kedves, felejthetetlen gyermekkori otthonban. El is fogadta nagy örömmel a szívesen küldött meghívást és meglátogatta holland szüleit és testvéreit.

Valami érdekes lelki visszhangot vert benne az a komoly és más egyházi élet, amit holland földön a szabad egyház munkájában látott. Későbbi gyülekezeti tevékenysége gyümölcsözően táplálkozott ebből a sok tapasztalatból, élményből és emlékekből, amiket most gyűjtött össze. Most kezdenek igazán tisztulni a keresztyén életről, gyülekezeti munkáról, lelkipásztori tevékenységről való ismeretei. Most kezdi elképzelni, hogy milyen is legyen egyszer az ő otthoni magyar gyülekezete. Mit kell, mit szabad és mit nem lehet csinálni Isten anyaszentegyházában. Az összehasonlítás az akkori magyar gyülekezeti élet és a benne kialakuló, általa elképzelt gyülekezeti élet között nem mindig kedvező a hazai egyházi állapotokra nézve.

Talán ennek a hatása látszik abban a nagyon érdekes levélváltásban is, ami édesanyja és közte történt. Lelkében tisztulni kezdett a holland gyülekezeti tapasztalatok révén az egyház-fogalom és érni kezdett a lelkigondozói lelkület.

Édesanyja 1933 kora tavaszán örömmel és lelkesedéssel írja fiának a messze idegenbe, hogy éledni kezd Kecskeméten „az egyházi munka”, emelkedik az „erkölcsi nívó” a gyülekezetben, megrendezik a református bált és ez nagyrészt az ő, az anyja saját kezdeményezése.

Nem valami biztató és örvendező válasz érkezhetett erre a híradásra Amsterdamból, mert a válaszra adott anyai már más hangú.

- „Szinte látom az arcod kifejezését, amint a legutóbbi levelem olvasása közben végig játszott rajta az érzelemhullámvész és mint a mozivásznon, szinte lehetett olvasni lelki szememmel, hogy ez volt ráírva: „hát ez az én anyám?” De

nem is volnál pap, ha első pillanatra nem a rosszállást váltotta volna ki belőled az én munkám...

Az így elkezdődött lelkigondozás ezen a nyomon tovább folytatódott fiú és édesanyja között, mert nemsokára már egészen más hangú levelek mennek Kecskemétre Hollandiába.

- Különben örömmel jelenthetem Sanyikám, - mondja az egyik nemsokára íródott anyai levél - hogy talán a te imádságaid is segítenek, de mintha mélyülne lelkemben a vallásosság s néha mintha Jézus zörgetésére egy pillanatra felfigyelnek... én is elindultam úgy igazán a Krisztus felé.

És, hogy ezek nem csupán szavak, valami szükségesnek ítélt visszhang egy papi beszédre, mutatja az, hogy édesanyja igen alázatosan ír „földi gyarlóságairól”, melyből - így vallja - „bennem talán több van, mint másokban”.

Sőt, Sándor édesapjára is nagy hatással van onnan a távolból. Úgy látszik bevált módszer: hatásosabb a levél, mint a szó. A szó elhangzik, aztán elröppen. A Hollandiából érkezett levelet azonban az édesapa tárcájába teszi. sokszor előveszi, újra elolvassa, mérlegeli a szavakat és egyre többet mondanak azok. Nem kell emlékezetben őrizni magukat a szavakat, el lehet újra olvasni őket és a hatásuk egyre jobban nő.

Onnan Hollandiából küldi, irányítja édesapját a Református Figyelő Szegedi Konferenciájára. Hosszú levélben számol be Joó Gyula erről a fiának, de csak egy mondatot húz alá az egész levélben.

- Drága élményekkel lettem gazdagabb - ez az aláhúzott sor.

Úgy látszik, ez a legfontosabb az egész konferencia beszámolóból és tudta, hogy ennek az egy mondatnak fog a fia legjobban örülni.

Édesapja különben ezekben az időkben éppen Sándor hatására óriási változáson megy át.

Ha levelek nem őriznék ennek a távolból történt különleges lelkigondozásnak az emlékét, szinte nem is hinné el az ember, hogy Joó Gyula, ez a megcsontosodott jogász, paragrafusokban gondolkozó ember, Justitia bekötött szeme alól a Golgotáról ránéző áldott szemek tekintete alá került. Bibliaolvasásba kezd, aszerint a tanács szerint, amit a fiától kap. Csendes, hálás, boldog lélekkel veszi ezt a nagy változást a felesége és meg is írja fiának.

- „apád a Bibliát szorgalmasan olvassa... milyen nagy gyönyörűség és csodadolog megfigyelni, mint hívja el az Ur azt, akit akar, bárhogy rugódozik is ellene...

Egy római katolikus barátjától kap ebben az időben egy nagyon érdekes levelet. Az illető várja a Sándor hazajövetelét, de házasságával már nem tudja megvárni azt. Készül az esküvőre és csak „te fogsz arról hiányozni” írja. Ebben a kapcsolatban van valami előrevetítődése annak az ökumenikus léleknek, ami Joó Sándort később egész életében jellemezte. Ennek a fiúnak a házasságát piarista papok fogják megáldani, de a református lelkész barátjának írja nagyon melegen, testvéri érzésekkel.

- A legnagyobb jóindulatot, megértést, szeretetet és meleg szível csak tenálad találtak Mária iránti érzelmeim...

Szüleinek okozta azonban hazajövele előtt a legnagyobb csalódást.

Nem lehetett kis dolog az, hogy a holland rádió egy magyar diáknak lehetővé tette, hogy igehirdetéssel megszólalhasson a mikrofon előtt. Nagyon jól kellett hollandul tudnia. Képzett teológusokat szoktak csak odaengedni, felettébb megbecsülték tehát ezt a magyar fiút, amikor megengedték, hogy rádiós-istentiszteletet tartson.

Előre megírta szüleinek az óriási eseményt. Készüljenek fel rá. Pontosan jelezte a hullámhosszat, az adó nevét, az időpontot, amikor és ahol meg fog szólalni. Ha már úgysem értenek belőle egy szót sem, legalább a hangját hallják ezer kilométer távolságból.

Bizonyára könny szökik majd az anyja szemébe, ha fia jól ismert hangja a rádióban felhangzik.

...milyen nagy lett a csalódás...

Nyárjason gyűlt össze az egész család. Kecskemétről kijöttek a rokonok is. Ott volt minden ismerős, aki csak tehetett. Milyen nagy élmény lesz!

Ahogy közeledett az időpont. úgy nőtt az izgalom.

Lassan a mutatók tovább mentek már... elmúlt a jelzett idő... Sanyi nem jelentkezett... a beállítás nem volt jó?... a légköri viszonyokban volt-e a baj? - a nagy várakozás azonban kielégítetlen maradt.

- Nem tudtuk fogni a beszédedet... pedig a legjobb gépet hozattuk ki, ami a városban létezik.

A tudósítás kicsi, de a csalódás nagy volt.

* * *

Amint közeledik a hazatérés, édesapja itthon készíti az elhelyezkedését. Parókia nincs még kilátásban. Le kell tenni a II. lelkészképesítő vizsgát is.

Egyelőre a Budapest-Kálvin téri káplánság várja. Ravasz püspök megígéri, hogy mint a dunamelléki egyházkerület egyik legkiválóbb segédlelkészét erre a megtisztelő helyre osztja be.

5. fejezet

Kálvin-téri évek

Gyülekezeti lelkész akar lenni. Kováts J. István tanácsa. Ravasz László, Szabó Aladár és Muraközy Gyula hatása. Három pengő és annak bonyodalmai. „Diakónia” és „Homiletikum”.

Minden állomásról vitt magával valami maradandó tapasztalatot. Olyan emléket, vagy emlékeket, amelyek a későbbi munkájában gyümölcsöztek.

Joó Sándor tudatosan gyülekezeti lelkésznek készült. Élete folyamán kínálkoztak más lehetőségek is, de ő soha nem akart más lelkészi szolgálatban elhelyezkedni, csak gyülekezetben.

A harmincas években a magyar református egyházban nem csak gyülekezeti lelkipásztor lehetett az, aki teológiát végzett. Amilyen ritkaság volt még a század elején is - az egy vallástanárt kivéve - a nem gyülekezeti lelkész, annyira megszaporodott ezeknek a száma a belmissziói munkák növekedésével. Számtalan lelkipásztor találta meg helyét egész életére egy-egy mozgalom keretében, mint annak titkára, utazólelkésze, missziói lelkésze. Fogházi, kórházi, intézeti lelkészek egyre nagyobb számban kellettek a kiterjedő evangéliumi munkák ellátására. A középiskolások között végzett evangéliumi ébresztő és szervező munkák, a főiskolás mozgalmak, belmissziói egyesületek, mind teljes munkaidejét kívánták annak, aki ezeket végezte. Rohamosan felszökött különösen a városokban a hitoktatók száma. És ezt már nem átmeneti állomásnak tartotta az a fiatal lelkész, aki másutt nem tudott elhelyezkedni, nem várakozási időnek addig, amíg valahol parókiához juthat. Nem, mindezek a munkák élethivatásokká lettek, ezekre alkalmatosságot érző emberek, lelkészek tudatosan készültek ilyen feladatok betöltésére.

A belmissziói munkák nagyrészt azok közül keresték lelkészeiket, akik éppen abban a missziói munkában találták meg életük nagy átalakulását. És azok a teológusok, akik egy-egy evangéliumi mozgalom keretei között egész életükre szóló nagy élményt nyertek, igyekeztek azokkal a mozgalmakkal továbbra is tartani a kapcsolatot. Hálából, de további épülés és erősödés céljából is. Így helyezkedtek el sokan a Bethánia Egyesületben, a Soli Deo Gloria mozgalomban, a Külmissziói Szövetségben, Biblia terjesztő vállalatoknál, MEKDSZ titkárnak, vagy más missziói lelkésznek.

Joó Sándor nagyon sokat köszönhetett a belmissziói munkáknak. Mint nagyon érzékeny lelkű ember, sokat gyötrődött bűnei miatt. Megdöbbenette Pál apostol mondása: „én vagyok a bűnösök között az első”. Soha nem hagyta nyugodni ez az Ige. Az első megdöbbenés, „mellbevágás” később is megmaradt szívében. Csodálta Pál intelligenciáját, hatalmas munkabírását, végtelen felelősségérzését és lelkiismeretességét - hogyan mondhatta ez a tiszta életű, önfeláldozó, kortársai közül szolgálatban kimagasló ember, - hogy ő a bűnösök között az első?!

- Mit mondjak akkor én? - kérdezte egyszer Kováts J. Istvántól, amikor a Csoport Mozgalom egyik hazai összejövetelén a bűnbánat komolyságáról és a bűnbocsánat egyetlen útjáról volt szó.

- Kérem, ezt nem mondani kell, hanem érezni és átélni! - mondta széles mozdulattal és nagy kezét kedvesen lengetve szokásos mosolyával Kováts J. István. - Pál nem a szavakkal - folytatta - hanem büntudatával és alázatával ad nekünk példát. Ezt átélni és szavakba önteni csak az tudja így, aki a „tisztítószert” is ismeri.

Ennek a nagyon erősítő, felszabadító beszélgetésnek a nyomán emlékként és emlékeztetőül írta le Joó Sándor a maga biztatására és mások megnyerésére:

- Jézus nem azért jött a földre, hogy új tudománnyal gazdagítsa az emberi műveltséget, azért jött a világra, hogy segítségére legyen a bűnösöknek.

Kováts J. Istvánnak köszönhette, hogy ebben a súlyos problémájában előbbre jutott a megoldás, a békesség felé. Ez a lelkes ébresztő, melegszívű, nagyokat kacagó és hangos szavú professzor tartott Joó Sándor elé tükröt, hogy azon keresztül nézze lelke faltjait, de ő mutatott rá nagyon meggyőző módon az egyetlen „tisztítószere” is, ami kimossa a lélekből ezt a szennyet. Sokat köszönhetett Kováts J. Istvánnak, aki megerősítette Jézus Krisztusban való hitében, a kereszt tisztító, megváltó erejében, aki szinte jelszóvá tette Joó Sándor életében:

- Itt a földön már Isten országában élni újjászületés nélkül lehetetlen.

De hozzáteszi szerény, nagyon hívő alázatossággal:

- Isten műve az újjászületés, amit emberi akarattal irányítani nem lehet.

Az igazság ez: Joó Sándor élete végéig becsületesen gyötrődött bűnei miatt, de ugyanúgy élete végéig tisztogatta magát Jézus vérében. Ezt azok tudják, akik életét ifjúságától fogva haláláig látták és lelkét ismerték.

Mások bűneit alig látta. Végtelenül elnéző tudott lenni minden ember bűnével és gyengeségével szemben. A maga bűneit azonban végig nagyítón át nézte. De a kegyelem is mindvégig valóságos és reális menedéke volt.

Tehát: tudatosan gyülekezeti lelkésznek készült. És azokat a tapasztalatokat, amiket élete egyes állomásain elraktározott, ennek a célnak, életfeladatnak a szolgálatába akarta állítani. A teológiáról tudományos ismereteket és szilárd erkölcsi fundamentumot hozott. Hollandiából történelmi távlatokat, gyakorlati keresztyén életre való indításokat és emlékeket, a református gyülekezeti élet sokszínű tapasztalatait hozta. Első magyar munkahelye a Kálvin-tér, Budapest legelső gyülekezete. Maradandó alapokat kapott itt is. Principálisai akkor a magyar református egyház legkimagaslóbb vezető egyéniségei voltak. Egyik segédlelkész kollégája pedig később a teológiai tudományok hivatott művelője lett.

A leggyakorlatibb tapasztalatokat gyülekezeti lelkészi munkájához itt, Kálvin-téri segédlelkészi éve alatt nyerte. Itt gyökeresedett meg benne a gondolat, hogy gyülekezeti lelkész lesz.

Megszerezte a legmagasabb teológiai tudományos fokozatokat. Otthonos lett különösen szaktárgyai, a gyakorlati teológia minden kérdésében. Figyelemmel kísérte a legújabb kutatásokat és eredményeket - mégsem akart soha teológiai tanár lenni. Később, amikor ezt felajánlották neki, megköszönte, de nem habozott egy pillanatig sem. Nem vállalta. Pedig édesapja és Ravasz László püspök is unszolták. Nem erőltették azonban, mert látták, hogy képességei és adottságai szerint a gyülekezeti munkában van az igazi helye. Oda is vágyott mindig. Szerette az embereket és szeretett velük foglalkozni. Minden emberi probléma érdekelte, örömmel adott tanácsot és figyelemmel hallgatta a panaszt.

Itt, a Kálvin-téren olyan tanítómesterei voltak, mint Ravasz László és Muraközy Gyula.

Ravasz Lászlótól az igehirdetést, Muraközy Gyulától a pásztori munkát tanulta. Nem megtanulta, csak tanulta.

Egyiket sem lehet megtanulni. De azt tanulni a legképzettebb embernek is kell élete végéig. Joó Sándor aztán végképp nem volt alkalmas arra, hogy az igehirdetést - még ha egyáltalában lehetséges lenne is - megtanulja valakitől. Akár a legjobb és legkiemelkedőbb igehirdetőtől is. Semmi sem állott olyan távol az egyéniségétől éppen ezen a területen, mint az, hogy epigon legyen.

Kétféleképpen lehet mások modorát, gondolatait, szavait, mondanivalóját, életstílusát átvenni.

Lehet azt plagizálni. Durván átvenni. Kisajátítani. Utánozni. Így támadnak az epigonok.

De át lehet venni, mint értékes „örökséget”. Olyan hagyatékot, amit át kell venni. Tovább kell adni. Újra öltöztetni. Kiszélesíteni, átegyenesíteni. Tovább fejleszteni, mint „felfigyeltető” mondanivalót, ami kínálja magát. „Az ilyen kínálást nem jó, olykor pedig nem is szabad visszautasítani” - írja egy helyen Devecseri Gábor ez a szépprózás esztétikusa a magyar irodalomnak.

Ravasz Lászlónak abban az időben rengeteg utánzója akadt. Valóságos iskolája volt. Alig akadt olyan fiatal lelkész, aki hosszabb vagy rövidebb ideig ne került volna a püspök igehirdetési modorának, kifejezésmódjainak, szóösszetételeinek és párosításainak a hatása alá. Volt, aki akaratlanul, de voltak számosan, akik szándékosan.

Joó Sándor nem tartozott ezek közé.

De megértette Ravasz igehirdetésének a lényegét és abból tanult. Volt is mit tanulnia.

Nem a beszédek szerkezetét, felépítésének konstrukcióját, nem az utolérhetetlen egyéni, érett és csiszolt stílust, nem az egymásból folyó gondolatok összekapcsolódásának a vaslogikáját igyekezett ő megtanulni Ravasz Lászlótól, hanem az igehirdetés lelkét. Az Ige mondanivalójában való elmélyülést. Azt a titkot, hogy Isten egyetlen egy dolgot akar mondani kijelentésében és minden részlet, minden magyarázat ezt az egyetlen nagy és örök titkot kell, hogy feszegesse, megértse, tovább adja és elfogadhatóvá tegye, megvalósítsa.

És erre készülni kell!

Késznek kell lenni lelkileg ennek az örömhírnek a továbbadására, hirdetésére. Készségesnek kell lennie a homilétának az evangélium közlésére: mit akarsz Uram, hogy mondjak? Megtanulta a püspöktől, hogy így általában, egész

életével is készen kell lennie erre a feladatra. Mert ez a tulajdonképpeni lelkipásztori megbízatása.

Még öregedő fejjel is sokszor emlegette Joó Sándor azt a fiatal korában hallott Ravasz-anekdotát az igehirdetésről, ami annak idején szájról-szájra járt.

- Prédikáció előtt nagyon jót lesz egy-két csésze fekete! Sokat segít ez. De ha már ez sem használ, akkor nincs más hátra: becsületesen fel kell készülni.

Ravasz László minden prédikációjára lelkiismeretesen készült.

- Egy prédikációt - szokta mondani - tulajdonképpen kétszer kell leírni. Egyszer, mielőtt elmondja az ember, másodszor, amikor már elmondta. Ekkor lesz igazán készen. Persze ezt nagyon nehéz megtenni és nemigen teszi meg senki.

Ezt a komoly készülést tanulta meg Kálvin-téri káplánsága idején Joó Sándor is.

Az nem csak becsület kérdése volt, hogy a Kálvin-téri szószékre nem lehet készületlenül felmenni, hanem azért is készült, mert így akarta megóvni magát attól, hogy az egy szükséges mondanivalót sablonossá tegye.

Szabó Aladár, a magyar „belmisszió atyja”, akkor már öregedett. Hatása még érezhető volt, de közvetlenül befolyása alá a segédlelkészein kívül már nemigen került senki. Kicsit fáradt, magába zárkózott, elvonult „öregúr” lett már. De a fiatalabb hívő lelkésznevezdek is jól ismerte még ennek a nagy evangéliumi ébresztő egyéniségnek azt a híres tételét, amit akkor már a teológiákon is tanítottak.

Egy istentisztelet után nagyon fejcsóválva és látható elégedetlenséggel jött ki ez a kritizálni nem igen szokott, inkább épülésre vágyó ember a templomból. Egy fiatal lelkész prédikált, aki meglehetősen meg volt elégedve a szolgálatával és inkább dicséretet, mint kritikát várt.

- Fiatalember, - kezdte az öreg Szabó Aladár - ennek a prédikációnak egy nagy hibája volt. Szép volt a felépítése, jól meg is fogalmazta a mondatokat, értelmesen adta elő. És mégis volt egy igen-igen nagy hibája.

Most már mindenki várta, hogy mi is volt hát ennek a különben nagyon szép prédikációnak az a nagy hibája?

- Nem volt benne Krisztus! - emelte fel az öreg úr egy kicsit a hangját.

- De hát a textusban szó sincsen Krisztusról. - Mentegetőzött a fiatal szónok. - Az egy ótestamentumi ige volt és a szeretetről szólott.

- Jegyezze meg magának, fiatalember, - mondta nagyon komolyan Szabó Aladár - a Bibliában minden textus Krisztusról szól. Minden szó az Isten Igéjében Krisztushoz vezet. Krisztus a Biblia fővárosa! Ahogy a legkisebb tanyáról is vezet út az ország székhelyére, úgy a Bibliának is minden szavától vezet út Krisztushoz.

Minden út Krisztushoz vezet! Ezt tanulta Joó Sándor a teológián tudós professzoroktól és ezt tanulta most a Kálvin téren a tudós igehirdetőtől.

A másik tanítómestere Muraközy Gyula volt. Régi emlékek kötötték őt a „kis fekete Sanyihoz” még Kecskemétről. Úgy is kezelte, mint testvéröccsét. Szívesen beszélgetett vele. Sokat magyarázott. Kicsit pózolván, ami nagyon jól állott a különben is ünnepélyes egyéniségéhez, de mindig kedvesen és apai módon.

Egyszer volt ideges csak.

A „stóla-kasszával” kapcsolatban támadt egy kellemetlen epizód.

Ezt a pénzt mindig a segédlelkészek kezelték és havonta, vagy kívánatra a „principálissal” elszámoltak. Rendben is volt itt mindig minden.

Volt azonban Sándornak egy fiatal, könnyelmű kollégája és barátja, aki nem átalált néha-néha kölcsönért folyamodni hozzá, a „jómódú” Kálvin téri káplánhoz. Ment is a dolog mindig és a kölcsön visszafizetésénél sem volt soha baj. Megtörtént azonban, hogy Joó Sándornak sem volt pillanatnyilag „aprópénze” és egyszer a stóla kasszából nyújtotta a gyors-segélyt. Ide azonban már nyugtát is kellett tenni, amit tréfásan, de nagyon „precízen” fogalmaztak meg. Így szólt:

„Elismerem, hogy 3 azaz Három egész pengőt a Kálvin téri stóla kasszából a mai napon kölcsönképpen felvettem, és nemcsak az összeg pontos visszafizetésére nézve vállalom kötelezettséget, hanem arra is, hogy kamat fejében a Kálvin téri segédlelkészek által meghatározott időben és alkalommal a vasárnap délutáni szolgálatot három ízben ellátom. Dátum. Aláírás.”

Czeglédy Sándorral, a későbbi debreceni egyetemi tanárral, akkor segédlelkész kollégájával nevetve fogalmazták és mulatva helyezték el ezt a nem mindennapi elismervényt a stóla kassza kis dobozába és előre élvezték, hogyan fogják majd az adóson behajtani a kamatokat is.

Megtörtént azután az a rendkívüli eset, hogy kivételesen a gyülekezet gondnoka tartott rovincsolást és ráakadt a szokatlan elismervényre, illetőleg kötelezvényre.

Tréfát nem ismerő pénzügyi ember volt. Hallatlan eset ez!

Azonnal jelentette a visszaélést Muraközy Gyulának! A káplánok áruba bocsátják a Kálvin téri szószéket!

Ilyen eset még nem fordult elő ennek a gyülekezetnek a történetében!

Lassan-lassan megtörtént a kimagyarázkodás, Muraközy Gyula elfelhőzött tekintete is kiderült, csak a nagyon pedáns és lelkiismeretes gondnok csóválta a fejét még egy darabig.

Gyula bácsi mellett kezdett kialakulni Joó Sándorban a gyülekezeti lelkész. Láta ennek a nagyon melegszívű embernek a bajbajutottak iránti szeretetét. Kéregetőt soha nem bocsátott el üres kézzel. Ha a káplánok érvelni kezdtek, hogy „de hiszen ez szélhámos” - Muraközy nagyon szelíden mondta.

- Fiúk, ha valaki oda jutott, hogy kéregetni megy, annak bizonyára szüksége is van arra a pénzre.

Ez a melegszívűség volt Muraközy gyülekezeti munkájának az alaphangja.

Az igaz, hogy az ifjúsági körben igen magas színvonalon, mégis közérthető módon egyetemi hallgatóknak és iparos fiúknak egyformán tudott beszélni a fiatalságot érdeklő legmodernebb kérdésekről, de mégsem ezzel tudta összetartani a kört. Egyszerűen szerette őket és ők ezt megérezték. A fiúkkal nagyon szívesen elbeszélgetett. Ha velük volt, soha nem sietett.

Általában pedig sietős ember volt és ezt az egyet nem tanulta meg tőle Joó Sándor. Hamar észrevette, hogy a sietés Muraközy Gyulánál csak egy „fővárosi póz”, mert végül is aztán mégis ráért mindenre.

Czeglédy Sándor, ez az elmélyedő tudós és mégis olyan vidám kedélyű és szemléletes beszédű ember gyártotta egyszer baráti körben principálisáról az adomát.

- Ha véletlenül Krisztus megjelenne a Kálvin téri lelkészi hivatalban és Muraközy nagytiszteletű urat keresné és azt mondaná neki: „Gyulám édes, ráérsz egy kicsit, szeretnék veled elbeszélgetni”. Hallatlan örömmel fogadná Gyula bácsi, de menten elővinné az óráját, felpattintaná a fedelét, megnézné, majd ahogy zsebébe visszacsúsztatja, így válaszolna:

„Nagyon szívesen Krisztusom, éppen tíz percem van még, aztán rohannom kell a Teológiára, mert ott már várnak”. Persze aztán lenne a beszélgetésből másfél óra is.

Ezt a sietést Joó Sándor soha nem vette át. Ha valaki beszélni akart vele, soha nem nézett a karórájára.

Nagyon ismerte Muraközy az asszonyi lelket, a női érzékenységet. Azt a vágyódást, ami lelkükben él minden szépség, gyöngédség után. Szolgált nekik az Ige szépségével. Nagyon meleg hangulata volt a Kálvin téri asszonykörnek és sok zaklatott, nyugtalan, szeretetre vágyó szív talált ebben a közösségben békességet.

Joó Sándor ezt mind látta és ügyelte. Tudatosan készült az emberekkel való foglalkozásra.

Észrevette azt is, hogy Muraközy a presbitereket hogyan állítja munkába. Az emberek a legkisebb szolgálati alkalmat is örömmel és szívesen vették. Ügyes-bajos dolgaikat Muraközy meghallgatta és tanácsot adott.

- A presbiter kiemelt ember a gyülekezetben - tanította később a maga Pasaréti gyülekezetében Joó Sándor egy szeretetvendégségen. - Presbiter és a gyülekezet. És = kötőszó. A presbiter és a gyülekezet összetartoznak. A presbiterek a gyülekezet élcsapata. Ima és munkaközösségbe tartoznak.

Itt a Kálvin téren kerül először szembe a férfi-bibliakörök problémájával. A legtöbb gyülekezetben a lelkész lelkiismeretes munkája mellett is, általában a női bibliakörök virágzanak és a férfi órák elnéptelenednek.

Mi ennek az oka?

Kevesebb az igénye lelki téren a férfiaknak, mint a nőknek?

Vagy inkább másféle?

Hogyan lehet a régi sablonok helyett modern új formákat találni az Ige továbbadására a mai férfiember felé?

A fiatal segédlelkész magában tovább szőtte a hallottakat és látottakat. Tervezgette, hogyan fog majd ő saját gyülekezetében foglalkozni az emberek lelki problémáival. Ez lesz egyik legfontosabb dolga, pásztori feladata. Az itt töltött három esztendő alatt lett igazán teológusból pásztorrá. Jó volt Czeglédy Sándorral is együtt lenni itt a Kálvin téren a káplán szobákban.

A két egymás mellett levő szűk szobácska sok esti vitának, beszélgetésnek volt a tanúja. Számtalan vidám, derűs órának az emléke is fűződik ezekhez a

sötét, földszinti, kis szobákhoz, ahol még nappal is égetni kellett a villanyt, ha az ember látni akarta a betűket.

Ez a két fiatal tudósnak induló ember azonban nem sokat törődött ezekkel a külsőségekkel. Elfogadták átmeneti állapotnak ezeket a viszonyokat.

Dolgoztak.

Nem érezték a tanulmányaikat befejezettnek azzal, hogy kezükben volt a jeles diploma. Mind a ketten külföldet járt emberek voltak már. Czeglédy Sándor is éppen csak hogy hazaérkezett az Egyesült Államokból. Most kezdtek igazán tanulni magasabb szinten. Egészen természetes volt, hogy egyikükből egyetemi tanár, másikukból pedig amellet, hogy a teológiai tudományok doktora és magántanára lett, az ország szinte legkiválóbb és legszívesebben hallgatott igehirdetője vált.

Barátságuk és tudományos pályafutásuk itt kezdődött ezekben a kis lépcsőházi káplánszobákban.

- Mi az egyház legfontosabb feladata? - kérdezte Czeglédy Sándor, amikor forrt a teavíz és az asztalon kicsomagolva várt a parizer.

- Nyilván az Ige hirdetése - vélte Joó Sándor.

- Mindig hiábavaló a prédikáció, ha nem Krisztus feltámadásának húsvéti bizonyossága képezi annak láthatatlan alapját - fogalmaz meg hirtelen a beszélgetés lendületétől sodortatva Joó Sándor egy olyan gondolatot, amelyet azután el is raktároz, mert az a véleménye, hogy ezt érdemes később tudományosan is feldolgozni majd.

- Tudom, hogy ez a gondolat az egész igehirdetési problémának csak egy kis része - szövi tovább saját gondolatát -, de mégis ott helyezkedik el valahol az alapoknál. Érdemes volna ezen a nyomon tovább menni és azt részletesen kidolgozni.

Rendszerint így, este, teafőzés közben, vacsorára készülődésnél kezdődött el köztük a vita és a beszélgetés. Néha napokra abbamaradt a téma. Majd valamelyikük felkapta ismét a fonalat.

Ez a gondolat azonban valamivel jobban érdekelte Joó Sándort, mint a többi más. Nemsokára ismét visszatért a témára. Látszott, hogy az foglalkoztatja, több szempontból kezdi nézni, gyűrűzik benne és terebélyesedik.

- Valójában az egész igehirdetésünk alapjába ágyazható be ez a fogalom: a húsvét homiletikuma.

- Igen. Az élő Krisztusról való bizonyágtevés - gondolkozik el Czegléd Sándor egy ilyen beszélgetés alkalmával. - Hogyan válik a Jézus feltámadásában végbement kijelentés velünk „egyidejűvé”? Érdemes volna ebből doktori értekezést csinálni.

- Tulajdonképpen minden igehirdetés Krisztusról való bizonyágtevés - idézi Joó Sándor a Szabó Aladár által népszerűsített bibliai tanítást.

De aztán a maga szavaival folytatja.

- A feltámadott Krisztus teszi ma is aktuálissá az egész Szentírást.

Szóba került a problémázgatás során az egyház másik nagy tevékenysége is.

- A diakónia szükségképpen alkatrésze az egyházfogalomnak, amelyet a református teológia az írás alapján kezdettől fogva mindmáig vall.

- Ez is azok közé a tevékenységek közé tartozik, melyekről úgy beszélünk, hogy „Krisztus megkezdett megváltói munkájának folytatása”. A diakónián keresztül éli ki az egyház a lényegét alkotó szeretetközösség jellegét.

- Helyes tehát az, hogy ezt a különleges egyházi munkát mégis szinte kizárólag csak mozgalmi egyesületek végzik a magyar keresztyénség életében? - élezi ki a kérdést Czegléd Sándor.

- Meg kellene állapítani, melyek azok az alap- és irányelvek, amelyek szerint egy felállítandó magyar református diakonátus a gyakorlatban elindulhat.

Ennek a problémának tudományos feldolgozásában aztán komoly segítség volt Joó Sándornak az, hogy még mint Kálvin téri káplán 1936. év végén két hónapos Hollandiai tartózkodása alatt az Amsterdam-déli szigorú református egyházközösség diakonátusával közvetlen kapcsolatba jutott.

Ezekből a baráti beszélgetésekből két szó maradandó és megszokott fogalommá lett az egyházi köznyelvben is: a diakónia és a homiletikum.

Nem új szavak ezek, nem Joó Sándor gyártotta őket, de az ő irodalmi munkáján keresztül váltak igazán használatosakká. A teológiát végzett emberek ismerték addig is, de rajtuk kívül szinte senki sem használta, míg Joó Sándor meg nem írta a Református Diakonátus-t és A Húsvét Homiletikumá-t. Ezeken az alapvető tudományos munkákon keresztül vált általánosan használt két szóvá a gyülekezeti életben mind a diakónia, mind a homiletikum.

6. fejezet

Pasarétre kerül

Hogyan alakul meg a Pasaréti egyház. „Isten ügyvédje” és „Isten sáfára”.
„Köszönöm, Ede bácsi!”

Ebben az írásban alig-alig tudom elnyomni a személyes emlékeimet. Bocsásson meg a kedves Olvasó, hogy most is előtörnek azok, amikor ennek a fejezetnek az egybefoglalásához hozzákezek.

Beszédes papírok fekszenek előttem, amik bennem is hosszú évek örömeit, küzdelmeit, sokszor szomorúságait, aggodalmait, átvirrasztott éjszakák beszélgetéseit elevenítik meg. Amikre olyan jó visszagondolni, - hiszen elszaladt ifjúságunk emlékei azok.

A Pasaréti Református Egyház megalakulásának az iratait tanulmányozom.

Ha valamiről úgy vélem, hogy még az életben valamikor hasznát tudom venni, annak keresek valami nagyon jó helyet a lim-lomjaim között és oda elrakom, hogy amikor szükség van rá, elő tudjam szedni.

Így tettem valamikor 30 évvel ezelőtt édes jó apám halála után az ő pedáns gonddal elrendezett irataival is. Mikor azután ennek a kis írásműnek nekikezdtem, visszaemlékeztem, hogy édesapám is ott volt valamikor a Pasaréti gyülekezet születésénél, mert mint nyugdíjas ember azon a környéken lakott. Az is eszembe jutott, hogy annak idején iratait rendezve, találkoztam azokkal a körlevelekkel, újságcikkekkel, meghívókkal, jegyzőkönyvekkel, amelyek ezt a születést megelőzték. Megalakulását már nem érte meg, de a magvetésnek tanúja volt.

Felkutattam tehát mindent: padlástól a pincéig, és régen ki nem nyitott szekrények alját, kihúzgáltam beszorult fiókokat.

A nagyon gondosan eltett iratokat azonban nem találtam sehol.

A napokban régi prédikációk között kutattam és az egyik iratcsomó alatt kezembe került egy szépen átkötött nagy boríték. Kibontottam. Pusztán kíváncsiságból.

Igen. A Pasaréti egyház megalakulásának a „dokumentumai” voltak benne.

Időrendi sorrendbe raktam őket és mielőtt belekezdenék annak elmondásába, mikor és hogyan került Joó Sándor ebbe a szép kis budai gyülekezetbe, elmesélem a Pasaréti református egyház megszületésének a történetét.

Ezek az aláhúzott levelezőlapok, értesítések évtizedes körlevelek nagyon érdekes eseményeket mondanak el. Felelevenítenek neveket, melyeknek viselői valamikor a budapesti reformátusság körében vezető, irányító munkát végeztek. Önfeláldozó életű, egyházukat nagyon szerető emberek voltak. Közülük sokan még élnek, amikor ezeket a sorokat leírom, de számosan elköltöztek már. Nevüket azonban papírok őrzik, és nagyon sokan áldják.

Szórványos kezdeményezések már a budapesti egyházmegye megalakulása után nem sokkal mutatkoztak arra, hogy a Pasaréten lakó reformátusok is lelki táplálékhoz jussanak: a budai egyház először a Fenyves-úti iskolában, majd a Labanc-úti iskola helyiségeiben tartott istentiszteletet ill. bibliaórát. Kényelmetlen és nehézkes volt ez. Nem vált be.

A gyülekezet tagjai nem vendégek akartak lenni idegen helyen, hanem otthonra vágytak.

1937 tavaszára már megérett a szervezkedés szükségességének a gondolata. Isten adott néhány alkalmas embert, akik a mozgalmat elindíthatták.

Március 15-én, a nemzeti ünnepen kelt az a körlevél, amelyet legelőször bocsátottak ki. „Szent meggyőződésünk, hogy a mi mozgalmunk a jó Isten akaratából és a református magyarság érdekében született. Ügyünk végső megoldása csak a pasaréti református templom, vagy legalább egy gyülekezeti imaterem mielőbbi létesítése lehet.”

Nagy horderejű indulás volt ez! Százak lelkesedése köszöntötte. Nem távoli nagy célokat tűztek ki, hanem éveken belül megvalósítható tervet készítettek. Sokan szerették volna kiszélesíteni, megnagyítani ezt az aprónak látszó tervet. Kodolányi János is később „kishitúséget” vél látni, pedig csak óvatosság volt ez a kezdeti tapogatózás.

Hogy ebben a kezdeményezésben ott volt az élet csírája, az nyilvánvalóan látszott abból, hogy élni tudott. Gátak, fékek, akadályok tornyosultak tömegével, de az élet legyőzte a nehézségeket.

1937. június 23-án, tehát alig négy hónap múlva az első körlevél megjelenése után a Budapesti Református Egyházmegye közgyűlése elhatározza a Pasaréti Református Missziói Egyházközség „létesítését”.

Ezután már gyorsan peregnek az események. Legelső feladat az egyházat kormányzó és felelősséggel irányító presbiterek megválasztása.

1937. november 28-án a Fenyves-úti iskola egyik termében az új gyülekezet megválasztja főgondnokát, 2 gondnokát és 24 presbiterét.

Beköltözik a gyülekezet ideiglenes otthonába: a II. ker. Gábor Áron út 10. számú házba.

Nehéz lenne leírni, hogy mit jelentett a pasaréti reformátusoknak az az első istentisztelet, amit ebben az épületben tartottak.

1937. karácsony ünnepén már Joó Sándor prédikált a Gábor Áron-úti hirtelen rendbe hozott nagyteremben. Most látszott, hogy milyen nagy a lelki szükség. Aki egészen korán jött, még ülőhelyet is kapott, később szorongva, állva be lehetett még préselődni a szobákba. Az utóbb jövők már csak a folyosón állva hallhattak valamit a félig nyílt ajtókon keresztül az „első pasaréti prédikációból”.

Ezt a prédikációt, mint az induló gyülekezet egyik legnagyobb eseményét, teljes terjedelmében közli Kodolányi János a „Budapest-Pasaréti ref. egyházközség története” című írásában. De megemlékezik róla Dr. Borbély László is, aki a gyülekezet 25 éves jubileumára írta meg a krónikát.

Határkő volt ez a gyülekezet történetében...

Most kezdett igazán élni.

Olyan pásztorra lett, aki ezt az életet gondozni tudta. És a gyülekezet első pillanatra megszerette pásztorát.

Amikor Joó Sándor Pasarétre került, akkor már egy választási kudarc volt a háta mögött: megbukott Apostagon. A gyülekezet egy része szeretne volna ebbe a szép falusi gyülekezetbe meghívni a tudós Kálvin-téri segédlelkészt. A befolyásos egyházi irányadó körök pártolták is a tervet; Végül is a tudománya buktatta meg. Az ellenpárt bevetette a harcba a „tudós” szót. „Úgysem marad közöttünk ez a tudós pap - hamar elviszi tőlünk valami nagyobb városi gyülekezet” - mondták.

Az érv tetszetős volt és győzött.

Isten Joó Sándor számára „valami jobbról gondoskodott”. Akkor már bontakoztak a Pasaréten Isten tervei. Az év utolsó esti istentiszteletére készen állott a Gábor Áron utcai otthonban az egyszerű, de nagyon kedves, ízléses szószék is. Szilveszter délutánján végezték rajta az utolsó simításokat.

Amikor minden készen volt és az utolsó munkás után is becsukódott az ajtó, Joó Sándor felment a szószékre. Valami nagy-nagy meghatódottsággal körülnézett az üres széksorokon és az első imát ezen a szószéken nem a gyülekezettel, de a gyülekezetért mondotta el.

- Engedd Uram, hogy ebben a gyülekezetben ne szűnjék meg soha az Ige hirdetése, de ne engedd, hogy erről a szószékről mást is hirdessenek, mint a Te tiszta, igaz, kijelentett Igédet.

Ha ennek az írásnak nem az lenne az egyetlen feladata, hogy Joó Sándor életét és munkáit mondja el, akkor most nagyon sok nevet kellene feljegyezni ezeken a lapokon. Azok a nevek azonban fel vannak jegyezve a jegyzőkönyvekben és - hisszük - az Élet Könyvében. Itt és majd ott olvashatja az, aki azokat fellapozza.

Ebbe, az így megindult gyülekezeti életbe rendelte ki Ravasz László, a dunamelléki püspök Joó Sándort segédlelkészül.

Ez a gyülekezet volt lelkészkedésének első igazi állomása - és itt is fejezte be életét.

- Nem készültem ebbe a gyülekezetbe, Isten vezetett ide - mondja az interjúban, amit 25 évvel ezután Borbély László készített vele.

- Útra indulásom idején itt még híre-hamva sem volt gyülekezetnek. Újból megvilágosodott előttem, saját személyemmel kapcsolatban hitünk legnagyobb titka, református eleink tana, a predestináció - idézi Borbély László Joó Sándor szavait.

A pasaréti gyülekezettel kapcsolatban Isten különös módon megmutatta szeretetét. Két olyan embert adott az élére, akik merőben különböztek egymástól és mégis mindenben egyetértettek. Vitakoztak, de soha össze nem vésztek. Különböző módon közelítették meg, de mindig ugyanazt akarták. Egészen más lelki adományokat kaptak Istentől és mégis zavartalanul tudtak együtt dolgozni. Apa és fiú lehettek volna és mégis testvérekké váltak. Egyikük bölcsője a Kárpátok bérceinek „hegy-völgyén” ringott, a másikuké az „alföldi rónaságon”. Egyikük pénzügyi szakértő, minden jogi furfanghoz értő szakember volt, a másikuk kimondottan lelki munkás, az emberek „nem kézzel csinált, örökkévaló házát” építő pallér.

De mind a ketten szenvedélyes építők voltak. Ebben mindig megegyeztek.

Keresztes Ede dr. az újonnan megválasztott gondnok, Kodolányi János elnevezése szerint „Isten ügyvédje” volt. Joó Sándor pedig a bibliai kifejezés szerint „Isten sáfára” volt.

Sok-sok segítőtárs összeműködésével és kettejük vezetésével tudott felépülni a pasaréti egyház „külső és belső” épülete.

A sok különböző isteni adomány mellett Keresztes Ede és Joó Sándor egyben nagyon összetalálkoztak: mindkettejüknek betöltötte életét Isten földi református anyaszentegyházának a szeretete.

Ebben munkálkodtak halálukig.

1938. február 18-i gyűlésén a presbitérium elhatározza a templom építését.

Ez év március 23-án a testület elfogadja Szabó László és Szabó Márton, a két fiatal építészmérnök modern tervét.

Áprilisban megérkezik a főváros polgármesteri hivatalától az értesítés, hogy a Torockó-téri 600 négyszögöles telket átengedi a Pasaréti református egyháznak templom és gyülekezeti ház építése céljára.

Megkezdődhet tehát az építés.

Fél esztendő múlva, 1939. június 12-én a még festékszagú, de már ragyogó tisztára kitakarított új, kis, modern, fővárosi templomban meghatott gyülekezet sereglik egybe. A nagy keleti fal, merő üvegből készült szétoltható ajtókkal most tárva-nyitva áll. Akik nem férnek be az 500 ülőhelyes templomba, azok az udvarról hallgatják az istentiszteletet.

Mindenütt könnytől csillognak a szemek és örömtől ragyognak az arcok,

Ki gondolta volna két évvel ezelőtt, amikor az a mérges hangú kis cikk megjelent a szervezkedő pasarétiak ellen, hogy ezen a nyári vasárnapon Ravasz László püspök ilyen népes gyülekezet hálaimejéjéről körülvéve szenteli fel a legújabb budapesti református templomot?!

Előtte való vasárnap búcsúzott a gyülekezet az első otthonától, a Gábor Áron utcától. Csak pár lépést jött idebb a Torockó-térre.

„Megőrzi az Úr a te ki- és bemeneteledet mostantól fogva mindörökké” - ezzel az igével búcsúztak a régi háztól.

- Pár nap múlva kimegyünk ebből a házból - mondta Joó Sándor a prédikációban - és jövő vasárnap beköltözünk az immár felépült templomunkba. Milyen csodálatosan rövid idő és testet öltöttek azok a törekvések, amelyek még alig két évvel ezelőtt, egy elemi iskola padjai között olyan elérhetetlennek látszottak. Hány és hány imádságunkat hallgatta meg Isten sokkal kegyelmesebben, mint reméltük vagy megérdemelhattük volna.

- Az alatt a másfél év alatt, míg itt voltunk, ez a kis ház Isten háza volt, templom volt, Isten országának egyik országútján olyan állomás, ahol összetalálkoztak, megpihentek és új erőt merítettek a vándorok a továbbhaladásra. Isten most az kegyelmes jóakarásával bocsát el bennünket innen és fogad be amoda.

Nem fáj a válás a régi teremttől, mert „nagyobb volt a dicsősége az újnak, mint a réginek”.

Ezzel a gondolattal és imádsággal szentelte fel a püspök az új hajlékot.

Mikor azután az „új hajlék” környékén minden elcsendesedett, a gyülekezet hazament, a püspök elbúcsúzott, az egyházi az eltaposott gyönyörű virágokat sepepte már az először koptatott lépcsőkről, - ott hátul a templom megetti kis irodában csak a „vezérkar” ült még együtt - akkor lejátszódott a napot befejező megható jelenet.

- Köszönöm, köszönöm Ede bácsi! - borult öreg barátja nyakába Joó Sándor. - Köszönöm ezt a drága napot, mely nekem felejthetetlen lesz, amíg élek.

- Nekem köszönöd? Te? - adta vissza az ölelést a boldog gondnok. - Mi, az atyák vesszük le a kalapunkat előtted, azért a nagy teljesítményén, amit fiatal ember létedre köztünk végeztél.

- Én csak néztem azt, amit Ede bácsiék csináltak és a háttérből imádkoztam érte.

- Először is nem igaz! Mert együtt dolgoztál velünk. Te is tárgyaltál, látogattál, adminisztráltál, kivetted a részed minden munkából. De aztán igazad van, még ezen felül csináltál valamit, ami óriási segítség volt ebben az építésben, ami sokszor többet ért minden emberi lázas munkánál, imádsággal nyitottál ki olyan kapukat, amelyeket mi hiába döngettünk, egyengettél olyan utakat, amelyek csak így lettek járhatók. Ez a te külön munkád volt. A falak építéséből is derekasan kivetted a részed. Számon tartjuk

mi ezt is! De a gyülekezet összegyűjtésében, a lelkek összetartásában, halott, hideg kövek és téglák meleg, élő lélekkel való megtöltésében te jártál elől.

- Édes fiam, édes Sándorom - vont magához ismét az öreg gondnok a fiatal lelkészt - ezen a drága ünnepnapon érezd meg, hogy mi téged nagyon megszerettünk.

- De most akármilyen hálásak vagyunk is egymásnak a testvéri kézfogásért - mondta elérzékenyülve Joó Sándor - adjunk hálát Annak, akinek mindent

köszönhetünk. Szorítsuk meg egymás kezét, de fogjuk meg még jobban azt a kezét, amely minket is emel.

...ez volt a titka ennek a gyülekezetnek: az elnökség nagyon szerette egymást, megbecsülték egymás munkáját, de tudott szívből együtt imádkozni és Istennek hálát adni is...

Szerettek együtt dolgozni. Egymásnak az emberi megbecsülést megadták. Készek voltak az emberi teljesítményt értékelni. De az eredményeket Annak kezéből vették, aki adta azokat és meg tudták köszönni illetékes helyen a felülről jött áldást.

Ebbe a vezérkari közösségbe tartozott bele a gazdasági hivatal vezetője: Kupay Dénes is.

A lelkipásztor, a gondnok, és a gazdasági hivatal vezetője: Joó Sándor, Keresztes Ede és Kupay Dénes testvéri egységben tudtak dolgozni.

Különös kegyelem volt Istentől, hogy Kupay Dénes, aki egy személyben volt orgonista, énekkar-szervező, gazdasági szakember, tehát részben művész, részben a számok embere - mondom különös kegyelem volt Istentől, hogy ő sem volt idegen test ebben a gyülekezetben. Nem alkalmazott volt, hanem jóbarát. Neki, mint hivatalnoknak, meg voltak a hivatalos órái. Ezeket meg is tartotta lelkiismeretesen, de ezen felül bármikor kész volt tárgyalásokra, megbeszélésekre, tervezgetésekre, ha a gyülekezet érdeke ezt kívánta. Magáénak érezte Pasarétet. Nem csak hivatásos, hanem elhívott munkás volt ebben a gyülekezetben.

Hamarabb nyugdíjba ment, mint Joó Sándor, de túlélte lelkipásztorát és barátját és köztük a testvéri viszony és munkatársi kapcsolat megmaradt Joó Sándor haláláig.

Igaza volt Kodolányinak:

„**Kicsiny** gyülekezet ez a pasaréti, de **nagy** a hitben, a Krisztusra való törekvésben, tiszta lelkiismeretben és így hibái, gyarlóságai ellenére is nagy gyülekezet.”

7. fejezet

Megindul az egyházi élet Pasaréten

*A beszéd devalvációja. Gyülekezetépítés. „Szeress, aztán ne törődj semmivel.”
Egy kis kronológia. Asszonyok, férfiak, szeretetmunka*

A XX. század egyik legnagyobb problémája: a beszéd devalvációja. Ahogy a két világháború után a vesztes államokban devalválódott a pénz, úgy értéktelenedtek el a nagy világösszeomlások idején a szavak. Akik a nép kegyeit akarták megnyerni, nagyot ígének neki. Egyre nagyobbakat kellett ígérni, mert az igények megnöttek és lassan senki sem hitt el már semmiféle ígéretet.

Az egész világ állapotát fejezte ki lassan az a történet, ami a budapesti református gimnázium tanári szobájában a második világháború idején valósággal megesett.

Kelemen Mihály a gimnázium egyik matematika-fizika tanára nem csak jól képzett természetfilozófus, hanem szellemes, derűs kedélyű ember volt.

Egyik reggel éppen arra lépett be a tanári szobába, hogy két tanártársa már szinte veszekedéssé fajult vitában áll egymással.

- De ha mondom, hogy ott voltam és láttam az egész esetet. Csepelen lakom, magam is kíváncsi voltam, hogy mi fog történni. Nem volt ott száz embernél több. Szépen, csendben, teljes nyugalomban folyt le az egész ügy. Szinte hangos szó sem hangzott el - mondta kézzel-lábbal magyarázva az egyik tanár.

- Hogy te mit láttál és mit nem, azt én nem tudom, - harsogta vissza a másik - de nézd, ismét hajlandó vagyok neked felolvasni, hogy a ma reggeli lapok egészen világosan és félremagyarázhatatlanul elmondják, hogy ezek voltak jelen és a tüntetők lármája felverte az egész környéket. Biztosan aludtál, amíg ezek történtek.

- Mondom, hogy ott voltam elejétől végig. Beszélgettem azokkal, akik gyülekeztek és láttam szétoszlani az embereket.

- Lehetetlen, mert hiszen az újságok egészen részletesen leírják, azt ami történt és az újságíró nem fog olyat állítani, ami nem felel meg a valóságnak.

Kelemen Mihály csak hallgatja az ádáz tusát. Egy darabig nem szól egy szót sem. Nem akar beleavatkozni a vitába. Egyszer aztán elmosolyodik, látszik az arcán, hogy valami jó ötlete támadt. Odalép ahhoz, aki mint csepeli szemtanú vitatta a maga igazát. Megfogja a kabátgombját, óvatosan csavargatni kezdi, de vigyáz, hogy kárt ne tegyen benne és vontatottan, a maga jellegzetes tanári magyarázó módján megszólal:

- Hát kérlek szépen, ha te még mindig ott tartasz, hogy jobban hiszel a szemednek, mint a nyomtatott betűnek, - akkor kérlek, te menthetetlen ember vagy.

Az egyháznak nagy problémája lett ez az állapot. Sajnos, elkezdődött ezen a téren a romlás már a 20-as években és egyre fokozódott. Különösen a protestantizmus érezte világszerte ennek a következményeit. Hiszen az evangéliumi egyházak nem szertartásokkal, hanem beszéddel, az Ige hirdetésével dolgoznak. A szó az a kiskocsi, amelyik az evangéliumot viszi a szívek felé. Francia, holland, angol teológusok egymás után vetik fel ezt a problémát. Szűkebb és szélesebb körre alkalmazzák. Dr. Winn amerikai egyetemi tanár az Egyházak Világtanácsának egyik nagygyűlésén tartott előadása egészen részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel. (1964. aug. 4. Frankfurt am Main)

A pénz ott devalválódott, ahol nem volt fedezet mögötte.

A szavak ott értéktelenedtek el, ahol hiányoztak mögüle a tettek.

Annak a gyülekezetnek lett problémája különösen az igehirdetés, ahol hiányzott mögüle a „fedezet”.

Joó Sándor már az első karácsonyi prédikációjában reális útra indul.

- A ma emberének számtalan fogyatkozása között kétségtelenül egyik legnagyobb hibája az, hogy túlságosan elvont fogalmak mögé rejti életét. Ha valamilyen tény vagy valóság kényelmetlenné kezd válni a számára: elszellemeskedik, agyonfilozofálja, levegőben lógó és a földdel már-már nem is érintkező fogalommá alkotja s így szinte mintegy bebiztosítja önmagát vele szemben.

...elszellemesítés történt a legfőbb valósággal: magával az Ur Jézus Krisztussal is!

- Egyházunk születésének a napja arra figyelmeztessen, hogy valójában Krisztus váljék testté benne! Legyen ez az egyház élő bizonyág arról, hogy Jézus él!

Programja az, hogy az egyház, a gyülekezeti élet olyan otthon legyen, ahol összetalálkoznak, megpihennek, új erőt merítenek az emberek a többiektől, az igehirdetésből, a szeretetmunkákból, a testvéri érzésekből, de főképpen magából az Írásból a továbbhaladáshoz.

Az igehirdetést tartotta a gyülekezet legfontosabb munkájának. De a templomi igehirdetést csak bevezetésnek vette a hétköznapi igehirdetéséhez. Nem hiába ragadta meg lelkét néhány évvel azelőtt a „Hétköznapi Ura”, az igehirdetést is a hétköznapi feladatának tekintette.

- Ahogy az univerzumnak nincsen határa, az igehirdetésnek sincsen. Életünk egyetlen mozzanatára nem lehet azt mondani, hogy ez már nem az Ige hirdetése. Jaj, ha nem az! Annak kell lennie! A teológia elhatárolhatja a diszciplínákat, de az élet ezt nem ismeri el.

Egyházi életünkben akkor nem vész el a szavak lemérhetetlen jelentősége, ha az Igét mind a szó, mind az élet hirdeti! Szavak nélkül semmire sem megyünk, de csak szavakkal semmit sem tehetünk.

- Beszélj és szeress...
- Szeress és vigasztalj...
- Vigasztalj és segíts...
- Segíts, de mutass rá a Segítőre...
- A Segítő szólt... beszélj el ezt másoknak...

Ez, az igehirdetés és igehirdető örök körforgása. „Minden dolgokat szeretetben menjen végbe.” A beszédek és a tetteitek egyaránt.

- A legtöbb ember nem azt szereti, akit akar, hanem akit tud.

Sok lelkipásztornak is ez a tragédiája és ez okozza munkájának az eredménytelenségét. Joó Sándor Istentől azt a kegyelmi ajándékot kapta, hogy mindenkit tudott szeretni. Az egyre jobban devalválódó beszéd világában ez volt szavainak fedezete.

A második világháború előtti csonka évtized a gyülekezeti munkák alapjának lerakásával telt el. És lassan az álmok testet öltöttek.

- Amit ma, Budapest milliós, közönyös tömegének sötéten sugárzó mágneses erőterében, a rendelkezésre álló eszközökkel, emberekkel, erővel el lehetett végezni, azt ezek a hívő reformátusok elvégezték

- írja Kodolányi János a gyülekezet 10 esztendejének a történetéről írott kis munkájában.

- Sikerült-e Budapest-Pasaréten ilyen gyülekezetet teremteni? - kérdi tovább Kodolányi. - Gyülekezetet, amely nem méltóságosan pöffeszkedő farizeusok és írástudók öncélú, hívságos klubja, nem is afféle kegyes keresztyén formalizmus merev hordozója, nem politikai érdekek támasza, nem „egyházi tevékenységben” társadalmi érvényesülést keresők kaszinója, nem is gyenge, félszemmel mások tetteit-szavait véresmód leső „alázatosak” és „szentek” összesereglési helye, hanem Krisztust látó, hirdető, megvalló, gyakorló igazi református gyülekezet?

- E sorok írója (Kodolányi János) aggodalmasan hárit el magától minden hízelgést, öncsalást, szigorú és tárgyilagos szeretne lenni ügye érdekében, de ki meri mondani: az. Minden gyengéje, hibája, tévedése, botladozása, gyarlósága ellenére is: az.

- ...távol jár a tökéletességtől. Olyan, mint a Krisztus által meggyógyított inaszakadt: hátán viszi betegagyát, de jár, jár és Krisztusban, Krisztus által jár! ...”egészséges” gyülekezet, ahol a „parancsolatnak vége, pedig a tiszta szívből, jó lelkiismeretből és igazi hitből való szeretet”.

Igazán nem küzdelemre termett ember volt Joó Sándor. Tipikusan nem küzdő, hanem segítő ember volt. Távol állott egyéniségétől minden harcias szellem. Soha nem vett részt sem egyesületi, sem politikai, sem társadalmi, sem felekezeti, sem semmiféle egyéb küzdelemben, amit gyakran a legjámborabb keresztyén lelkipásztor sem tud elkerülni. Neki mindig sikerült ezektől távol tartania magát. Soha nem küszködött emberekkel, hanem mindig csak emberekért.

Rengeteget győzködött, de nem hírlapokban, vagy vitairatokban. Isten előtt küzdött a szenvedővel és szenvedőért. Elfogadhatóvá és meggyőzővé szerette volna tenni az Isten szeretetét. Küzdött nyugtalan lelkekkel, mert tudta, hogy viharban is van béke. Küzdött kétségbeesettel, mert ismerte az örök és egyetlen vigasztalást. Mennyi adományt osztott szét! Mennyi sebet kötött be! Mennyi kisiklott életet igazított vissza a helyes sínparra! Mennyi romlásnak indult házasságban nyújtott segítséget!

Tehát mégis küzdő ember volt?

Igen!

De a küzdelme mindig azért volt, hogy esőben betakarjon, viharban kézen fogjon, sötétben gyertyát gyújtson, elesettet felemeljen. Ezt a „segítés-lelkét” kapta Istentől.

Gyakran emlegette a nagy keresztyén bölcs egyházatya Augusztinusz híres mondását: „szeress, azután ne törődj semmivel”. Ez volt egész gyülekezet alapozásának és építésének a vezérgondolata.

A külső építésben segítettek a külső körülmények is. Olyan település volt az a környék, ahol ez a gyülekezet kialakult, amelyik szinte kínálta magát egy modern, fővárosi egyház kiépítésére. Az első pillanattól kezdve olyan emberek indították el a gyülekezet megalakulásának a gondolatát, akiknek szeme előtt nem maradi, hagyományos, hanem a ma igényeinek megfelelő új és mégis egészen „egyházi” épületek, templom és gyülekezeti helyiségek megvalósítása lebegett. Remekül összetalálkozott ezeknek a „fiatalos” öregeknek és „meggondolt” fiataloknak az elképzelése Joó Sándor terveivel és gyülekezetépítő szándékaival.

El sem képzelhető és meg sem valósítható egy gyülekezet épületek nélkül. Az igehirdetés számára templom kell. A lelkipásztor és családja részére lakás szükséges. A gyülekezeti munkáknak otthont kell építeni. Irodákra van szükség, mert adminisztrálni is kell.

A templomépítést sok minden előzte meg. Rengeteg tervezgetés, éjszakába nyúló beszélgetések. A két fiatal építészmérnök, Szabó László és Márton, saját édesapjukat, aki maga is mérnök ember volt, végül is meggyőzte, hogy Pasaréten nem szabad református templomot a XX. század derekán régi stílusban építeni. Itt hatalmas kertváros van kibontakozóban és ebbe nem csak a pénztelenség, a kezdő gyülekezet anyagi szegénysége indokolja egy inkább gyülekezeti ház, semmint tornyos, hagyományos templom építését, hanem a stílus is. Joó Sándor külföldi tapasztalatai, modern egyházfogalma, a gyülekezeti munkákról való elképzelése csak támogatták ezt a fiatalos tervet. Alacsony szószerű, modern vonalak, ízléses kerámia, semmi esetre sem nehéz, régies padok, hanem könnyen mozgatható, de mégis kényelmes székek és ehhez a külső-belső elrendezéshez alkalmazkodó világítás - ezek legyenek a fő irányelvek.

A pasaréti „Szabó Család”, ez az építész família, önzetlenül és ingyen vállalta a terv elkészítését és az építkezés felügyeletével járó rengeteg fáradságot.

- Jobban nem lehetett volna a feladatot megoldani, mint ahogy építészeink megoldották - lelkesedik Kodolányi. - Egy civilizált nagyváros modern épületei közé aligha lehetett volna illeszkedőbb stílusú épületet helyezni.

Hogy hányszor járták körbe-keresztbe ezt a kis telket, amit a főváros templomépítés céljára adományozott, azt nem jegyezte fel semmiféle krónika. A hagyomány szerint azonban Joó Sándor és a Szabó család méterrúddal és lépéssel, valóságban és fantáziával szinte naponként felmérték, míg a terv végleges formát kapott. Ide jön a templom. itt legyen az iroda, a harangozólakás. Ez elég lesz majd a gyülekezeti teremnek, marad hely még az emeletes háznak is, abban az új irodáknak és a lelkeszlakásnak is.

És az álmok lassan testet öltöttek...

Álljon itt egy kis „naptár” arról a gyorsaságról, ahogy ez a gyülekezet alapot vetett és kaput nyitott:

1936. A II. kerületi Labanc-úti iskolában elkezdődnek a heti összejövetelek.

1937. március 15. Kibocsátják az első nagy felhívó körlevelet. Ennek az aláírói tekinthetők a gyülekezet első szervező-munkásainak. (Benke Balázs, ifj. Benke Balázs, Czeglédy Károly, Dr. Fellegi Róbert, S. Hoffer Imre, Dr. Primor Léczfalvi Keresztes Ede, Szabó ifj. Szabó Márton, Szabó László)

1937. április hó. Állandó péntek esti összejövetelek indulnak a Szabó család lakásán. Mindenkit hívnak, aki a csatlakozáshoz készségét a csatlakozó lap beküldésével kifejezte.

1937. április 8. A második nagy körlevél, amelyik a nehézségek leküzdésére hív.

1937. májusban a Budai Egyház Üzenete a Pasaréti és környéki hívekhez.

1937. május 15. „Tájékoztatás”-t ad ki a pasaréti gyülekezetet szervezők csoportja a Budai Üzenet ellensúlyozására.

1937. június 23. A Budapesti Református Egyházmegye közgyűlése megalkotja a Pasaréti Református Missziói Egyházközséget.

1937. november 18. Szabó Imre esperes összehívja a Pasaréti Református Missziói Egyházközség választói közgyűlését a II. ker. Fenyves-úti fővárosi iskolába.

1937. november 28. A gyülekezet választói közgyűlése megválasztja az első tisztikart.

1937. december. A II. ker. Gábor Áron utcai otthonban megindul a gyülekezeti élet.

1937. december 15. Joó Sándor lesz a gyülekezet első segédlelkésze.

1937. december 25. Az első pasaréti lelkész első prédikációja az új gyülekezeti teremben, II. ker. Gábor Áron utca 10. alatt.

1938. január, 2. Hivatalosan megkötik a bérleti szerződést a II. ker. Gábor Áron u. 10. sz. épület lelkészi hivatal, segédlelkészi lakás céljára való felhasználására. Joó Sándor a lakásba beköltözik.

1938. január 2. Az esperes jelenlétében esküt tesz az első tisztikar.

1938. január. Megalakul az énekkar Kupay Dénes karnagy vezetésével.

1938. március 23. A presbitérium elfogadja Szabó László és Márton építészek tervét a templom és a gyülekezeti ház építésére.

1938. április. A főváros a Lupény u., Toroczkó u., Katalin u. által határolt 600 négyszögöles telket adományozza templom és lelkészlakás építésére.

1938. május 1. Joó Sándor segédlelkész lesz a gyülekezet adminisztrátor lelkésze, Dr. Szabolcska László helyett.

1938. június 12. Joó Sándor feleségül veszi Dr. Máthé Dénes egyetemi tanár leányát, Imolát.

1938. novemberben megtörténik a templom alapkőletétele. Lélekben 1441 egyháztag állja körül az alapkövet. Ebből a lélekszámból: 629 férfi és 812 nő.

1938. december 31. Nagy gyásza van a gyülekezetnek: az alapító tagok közül az első halott, id. Benke Balázs.

1939. június 11. A gyülekezet egyik legnagyobb hálaadó ünnepe: Ravasz László püspök felszenteli az új templomot.

1939. július 24. Az első lelkészlakásban az utolsó este. A legszűkebb baráti kör van együtt - ládacsomagolás és bútorlogatás.

1939. július 25. Az első este az új lakásban. Csak a legszűkebb család ünnepli - ládanyitogatás és bútorlogatás.

1939. október 9. Joó Sándor teológiai magántanári vizsgát tesz. Megjelenik a Református Diakonátus c. könyve.

1940 március 24. Pasarét első legátusát fogadja Szintai István segédlelkészt.

1940 Pünkösdjén felszentelik az új orgonát.

1940. október 13. Szabó Imre esperes beiktatja a gyülekezet missziói lelkészének Joó Sándort.

1941 A Budapesti Református Egyházmegye közgyűlése 24/1941. sz. határozatával teljesíti a Pasaréti Missziói Egyház kérését; missziói anyaegyházból, anyaegyházközséggé alakulhasson.

1941. november 20. A dunamelléki egyházkerület közgyűlése jóváhagyja Pasarét anyásítását.

1942. márciusában elkezdődik a gyülekezeti-ház és a segédlelkész lakás építkezése.

1942. Joó Sándor a debreceni egyetemen doktori fokozatot nyer. Megjelenik az A Húsvét Homiletikuma c. munkája.

1943. április 16. Az elkészült gyülekezeti házat és lelkészlakást a presbiteri bizottság átveszi.

1943 tavaszán Joó Sándor családjával beköltözik az új lakásba.

Fél esztendő alatt megalakul a gyülekezet, másfél év alatt ez a kis gyülekezet templomot épít és három esztendő alatt kész a gyülekezeti háza és a négyszobás modern, emeletes lelkészlakása. Közben orgonát szentel, berendezi templomát, gyülekezeti házat és felhúzza kis harangját. Van módja arra is, hogy rászorul más gyülekezetet segíyezzen, erdélyi egyházat testvérül fogadjon, szegénygondozását megindítsa.

Joó Sándor életében is óriási változás történt. Még a Kálvin téri segédlelkész korában ébredt fel szívében egy nagyon mély vonzalom. Az apostagi kudarcot is csak azért sajnálta különösebben, mert már akkor vőlegény volt és menyasszonyával együtt szerettek volna valahol letelepedni, hogy egybekelhessenek.

A pasaréti gyülekezetnek különös öröm volt, amikor lelkipásztorát családjával együtt költöztethette az új, szép, kényelmes parókiára. Akkor már együtt örültek a fiatal lelkészükkel, hogy Joó Sándorné negyedik gyermekét várja.

Szép volt ez a gyors építkezés, szükség is volt rá, mert csak így indulhatott meg a gyülekezet lelki élete. Ez a gyülekezet soha nem élt önző módon csak magára és saját gyarapodására gondolva. Mind lelkipásztorának a szíve, mind a gyülekezet egészének a gondoskodása nyitva állott mások felé.

Frissen épült épületeiben is tudott a gyülekezeten kívüli munkáknak is helyet adni.

Csia Lajos, ez a nagyon képzett, olvasott és buzgó életű fővárosi hitoktató, később a budapesti fogházak rabjainak őszinte és melegszívű barátja, szokatlan és nem mindennapi dolgot kezdeményezett: bibliai múzeumot csinált. Terjedelmes méretekben önfeláldozó segítőtársakkal megalkotta a jeruzsálemi templom és más bibliai épületek makettjeit. Rendkívül érdekes és értékes szemléltető eszközök voltak ezek a bibliai korról. Eleinte egyik fővárosi iskolában helyeztette el. Ott látogatták a református gyermekek és az érdeklődő felnőttek. Innen azonban hely hiányában kiszorult, és amikor másutt nem sikerült otthont találnia a múzeumnak, Joó Sándor karolta fel ezt az értékes kezdeményezést és a pasaréti épületek egyik szobájában helyezte el.

Vasárnapról-vasárnapra megtelt az 500 ülőhelyes templom. Az ifjúság hamar otthon érezte magát a gyülekezeti teremben. Megszokta, hogy odajárt játszani, pingpongozni, sakkozni. Sőt, akinek nem volt otthon nyugalmas helye, a kollokviumok idején még tanulni is ide húzódott. Télen a központi fűtéses meleg szobában, nyáron az árnyékos árkádok alatt nagyon jól lehetett nyugodt sarkot találni. Ha másképpen nem ment, és szükség volt rá, még az irodát is kinyitotta a fiatal megértő lelkész, csak hogy segítsen a tanulni akaró, csendet kereső fiatalokon.

Elsőrendű segéd csapata kezdettől fogva az asszonyok voltak. Az a típusú gyülekezeti munka, amit Joó Sándor végzett, az igehirdetésben talán mélyebben hatott a férfiakra, mint az asszonyokra: erősen szólt az értelemhez is, nemcsak az érzésekhez és a szívhez. De egyénisége, bibliaórái, közvetlen igemagyarázása, lelkigondozó tevékenysége jobban megmozgatta a női lelket. Az igehirdetésben inkább benne volt az esze, a lelkigondozásban inkább érződött a szíve.

A férfiak újra végiggondolták és megvitatták mondanivalóját, az asszonyok körülseglették diakóniai munkáját.

A férfiak jobban megnyitották pénztárcájukat, ha erre volt szükség. Az asszonyoknak mélyebben tárult ki a szíve, amikor egy-egy gyülekezeti munkát, szegénygondozást, árvaügyet kellett felkarolni.

A gyülekezet munkaügyeinek a problémáját a férfiakkal vitatta meg, de rendszerint az asszonyokkal valósította meg.

Az erdélyi Léczfalvára az országzászlót, mint a gyülekezet testvéri adományát, a férfiakkal viszi el. A nők csak díszítik a küldöttséget. De már a

testvérül fogadott szegény, vidéki gyülekezet gondozásában nagyobb segítséget tudnak nyújtani a pasaréti asszonyok.

1941. május 11-én textusul a Csel. 11,29-et választja.

„A tanítványok pedig elhatározták, hogy aszerint, amint kinek-kinek közöttük módjában áll, küldenek valamit segítségül a Júdeában lakozó atyafiaknak.”

- Gyülekezetünk presbitériuma legutóbbi ülésén elhatározta, hogy egy szegény gyülekezetet testvérül fogad és ezentúl minden vasárnap külön persely lesz kitéve: a testvér egyházközség perselye. Ne menjen el senki közülünk közömbösen mellette. Egy egyházközség nem csak hitközösség, hanem szeretetközösség is. Nem elég, hogy ebben a gyülekezetben rendben folyik az igehirdetés, rendben történik az egyházkormányzás, szeretetmunka gyakorlására is szükség van. Egy gyülekezetnek a szeretetből fakadó áldozathozatalban dobog a szíve.

Igaz ugyan, hogy maga Joó Sándor is úgy vélekedett és ezt a gyülekezetnek nyíltan meg is mondta, hogy „a havonta küldött pénz jelentősége nem az összeg nagyságában fog állani, hanem sokkal inkább abban, hogy az a távoli gyülekezet megérzi a fővárosi gyülekezet szeretetét”, mégis éppen az asszonyok buzgólkodása folytán ez a pénz nem csak szeretetből fakadt, hanem rendszerint mennyiségre nézve is nagy volt. A testvér-gyülekezetnek küldött rendszeres adomány mellett rendkívüli segélyeket is nyújtottak. Nem fordulhatott Pasaréthez templomát renováló, harangot szerző, új építkezésekbe kezdő szegényebb gyülekezet anélkül, hogy kérése meg ne hallgattatott volna. És ami legjobban mutatta a gyülekezet áldozatkészségét: olyankor, amikor a kijárat ajtóknál az asszonyok a különleges célra szóló perselyes gyűjtést végezték, a rendes gyülekezeti perselyezés összege nem csökkent.

A gyülekezet nagyon hamar megszerette első lelkipásztorát. Megértette gondolkodását, szíve indulatát, egyéniségének gazdagságát.

- Elegendő, ha felmegy a szószékre, lehajtja fejét és elmosolyodik - a hívek már mindent tudnak és értenek, amit Krisztusról mondani lehet, - mondta egyik asszony egy istentisztelet után más asszonyokkal való beszélgetés közben.

Kodolányi János óvakodott a „személyi kultusznak még a látszatától is”. Ilyen volt ennek a nagy magyar írónak az egyénisége: soha nem tömjénezett senkit sem. Mégsem tudta megállítani tollát, amikor Joó Sándorról írt.

- Tudományban, tapasztalatokban, örömeiben és csalódásokban megerősödött gyermeki szívének alázatában, a Krisztussal élő férfi szelídségében megnőtt, gondot, keserűséget panasz nélkül viselő, igazi keresztyén. Szeretet sugárzik belőle és szeretet sugárzik felé. Többször hívták más, „jobb” gyülekezetbe,

többször cserélhette volna fel nehéz őrhelyét könnyebbel, kényelmesebbel, bőségesebbel. De sem az a szeretet, ami őt kapcsolta gyülekezetéhez, sem az, amellyel a gyülekezet kötötte őt magához, nem eresztette. Ha számára „pálya” volna a lelkészség, már futhatott volna „pályát”. Teológiai tudása, műveltsége, írói képessége, külföldön szerzett tapasztalatai „sikerrel” biztatták. De ő a pasaréti gyülekezet Istentől rendelt, predesztinált szolgájának érezte és tudta magát, s mindaddig, amíg e rendelkezés másképp nem dönt, a pasaréti gyülekezet gondját-baját, ezer gyarlóságát örömet-bánatát hordozta, sohasem fásultan, sohasem türelmetlenül, sohasem zúgolódón, sohasem csüggedten. Ha igaz - már pedig igaz -, hogy minden nép olyan kormányt érdemel, amilyen van, az is igaz, hogy minden gyülekezet olyan lelkészt, amilyen van. A mi gyülekezetünk valamiképpen mégis csak megérdemelte Isten szeretetét, hogy Joó Sándort adta neki lelkészül.

Amikor ezeket a sorokat Kodolányi leírta, Joó Sándor már több mint tíz éve volt a gyülekezet lelkipásztora. Más lelkészt tíz esztendő múlva már rendszerint megunt a gyülekezete, Joó Sándort akkor kezdte megszeretni igazán. Abban a jellemzésben és vallomásban, amit Kodolányi leírt, nem csak a maga baráti véleményét és szeretetét mondta el arról a lelkészről, akinek ő különösen sokat köszönhetett lelki dolgokban, hanem szinte az egész pasaréti gyülekezet érzéseit tárta fel.

8. fejezet

A legfontosabb lelkipásztori munka

A lelkigondozás. Kinek az imáját hallgatja meg jobban az Isten? Hol adhatom vissza a látogatást? A gondozottból hű barát lesz. Üzenet a túlvilágról.

Valamikor személyes beszélgetésnek mondták. Az evangélikáló mozgalmak és missziói egyesületek még így tartották számon.

A gyülekezeti munkában lelkigondozás lett a neve.

Joó Sándor pasaréti munkájának kezdettől fogva egyik legfontosabb része volt.

A lelkigondozás természetéhez tartozik az, hogy nem egyszeri beszélgetésben, hanem majdnem mindig huzamosabb időn át történik. Idők folytán azután a legviharosabbnak induló problémák is, amiknek nyomán a lelkigondozás elindult, lassan csitulni kezdenek. Vagy megoldódnak, használ már maga az elmondása is, vagy még inkább használnak a kapott tanácsok, együtt imádkozások, bibliai igék. Vagy egyszerűen nem lehet azokon segíteni és bele kell nyugodni a megváltoztathatatlanba. Tovább kell hordani a terheket és ehhez nyújtott Isten erőket a beszélgetések és imádkozások folytán.

Joó Sándor mindig arra igyekezett, hogy a megoldásokban segítsen. Úgy tartotta, hogy a lélek akkor talál el Istenhez, ha megtapasztalja Isten segítségét, erejét, szeretetét. Ezért igyekezett együtt imádkozni a hozzá fordulókkal - ha erre egyáltalán mód volt - és magában is arra kérte Istent, hogy adjon élményt annak, aki bajaiból szabadulni szeretne. Nem csak együtt imádkozott azokkal, akik a segítségét kérték, hanem a maga csendességében is könnyögött értük.

Nagyon sajnálta, amikor valakinek nem sikerült családi, társadalmi, erkölcsi, értelmi és nem utolsó sorban esetleg anyagi problémáit megnyugtatóan megoldani. Ilyenkor a lelkigondozásban arra törekedett, hogy legalább a terhek hordozásában tudjon az illetőnek testvéri módon segíteni.

Egy beteg asszonynak, sok szenvedés között levélben próbál vigasztalást nyújtani.

- Isten a betegséget, illetve annak idejét nagyon meg tudja áldani az ember számára. Ne a betegség verje le, hanem ezeket az áldásokat keresse.

Egyszer egy asszony ismeretlenül fordult hozzá, hogy imádkozzék az ura megtéréséért: „... talán a nagytiszteletű úr imádságát jobban meghallgatja az Isten.”

Nagyon rá jellemző választ ad erre a levélre.

- „... bár meg vagyok győződve, hogy az én szavamnak nincs nagyobb súlya a mennyben, mint bárki másnak, aki hiszi azt, hogy az imádságokat nem ránk való tekintettel hallgatja meg az Isten, hanem egyedül önmagára való tekintettel: azért, mert megígérte” - mégis biztosítja az illető levélíró, hogy „együtt imádkozik” vele.

Ezek a kapcsolatok, amik így támadtak, azután gyakran egészen kiszélesedtek és személyes barátságokká mélyültek. Egyre jobban nőtt tisztelőinek és barátainak a száma és szaporodtak a templomba járók.

Egy beteglátogatás után egy alkalommal a hálás lábadozó megkérdezte, hol és mikor viszonzhatná a látogatást?

- Minden vasárnap délelőtt 10 órakor a templomban - felelte nagyon kedves mosollyal Joó Sándor.

Olyan eset is volt lelkigondozói munkájában már a kezdet kezdetén, amiből egészen benső, életre szóló, nagyon meleg baráti kapcsolat támadt, ami már túlnőtt a szokványos „baráti” viszonyon.

Az 1940-es években sok öregedő szülő aggódva gondolt gyermekeire: mi lesz velük abban a rettenetes vérzivatarban, ami ráköszöntött hazánkra is. A fiatal férfiak évek óta katonák kint a messze idegenben. A család, a feleség, az apró gyermekek itthon küzdenek a bizonytalanságban és a napi gondok között. Szinte csak a tábori lapok tartják a régen szétszakadt családtagok között még a kapcsolatot.

Nagy úr a távolság! Időben is, térben is! Ebben az orkánban egy-egy lelket nagyon könnyen felkap a szél és ki tudja, hová sodorhatja?

Ilyen gondolatok éltek egyik bankigazgató lelkében, aki nagyon szerette családját és aggódva gondolt katonavejére, amikor látta kis unokáit és sokszor könnyes szemmel tábori levelezőlapot író édesanyjukat.

Benczúr Valdemár, a Pénzintézeti Központ egyik igazgatója, maga nem volt református ember. Családjával együtt az evangélikus egyházhoz tartozott. Veje meg éppen római katolikus volt.

Tudta azonban, hogy kicsoda Joó Sándor.

Leányai egy idő óta nagyon odaszoktak a pasaréti templomba. Vasárnaponként nem győzték otthon ebéd közben elmondani, hogy mit hallottak a prédikációban.

Egyszer aztán Benczúr Valdemár gondolt egy nagyot. Melegszívű, a maga módján komolyan Istenben hívő, vallásos ember volt és az elbeszélések nyomán régen megszerette már Joó Sándort. Irt neki egy kedves, apai hangú levelet. Arra kérte, hogy látogassa meg adandó alkalommal, mert nagyon szeretne vele családi dolgokról elbeszélgetni.

Pár nap múlva ott ültek kettesben Benczúrék Vár-beli lakásán fekete kávé és konyak mellett a kényelmes fotelekben.

- Édes Sándorom, - kezdte az öreg úr, aki apja lehetett volna az akkor még alig 30 éves fiatal lelkipásztornak - a legnagyobb kincseimet szeretném rád bízni: leányaimat, vőmet és unokáimat. Vőm hivatásos katonatiszt. Jelenleg hadbiztos őrnagy. Kint van a fronton és csak néha tud hazajönni szabadságra. Most várjuk. Szeretnék vele összeismertetni. Félttem őket, mert a háború nagy kerítő és nagy bajkeverő. Ismered a katonatiszti életet, és nem szeretném, ha a lányom szerencsétlenné lenne.

Így kezdődött el egy különleges lelkigondozás.

Az ismeretségből levelezés lett és a két melegszívű ember között a barátság egyre jobban mélyült. Ajtony Artúr, a Benczúr veje, soha nem tért át reformátusnak. Megmaradt továbbra is római katolikusnak. De kézbe vette a Bibliát. Rájött a nem betanult imádságok ízére. Megtapasztalta nehéz helyzetekben az Isten közelségét.

Minél közelebb került Istenhez, annál közelebb került családjához is. Lassan odáig érlelődött a kapcsolat Joó Sándorral, hogy ennek a református lelkipásztornak egyik legjobb barátja a római katolikus vezérkari tiszt lett. Ez a kapcsolat valóban „érlelődött”. Beszélgetésekben, levelezésekben, tanácsadásokban, egymásért való imádságokban, sokszor csak egyszerű fesztelen, baráti együttlétekben.

1943. április 18-án Ajtonyéknak megküldi Joó Sándor az ekkor igen népszerű és rendkívül hasznos „Finnek titka” című füzetet.

„... azt láttam meg ti. belőle, hogy az itthoniak imádságát mennyire megérik az odakint valók.” ... „Akiknek az életében rendezetlen ez a viszony (ti. Istennel), a háború a legjobb alkalom, hogy rendeződjék” - írja kísérőlevelében.

Befejezi a Luk 9,56 verssel. „Az embernek fia nem azért jött, hogy elveszítse az emberek lelkét, hanem hogy megtartsa.”

Ebben a lelkigondozásban úgy érezte, hogy valóra válik az, amit Kodolányi János írt róla, hogy „Isten azoknak a gondját is az ő szolgálainak vállára helyezi, akik maguk nem gondolnak Istennel”.

A frontra írott levelei tele vannak biztatással, bátorítással: „Ismeri az Ur az övéit.” 2 Tim 2,19 „Isten pedig hatalmas arra, hogy rátok árássa minden kegyelmét; hogy mindenben, mindenkor teljes elégségtek lévén, minden jótéteményre bőségben legyetek.” 2 Kor 9,8 „Meggondolás örökös feletted, értelem őriz téged.” Péld 2,11.

A karácsonyi testvéri sorok mellé egyik legszebb textust csatolja: „Új parancsolatot adok nektek, hogy egymást szeressétek; amint én szerettelek titeket, úgy szeressétek ti is egymást.” Jn 13,34.

Amint a háború örült kavargása egyre nőtt, Ajtony Arthur helyzete is egyre nehezebb lett. A pasaréti parókián nem csak a lelki problémái kerültek elő, hanem a vele kapcsolatos mindennapi élet ijesztő rémei is: Ajtony nem akart nyugatra menni. Itt akart maradni családjával. Halálveszedelmek között kereste a kapcsolatot az ellenállási mozgalomban résztvevő hazafiakkal.

Joó Sándor ebben is segítségére tudott lenni.

Szomorú és félelmetes volt az, amikor egyik őszi este együtt ketten Joó Sándorral megállottunk az előtt a Vár-beli kapu előtt, amelyik megett rejtve, ismeretlenül, álnév alatt lappangott az akkori idők egyik legkeresettebb bujkálója; Nagy Úr.

Ezen a néven ismerte mindenki a környéken. Csak barátai tudták, hogy igazi neve Szakasits Árpád.

Őt kerestük fel ezen a ködös estén. Adjon tanácsot.

A hosszú beszélgetés egyetlen tanácsba sűrűsödött.

- Veszítse el alakulatát és keresse mindenütt, csak ott ne, ahol van. Papírjai legyenek arról, hogy mindennap valahol érdeklődött, de ne találja meg soha.

Egy érdekes üveg pezsgő mellett mondtuk el ezt a beszélgetést Ajtony Arthúrnak 1944 decemberében.

A pezsgőt innen Budapestről vitte magával Ajtony a frontra és ott tartogatta valamilyen nagy, nem várt alkalom megünneplésére. Az idő azonban telt és alkalom nem jött. Amikor tovább kellett menniük katonaládájával a pezsgő is

elkeveredett egy olyan vagonba, amelyik eltévedt a nagyvilágba. Megjárta Lengyelországot, a skandináv államokat, míg végre hosszas hánykódás után végre kikötött Budapesten.

A ládán rajta volt Ajtony neve és címe. A pontos és lelkes katonai adminisztráció kikézbcsítette tehát a budapesti lakására.

Ezt a pezsgőt ittuk meg elég szomorkás hangulatban a pasaréti lelkészi hivatalban az ide menekültek felhalmozódott málhái között 1944 decemberében. És ott dőlt el, hogy Ajtony betegen az egyik budapesti kórházban keres menedéket.

Ennek a különlegesen indult és csodálatosan elmélyült lelkigondozásnak a háború után sem lett vége.

Barátságga mélyült. Ajtonyné a gyülekezet asszony munkájában Joó Sándor jobb keze lett. Ő végezte hosszú időn keresztül az iratterjesztést is.

A családi kapcsolatuk is szorosabbá fűződött. Ajtonyék egyik kislányának, Arankának, Joó Sándorék lettek a keresztszülei. Kedves emlék őrszi ezt a keresztszülői szeretetet. 1951 karácsonyára Joó Sándor lefordított Aranka számára egy kis holland füzetet. A gépírásos füzet ma is ott van az Ajtony család birtokában.

„Arankának 1951 karácsonyán szeretettel: keresztszülei. Mert úgy szerette Isten e világot, hogy az Ő egyszülött fiát adta, Hollandból fordította: Dr. Joó Sándor.”

Ennek a gondoskodó, bajokat elhárítani akaró szeretetnek még Joó Sándor halála után is mutatkozott egy megható jele.

A Farkasréti temetőben kísérte a gyülekezet utolsó útjára lelkipásztorát. A temetésről rengeteg ember jött haza Farkasrét felől. A villamosok és az autóbuszok tömve voltak még egy órával is a szertartás befejezése után.

Ifj. Ajtony Artúr nagyon szomorúan szállott fel az 59-es villamosra, mert igen szerette ő is apai barátját.

Régi emlékek futnak át az agyán, amint ott áll a zsúfolt villamosban lehajtott fejjel és kapaszkodik az egyik fogantyúba.

Hirtelen egy erélyes hang riasztja fel.

- Ellenőrzésre kérem a jegyet.

A jegy ott van a kezében, szinte gondolat nélkül, automatikusan nyújtja oda a hivatalos embernek. Megint csak arra lesz figyelmes, hogy az ellenőr ismét hozzá szól.

- Kérem a jegy nincsen kezelve.

Csak most kezd ráébredni arra, hogy mi történik körülötte. Kissé dadogva, megzavarodva mondja:

- Kérem szépen én nem is tudom olyan szórakozottan szállottam fel ...

- Sajnálom. Ezt nem szabad elmulasztani - mondja udvariasan, de határozottan az ellenőr.

- Tessék elnéző lenni - kéri most már teljes öntudatnál és figyelemmel Ajtony a hivatalos kötelességét teljesítő embert, - de olyan szétszórt gondolatokkal szállottam fel a temetőnél, hogy elmulasztottam a jegy kezelését. Igazán nem akartam csalni.

- Ön is Joó Sándor nagytiszteletű úr temetéséről jön? - kérdi csendes hangon az ellenőr.

- Igen, - válaszol ugyanolyan nyomottan az ifjabb Ajtony.

Pár pillanatig egymásra néznek, majd az ellenőr maga csípteti be a jegyet és amint visszanyújtja, meghatott szóval búcsúzik.

- Én is nagyon szerettem szegény Sanyi bácsit.

Nem elszigetelt eset volt ez a barátsággá érett és mélyült lelkigondozás. Akinek volt bizalma feltárni előtte nyugtalanságát, belső izgalmait, válaszra váró kérdéseit, azt nagyon erős lelki szálak fűzték hozzá még akkor is, ha nem lett egy-egy beszélgetésből baráti kapcsolat.

- Jöhet-e a túlvilágról üzenet? - ezzel a kérdéssel fordult egyszer Joó Sándorhoz egy asszony, akit a bibliaórákról már régen nagyon jól ismert. Pár nappal előre kérte, hogy egyik délelőtt tegye magát szabaddá, mert valami nagyon fontos lelki kérdésben szeretne tanácsot, tájékoztatást kapni. Most itt ül ez az átlagon felül intelligens és több nyelven beszélő asszony, aki hivatásában is vezető állást tölt be és ezzel a meglepő kérdéssel vezeti be mondanivalóját. .

- Jöhet-e a túlvilágról üzenet? Ugye nem haragszik nagytiszteletű úr, hogy ilyen szokatlan problémával jövök, de nagyon szeretnék erre a kérdésre hívő embertől tudományosan is választ kapni.

Joó Sándor ismerte annyira gyülekezetének ezt a nemcsak passzív, hanem régóta aktív munkál végző tagját, hogy azonnal tudja, itt nem valami kíváncsiságról van szó, hanem ha ez a kérdés így elhangzott, mögötte valami

nagy és fontos lelki probléma, esetleg zavaró tapasztalat, de mindenképpen egy őszinte lélek vívódása rejtőzik.

- Tessék egy kicsit részletesebben elmondani, hogy mire gondol, mert így első hallásra azt is lehet mondani, hogy természetesen jöhet, de nincs kizárva, hogy beszélgetésünk végén mégis azt fogjuk megállapítani, hogy kizárt dolog. Vannak formák és esetek, amik között egyenesen várjuk, hogy Isten üzenetet küldjön imánkra, kérésünkre, tanácsalanságunkra, de az is elképzelhető, hogy egy ilyen kérdés a legsötétebb babonáságba sodorhatja a lelket.

- Elmondom egy kicsit részletesebben azt a megrázó élményt, aminek nyomán ez a kérdés megfogalmazódott a lelkemben.

Joó Sándor nem szólt semmit, csak szemével, fejével, mozdulatával intett, hogy figyel.

- Nemrégiben halt meg valaki, akit nagyon szerettem. Legkedvesebb volt nekem a világon. Tőle tanultam a legtöbbet és az ő kedvét kerestem legszívesebben. Megosztottuk egymással legtitkosabb gondolatainkat, és ha valóban lehet két ember között olyan kapcsolat, hogy nincs titkuk egymás előtt, a miénk ilyen volt. Megismerkedésünk évfordulóin piros rózsával kedveskedett mindig. Első évben csak egy szálát hozott, a másodikban kettőt és azután minden évben eggyel többet. A legutolsó alkalommal kilenc szál piros rózsát tett az ölembe. A tíz szálból álló csokrot már nem hozhatta, mert a 10. évfordulót nem érte meg. Azon már nem én borultam a vállára, hanem a sírdomb.

Pár pillanatig meg kellett állania a beszédben, mert megremegtek az ajkai és csak nagy erőfeszítéssel bírta visszanyelni a könnyeit. Joó Sándornak is elhomályosodott a szeme, mert hiszen jól ismerte azt a nagy szerelmet, amiről most ez a kedves asszony beszél.

Nem szólott közbe, lehajtotta a fejét és türelmesen kivárta, amíg a meghatódottság elmúlik, és az asszony tovább folytathatja beszédét. Most már kezdte nagyon érdekelni, hogy mi lesz ennek a történetnek a vége.

- Pár héttel ezelőtt volt a tízedik évfordulója a megismerkedésünknek. Most én vittem neki a virágot: tíz szál piros rózsát tettem le a sírjára.

Lehetetlen volt megint meg nem állani a beszédben. Zsebkezdőjét szeméhez emelte és azután egész arcát két kezébe temette.

- Ezeket így kellett elmondanom, hogy megértse azt, ami most következik. - Emelte fel szemeit Joó Sándorra.

Joó Sándor érdeklődése fel volt már ébresztve. Ennek a történetnek az elmondása, a beszélgetés elején feltett kérdés sejteni engedték, hogy valami váratlan fordulat következik. Magában csendesen fohászzkodott. „Uram, engedd, hogy ennek a nagyon fájdalmas sebet hordozó léleknek válaszolni is tudjak - megnyugtatót és biztatót.”

- Másnap, hogy a tíz szál rózsát elvittem a sírra, ismét kimentem azért, hogy a frissen vágott virágot meglocsoljam. Különb is, ha csak tehettem, irodából jövet, vagy menet naponta kimentem. Most, amint ráhajolok a csokorra, amit előző nap tettem oda, a rózsza levelei között ezt találtam.

Elővette az erszényét és abból egy csillogó fémdarabot vett ki. Egy pár pillanatig tenyerén tartotta, valami nagyon figyelmes és átszellemült tekintettel nézte, majd lassú mozdulattal Joó Sándor felé nyújtotta.

- Nézze meg, nagytiszteletű úr, ezt az amulettet.

Kinyújtott tenyeréből Joó Sándor kezébe ejtette az érmécskét. Joó Sándor nem látott rajta semmi különösöt. Egy fényes rézlap volt. Látszott, hogy hordták, mert nem volt oxidálódva.

- Tessék megfordítani. A másik oldala az érdekes.

Jobb tenyeréből a balkezevel kivette az amulettet és amint megfordította és tüzetesebben megnézte a mintázott oldalát Joó Sándor szívéen is átszaladt valami melegség. Azonnal megértette az összefüggést a tíz szál rózsza, a felhalmozódott emlékek és a beszélgetés elején feltett kérdés között.

A rézlapocska közönséges vásári munka volt. Nem volt azon semmi feltűnő. Olyan amulett volt, amelyet akármelyik bazárban néhány forintért lehet kapni. Szív alakú kis emléktárgy. Közepében tulipán, és körülötte apró piros pontok. Megszámolta. Tíz darab volt. Úgy virítottak, mint megannyi vörös rózsza. Jöhet-e a túlvilágról üzenet?

- Ezt az amulettet ott találtam a rózsacsokorban, melyet én helyeztem el előző napon kedvesem sírján. Tíz rózsából állott a csokor. Tíz piros pont, kísértetiesen ugyanaz, mint ugyanannyi rózsza. Ez áll a kis nyakéken. Tudom én azt jól, hogy valakinek a láncáról oldódott le, ahogy odahajolt a rózsák fölé. Talán megigazította őket, talán megszagolta, talán egy könnyet hullatott

ő is, ahogy én ezret, talán csak megbotlott és úgy esett oda ez a rézdarab. Mindegy, hogy történt. Az én tíz szál piros rózsámra kedvesem tíz piros ponttal, a szívébe rajzolt tíz rózsaszállal válaszolt.

Bűn lett volna most félbeszakítani a beszédet. Joó Sándor is megrendülten hallgatta ennek a mélyből fakadó, nagy élménynek az elmondását, mint valami szent vallomást.

- Ne lessék még szólani egy szót sem - szólt csendesen az asszony - még nem fejeztem be. Eddig csak azt mondtam el, ami körülöttem történt. Még azt is szeretném elmondani, ami bennem ment végbe. Hogy hogyan mentem haza? - arra szinte nem is emlékszem. Fel voltam kavarva a lelkem mélyéig.

Olyan szeretettel simogatta végig lelkével Joó Sándor ezt a szenvedő, még mindig kínlódó asszonyt, hogy azt leírni nem lehet. Hallgatott és várt ennél többet ebben a pillanatban még nem tehetett csak belül remegett a szíve.

- Egész éjszaka érlelődött bennem ez az élmény. Reggelre kicsordult a szívem. Egy vers született. Tessék meghallgatni.

Választ se várt, elővett egy már meggyűródött papírlapot és eleinte halkán, színtelenül, de aztán egyre jobban nekihevülve olvasni kezdett.

Üzentél?

Üzentél!

Hihetetlen?

Elhiszem!

Nem értem... csak érzem... hiszem...

Ki vagyok?

Hogy milliárdok közül, évezredekben egyszer

Üzenetet küldtél - azután, hogy innen oda általértél?

Ki vagy?

Hogy milliárdok közül, évezredekben egyszer

Üzenetet küldtél - azután, hogy innen oda általértél?

Piros rózsáimra gyöngyöket küldhettél...

Sírod mellett aranyló fényt deríthettél...

Lábamhoz egy szívet odahelyezhettél...

Neved, betűd, rajta: S... és hogy szerettél...

Hogy szeretsz „szív küldi”...

Nem küldte, most küldi,

Nemcsak, hogy szerettél, hanem hogy most szeretsz

S a „most' már örökre!

Ki az, Aki megengedte?!

Nem értem s nem teérted!?
Uram kiért... miért engedted meg?
Hogy én, lelkem fele után, egyre Hozzád vágyjak?
Sötét éjszakában vezető fényt lássak?
Hogy őt, jobbod felől, így is boldogítsad?
Hogy atyai szíved így is kimutassad?
Vagy, hogy én mutassam!?
Világgá kiáltsam?!

Nem tudok még, Atyám, kiáltani,
Torkomat annyira szorítja valami,
Szeretnék legalább suttogni, motyogni:
Bocsánatért Feléd sóhajtani:
„Bocsásd meg, hogy így fáj!
Bocsásd, hogy nem értelek.
Add ki a parancsot ostoba cselédnek!”
Így borulok térdre parancsért Elébed.

Mire vége volt a versnek, Joó Sándor is elővette zsebkendőjét. Úgy tett, mintha az orrát kellene sürgősen kifújni, pedig a szemét törölgette.

- Ne tessék még megszólalni, nagytiszteletű úr, - hallotta a nagyon halk szavakat. - Még egy vallomással tartozom. Legyünk túl ezen is. Valamikor régen, évtizedekkel ezelőtt, pusztán kíváncsiságból, részt vettem egy spiritiszta szeánszon. Addig unszoltak barátnőim, míg elmentem velük. Meg is bántam már akkor, hogy engedtem a kíváncsiságomnak. Akkor ez divatos dolog volt. Nyomot hagyott bennem az az éjszaka. Akkor sem hittem e spiritizmusban, most sem hiszek. De ennek ellenére mégis maradt bennem valami. Magam sem tudom, hogy mi.

Elhallgatott. Érezni lehetett, hogy most valójában befejezte mondanivalóját. Választ, tanácsot, talán biztatást, talán felvilágosítást, de valamit vár a lelke.

Joó Sándor úgy érezte, mintha egy nárdus szelence tört volna össze és az abból kicsorduló olaj illata töltene be az egész irodát.

Egy szenvedő lélek gazdagsága, hite-illata, küzdelmének olaja csordult ki és mintha annak a léleknek a kiáltása, zengése, sikoltása töltene be a szobát, aki egyszer így zokogott Krisztus előtt: „ Hiszek Uram! Légy segítségül az én hitelenségemnek!”

Végül mégis vissza kellett térni a való világba. Egy asszony, a gyülekezetnek, annak a közösségnek, amit Isten az ő pásztorságára bízott, annak egy tagja most tanácsot kér. Meleg szívvel, de hideg fejjel - útmutatást kell adni annak, aki most erre vár.

- Sok gyanútlan ember foglalkozik ma ezzel a gondolattal, hogy elhaltak szellemeit meg lehet idézni, azokkal lehet tárgyalni és lehet tőlük tájékoztatást kapni. A veszedelmét ennek a gondolatnak csak növeli az, hogy valóban történnek megdöbbentő jelenségek.

Ránézett az asszony figyelmes, szép arcára, amelyiken ott ült a szenvedések barázdái mellett az értelem fénye is és elhatározta, hogy ebben az egész, nagy, gyötrő és modern embert annyira foglalkoztató kérdésben úgy nyújt segítséget, ad tanácsot, hogy felfeji az okkultizmus hátterét, veszedelmeit és azokat a pozitívumokat is elmondja, amik ebben a kérdésben a hívő embert a biztos megnyugvás felé segítik.

Az alaptétellel kezdte.

- Elhunyt szeretteink Isten kezében vannak. Isten ellen való kihívás lenne az, ha az Ő színe előtt akarna hívni egy lelket. Tehát ő semmi esetre sem tehette azt az amulettet a rózsacsokorra. Onnan ide vissza nem jöhet senki. Ebben valóban egyetértünk. Örülök, hogy ez volt az első gondolata, amint felvette a kis medalliont.

Az asszony némán rábólintott.

- De térjünk vissza ezzel az egész élménnyel kapcsolatban ahhoz a már elfelejtett és mégis olyan maradandó nyomot hagyott régi spiritiszta szeánszhoz. Tudjuk, hogy akiket Isten elszólitott ebből a világból, azokat semmiféle spiritiszta praktikákkal visszahívni, megidézni nem lehet.

Megint egy bólintás volt a válasz.

- Hogyan érthetők hát mégis azok a jelenségek, amelyekben a spiritiszták túlvilági szellemek jelentkezését vélik felfedezni? Es amelyek a hiteles közlésükkel olyan valószínűeknek látszanak?

Igyekezett gondolatait összeszedni, hogy logikusan és lehetőleg röviden össze tudja foglalni ennek a nagyon bonyolult kérdésnek a lényegét.

- Nos, két része van minden ilyen okkult jelenségnek. Az egyik része tisztán pszichológiai tényeken alapul. Még pedig az ember tudatalatti világának a rejtelsein és hatásain. Nem egy meghalt szellem jelentkezik, hanem a médiumnak a tudatalatti világából törnek elő bizonyos hatások, megérzések,

jelzések, - mert a médiumnak ez a tudatalatti lelkivilága összekapcsolódik az ott levők valamelyikének szintén a tudatalatti lelkivilágával, - és annak a másikkal a tudatalattijából érez ki, lát meg a médium olyan emlékeket, benyomásokat, élményeket, amiket az a másik őriz magában valamelyik hozzátartozójával kapcsolatban.

- De ez csak egyik része a dolognak - folytatta elgondolkozva és óvatosan Joó Sándor. - Ez még magában véve nem lenne veszélyes. Van azonban a dolognak egy másik része, ami már fölöttébb veszélyes! Az ti. hogy mindezt a dolgot a benne résztvevők, vagy legalább is a médium azzal a szándékkal teszik, hogy itt most a halálon túli szellemvilággal létesítenek kapcsolatot. És ez a kapcsolat létre is jön valóságosan, csak nem egy-egy elhalt hozzátartozójának a szellemével, hanem egészen más fajta szellemi hatalmakkal: a Sátán pokoli és démoni erőivel.

- Nagyon határozottan ki kell mondanom, hogy minden ilyen okkult praktikában a Sátán titokzatos erői működnek!

- Ennek a nyomát érzi még ma is, amikor visszaemlékezik arra a szeánszra, amelyiken egyszer valamikor részt vett. Eltörölhetetlennek látszó nyomot és emléket hagy a lélek mélyén egyetlen spiritiszta kísérletekben eltöltött éjszaka is!

- Annak a szeánsznak az emléke járt vissza akkor, amikor a piros rózsák és az amulett összefüggését sejtette a lelke.

, Az asszony lehajtott fejjel, ölében összekulcsolt kezekkel ült. Úgy hallgatott, hogy szinte a szeme sem rebbent, csak néha-néha csurrant végig az arcán egy-egy könnycsepp. Nem lehet tudni, hogy az emlékezés, vagy a meghatódottság, esetleg a fájdalom préselte ki azokat. Most, hogy az utolsó szavak is elhangzottak, felemelte a fejét. Ránézett lelkipásztorára kérdő tekintettel, mintha még nagyon várna valami megnyugtatót.

Joó Sándor lassan felemelkedett és elkezdett sétálni. Kilépett egészen az öreg főgondnok, Keresztes Ede arcképe alá, ránézett ennek a bölcs, öreg barátnak nyugodt vonásaira, mintha tanácsot akarna kérni tőle, mint annyiszor tette, amíg élt, majd visszafordult az asszonyhoz és szinte simogató szeretettel mondta.

- Testvér! - adjon hálát nagyon mélyen a szívéből Istennek, hogy az a vers, amit az imént felolvasott, megszületett a lelkében. Abban nem a titkokat követelő kíváncsiság, hanem az Isten parancsát váró hit és az Ő örök akaratán megnyugvó bizalom szólal meg.

- Lehet, hogy valamikor egy szeánszon a Sátán kinyitott lelkén egy ajtót, de azt a kaput Isten a maga szívében már becsapta. Az a vers azt mondta el nekem, hogy nem követelő kíváncsisággal zörget a titkok megismeréséért, hanem titokzatos érzések birtokában hálát ad Isten szeretetéért. A fényt, a világosságot, nem az elköltözött kedvesének a szeméből várja, hanem Isten szavából és parancsából. Nem a halott megjelenését, útmutatását várja, hanem Istennek, édesatyjának tanácsát.

Amikor az asszony nagyon buzgó, csendes, közös imádság után hálás szívvel búcsúzkodni kezdett, kézfogás közben megkérdezte.

- Hogyan tudom én ezt az áldott beszélgetést a nagytiszteletű úrnak meghálálni?

- Másolja le nekem azt a kedves verset, amit felolvasott és alkalomadtán juttassa el hozzám. És én azt elteszem ennek a beszélgetésnek kedves emlékeként. Nekem az tökéletesen elég.

9. fejezet

Kecskemétre kell menni?

Meghal Hetessy Kálmán. „Te leszel Hetessy Kálmán bátyád utódja.” A meghívás és a kicsikart ígéret. Imaharc. Formahiba. „Elmúlt a vész”

Amikor már az egész ország felett a legsötétebb viharfelhők gyülekeztek, elfelhőzött a pasaréti parókia és a gyülekezet ege is.

1944-ben meghalt Hetessy Kálmán, Kecskemét nagynevű lelkipásztora, egyházmegyéjének, sőt a dunamelléki kerületnek pénzügyi zsenije és egy nagyon rendezett, jól szituált, lelki munkára vágyó és azt igénylő gyülekezet maradt pásztor nélkül. Mennyiben érintette ennek a nagyon kiváló esperesnek és egyházi vezetőembernek a halála a pasaréti gyülekezet békéjét?

Bizony, hosszú hónapokon keresztül nagy nyugtalanságok okozója lett ennek a kecskeméti lelkipásztornak a halála a pasarétiak számára.

A kecskeméti gyülekezet a várossal karöltve nagy pompa és gyászünnepek keretében temette el szeretett lelkipásztorát. Ez időben Joó Sándor édesapja volt a gyülekezet főgondnoka.

Természetes, hogy a temetésen részt vett Joó Sándor is.

- Édesapám, - kezdte el Joó Sándor a beszélgetést apjával, amikor a temetés után magukra maradtak és már csak kettesben bandukoltak a fák alatt hazafelé. - Nem egészen értettem azokat a célzásokat, amiket itt-ott velem kapcsolatban a presbiterek elejtettek. Csak nem hozta már valaki szóba az én nevemet a kecskeméti lelkészséggel kapcsolatban?

- Én nem akartam még előhozni ezt a kérdést, de ha már te hallottál róla és így megemlíted, nem bánom, beszéljünk erről.

Valami hirtelen megdobbant Joó Sándor szívében és ez nem az öröm, hanem a megdöbbenés dobbanása volt. Valami sorsdöntő dolog készül vele kapcsolatban. De ez már előre ellenérzéssel, majdnem rémülettel tölti el még mielőtt végiggondolta volna, hogy mit is terveznek.

Nem szólt egy szót sem. Várta, hogy édesapja folytassa.

- Talán nem kellett volna még szólanom, hadd érjen a dolog, de ha már előkerült, tudd meg: te leszel Hetessy Kálmán bátyád utódja.

Joó Sándor alig tudta megállani, hogy ki ne törjön belőle egyetlen szó: NEM! De ehelyett összeszorította az ajkát és magába préselte az ellenkezést. Legalábbis egyelőre.

Másodszor került most ellenkezésbe édesapjával. Valamikor Joó Gyula, a kiváló jogász, a tudós egyetemi professzor a maga pályájára szánta fiát.

Akkor végül is megértették egymást. Most szeretné a pátriájába hazahozni lassan országos nevű fiát. Hogy fogják most megérteni egymást?

Sándor végtelenül tisztelte és szerette apját. Eddig mindig megszokta, hogy édesapja legszelídebb kérése is parancs számára. Ismerte azt a szeretetet, gondosságot és önfeláldozást, amivel szülei sorsukról gondoskodni akartak. Amikor a harsogó nemet ki akarta mondani, ez a viszony jutott eszébe és egyelőre inkább nem szólt semmit.

Édesapja a hallgatást egyszerűen meglepetésnek vélte és gyanútlanul folytatta tovább.

- Régi kedves tervem ez nekem és édesanyádnak is. Tudtam, hogy előbb-utóbb megürül a kecskeméti parókia. Annak idején a főgondnokságot is azért vállaltam el rengeteg munkám közepette, mert már akkor rád gondoltam. Úgy látom, hogy a presbitériumban ez a terv teljesen egyhangú pártolásra talál. És ez nem az én tekintélyemnek, hanem a te jó hírednek köszönhető - teszi hozzá még nem kis apai büszkeséggel.

Itt ránézett fia arcára, de csak a profilját láthatta, mert Sándor szinte mereven, előre nézve, hallgatagon ment mellette. Közelebb húzódott fiához és belekarolt. Szinte egy magasságúak voltak. Szép szál növésű ember volt mind a kettő. Hasonlítottak is egymásra markáns arcukkal, erős, kifejező, férfias vonásaikkal. Szemükből is, arcukról is sugárzott az intelligencia.

- A továbbiak, szinte csak formaságok lebonyolítása most már a következő - folytatta kicsit meghatódott, kicsit professzoros hangon édesapja. - A legközelebbi presbiteri gyűlésen valaki megteszi az indítványt a te meghívásoddal kapcsolatban. Erre én lemondok a főgondnokságról, mert az ebben az esetben összeférhetetlen az egyházi törvényeink szerint. De magam is ízléstelennek tartanám, hogy ott maradjak.

Ezt az indítványt veled kapcsolatban a presbitérium egyhangúan el fogja fogadni és pár hét alatt lebonyolódik az egész ügy. Az egyházi vezetőknél is elő van készítve a dolog. A püspök úr nagy szeretettel nézi pályafutásodat és mindenben megígérte baráti segítségét.

Megint megállott a beszédben is és most a járásban is. Sándor még egy-két lépést tett. Akkor ő is megállott és hátrafordult édesapja felé. Most néztek először egymás szemébe. Egyiküknek csillogott a szeme az örömtől, a másikuké nagyon fénytelen volt az árnyéktól.

- Nincs egy szavad sem? - kérdezte az apa.

- Nem szeretnék eljönni Pasarétről - válaszolt a fia.

Maga is megrettent még ettől a szelíd ellenkezéstől is. Olyan szokatlan volt, hogy még így, kérő formában is ellent mondjon édesapjának.

Amikor már ösztönösen kimondta, akkor vette észre, hogy milyen szerencsésen és tökéletesen fogalmazta meg a lelkében élő érzést.

- Nem azt mondtam, hogy nem akarok Kecskemétre jönni, hanem azt, hogy nem szeretném Pasarétet otthagyni, - gondolta az alatt a pár pillanat alatt, amíg édesapja szemében meglátta kihunyni a fényt és megjelenni az árnyékot... - Abból ellenkezést olvasott volna ki édesapám, ebből a ragaszkodást látja. Azzal Kecskemét ellen beszéltem volna, ezzel Pasarét mellett szóltam. Abban visszautasítás lett volna, ebben szeretet volt.

... újra megindultak csendesen egymás mellett...

... Az apa azon gondolkodott, mit tegyen most?...

...A fiú így fohászkozott: mit akarsz Uram, hogy cselekedjem?...

...Majd átfordultak a kavargó gondolatok: az apa mondta magában Uram, hogyan vegyem rá? Es a fiú gondolta... mi a teendő?...

Odaértek a villa kapujához. Megállottak.

- Ne menjünk be Sanyi, sétáljunk egy kicsit.

Visszafordultak és most már megint a város felé indultak az árnyékos úton.

- Erre nem számítottam, édes fiam. Azt gondoltam, hogy éppen olyan örömmel fogadod ezt a tervet, mint amilyennel én előkészítettem. Soha nem beszélünk róla, de azt hittem, tudod, hogy nekünk legszebb álmunk az volt, hogy megérjük a te kecskeméti lelkésziségedet. Hogy ott állasz a mi templomunk

szószékén. A mi fiunk, mint a mi pásztorunk és mi büszkén és boldogan nézünk reád.

Ennyire elzékenyülve szinte soha nem látta még Sándor az édesapját. Megszokta, hogy apja kemény ember, inkább parancsol, mint kér. Még ebben a pillanatban is fülében csengett az a hang, amint gyermekkorában hallotta egyszer az asztal mellett. Nénje kínálta édesapjukat a tállal: „Kér még édesapám?” - Erre hangzott a válasz: „Én nem kérek, hanem parancsolok.” Most, életének ebben a nagy pillanatában, ilyen banális emlék tolult az agyába. Apja most, fiának sorsfordulásánál nem parancsol. Olyan a szíve is, a hangja is, mint a viasz.

Lassan azonban mind a ketten erőt vesznek magukon.

Nagyon sokáig tartott a kimagyarázkodás és a megállapodás. De végül is megállapodtak. Mind a ketten nagyon nehéz szívvel. Az apa azon kesergett, hogy csak ennyit sikerült elérnie, a fiú pedig azon, hogy kénytelen volt ennyi engedményt tenni.

Ha a presbitérium és a gyülekezet egyhangúan mellé áll, ebben Isten akaratát ismeri fel és a meghívást elfogadja.

Szinte álomban tette meg hazafelé Budapestre az utat. Agyában zakatoltak a gondolatok.

Egymás mellé állította Kecskemétet és Pasarétet.

A lehetőségeket és a vágyait.

A karriert és a belső elhívást.

A pályát és a munkát.

A kínálkozót és a meglévőt.

Egyfelől ott van egy nagy múltú, óriási, szinte az ország legnagyobb alföldi gyülekezete, másfelől egy most bontakozó, kis, főváros széli egyház.

Hatalmas jövedelem, nagy fizetés, rengeteg stóla Kecskeméten - kis fizetés, küzdelmes élet, sok munka Pasaréten.

Gyermekkori emlékek, diákkori jóbarátok, vidám, otthonos környezet itt - ott fővárosi társtalanság, egy-két igaz barát csak, akikkel még találkozni is körülményes.

Kecskeméten a régi családi ház, testvérek, a lassan öregedő szülők, akiknek a legnagyobb boldogság lesz az unokákkal játszani - míg ha Pestre jönnek,

egyetlen szaladás az élet és a megérkezésnél már a haza készülődés kezdődik.

Kecskeméten várja egy már rendbe szedett gazdaság, ami olyan nagyon közel áll a szívéhez: Nyárjas, mondja ki magában a varázsszót - milyen más Pesten kisebesedő lábakkal ásni a parókia mögötti téglás-kavicsos törmeléket.

Egészséges vidéki, falusi levegő a gyerekeknek a pesti korom és füst helyett. Még a főváros romlott lelki-levegőjénél is jobb a vidéki kisváros atmoszférája.

Egy csapásra közismert és közbecsülésben álló emberré lennél Ezt a kecskeméti lelkészség természetesen hozza magával. Ennek a nagy gyülekezetnek a pásztorát készen várják a legmagasabb egyházi tisztségek. Amit itt tálcán hoznak, azt Budapesten évtizedek szorgalmas és önfeláldozó munkájával is alig lehetne elérni.

Kecskeméten az egyházmegyében kimagaslik a sok átlagember közül, Budapesten szürke veréb a szellemóriások között.

Kecskeméten a társadalmi előnyök, Budapesten a társadalmi hátrányok szinte felmérhetetlenek.

És ami talán a legfontosabb - mit hoz még a háború? Kecskeméten volna jobb, vagy Pesten? A kis város talán kevesebb veszélyt rejt - a főváros talán biztosabb menedéket nyújt.

Isten kínálja most ebben a vaksötétben a menedéket? - Az apai házat? A rokoni környezetet? Az összebújást? Nyárjast? A gyümölcsöt a gyerekeknek? A jobb táplálékot a háznépnek?

...Melyiket válasszam? Uram, Isten, ebben csak Te adhatsz tanácsot. Elhamarkodtam a választ? Mit mondok Pasaréten? Hogy nézek a Keresztes Ede bácsi szemébe?

Annyira tele volt a szíve nyugtalansággal, tanácstalansággal, zavarodottsággal, hogy amikor a Nyugati pályaudvaron leszállott a vonatról, hirtelen nem is tudta, hogy merre van a kijárat és elindult az ellenkező irányba.

* * *

Pár nap múlva Ravasz László hívatta magához. Ekkor már meg volt törve a jég.

Alig beszélt, inkább csak hallgatta a püspök kétségtelenül logikus, atyai, szeretetből fakadó, de megfellebbezhetetlen érveit. Szinte csak a konklúzió maradt meg benne.

- Kecskemétre kell menned. Nagy, népes gyülekezet élén a helyed.

* * *

Minden kialakult körülötte, de benne nem alakult ki semmi. Nem vágyai vitték, csak a körülmények. Nem lelkesedett, csak sodródott.

Pasaréten minden úgy történt, ahogy előre sejtette.

Meggyőződhetett a presbitérium teljes és egyhangú melléállításáról. Nem akadt egyetlen disszonáns hang sem.

Sokkal később, a 25 éves jubileum alkalmával Borbély László, a negyedszázados forduló krónikása így adja Joó Sándor szájába ezeknek a szomorú, küzdelmes napoknak a beszámolóját:

„Életemnek talán a legsúlyosabb lelki tusáját vívtam. A belső hanggal, szívem, lelkem ellenérzésével szemben ott állott drága édesapám álma, vágya, reménye: - Ha, az ő kedves Sándor fia, a hön szeretett városnak, melynek minden kövéhez egy élet küzdelme fűződik, lelkipásztora, akit már annyiszor látott szószékén, amint hirdeti Krisztus igéjét a gyülekezetnek.

Azonban mind jobban megvilágosodott előttem Isten akarata. Alkalmam volt meggyőződni itteni híveim megható, ragaszkodó szeretetéről... olyan egyhangúsággal nyilatkoztak mellettem, amit nem lehet figyelmen kívül hagynom...”

Végigsétált a templom előtt és a Nagyajtai utcán a parókia alatt.

- Ezt hagyjam itt? Az épületeket és a gyülekezetet? Ezt a kicsi kezdeményezést, amelynek én ringattam a bölcsőjét?

„Amelyikben csaknem hét év alatt a kicsi templomnak, a gyülekezeti háznak és lelkészlakásnak minden kövéhez és rengeteg drága lélekhez a veritékem és imádságom tapad; megláttam, hogy távozásom esetén a változás izgalmai nagy károkat okoznának a zsendülő gyülekezeti életben, kicsiny egyházközségünket a közeljövőben komoly anyagi válság fenyegetheti, válságos idők következhetnek rá - és máris elhangzott ellenem a vád, nemcsak kívülről, hanem saját lelkiismeretemben is, hogy a viharba kerülő és esetleg komoly megpróbáltatások elé néző hajót ím a kapitány akarja elsőnek elhagyni...”

Így írja le Borbély László ezeket a nagyon komoly és megrendítő belső harcokat. Es napról-napra jobban erősödött benne az a meggyőződés, hogy maradnia kell.

Egyre jobban gyötrődött a megtett ígéret és az érni kezdő ellenkezés között.

Megpróbált ebben a nehéz helyzetben barátaitól is tanácsot kérni. Ki merne azonban ilyenkor beleszólni és felelősséget vállalni sorsdöntő kérdésben?

Egyik meleg nyári délután telefonált nekem.

- Gyertek el este. Hozd magaddal Zsuzsát is. Ők Mollykával elbeszélgetnek, nekem veled van nagyon fontos dolgom.

Este bezárkóztunk a lelkészi hivatal fülledt melegébe.

- Nem mozdulunk ki innen addig, amíg Isten nem mutat valamilyen utat, megoldást - mondta ki a kemény elhatározást Joó Sándor.

És elkezdődött az Isten ostromlása imádsággal. Egyik befejezte, a másik újra kezdte.

- Uram, lehetetlen, hogy Te ne adj gyötrődő szolgálóknak világos jelet.

- Csak a következő lépést mutasd meg Édesatyánk.

- Annyi bölcs ember adott már tanácsot. Istenem, okosabb vagyok édesapámnál? Az eszem azt mondja: igen. A szívem azt harsogja: nem. Mind a kettőt Te vezeted, Te tanácsolod, mindenható Isten. Melyikben szólalsz meg most? Az eszemben, vagy a szívemben igaz a hangod?

Végül is az imádság és a beszélgetés is egy tanácsot adott.

Le kell menni ismét Kecskemétre. Oda, ahonnan az egész ügy elindult. Újra át kell beszélnie apának és fiúnak ezt az egész bonyolult szövevényt. Ott kell kibogozni, ahol összecsomósodott.

Másnap lement Kecskemétre.

Pár nap múlva, augusztus 2-án, onnan jöttek az ujjongó sorok Budapestre.

- Elmúlt a vész! Maradok Pasaréten!

* * *

Mi történt? Hogyan adott jelt az Isten? Hogyan fordult meg az elháríthatatlannak látszó baj?

Megtörtént a kecskeméti egyhangú meghívás. Úgy látszott, ezzel be is fejeződött minden. Szinte csak a költözködés lett volna hátra.

... és akkor megesett valami formahiba. Jelentéktelen. Teljesen mellékes dolog.

És a nagy adminisztratív gépezetet ez a formahiba egy pillanatra megállította.

Újra előről kellett kezdeni a presbiteri gyűlést, a meghívást, mindent, mert egy porszem belehullott a fogaskerekek közé.

Itt volt a jel!

Joó Sándor azonnal megírta a lemondólevelét a kecskeméti presbitériumnak és jelentette a püspöknek, hogy adott szava alól a megváltozott körülmények folytán felszabadultnak érzi magát.

Csakugyan felszabadultnak érezte magát. De nem csak az adott szó alól. Valami olyan érzése volt, hogy egy sötét barlangból ismét napvilágra jutott. Mintha kis ladikjával a ködös Dunán már jó ideje körbe-körbe forgott volna partot nem látva és most egyszerre feltisztult a köd és világos lett a parti sáv.

Szíve szerint eleget tehet annak a kérésnek, szeretetnek, amit a presbitérium a pasarétiak nevében mondott: „...hat és fél éves szolgálatának ideje alatt egyházközségünk tagjai és presbitériuma, valamint Dr. Joó Sándor között a szeretetnek olyan erős szinte elszakíthatatlan szálai szövődtek, hogy azokat lehetetlenség az ő lelkéből és az egyházközség tagjainak a lelkéből is kitépni anélkül, hogy ennek káros és igen súlyos következményei ne maradnának ...” - idézi Borbély László az egykorú levelet.

Hiába jött most már Ravasz László apai szemrehányásai, hiába akarta még édesapja is megmagyarázni, hogy a kecskemétiak szívében semmi sem változott irányában. Mindkettejüket határtalanul szerette és tisztelte. Fájt, hogy szomorúságot okoz nekik. De elhatározásában már nem tudták befolyásolni.

Eddig azt hitte, hogy mások értik Istennek neki szóló parancsát, most világos lett, hogy önmaga értette meg, hogy mit akar az Isten. És tudta, hogy ennek a parancsnak habozás nélkül engedelmeskednie kell.

Most már világosan látta: nem is tudott volna megválni ettől a „forró, pezsgő, duruzsoló műhelytől” ahogy Kodolányi János ezt „a mi pasaréti gyülekezetünket” nevezi.

10. fejezet

„...Légiriadó Budapest...”

*Budapest bombázása. „Értelmetlenség... embertelenség... lelketlenség...
Pernyeeső. Síró édesanyák, menekülő emberek. Egy riasztó hír a
kabinetirodából. Lövés az ebédlőben. „Panni”*

Nem csak a kecskeméti események fellege gyülekezett a pasaréti egek felett. Nem csak ilyen gondok és problémák, hanem repülőgépek is elsötétítették.

Pasarét, Budapestnek ez a tipikusan nem ipari negyede, ahol kizárólag szinte csak villasorok állottak, szőnyegbombázást nem kapott. Elvértve itt is hullottak bombák, de különösebben nem kellett félni tőlük. Biztonság azonban itt sem volt. Ha megszólaltak a szirénák, csakúgy le kellett húzódni az óvóhelyre, mim a város más pontjain.

Kevés olyan ház volt ezekben az időkben Budapesten, ahol ne szólott volna szinte állandóan a rádió. Ha már Dunaföldvárt riasztották, csaknem bizonyosra lehetett venni, hogy pár perc múlva Budapest is egyetlen éles vijjogás lesz és a szirénák jellegzetes hangja belevisít a fülekbe.

A rádió riasztó, kegyetlen monotonossággal ismétli:

-...Légiriadó Budapest... Légiriadó Budapest...

Ilyenkor azután szedelőzködni kellett.

Az igazság az, hogy nem szerettünk lemenni az óvóhelyre. Nyomasztó volt a bezártság. Inkább kiállottunk a ház elé és onnan, vagy az erkélyről, ami egy kicsit még magasabban volt, néztük azt a félelmetesen szép, rettenetesen fenséges, alvilági, démoni és mégis lenyűgöző látványt, amit egy-egy bombázás nyújtott.

Majdnem szabad kilátásunk volt a Duna felé, az óbudai gyárakra, a csepeli művek irányába. Már tudtuk, hol kezdenek nekidőlni a gépek, amikor egy-egy célpontra akarnak rákanyarodni és mielőtt a kis fehér „pamacskok” megjelentek volna a szárnyak alatt, mi már szinte mondtuk, hogy „most”. És a következő pillanatban láttuk is a hulló, pusztulást vivő, kis fekete pontokat. Pár pillanat múlva pedig, még a dőrej megérkezése előtt, a magasba felcsapódó félelmetes porfelhőt, ami azután hosszú órákra beborított mindent. Sokszor még másnap is füstölgött a folt.

Ez a mélyen hívő, emberséges, humanista lelkipásztor megdöbbenő szótlansággal tudta nézni ezt a kétségbeejtő látványt. Szinte feszült minden ina a kezén, mikor ujjai görcsösen rászorultak a hálószoza előtt levő olasz balkon fémkorlátjára. Belesápadt az izgalomba.

- Értelmetlenség... embertelenség... lelketlenség!...

A szavakat alig lehetett hallani, inkább csak magának, befelé mondta, de az ember érezte, hogy az egyenként feltörő szinte hangtalan hangok mögött az érzések milyen összetett nyugtalansága bomlik ki.

Egyik legrémesebb élmény és maradandó, sokáig emlegetett emlék a pernyeeseő volt.

Ülünk egy szőnyegbombázás után az erkély alatt, és nézzük a város több részéről is szembetűnő porfellegeket. Összeszorult az embernek a szíve arra a gondolatra: mi lehet e sötét felhők alatt?! Hány félig megbolondult édesanya bolyong ott gyermekét, férjét keresve! Összeroncsolt emberek haláltusájukat vívják beomlott falak téglatörmeléke alatt! Micsoda értékek pusztultak el pillanatok alatt!

A szikrázó napsütésben arról beszélgettünk, vajon hol hullott le az a „hasznos teher”, ami megint egy sereg embert tett hajléktalanná és boldogtalanná?

Gyöngye szél fúj délkelet felől. Annyira gyöngye, hogy a Balatont is alig fodrozná fel. Arra azonban elég erős, hogy ránk sodorjon egy egyre sűrűsödő fekete hamuesőt.

- Nézd, ez pernye, hamueső, papírhamu, - vesz fel a földről Joó Sándor egy aránylag terjedelmes, épen maradt pernye darabot.

- Valami irattár éghetett le. - És magamban csendben a vár nagy, ősi levéltárára gondoltam.

- Az is lehet, hogy a Weisz-Manfréd papírgyár kapott gyújtóbombát.

Soha nem tudtuk meg, hogy mi történt, de az a fekete felhő mindnyájunk szívére rátelepedett.

Ezekben az időkben Joó Sándor lelke is szorongott ebben a hívő hitetlenkedésben. Érzéseit szeretné belekiáltani a világba. Mint valami nagy felhívást. Utat szeretne mutatni ezeknek a hónapoknak az útkeresésében.

- Van-e vajon kiáltóbb ellentét annál, hogy milyenek gondolta el Isten az embert és milyenné vált az ember? Az egész ú.n. művelt világnak egyetlen jelszava van ma: a fegyver és egyetlen jog van, a fegyver joga. Olyan ez az emberiség, mint egy nagy, örült tékozló fiú, eltékozolta az értelmét, elpazarolta Istentől kapott drága tehetségét, elpocsékolta az aranyát, elvesztegeti az életét, kicsorgatja a vérét, sárral mocskolja be azt az Isten-képet, melyre teremtetett, jobban eltávolodott Istentől és mélyebbre aljasodott, mint a tékozló fiú! Vajon elég mélyre zuhantunk már ahhoz, hogy bűnbánatra ébredjünk? Mert ha még mindig nincs bűnbánat az emberiség lelkében, akkor még nem érte el a mélypontot, tovább kell süllyednie!

- Saját bűneinek természetes következményeit issza most a világ. Nevezhetjük ezt ha akarjuk, isteni büntetésnek is, mert a bűnnek a földön az a legnagyobb büntetése, ha sikerül, ha kifejlődhet és teljességre juthat. A bűn egyúttal mindig büntetés is. Valóban, amit vet az ember, azt aratja is. És ha gonoszságot, gyűlöletet, irigységet vet, azt egyszer le is kell aratnia. Ne az Úr Istent okoljuk hát a ránk szakadt nyomorúságért, hanem önmagunkat.

Lassan közömbösekké válnak az épületek...

Minél több palota, ház, gyár, üzem hever egy-egy szőnyegbombázás után romokban, annál kisebb jelentőségűvé lesznek az épületek és fontosabbakká az emberek.

Elkezdődik az emberek mentése. Az életmentés.

Ha majd olvasod valahol, hogy a XX. század derekán éltek Magyarországon olyan emberek, akik a maguk élete kockáztatásával mentették másoknak az életét, tudd meg, hogy ezek között ott van a Pasarét lelkipásztora is.

Háború volt. Eszeveszett küzdelem. Meghidegedett a szeretet és megnőtt a gyűlölet.

Szeretet ott volt, ahol az a Valaki táplálta, aki maga az Örök Szeretet.

Sokan zárkóztak el az egyházban is a bürokrácia mögé. Azok, akiknek hideg volt a szívük. Azok, akik rács mögé tették az érzéseiket. Azok, akik abban az örült tévedésben voltak, hogy a szeretet evangéliumát lehet a gyűlölet kegyetlenségével hirdetni. Azok, akik az élet problémáit a halállal akarták megoldani.

...most jött el a nagyon buzgó imádkozás ideje...

...és most lett szükség emberfeletti tettekre...

Joó Sándor csinálta mind a kettőt. Ott volt abban a körben, amelyik Bereczky Alberttel az élén minden evangéliumi eszközt felhasznált és minden lehető alkalmat kihasználta a szenvedések enyhítésére.

Most kell a vigasztalás.

Egyre több a gyászkezdős asszony. Amint vasárnaponként végignéz a templomi széksorokon, mindig újabb gyászruhákra akad meg a szeme.

Pasaréten kedves szokássá lett, hogy a rendszeresen templomba járók mindig ugyanazokra a székekre ültek. Együtt az egész család. Ha a családtagok közül valaki hiányzott, az azonnal szembetűnő volt.

Pedig a fiatalok kezdtek hiányzani. Egyre több SAS behívót vitt szét a posta. Fogyott a templomban a fiúk száma és szomorúan nőtt a gyászoló édesanyák tömege.

- El sem tudtam temetni, még a sírját sem láttam - sírta el magát egy kedves bibliakörös asszony. - Az a hideg, rideg, nyomtatott, sablonos értesítés minden, ami a fiamtól és a fiamról hazajött a frontról. Azt sem tudom, hol temették el - Hogy egyáltalán eltemették-e?

Most kezdte tapasztalni lelkészkedése során, hogy milyen erőtlenség és gyengeség minden emberi vigasztaló szó. Az emberi szavak sokszor csak arra jók, hogy szegény fájdalmas szívek még jobban átérezzék a szenvedést, márpedig „mi nem előcsalni, hanem felszárítani akarjuk a könnyeket” - tépelődött Joó Sándor.

Egy ilyen szomorú édesanyát vigasztalt akkor is, amikor egyszerre olyan világos lett előtte, hogy mi az igazi vigasztalódás egyetlen útja.

- Ott van ő Krisztus mellett - emelkedett ki egy kicsit az irodai „zöld fotelból” Joó Sándor és nézett biztatóan a szemébe egy fiát sirató asszonynak, amikor már végighallgatta az anya szinte szünni nem akaró kesergését. - Ott, mondom, Krisztus mellett. Csak a másik oldalán van mellette és erről az oldalról testvérem is ott lehet Krisztus mellett és mennél közelebb van ön, az édesanya Megváltójához, annál közelebb lehet fiához is, akit elvesztett.

Várt egy pár pillanatig, hogy a kicsit szokatlan gondolat eljusson az anya szívéig és ez a nagyon szomorú asszony megérthesse, hogy Krisztusban való hite az egyetlen reális vigasz ebben a fájdalmában.

Majd csendesen folytatta.

- A szenvedés üzenet, melyből megtudom, hogy Isten szeret és törődik velem, elindította életem útját a dicsőséges végcél felé. Nem büntetés és megpróbáltatás tehát a szenvedés, hanem kegyelem - eszköz, út, mely Isten felé vezet.

Az édesanyának nem merte így elmondani, pedig olyan világosan, tisztán látta a szenvedés értelmét a hívő ember életében.

- Az embernek a szenvedéssel szemben az a kötelessége, hogy öntudatosan és alázattal alávesse magát a legspeciálisabb isteni providenciának, azaz ne lázadjon fel ellene, ne törődjön bele fogcsikorgatva, hogy szenvednie kell, ne vigasztalja magát azzal, hogy ő szenvedni tud, vagy föltűnni vágyásból szenvedni akar, hanem alázatosan adjon hálát Istennek, hogy neki szenvednie szabad.

Joó Sándorról mindenki tudta, hogy nem a politikailag üldözött ember mellé áll, hanem a szenvedő testvéren akar segíteni.

A gyülekezetben meggyorsította az áttérni szándékozók megkeresztelését és konfirmálását. Ha egy lelki beszélgetés révén meggyőződött arról, hogy már felkészült testvér kéri a keresztséget, nem habozott félretenni minden hivatalos eljárást. Ez a hívő ember nagyon reális tudott lenni. Kapcsolatot keresett és nem volt nehéz találnia a Nemzetközi Vöröskereszt képviselőivel. Azokba az otthonokba, amelyeket semleges országok külképviseleteinek védelme alá helyeztek, számtalan menekült - elsősorban gyermeket - rejtett el. De nem csak a zsidóknak keresett menedéket. Minden üldözött előtt nyitva volt szíve és ajtaja.

Így nyújtott segítséget Kodolányi Jánosnak is.

Amint éppen egy menekült holland katonatiszttel beszélgettünk a pasaréti lelkeszi hivatalban, csengett a telefon.

Joó Sándor felvette a kagylót. Az első szavakból nyilvánvaló lett, hogy Kodolányival beszél, aki a gyülekezet területén lakik és élénk kapcsolatot tart Joó Sándorral. Nem sokáig tartott a beszélgetés.

Letette a kagylót. Rám nézett és hogy a holland vendég ne értse, magyarul mondta:

- Indulunk Jánoshoz. Valami nagyon súlyos baj lehet nála, mert sürgősen hív.
Lakásán tudtuk meg a veszedelmes valót.

Régen bizonytalan már a sorsa. Amióta a németek megszállták az országot, Kodolányi neve feketelistán volt. Írásait német-ellenesnek minősítették. Állandó készenlétben volt, hogy mikor kerül sor a letartóztatására. Barátai nyugtatták, hogy abban az esetben, ha erre parancsot adnak, még mindig lesz alkalmuk őt előre értesíteni, hogy menekülhessen. Most érkezett ez a pillanat. Most kapta a hírt a kabinetirodából, hogy kiadták ellene az elfogató parancsot.

Lakását azonnal el kell hagynia, mert a német katonák minden pillanatban megérkezhetnek. Villamosra ülni nem mer. A környéken mindenki ismeri. Jellegzetes nyomorékságával nem tud észrevétlenül elvegyülni az emberek között. Magára hagyatva szinte mozgásképtelen.

Akkor már ismeretlen fogalom volt Budapesten a taxi.

Gyalog indultunk el a Budakeszi úton végig a pasaréti parókia felé. Az egyik oldalról Joó Sándorba, a másik oldalról belém karolt, hogy meggyorsítsuk a haladást.

Útközben beszélgettünk a lehetőségekről és a tennivalókról. Egyetlen mód kínálkozik, telefonálni kell a csendőrség főparancsnokának, Faraghó Gábornak, aki tisztelője és jó barátja Kodolányinak. Adjon tanácsot. Intézkedjék ő.

Közben Joó Sándor villamosra ült, hogy minél hamarabb előkeríthesse Faraghót. Mi ketten most már nehezkesebben folytattuk utunkat a sötétedő estében, behúzódva egészen a fák védelme alá.

A parókián megnyugtató hír várt. A csendőrség főparancsnoka két magas rangú csendőrtisztet küld, akik forma szerint le fogják tartóztatni az író, kocsival azonnal leviszik Balatonakarattyára és ideiglenesen őrizet alá helyezik Kodolányit a saját villájában.

Az eset - később megtudtuk - a legnagyobb izgalmat a parókián rejtőző holland katonatisztnek okozta. Ő meg volt győződve arról, hogy az autón érkező magyar csendőrtisztek az ő letartóztatására jöttek. Már éppen azon gondolkozott, hogy melyik hátsó ablakon meneküljön észrevétlenül - mondta nevetve az izgalmak után.

Most már egyre közelebb jött a front és készülődni kellett Budapest ostromához. Hónapokig foglalkoztatta a főváros népét, sőt az egész ország közvéleményét az a kérdés, hogy vajon védeni fogják-e a németek Budapestet, vagy nyílt várossá teszik, és ezzel mérhetetlen pusztulást és szenvedést, hetekig tartó rémületet hárítanak el felőle.

Egyre kevesebb lett a remény és egyre jobban zárult a hurok a főváros körül.

1944 decemberében már csak annyira volt az első vonal Budapest alatt hogy a fáradt katonák egy-egy éjszakára villamossal vagy autóval bejöhetnek a városba, ismerősöknél megpihentek, vagy elszórakoztak és másnap reggel jelentkeztek ismét szolgálati helyükön.

Így jött be december 20-án Joó Sándorhoz egy közös ismerős révén X mérnök-alezredes, hogy egy kedves és kellemes estét eltöltsön a pasaréti vendégszerető parókiaán. Mindenki előtt ismeretlen ember volt, de a katonavendégek bajtársa így is szívesen látott vendég lett abban a házban, amelyik minden ember előtt egyformán nyitva volt.

Éjjel 11 óra körül történt azután a rettenetes jelenet.

A vendég tiszt, X alezredes pohárral a kezében felállott búcsúzni. Pár szót szólott és így fejezte be beszédét.

- És most megyünk vissza a frontra, hogy kipusztítsunk minden zsidót, félzsidót, negyedzsidót, sőt tizenketted zsidót is...

Itt szólt közbe nevetve Joó Sándorné. - És ha köztünk is van tizenketted zsidó?

Csak mi tudtuk, hogy ott ül közöttünk Latabár Árpád is, aki egész este rejtőzködni igyekezett, mert félt. Néhány vendég tiszt már hangot adott nyilas érzelmének. Szívből-e, vagy színből, de Latabárnak elég volt ahhoz, hogy óvatos legyen, nehogy felismerjék.

Most amikor Joó Sándorné ajkán elhangzottak ezek a végzetes szavak, mindenki az alezredesre meredt, akin nyilván látszott, hogy elvesztette önmaga felett az uralmat.

Szikrázó szemekkel letette poharát. Az a hirtelen, indulatos mozdulatra felborult, és tartalma, nemes burgundi, mint a vérfolyam ömlött végig az asztalon. Görcsös mozdulattal farzsebéhez kapott és előrántotta pisztolyát. Pillanatok alatt elmozdította a biztosítást a csőre töltött fegyverben és elkapva kezét Joó Sándornéra szegezte a fegyvert. Mielőtt a meglepett tisztek közül valaki hozzáugorhatott volna, el is sütötte.

Az első golyó Joó Sándorné feje mellett csapódott a falba. Második lövés már nem történt. A pisztoly csütörtököt mondott. Még annyi ideje volt az alezredesnek, hogy a tölténytárat megrántotta, de már felemelni nem tudta a fegyvert, mert a jelenlévő katonatisztek közül hárman lefogták.

Tajtékozott, miközben elvezették.

- Kiirtom még ma éjszaka az egész családot.

Ezek voltak a búcsúszavai.

Rettenetes éjszaka következett. Szállására vitték és csak reggelre sikerült társainak annyira lecsendesíteni, hogy Pasaréten ágyba mertünk bújni.

Több mint két év múlva fejeződött be ez az ügy. Természetes, azokban a feszült napokban híre ment ennek az éjszakának. 1945 januárjában már illetékes hatóságok tudni akarták annak a tisztnek a nevét, aki ezt az éjszakát ilyen félelmetessé tette. Joó Sándor azonban nem volt hajlandó kiadni. Megmagyarázta, hogy nem történt semmi jóvátehető és hosszú huzavona után ebbe a hatóság is belenyugodott.

Két esztendő múlva találkozott össze ismét Joó Sándor X-vel.

Az első szorongások akkor már felengedtek a mérnök lelkében és őszinte szívvel tudta mondani, hogy nagyon szégyelli és sajnálja az akkor történeteket.

- Az az egy dolog ment, hogy valami megmagyarázhatatlan révületben ültünk azokban a napokban. Sokszor nem is tudtuk, hogy mit teszünk. Hálát adok Istennek, hogy csak annyi történt és nem valami végzetesebb, hogy voltak, akik lefogtak.

- Meg lehetsz győződve róla, hogy semmiféle harag szívünkben irántad nem maradt. - Biztosította Joó Sándor.

- Köszönöm, - volt a rövid, de nagyon őszinte válasz.

- Még egyet szeretnék azonban mondani, - folytatta Joó Sándor - ha igazán megbántad azt az éjszakát és lelkiismereted számára is szeretnél teljes békességet találni, a legközelebbi alkalommal gyere el Pasarétre úrvacsorázni.

Ezzel az úrvacsorai meghívással fejeződött be igazán ez az éjszaka.

Ez az éjszaka jelentett „Panni” számára is félelmes szorongásokat. Valódi nevét ma sem tudom. Valószínűleg egyik minisztériumban, majd valamelyik nagyvállalatnál végzett szellemi munkát.

Nem tartozott a családhoz. Helyesebben befogadott tagja lett a családnak. Néhány héttel azelőtt meglehetősen fáradtan, elhanyagoltan, megviselten jelentkezett a pasaréti parókián, és mint gyermekgondozónő felajánlotta szolgálatait.

- Nem kérek a munkámért semmi fizetést, csak lakást és ellátást. Mindenem vidéken maradt, nem tudok érte menni. Itt Pesten nincsen senkim.

Messzire látszott róla, hogy a nyilasok elől menekül. Tele volt akkor ilyen hontalan emberekkel Budapest, akik rábízták magukat Istenre és a jóakarátú emberekre.

Ezzel Panni ott maradt a parókián. Lett szegénynek elég dolga a gyerekek körül.

Ezen a lövöldözéses éjszakán nem mert bejönni sem a szobába. Egészen feltűnő volt, hogy mennyire került a vendégeket. Latabár mellett ő volt az, akit igazán féltetni kellett. Amíg ébren vártuk izgatottan a híreket, mi lesz az alezredes fenyegetőzéséből, Joó Sándor azt mondta:

- Gyere, járjunk végére a Panni ügynek is.

Odahívtuk magunkhoz Pannit és félrevonultunk hármásban.

- Mondja Pannika, - kezdte Joó Sándor nagyon óvatosan és szeretettel - nincs magának valami titkolni valója? Látja, milyen puszkaporos itt a hangulat. Ha van valami, amitől fél és védeni kell, mondja meg őszintén. Minket a segítség gondolata vezet.

Szegény asszony csak állott és nézett szótlanul, nem tudott mit válaszolni. Nagyon váratlanul érte a kérdés. Nem volt felkészülve rá.

- Nem kell azonnal felelnie, - folytatta Joó Sándor rábeszélő hangon. - Gondolja meg mit mond, mert nekünk most tudni kell az igazat. Ide is bejöhet valaki kérdezősködni és nekünk tudni kell, hogy mit válaszoljunk.

Nagyon kedves mosoly suhant át Panni arcán.

- Nem vagyok zsidó - felelte egyszerűen.

- Na látja, ebben akartunk Pistával biztosak lenni.

11. fejezet 1944-45

Karácsony este. Feszület a templomban. Úrvacsora az óvóhelyen. Egy veszedelmes katonaláda. Másképpen zörög a tank. Szokatlan esküvő. A sareptai korsó csodája. „Engem megvesz az Isten hidege.” „Szakál nye dobre...” Tüdővésztes köhögés. A tűzhely, a stóla kérdés, az első hajvágás.

1944 december 24. Karácsony este...

Kicsit szorongva ülünk a lelkeszi hivatalban, tervezgetünk. Már amennyire azt a tervtelen, vontatott beszélgetést tervezgetésnek lehet nevezni.

Inkább hallgatunk.

Nem is igen tudjuk szavakba önteni sem azokat az érzéseket, amelyek gyötörnek.

Hogy is lehetne most, ebben a teljes bizonytalanságban terveket csinálni?

Reggel még tele volt a templomkert német katonákkal. Rengeteg motorkerékpár volt nekitámasztva az árkádok alatt a falaknak. Állandóan jöttek-mentek az emberek. Ebédelni még láttuk őket, azután eltűntek.

- Reggeltől néma csend van. Egy fegyverdörrenés sem hallatszik. - Molnár Ferenc szólal meg szinte félve saját hangjától is ebben a nagy némaságban.

- Nem tetszik nekem, hogy a kerékpárok eltűntek és órák óta egyetlen német katonát sem lehet látni.

Ezt már Joó Sándor mondja, akit úgy látszik, hogy erősen foglalkoztat a gondolat. Feltűnő, hogy az igen beszédes és állandóan sürgő-forgó német katonák ilyen váratlanul és szó nélkül eltűntek. Szívesen beszélgettek Joó Sándorral, mert tetszett nekik folyékony, irodalmi német beszéde.

- Valami bizonyára kezdődik. Nehéz karácsonyunk lesz. Vajon a mai estét a lakásban tölthetjük-e? - kapcsolódom bele a beszélgetésbe, inkább csak azért, hogy magam is mondjak valamit.

- Ne sokat tűnődjünk - indítványozza Sándor - inkább menjünk, készítsük elő a karácsonyfákat és gyűjtsuk meg a gyertyákat minél hamarabb, mert este bizonyos, hogy megint légiriadó lesz.

Legalább addig örüljenek a gyerekek zavartalanul.

Soha ennyi ajándék nem halmozódott fel a gyerekeknek, mint ezen a karácsonyon. Élelmiszert már hetek óta alig lehetett kapni. Fizetést, segélyeket és egyéb juttatásokat az utóbbi hónapokban mindenki bőven kapott. Nemigen lehetett elkölteni semmire. De játékot, bazárárút annyit lehetett vásárolni, amennyit akart az ember.

Joó Sándorné előre gondoskodott élelmiszerről a gyermekek részére. Különben ilyen tekintetben ő volt a család lelke. A családnak ezek a kérdései és problémái az ő gondja-baja volt. De volt is ezzel gond. Különösen most, amikor ki tudja, meddig nem lehet majd semmi ételmentet kapni. Joóné sokszor gondolt aggodalmaskodva arra, hogy mit fog öt kis gyermekének enni adni egy körülzárt, bombázott, hadszíntérre vált fővárosban? Ezért annyi élelmiszert gyűjtött össze, hogy ha nem is sokáig, de egy időre mégis gondmentessé lehetett tenni a heteket. Nyárjas is feladta alma termésének egy részét a pasaréti parókiára. Ha valami nem várt esemény közbe nem jön, egy hónapig nem fognak éhezni a gyerekek.

...Bizony szomorúan és aggodalmak között készülődtünk a karácsony estére...

Fadiszítés előtt azonban még a templomban volt egy kis dolgunk. Először oda mentünk be. Akkor nem gondoltuk, hogy hónapokig nem fogjuk átlépni ennek a szent helynek a küszöbét. Most bevittünk oda valamit. Egy a református templomokban eddig soha nem látott és el nem képzelt szimbólumot: egy római katolikus templomból hozott, szép, nagy, fekete, fából faragott krucifixumot. Egy keresztet a felfeszített Krisztus képmásával.

Ezt a keresztet a pasaréti rk. plébánia házfőnöke adta kölcsön nem régen. A mi pasaréti templomunkat avatatlan szem könnyen mozinak, vagy más kultúrhelyiségnek nézhetné. A széksorok, az orgona, sőt még a szószék is csak azoknak árulta el az épület templomi rendeltetését, akik láttak már református imatermet. Azoknak, akik egy templomon tornyot, abban harangot és a tetején keresztet, vagy csillagot kerestek semmi sem árulta el, hogy ez az épület Isten háza.

Ettől a félreértéstől féltette Joó Sándor a pasaréti templomot. Az ostrom forgatagában és pusztításában általában igyekeztek megkímélni a vallásos helyeket. Hadd tűnjék hát azonnal szembe, hogy ez a ház templom.

El kellett helyezni itt valami olyan jelt, ami nemzetközi értelemben félreérthetetlenül és azonnal mutatja, hogy ez a hajlék Isten háza. Ezért kérte el a krucifixumot, ezt a jellegzetesen keresztyén jelképet.

A plébános kedvesen, testvéri érzésekkel, meleg barátsággal és őszinte jókívánságokkal adta át rendházának ezt a megbecsült darabját. A katolikus pap nem sajnálta a református templomtól.

Most ezt a jelképet vittük be a templomba. Mind a ketten láttuk egymáson a meghatódottságot, amikor a keresztet felerősítettük a szószék fölé. Egy pillanatra még imádkozni is megállottunk.

A következő hetekben sokan térdet hajlítottak ez előtt a feszület előtt és az orgonát ez mentette meg. Már majdnem szétszedték. Azt hitték, hogy moziban vannak.

* * *

Lassan szürkülni kezdett és beállott a korai téli éjszaka...

A fákat még feldíszítettük a lakásban, de az ajándékokat már nem tudtuk alá tenni.

Az esti félhomályban elkezdődött a félelmetes ágyúzás. Megindult Budapest ostroma.

Öt órakor lent voltunk az óvóhelyen.

Nem mertünk egymásra nézni. amint a lépcsőházban egyikünk a másikat kerülte a már állványba beékelt karácsonyfával, csomagokkal, játékokkal, ágyneművel. Nagyon nehéz volt vidámnak, hangulatosnak lenni...

Először lehordtunk minden szükségest, amit még eddig le nem vittünk. Mindent, amiről azt gondoltuk, hogy néhány napos óvóhelyi tartózkodáshoz feltétlenül szükséges.

...berendezkedtünk néhány napra...

Hónapok lettek belőle.

Naptáramban 1944 december 24-től 1945 március 19-ig vannak ceruzával áthúzva a napok, mert csak így tudtuk a monoton egyhangúságban és az egymásra tornyosuló események kavargásában számon tartani azok múlását.

Ezen az éjszakán szinte semmit sem aludtunk. Egy ostrom minden zenebonája, félelmetes orkánja tombolt körülöttünk.

Szó sem lehetett arról, hogy a szokásos karácsonyi istentiszteletet meg lehessen tartani. Karácsony első napi reggelén nyilvánvaló lett, hogy az óvóhelynek még az ajtaját sem lehet veszedelem nélkül kinyitni.

Ezen a reggelen Joó Sándor félrehívott az egyik sarokba.

- Azt hiszem legokosabb lesz, ha arra rendezkedünk be, hogy holnap itt az óvóhelyen úrvacsorázunk együtt. Holnap estig sok minden tisztázódik, és ha élünk addig... kenyér, bor van itt velünk...

A kezem után nyúlt, de a végén átöleltük egymást és szinte hallottam, hogy az ő fülében is ez a mondat cseng. „Ha élünk addig.”

Nem vártuk meg a másnap estét. Karácsony éjszakáján és első napján úgy zengett körülöttünk minden, úgy rengett alattunk a fundamentum, úgy remegett felettünk az egész fundamentum, úgy sistergett a levegőég, hogy nem csodálkoztam, amikor ebéd után Sándor félrehívott.

- Várjunk holnapig? - kérdezte.

Azonnal tudtam, mire érti.

- Ne - válaszoltam.

- Most megmondom, hogy készüljön mindenki. Egy óra múlva, aki akar, úrvacsorázhat.

Egy óra teljes csendben telt el. Csak a kiságyban, a két kis csecsemő gögicsélt néha. Előkerültek a Bibliák, mindenki magával foglalkozott és szinte fizikailag is érezni lehetett, hogy ez az egész óvóhely számára az imádság órája.

Rápillantottam a kis Brauswetter karórámra, melyet nemrég hozattam Szegedről. Itt az idő. Ránéztem Sanyira. A pillantásunk találkozott. Csak bölintott, megértettem. Valami olyan áhítattal, amire nem lehet szavakat találni, készítettük el a szent jegyeket. Asztali tányérra és vizespohárba. Aztán felvettük a palástokat. Egyikünk sem gondolt a szokásos szertartásra. Sanyi különben is mentes volt minden formaságtól, és nemcsak lelke, hanem a szolgálatai is valami nagy szabadságot leheltek mindig. Most különösen.

Mindenki érezte, hogy nem a hely a fontos.

A betonpince az örökkévalóság kerete.

A földre tett matracok a menny lépcsői.

A háromnapos kenyér és a kecskeméti bor olyan tartalmat hordoz, amit már nem emelhet semmiféle székesegyház.

A középben ott állott az Úr Jézus és a halálfélelem közepette imádkozó gyermekeinknek közvetlenül osztogatta irgalmát és békességét.

Akkor határoztuk el, hogy minden este közös áhítattal végezzük a napot, amíg együtt vagyunk az óvóhelyen. És énekeljük minden alkalommal mindaddig, míg megtart az Úr, hogy „Csak az Úrnak nagy kegyelme, hogy még nincsen végünk...”.

Hogy Joó Sándor ezt a kis gyülekezetet hogyan pásztorolta ezekben a nagyon nehéz időkben, azt csak azok tudják, akik vele együtt szenvedték végig.

- Zörögtek az óvóhely ajtaján! - riasztott fel a feleségem a második éjszakán.

Akkor már ott állott Sándor a matracom mellett.

- Gyere, nézzük meg együtt, hogy ki az és mit akar? - ez bátorságot öntött belém.

Ő ment elől. Német szavak szűrődtek át az ajtón. Sanyi németül szólott vissza és kinyitotta a kaput. Fialat, szinte gyermekkatonák állottak előttünk. Valamelyik közeli utca után érdeklődtek. Sanyi megmagyarázta. Megköszönték, továbbmentek. Sándornak kicsit remegett a keze, amint a kulcsot megfordította a zárban.

- Attól féltem, hogy Panni után érdeklődnek ~ mondotta nagy-nagy szomorúsággal és szorongással.

Ezen az éjszakán se sokat aludtunk. - Vajon mi lehet az Arthúr katonaládájában?

Ezzel a kérdéssel szólított meg karácsony másodnapjának estéjén. Ez a láda hirtelen nagy gond lett. Ajtony Arthúr vezérkari őrnagy hagyta itt pár napja és már nem tudott utána jönni. Az épületben lehetőleg minden katonaholmit igyekeztünk megsemmisíteni, mert azok nyomán sok kellemetlenség és nem várt félreértés származhatott, ha a szovjet katonák megtalálták.

Háborúban nem sokat kérdezősködnek a gyanús elemektől.

Fel kell törni a ládát!

Sok meleg ruhanemű mellett volt benne egy remek sítakancs, amit azonnal fel is húzott az egyik leány, aki mostanáig félcipőben fázóskodott.

De volt benne rengeteg lőszer is... ez az, amitől féltünk.

Mit csináljunk ezekkel a veszedelmes holmikkal? Ilyesmiért háborúban főbelövés jár. Az állandó robbanások között, golyózaporban kimenni nem lehetett. Ablakon kidobni veszedelmes volt. Ki tudja, kinek a lábaihoz hullik? Csak baj lehet belőle.

Végül is felfeszegettük a szennyvíz lefolyóját és annak aknájába szórtuk bele. Ott átnedvesedett és robbanástól sem kellett félni.

Az esti imájába Joó Sándor a „veszedelmes ládát” is bevette.

A következő éjszakán arra riadtam fel, hogy valaki megfogja a kezemet.

- Ne félj semmit - suttogta a fülemben Joó Sándor - nincsen semmi baj. Figyelj csak!

Pár pillanatig néma csönd. Csak a robbanások és a lánctalpasok dübörgése hallatszik a föld alá.

- Mire figyeljek? - kérdeztem tanácstalanul. - Hát nem hallod a tankok zaját?

- De igen.

- Ezek nem német tankok már.

Igaza volt. Az ő remek zenei hallása sokkal hamarabb kiszűrte és felismerte, mint az én botfülem, azt a különbséget, ami a német és a szovjet tankok dübörgése között volt.

- Hála Istennek, rövidesen vége lesz! - Ezzel a sóhajjal ment vissza matracára.

A karácsony utáni napokban a házak falához lapulva, meg megállva egy-egy sűrű gépfegyverropogásban, félelmek között ugyan, de mégis még lehetett az épületek között közlekedni. Az mozdult ki azonban csak, akinek halaszthatatlanul szükséges volt.

Két fiatal a szomszédos házak egyikéből úgy érezte, hogy nekik át kell jönniök lelkészükhöz.

Kézenfogva jelentek meg az óvóhely ajtajában.

- Joó Sándor nagytiszteletű urat keressük.

Egyikük a leány 20 éves, a másikuk a fiú 25 éves volt.

- Nagytiszteletű úr eskessen össze minket.

- Nem értem, kérem.

- Fél esztendeje jegyesek vagyunk, - mondta a fiú, mert ő vitte a szót - pár hónap múlva akartunk összeházasodni, de nem tudjuk, mit hoz a holnap. És mi egyik akarunk lenni az életben is és a halálban is.

Senki sem érezte ezeket „nagy szavaknak” akkor. Se az, aki kimondta, se azok, akik hallották. Azokban a napokban ezek a legtermészetesebb szavak voltak.

Egymásra néztek és a leány vette át a szót.

- Nem kell magyarázni, hogy mi történik körülöttünk, azt se kívánja most nagytiszteletű úr, hogy elmagyarázzuk, mi történik bennünk. Értse meg kevés szóból, hogy nem akarunk várni.

Ki ne értette volna meg, aki maga is benne volt már ezekben az éjszakákban?

Joó Sándor intett, hogy négy szemközt akar velem beszélni. - Mit tegyünk? Nincs polgári házasságkötés.

- Hát van mód rá? - kérdezem vissza.

- Vállaljuk a felelősséget?

- Különleges a helyzet, különleges megoldás kell. Bólintottunk, hogy értjük egymást.

Nem volt nehéz a két fiatalnak megmagyarázni, hogy ez a házasságkötés csak Isten előtt érvényes, de Ó előtte igen. A világi törvények rendelkezéseinek, amint lehet, eleget kell tenniük.

- Mi ma Isten áldását kérjük. Házasságunkat kötelezőnek tekintjük. Minden más a holnap dolga.

Ezzel mentek el az eskü elmondása után.

Nem sokkal voltunk még túl a karácsony ünnepén, amikor az egyik délelőtt az óvóhely előteréből fojtott szóváltás hangjai szűrődtek be a sötét szobába. Akkor nyilvánvaló volt már, hogy szovjet katonák vigyáznak ránk, németeknek nyoma sem volt.

- Mondtam már, hogy engedjen, nem lesz semmi baj. Joó Sándor hangja volt.

- Én pedig nem engedem, - válaszolt egy nagyon erélyes női hang, amiben a Joó Sándornééra lehetett ismerni.

- Csendesebben, nem kell mindenkinek hallani azt, hogy miről van szó - kérlelte feleségét Sándor.

- Szó sincs róla. Mások sem engednék úgysem. Nem is bánom, ha meghallják.

- Emelte fel a hangját Mollyka.

- Nézze, nincs egy csepp sem, nem maradhatunk így. Előbb utóbb úgyis el kell menni.

- Tessék csak ideadni - elegyedett bele a vitába egy újabb női hang, amiben a mi Eszterünkére ismerhettünk.

Világos, hogy nem családi ügyről van szó. Mentünk többiek is megnézni, hogy mi a baj?

Nagy baj volt. Elfogyott az utolsó csepp víz is. Tegnap óta nem folyik a vízvezeték. Amikor láttuk, hogy vékonyabban csorog, hirtelen megtöltöttünk minden edényt, ami kéznél volt és most ez a víz fogyott el. A legközelebbi kút vagy kétszáz méterre van. Onnan kellene hozni és ebben a golyózaporban Mollyka félti az urát és nem akarja elengedni. Ebbe a vitába avatkozott bele az óvóhely legönfeláldozóbb tagja: Galló Eszter. Ez a 18-20 éves leány hívő, szolgálatkész lélek. Most is ő az első, aki másnak a kezéből ki akarja venni a vedret és kész maga nekimenni a veszedelemnek. Most már azonban Joó Sándor áll a sarkára.

- Nem megy el senki. Ne kockáztassuk senkinek az életét. Isten csodát is tehet.

Alig hallgatott el és tette le a már kézben tartott vödört, megszólalt halkán a háta mögött a feleségem.

- Már Isten meg is tette a csodát. Folyik a víz. Egymásra néztünk és volt, akinek a szemében könny csillogott...

De a csoda folytatódott. Rohanva hozta mindenki az edényeket. Ahány csap volt, mindegyik alatt kannák, vedrek állottak. Amint egy megtelt, toltuk alá a másikat. Nem ömlött a víz, ahogy normális körülmények között szokott, éppen csak csordogált, de lassan mégis teltek a vedrek. Amint az utolsó edény is tele volt, végleg megállott a folydogáló víz. Hiába hagytuk nyitva a csapokat, nem jött azokon már egy árva csepp sem.

Aznap este Sanyi az áhítatában is kitért erre a nagy élményre.

- Ahogy abban a sareptai nagy szükségben az olajos korsóban addig tartott az olaj, míg minden edény megtelt, - íme az Isten, aki tegnap és ma és örökké ugyanaz, ma is addig hagyta folyni a csapot, míg itt is minden veder tele lett.

- ...És ez a párhuzam egyikünk előtt sem tetszett sem erőltetettnek, sem profánnak.

Ez a meleg lelkű pásztor igen fázós testű ember volt. Úgy el tudott képülni az ajka, amikor egy-egy hideg, téli, zimankós napon dideregni szokott a szeles temetőben.

Éppen így tudott fájni és remegni néha az óvóhelyen is.

Pedig itt még nem is volt hideg. Elég sokan voltunk ahhoz, hogy beleheljük. Különösen, amikor az egyik szomszéd házból is át kellett települni hozzánk az embereknek. Így jöttek át Gulyás Istvánék az egyházi adószedőék. Valamint Dieráék, Molnár Ferencék és Takács Zoltánék. a Gábor Áron utca 4-ből. Itt csak akkor éreztük a hideget, amikor kinyitottuk az ajtót-ablakot és szellőztettünk.

Igazán hideg abban a pasaréti villában volt, ahol egy éjszakát töltöttünk el akkor, amikor minden férfinak el kellett menni igazoltatásra. Tőlünk négyen mentünk együtt: Joó Sándor, Molnár Ferenc egyházi, Gulyás István egyházi adószedő és e sorok írója. Joó Sándor tanácsára megpróbáltunk végig együtt is maradni. Reggeltől estig csak néhány sarokkal odébb jutottunk el. Az egész társaságban lehettünk vagy 80-an. Ennyien gyűltünk össze a szomszédos házakból pár óra alatt.

- Nem fáztok? - kérdezte Sándor, amikor abban a villában az egyik szobában éjszakai pihenőre rendezkedtünk be.

- Engem megvesz az Isten hidege - folytatta Joó Sándor, amikor kérdésére csak dűnnyögés volt a válasz.

Nem nagyon kellett bizonyíthatnia, hogy fázik, mert elkékült ajka elég hitelesen hirdette ezt.

Egyszer aztán elmosolyodott.

- Fiúk, ha ti nem fáztok, én segítek magamon. Itt egy perzsa szőnyeg, betakarózom vele.

Meg is tette. Egyik szélére lefeküdt, kicsit magára hajtotta és ahogy takarításkor szokták az asszonyok a szőnyeget összegöngyölíteni, beletekergőzött. Bírta is egy fél óráig. Akkor leszórta magáról a szőnyeget. Remegő térdekkkel felállott.

- Ebben még hidegebb van! Kemény és eláll a testtől. Nem melegít ez semmit. Olyan mint egy kémény: húz át rajta a hideg.

Így aztán kettesével egymásnak vetették a hátukat és úgy próbáltunk kicsit átmelegedni.

Még mindig nem értük el azonban a fázás „csúcspontját”. Az reggel következett. Almatlanul és éhesen dideregtünk a kegyetlen hajnali hidegben.

- Várjatok! - mondta Sándor, - majd körülnézek, mit lehetne valamit enni.

Ezzel elment átkutatni a házat.

Percek múlva jött vissza. Kezében hozott egyetlen üveg cseresznye befőttet.

- Ezt találtam csak. Egy üveg. Több nem volt a spájzban. Odanyújtotta először Molnár Ferencnek.

- Igya meg a negyedrészt.

Azután kapta Gulyás István. Majd az én kezembe nyomta. Embertelenül hideg volt már az üveg is, hát még a tartalma. Az utolsó negyedet ő itta meg.

- Most fázom csak igazán, - húzta össze magán peccétes, fekete télikabátját. Ami eddig volt, az semmi. Most már nem csak kívül, hanem belül is fagyos vagyok.

Még egy nagyon hideg éjszaka várt rá ezen az utunkon, Budakeszin, egy vendégszerető sváb család otthonában. Hazaindulásunk előtt ott kaptunk szállást. Egy olyan szobában, amelyik azon a télen nem volt fűtve. Igaz, hogy a jó lelkek ágyneműt is adtak bőven, de az is olyan fagyos volt, hogy mire egy kicsit átmelegedtünk volna, már fel is kellett kelnünk.

A hazafelé vezető út sem volt sima. A nagy tűzben, lövöldözésben csak nagyon lassan a házak védelme alatt lehetett haladni. Állandóan figyelmeztettek a szovjet katonák, hogy vigyázzunk, mert „puk, puk” és mutattak az ellenség irányába. Eleinte valóban nagyon zavart is a fülünk mellett elsüvítő golyók füttyülése, amit mi, soha katonai körökben meg nem fordult „civiliek” eddig nem ismertünk. Hanem aztán lassan megszoktuk.

- Ez már elment, te szamár, ne kapkodd a fejed - szólott rám Sándor, amikor egy-egy füttyülésre akaratlanul is nyakam közé húztam a fejemet. - Ha már hallod, ne izgulj, mert az már elment, nem árthat. Az elöl kapd el, amelyik még jön!

Így énünk el a Hadapród utcáig, ahol aztán már nagyon kritikussá vált a helyzet. Lassan belejutottunk a frontvonalba. Pedig még majdnem egy kilométert kellett volna mennünk, hogy a Toroczkó térig eljussunk.

Nem lehetett tovább menni. Nem is engedték a katonák. Civilnek semmi keresete a fronton.

- Így nem jutunk haza sohasem - mondta Sándor, amikor már a negyedik katona szólott reánk elég mérgesen. - Gyere velem, próbálunk valami mást.

Befordultunk a Hadapród utcába és a 7. szám előtt megállottunk a kapuban. Békés, nyugodt kép fogadott. A kertben egy szovjet tiszt álldogált és nézett minket. Pár perc múlva megjelent az egyik ablakban egy női arc. Nem lehetett megismerni, mert csaknem az egész feje be volt kötve kendővel. Ő azonban megismert minket.

- Sanyi, maga az? - szaladt ki a házból és nem tudott hová lenni az örömtől.

Jelinek Edna volt, egy vöröskeresztes ápolónő. Most is ott volt a karján hivatásának a jelvénye. Karon fogott bennünket és úgy vitt be a meleg, fűtött, kellemes otthonba.

Bámulva néztünk körül. Itt nyoma se volt az ostromnak. Minden bútor a helyén, egyetlen belövés nem látszik. Semmi felfordulás nincsen, lakajos, otthonos minden. Nekünk, akik már hetek óta - sőt, úgy tetszik, mintha hónapok óta! - a legminimálisabb megszokott kényelmet is nélkülözzük, olyannak tetszik ez a ház, mintha álmovilágban járnánk. Egymásra nézünk és tekintetünkben szinte ki lehet olvasni a kérdést: mikor lesz a mi otthonunk ilyen? Elpiszkolódtunk télikabátunkban szinte leülni sem merünk a kárpitozott székekre. Olyan kulturált körülöttünk minden, hogy szinte hihetetlen, hogy Budapesten vagyunk. Porcelán tányérban kapunk enni. Hirtelen azt sem tudjuk, hogyan kell az asztalnál civilizált ember módjára viselkedni, annyira elszoktunk már az ilyen környezettől. Amikor a kést, villát kézbe fogjuk, cinkosan összenevetünk és az egész társaságban valószínűleg csak mi tudtuk, hogy min mulattunk a helyzethez nem illő jókedvvel.

Itt aztán elintéződött a hazajutásunk kérdése is. Szovjet tisztak voltak elszállásolva a házban. Megindult velük a tanácskozás. Mi nem értettünk az egészből semmit, csak láttuk, hogy nagyokat nevetnek, ránk mutogatnak és nyilvánvalóan a mi ügyünket tárgyalják.

Végül odalépett hozzánk az egyik tiszt és félreérthetetlenül a négynapos szakállunkra mutogatva nagyon tört magyarsággal megszólalt:

- Szakál... nye dobre. Le... spion... Elneveztük magunkat mi is.

- Igen, de hogyan?

Látszott, hogy nem érti. Legyintett egyet és kiment a szobából. Nemsokára ismét visszajött és kezében hozott egy zsilett készüléket és vagy négy-öt pengét. A kezünkbe nyomta. Ez már értelmes beszéd volt. Bólogattunk is szorgalmasan. Az igaz, hogy amikor a borotválkozáshoz hozzákezdünk, kitűnt, hogy a pengék égetnivalóan rosszak voltak. Csak éppen csorba nem volt valamennyi. Rossz álmaimban még ma is visszatér az az emlék, ahogy nyúztuk a képünket azért, hogy ismét kultúrember formát nyerjünk.

Jelinek Edna azután megmagyarázta, hogy mit határoztak felőlünk.

- Maguk egyedül nem indulhatnak el, mert a frontvonalon civilek nem járhatnak. Én azonban a vöröskeresztes karszalagommal és igazolvánnyal szabadon közlekedhetek. Most maguk szépen megborotválkoznak, megmosdanak, kicsit felüdülnek. Ez kb. egy fél óra. Addig én elmegyek a Toroczkó térre és értesítem az asszonyokat, hogy ne aggódjanak, nincsen semmi bajuk. Azután visszajövök és hazaviszem magukat, mintha kórházba mennének. Ezt beszéltük meg a szovjet tisztekkel.

Ma sem tudom elnyomni magamban azt az érzést - jó 25 év múlva, hogy Jelinek Edna nem ezért ment először az asszonyokat értesíteni, mintha erre szükség lett volna, hanem sokkal inkább azért ment előre, hogy szemlét tartson, vajon mire visz minket haza. Az ostrom alatt négy egész nap egy örökkévalóság volt. Áll-e még a parókia, élnek-e, akik abban laknak, érdemes-e egyáltalában ennek a negyedórás útnak nekiindulni? Ezt a szorongó kérdést forgatta ő a fejében és ezért kellett először elmenni, „értesíteni” az asszonyokat. Akárhol van is most Jelinek Edna, áldja meg az Isten ezért, amit akkor tett.

Ez történt 1945 január 4-én pontban déli 12 órakor, amikor a Pasaréti téri rk. templomban éppen megszólalt volna a harang, ha szabad lett volna harangozni abban az időben. Edna 1 órakor visszaérkezett. De nem egyedül. Magával hozta az asszonyokat is. Dehogyan maradtak volna ők otthon! Amikor megtudták, hogy csak néhány háztömbbel vagyunk odébb. Legyőztek minden félelmet és jöttek értünk. Sőt, még arra is telt a bátorságukból, hogy felkapaszkodjanak egy lovaskocsira. Egy nagy társzekerre, amelyet már réges-régen nem lehetett látni Budapesten, de most a lovas alakulatok felfedezték valamelyik budai udvarban,

és világ csodájára kivontatták onnan.

- Most azután indulunk, hogy még világosan hazaérjünk. - Vágta el a nagy örvendezést Jelinek Edna. - Maguk pedig, két férfi, úgy köhögjenek az úton, mintha a tüdővész végső stádiumában volnának. Az új Szent János kórházba megyünk, mert maguk haldoklanak - adta meg Edna nekünk az utolsó tanácsokat.

Köhögtünk is egész úton, alig mertünk egymásra nézni. Sajnált is minket minden jobb érzésű ember, aki csak hallotta kínos köhögésünket.

Délután 3 órakor otthon voltunk. Úgy tetszett ez a négy nap, mintha hetek óta távol lettünk volna.

Sajnos, a parókiát január 27-én ott kellett hagynunk. Az épület előtt voltak felállítva az aknavető, és az azzal járó események lehetetlenné tették az ottmaradást. Átmentünk először az Orló utcába egy gyermekotthonba, majd február 11-én a Pasaréti utca 92-be, a Nemzetközi Vöröskereszt egyik otthonába.

Itt tette aztán Joó Sándor hasznossá magát. Elsősorban nem mint lelkész, hanem mint találékony ember.

Igen kínosan ment az otthonban a főzés. A budai villák gázra voltak berendezkedve. De hol volt most gáz? Csak a legkínosabban tudtak valami kis vaskályhán főzni a rengeteg gyereknek.

Egy szép havas, fagyos reggelen megszólít Joó Sándor.

Éppen nagy munkában voltunk, mert az aznapi dohányt vágtuk fel az egyik ablakpárkányon jól megélesített bicskákkal. Amint így egymás mellett ügyködünk és beszélgetünk, hirtelen más tárgyra ugrik Sándor.

- Gyere, nézzünk körül egy kicsit. Ráérünk a dohányvágást később is folytatni.

- Mit tervezel? - kérdeztem. - Majd meglátod.

Nem kérdezősködtem tovább. Letettem a kést és kész voltam indulni. Bejártuk a közeli pasaréti villákat. A legtöbb teljesen elhagyottan állott. Kapui kidőlve. Ablakoknak nyoma sincs. Még a kereteket is régen elvitte valaki gyűjtősnak. Néhol lehetett látni egy-egy ép szobát, de a legtöbb ház kilyuggatva, üresen és elhagyottan állott.

- Mondd meg már, mit keresünk? - kérdeztem, amikor már vagy a tizedik villából fordultunk ki.

- Tudod mi az a sparher? - na, hát azt keresünk. Nem is gondoltam volna, hogy itt a Pasaréten ilyen ritka holló ez a konyhai felszerelés.

Végül egy félig romba dőlt konyhában felfedeztünk egy ilyen tűzhelyet. Igaz, hogy mindennek lehetett mondani, csak „új”-nak nem. Az egyik lába hiányzott és az egész teste előre bukott, itt-ott be is horpadt, a kürtöket is csak hosszas keresés után az egyik előszobában találtuk meg, mintha már valaki megpróbálta volna elvinni, de aztán meggondolta magát és mégiscsak eldobta.

Nagy diadallal mentünk haza, kerítettünk egy ródlit, és szállítottuk haza az értékes zsákmányt. Ettől kezdve ezen főtt a gyermekek ebédje, vacsorája.

Meg is állapította az otthon vezetője:

- Az egyetlen ember, akinek hasznát lehet venni, az Joó Sándor.

Ezekben a hetekben a legtöbb lelkeszi szolgálatot együtt végeztük. A család is jobban szerette, ha együtt mentünk el hazulról, mert a repülőgépekről még állandóan hullott a bomba, és valami bolond golyó is könnyen eltalálhatta az embert.

- Ha valamelyikkőjüknek valami baja történik, legalább a másik hírt tud hozni.
- Mondogatták az asszonyok, amikor elmentünk hazulról.

Így történt egy temetés alkalmával is. Tulajdonképpen nem kellett nagyon messzire menni, a Lepke utca, ahol a temetés volt, csak pár pernyi járás, de akkor a percek is hosszúaknak tündek, és a legkisebb távolság se sokban különbözött a kilométeres messzeségektől. Néha órákig kellett a falak tövében ácsorogni egy-egy kellemetlenkedő bombázóhullám miatt, amíg az embert a fegyveres katonák tovább engedték. Ismerték már a palástot, de azért szemmel kísérték valahová csak mentünk.

A Lepke utca 8. számú ház udvarán nagyon szomorú kép fogadott. Egy negyven éves erdélyi embert ért az akna, őt kellett eltemetni. Az udvar egyik sarkában ásta meg a háznép a sírt, most azt állották körül. A mosókonyhából kihozták a mosóteknőt, az lett a koporsó. Két szék volt a ravatalozó. de tiszta fehér lepedővel volt szépen letakarva az egész ravatal.

Ilyen helyen és ilyen alkalommal valami csodálatos visszhangját éreztük mindig az Igének. Nem volt jajveszékelés, csendben hullottak a könnyek. A szomszéd házak népe is kapával, ásóval jött segíteni a fagyos göröngyök meglazításában.

Lehetett-e itt mást énekelni. mint azt, hogy „Tebenned bíztam eleitől fogva...”?!

Megvártuk, míg az utolsó simításokat is elvégzik az ideiglenes sírdombon és akkor indultunk kifelé.

A kapunál egy szovjet katona állott. Jellegzetes géppisztolya mellén keresztbe, és a keze előírásosan rajta nyugodott a fegyver két végén. Inkább a feje mozdulatával állított meg minket, mint a keze intésével.

Valamit mondott, és a fejével intett az udvar felé. Lehetetlen volt meg nem érteni, hogy a temetéssel kapcsolatban tesz megjegyzést.

Nem értettük, hogy mit mond.

Ismét intett és most már levette jobb kezét a fegyverről és azzal mutatott valamit. Annyit megértettünk, hogy valamit tudni akar. Végül egészen felénk fordulva egyik kezével azt a morzsoló mozdulatot tette, ami az egész világon mindenütt a fizetés, a pénzsámlálás jellegzetes kifejezője.

Egymásra néztünk Joó Sándorral és megértettük, hogy mit akar kérdezni a testvér.

- Mi lesz a stólával? Legyintettünk, elmosolyodtunk és tovább akartunk menni.

Megfogta Joó Sándor karját és nagyon erélyes mozdulattal visszahúzta. Majd belenyúlt a zsebébe és elővett néhány százast. Kezünkbe nyomta és intett, hogy most már lehet továbbmenni.

Nagy élmény volt, de nagy szórakozás is, amikor február közepén végre megnyiratkoztunk. Eleinte megpróbáltunk valahol keresni egy borbélyt, aki megszabadítson lengő sörényünktől. Már úgy néztünk ki mint valami „farizeusok”. Borbély azonban égen-földön nem volt. Ha volt is, nem volt borotvája. Még kevésbé szappana. Örült, ha mosdani tudott, nem hogy másnak a képére kenje ezt az akkor nagyon drága ritkaságot.

Így nem tehattünk mást, házilag kellett megoldani ezt a nehéz műveletet.

Senki nem vállalkozott rá az egész házban.

Végül is egymásét vágtuk le.

- Nehogy garádicsos legyen! - Te nyomorék!

Ez kedvenc szavajárása volt barátaival szemben, ha tréfálkozott. Már pedig nagyon szeretett tréfálkozni és másoktól is felvette, ha bosszantották.

Nem lehet azt állítani, hogy szépségversenyen díjat nyertünk volna, mikor egymás keze alól kikerültünk, de az kétségtelen, hogy a padló körülöttünk tele lett levágott hajjal, és amennyi a földön volt, annyival kevesebb lett a fejükön.

Végre február 12-én elhallgattak az ágyúk és megszűnt a puskaropogás.

Majdnem két hónappal azelőtt az első óvóhelyi áhítatok egyikén kaptuk az Igét: „Mindazonáltal mostanra nézve is intellek benneteket, hogy jó reménységben legyetek, mert egy lélek sem vész el közületek, hanem csak a hajó.” (Csel 27,22.) Gyakran emlékeztettük egymást a nehéz órákban, napokban erre az ígéretre.

Most hálát adtunk Istennek, hogy ígéretét beváltotta. Megmaradtunk mindnyájan. Ketten sebesültek meg. Egyik sem volt veszélyes.

Egyikük még az ostrom kezdetén. Egy melegszívű, szolgálatkész idősebb leány. Szovjet táborig felcser kezelte sebeit nagy önfeláldozással. Naponta jött a várból és gondosan átkötötte a gyorsan gyógyuló sebet.

A másik sebesültünk egy fiatal leány volt. Joó Sándor szerint az ostromi együttesnek a „legértékesebb” tagja.

Galló Eszter volt ez a leány. Átány közeléből való egyszerű falusi szülők gyermeke. A Bethánia Egylet testvéri közösségében nőtt fel és ott ismerte meg Megváltóját. Budapest ostroma idején családunk tagja volt, ő vigyázott gyermekeinkre. Az ostrom alatt egyszer vitték el „krumplit pucolni”. Mielőtt elhagyta volna az óvóhelyet, Joó Sándor mindnyájunkat letérdeltetett a matracokra és együtt imádsággal bocsátottuk el Esztert. Arra kértük Istent, menjen ő is Eszterrel és óvja meg minden veszedelemtől.

Azon az éjszakán senki sem aludt a pincénkben. Lestünk minden neszt a robbanó, döngő, ágyúdöröjes és Sztálin-orgonás éjszakában. Mindenki hallgatózott, hogy mikor jön meg a lányunk?

Végre megjelent kora reggel átfázva és dideregve. Órákat töltött a templom karzatán, ott bújt el.

Kitépte magát az ölelgetni akaró karok közül, és a sötét éjszakában a templomba menekült. Istennél bújt el. Sokáig keresték, hallotta a hangokat, és ott a januári hidegben, fagyban, szinte mozdulatlanul rejtőzködött órákon át. Emberfeletti erőket adott neki az imádság.

Feleségem megkérdezte: „Esztikém. nem rendült meg a hite, hogy Isten ilyen nagy veszedelembé engedte, valamennyiünk közül éppen csak magát, holott mindannyiunk között magának a legerősebb a hite?”

Eszti így válaszolt: „Inkább még jobban megerősödtem az én Uramban, aki ilyen nagy veszedelemben is mellettem volt és ki tudott szabadítani még ebből a bajból is.”

Ez az Esztike sebesült meg az utolsó napon. Hála Istennek, az ő sebesülése is könnyebb volt és hamarosan teljesen rendbejött.

Február 18-án azután megkaptuk az utolsó Tetra-oltásokat is, és 19-én hazaköltöztünk a csaknem egy hónapja elhagyott Toroczkó térre.

Álljon itt ismét egy kis kronológia, amit kimásolok Joó Sándor „Vendégkönyvéből”. Abból az évtizedeken keresztül vezetett könyvből, amelyik rengeteg történelmi nevet és adatot őriz.

„Karácsonyfagyújtás az óvóhelyen.

Mind együtt vagyunk.

Draskóczyék és Sebessiék is velünk vannak.

Karácsony másodnapján délelőtt úrvacsorát veszünk mindnyájan az óvóhelyen.

December 27-én átjönnek óvóhelyünkre a Gábor Áron u. 4-ből Gulyás Istvánék, Dieráék, Molnár Ferencek és Takács Zoltán mérnökék.

December 27-én reggel jön be az első két orosz.

December 31-én d.u. a férfiakat kihívják az óvóhelyünkről, átvisznek a Gábor Áron utcába, onnan a Pénzügyiek sporttelepe alatti pincébe.

Január 1-én kivisznek Budakeszire.

Január 2-án megpróbálunk hazajönni, de a Gábor Áron utca és a Toroczkó utca sarkáról újra visszazavarnak. Újra igazolás Budakeszin.

Január 4-én elszökünk a robotból és hazajövünk.

Január 8-án mennek ki a gyerekek először a pincéből pár percre az árkádok alá, friss levegőt szívni.

Január 27-én Draskóczyékkal együtt az Orsó utca 27-29. alatti cionista vöröskeresztes gyermekotthonba menekülünk.

A két utolsó borzalmas éjszaka után, febr. 11-én átmegyünk mind a Pasaréti út 92-be, a Vöröskereszt gyermekotthonába.

Február 16-án (N.B. vagy ez, vagy az én feljegyzésem téves. Az enyém febr. 19.) hazaköltözés a s. lelkész szobába.

Pár nap múlva asszonyköri szobában lakunk Anyukával és Mancival együtt. Draskóczyék a diakonissza szobában.

Márc. 22-én apuka elindul haza Kecskemétre Etelka nénivel együtt.

Márc. 24-én első pesti út Mollyval.

Ápr. 6-án Apuka érte jön Anyukának és Mancinak, másnap mindhárman elutaznak széleskocsival Kecskemétre.

Ápr. 13-án végre újra feljövünk a kitakarított lakásba.

Áldjad én lelkem az Urat és el ne feledkezzél semmi jótéteményéről!”

(103 Zsolt. 2. v.)

12. fejezet

Futnak az évek...

Romos épületek és romos lelkek. Az ostrom utáni első istentisztelet. Lassan újra indul minden. A „hallgatás” iskolája. Ökumenicitás és az idegenforgalom. Diakónia a gyakorlatban. „Prédikáló-állomás” a közelben

Igen, futnak az évek...

Éspedig nagy gyorsasággal.

Állandó munkában és tervezgetésekben.

Mindent újra kell kezdeni.

Nem csak az épületekben lett nagy kár, romosak az emberi lelkek is.

Az épületekre aknák hullottak. A lelkekre szenvedés zuhant.

Az épületek csak anyagi kárt szenvedtek. Rendbehozásukhoz csak pénz kell, és egy kis munka.

A lelkek gyógyíthatatlannak látszó sebeket kaptak. Hogy lehet rendbehozni annak az édesanyának a lelkét, aki élő leánya sorsát siratja? Mit lehet tenni azzal a férjjel, akinek ökölbe szorul a keze, amikor „imádott” felesége arcát simogatja?

Lábra kapott a gyűlölet.

Fiú apát, testvért elad.

Még el sem ült valójában a csatazaj, alig szűnt meg az ágyúdörej, Joó Sándort már beidéztek illetékes helyre, és emberekről, azok magatartásáról, eseményekről és szenvedések okozóiról kértek beszámolókat.

Nem adott...

Igen udvariasan, de nagyon határozottan elzárkózott minden ilyen vallomás elől.

Pedig mennyi minden titok, hány szomorú arckép, töménytelen felejthetetlen kín szorította össze a szívét, amikor emberekre gondolt, akik rábízták a maguk és a mások titkát.

Most tartotta igazán magát ahhoz az alapszabályhoz, amit a Hegyi Beszédből tanult: Légy jóakarója a te ellenségednek.

Nem csak prédikálta a Róm. 12-t, hanem cselekedni is akarta: senkinek gonoszért gonosszal ne fizessetek.

Csalódtak benne azok, akik azt hitték, hogy az ő révén mennyi minden adat birtokába fognak jutni. És ezért a „csalódásért” az új rend munkásai és őrei még jobban kezdték szeretni, becsülni és tisztelni, mint eddig.

Ahogy tudott hallgatni 1945 előtt, éppen úgy tudta titkait magába zárni 1944 után.

Építeni akart...

Rendbe hozni akart...

Épületeket is, lelkeket is.

Az épületeket seprűvel, lapáttal, vakolókanállal, csákánnyal, kalapáccsal...

A lelkeket kizárólag és csak szeretettel, megértéssel, Igével.

Nagy élmény volt a templom rendbehozása. Tulajdonképpen magát az épületet alig érte kár. A falak megrongálódtak, egyetlen ép ablak maradt, a szószéktől kezdve az orgonáig minden ott voltak az akna és a gépfegyver nyomok, a berendezés szanaszét szórva, az egész templom tele törmelékkel, a vakolat lehullva mindenütt, az ajtók kimozdulva a helyükből, a szél szabadon járt ki-be, de maga az épület állott, szerkezeti hibája nem volt.

Csak éppen sírni jött kedve az embernek, amikor a korridor alól a nagy üvegfalon keresztül szabadon beléphetett ebbe a sok emléket ébresztő romos templomba.

Egy szép március eleji napon nekiállottunk rendbe hozni mindent. Egy csomóba raktuk össze a székeket, hogy szabadon lehessen seperni és lapáttal, seprűvel elkezdtük a takarítást.

Ki tudná a már elmúlt érzéseket ismét pontosan visszaadni? Minden érzés csak egyszer tud átmenni az emberi lelken. A felidézése már nem ugyanaz. Isten csodálatos adománya a felejtés. Sokszor még az események nyomait is elfújja a feledés pora. De ha megmarad is egy-egy szomorú mozzanat nyoma, emléke, az azt kísérő érzésekre bizonyosan rátelepszik a jótékony köd. Hála Istennek, hogy ez így van.

Arra is emlékszem, hogy nagyon szép verőfényes márciusi nap volt. A feszület előtt hosszasan megálltunk. Amikor a pasaréti rk. rendházból néhány hónapja elhoztuk és karácsony estéjén a szószék fölé felakasztottuk, nem gondoltuk, hogy az álszegzett testet annyi golyó fogja még átütöni.

Arra is emlékszem, hogy az orgonasípokat nem sikerült helyükre visszailleszteni. Nyilvánvaló volt, hogy annak a rendbe hozásához szakember kell.

Jó néhány síp hiányzott is. Az utcán láttunk gyerekeket játszani velük.

Arra is emlékszem, hogy munka közben figyelni kezdtük, hogyan fűtyül a böjti szél keresztül a templomon. Hogy kavarja szét ismét a már egyszer összesöpört port.

Az érzések csak úgy élnek bennem, hogy az valami nagy öröm és nagy szomorúság keveredése volt.

Aztán elkészült minden. Legalább is annyira, hogy meg lehessen tartani az első Istentiszteletet.

És ezzel újra elindult a szervezett gyülekezeti élet.

Szívesen visszaadnám annak az első istentiszteletnek a hangulatát is, amit 1945. március 4-én Budapest ostromának a befejeződése után éltünk át a pasaréti templomban. De nem tudom.

Azt tudom, hogy Joó Sándor textusa a Fil. 3,14 volt.

„Azokat, amelyek a hátam megett vannak, elfelejtván, azoknak pedig, amelyek előttem vannak, nékik dőlven, célegyenest igyekszem...”

Azt is tudom, hogy alig maradt száraz szem az istentisztelet alatt.

Azt is tudom, hogy igen mély érzések és elhatározások ébredtek a lelkekben, amíg hallgattuk a magyarázatot és elmerültünk az imádkozásban.

„Ma nagyon sok alélt, bénult, elcsüggedt ember van közöttünk. - mondta Joó Sándor. - Mindnyájunk lelkében fájó emlékei maradtak az elmúlt hónapoknak. Jól tudom, hogy azokat a keserves élményeket, amiken átmentünk, nehéz lesz egyhamar elfelejteni. És mégis: az Ige azt a tanácsot, sőt parancsot adja most, hogy próbáld elszakítani lelkedet attól, ami már a hátad megett van, akár milyen nehéz is!

Ne bíbelődj vele, ne keseregj tovább a veszteségeken, ne nézz hátra többé, hanem csak előre, az élet megy tovább s lemaradsz, ha háttal vagy a menetiránynak.

Van valami, ami megkönnyíti a feledést, - a bűnbánat! Az a hit, hogy Isten tartott ítéletet felettünk. Megérdemeltük! Csak ezzel a hittel lehet megbékélve elfogadni Isten kezéből a csapást! Az őszinte bűnbánatnak bűnbocsánat a következménye és ez a bűnbocsánat feljogosít arra, hogy elfelejtsük, amik hátunk mögött vannak...

Így szabadul fel a lélek és válik képessé arra, hogy előre tekintsen. Hiszen egy egészen új világ felépítése az, ami előttünk van! Egy szebb, jobb, igazabb, tisztább világ kialakítására igyekezzünk, nyílegyenest előre!”

Még március hónapban találkoznak a budai lelkészek is egymással. Haypál Béla, a Szilágyi Dezső téri lelkész otthonában jön össze a kis csapat március 10-én.

Haypál Béla is vidámabb, mint két héttel előtte volt. Ez a melegszívű, végtelen jóindulatú, alapjában véve rendkívül kedélyes és vidám lelkű ember mindig igyekezett mindent tréfás oldaláról látni. Mindenben kereste a humort. Különleges adottsága volt ahhoz, hogy úgy tudja „ugratni” az embereket, hogy abban ne legyen soha semmi sértő, és akit ugratott az is együtt nevessen vele. Két héttel ezelőtt nagyon lesoványodva, kedvtelenül, összetörve állott a parókiája kapuja előtt. Palástosan mentem arra, ahogy akkor a legtöbb lelkész járt az utcán.

- Lesz itt még egyszer élet? - mutatott rá Haypál az ijesztően megcsonkult Szilágyi Dezső téri templomra és valami olyan csüggedtség ült az arcán, szemében ennek a különben erős és sok terhet viselő lelkész-testvérnek, hogy a hátamon végigszaladt a hideg.

Ő is kiheverte a nagyon szomorú fásultságot, megrendítő lelkiállapotot, mint ahogy mi is valamennyien túljutottunk rajta.

A lelkésztársaság első együttlétén nagy szeretettel fogadta a kollégákat. Tréfálkozva állott az ajtóban, amint egymás után engedte be az embereket.

- Te meghíztál az éhezésben! - mondotta az agár természetű, mindig sovány, de most különösen ösztövé, mégis jókedvű Mirtese Árpádnak.

- Hol vetted ezt a remek télikabátot? - kérdezte meglepett fejcsóválással Joó Sándortól, amikor pecsétes, viharvert fekete kabátjában belépett. - Add meg a címet, hogy én is beszerezhessek egyet.

Az igazi meglepetés aztán az asztalnál várta a társaságot. Haypálné remek, omlós pogácsával vendégelte meg a társaságot, akik közül a legtöbb már hónapok óta csak vízben főtt babot evett.

- Ez volt ma a legjobb vicced! - lelkendezett Joó Sándor, amikor a hetedik öklömnyi pogácsát vette ki a tálból.

* * *

És futnak az évek...

Ezekben a hónapokban erősödött meg a barátságunk Kodolányi Jánossal is. Kodolányi lakása ez időkből „nyílt ház” volt. Itt gyűltek össze azok a szovjet tisztak is, akiket érdekelt a magyar műveltség, az irodalom. Akik ismerték is már néhány magyar írónak, költőnek a nevét. És azok a magyarok, akik többel akartak tudni a szovjet kultúráról. Ez a lakás kívül esett az ostrom által erősen sújtott budai részeken. Minden épen maradt és az első szovjet tiszt, aki még az ostrom alatt ide belépett, nem győzte csodálni azt a rengeteg könyvet, ami ebben az otthonban fel volt halmozva.

Késő éjszakába nyúló viták színhelye lett a lakás. Joó Sándor is gyakran vett részt ezeken a beszélgetéseken, amelyek a világ összes művelt nyelvének a hangzavarában folytak.

Csoda, hogy megértették egymást.

Az év végére már nem csak a gyülekezetek, hanem maga a budapesti egyházmegye is kezd éledni. Szót kérnek és kapnak a fiatalok. Joó Sándor a maga 30-as éveinek elején levő korával köztük tartozik.

Nála tartja az első összejövetelét az a kis csoport, amelyik megpróbál felkészülni és irányt mutatni a tétova, megriadt lelkészeknek.

Október 8-án együtt vannak: Nagy Gyula, Fekete Sándor, I. Madarász Lajos, Hajdú Péter, Farkas József, Szabó Dániel, Borsos Sándor és Gyökössy Endre, Joó Sándor lakásán.

Majdnem mind olyan név, amelynek a viselői rövidesen esperesek, vezető emberek lesznek..., vagy pedig teljesen kikapcsolódnak a közegház életritmusából.

Hamarosan bővül a kör.

November 27-29-én már nagy társaságot lát vendégül ugyanez a lakás. Abban a sorrendben álljon itt a nevük, amilyenben a házigazda vendégkönyvébe bejegyezték: Draskóczy László, Ivanyos Lajos, Fekete Sándor, Borsos Sándor, I. Madarász Lajos, Dr. Kádár Imre, Dr. Victor János, Hajdú Péter, Zsoldos Gyula, Kovács Gyula, Dobos Károly, Békefi Benő. ifj. Szabó Dániel, Papp János, Nagy Gyula, Molnár Bálint, Mallar Bálint, Boda József, Karácsony Sándor, Ecsedy Aladár.

Ezek az összejövetelk tulajdonképpen még csak ízelgetések. Egymást, egymás érzéseit, terveit szeretnék megismerni azok, akik felelősséget éreznek az egyház jövőjéért. A problémákat és a tennivalókat akarják tisztázni azok, akik

úgy vélik, hogy ismerik a gyógyszert, amivel a sebeket meg lehet gyógyítani és a felszerelést, amivel az egyház jövődjének az építése felé el lehet indulni.

Sokan közülük már tudják is, hogy mit akarnak tenni.

Sokan szeretnék látni, hogy mit lehet csinálni.

Sokan kezdenek rájönni, hogy azt, amit jónak és helyesnek tartanának, nem tudják megvalósítani.

Már az összejövétel folyamán látszik, hogy nem értik egymás nyelvét és zavarólag hatnak a ki nem mondott gondolatok. Az egyházpolitika kezd már éket verni a lelkipásztorok közé.

Soha többet ez a társaság így nem is tudott összegyűlni. Szétváltak az utak...

Joó Sándor is nagyon szerette volna megtalálni a maga helyét az új viszonyok között.

Komolyan vette az „ébredést”. Azt a munkát, amelyet a bűnbánat és megtérés munkálására az „ébredési mozgalmak” elindítottak és szorgalmaztak.

Bekapcsolódott a Bimbó-úti Otthon életébe. Nem csak azért, mert gyülekezete ezen tájon volt, hanem mert személyes kapcsolatok is fűzték Hajós Emilhez, aki saját házát engedte át ennek a munkának, és akit Joó Sándor végtelenül szeretett és becsült.

Nagy tisztelője volt annak az önfeláldozó, nagyon komoly szolgálatnak is, amelyet Dr. Zsindely Ferencné, Tüdös Klára - a mindenki „Klára Nénije” végzett az Istenhegyi Otthonban. Felajánlotta itt is munkáját és idejét.

Keresi a szolgálat alkalmait mindenütt. De elsősorban a saját gyülekezetében.

...És futnak az évek...

Futnak... Joó Sándorral és Joó Sándor mellett...

Lassan azt kezdi érezni, hogy lemarad a szaladó években. Kiszorult mindenünnen.

Amint ezek az Otthonok, az evangéliumi munkáknak ezek a nagyon áldott hajlékai megszűnnek az ilyen szolgálatok központjai lenni és más célokra használják őket, az egyesületek feloszlanak, az ébresztő, evangelizáló, missziói munkák központosulnak és hivatalos egyházi jelleget kapnak, majd szervezetileg is beépülnek az egyház testébe, Joó Sándor egyre inkább kiszorul azoknak sodrából.

Ebben a szaladó és futó évtizedben megtanulja és lassan megszokja azt a gondolatot és helyzetet, hogy annak az egyháznak, amelyiknek azelőtt tevékeny, munkás tagja volt, most már csak „kültagja”. Egyre jobban „kívülről” nézi a „közegyház” életét és munkáit.

Látta mi történik, de nem szólt bele semmibe.

Megtanult hallgatni.

1945 május 9-én amikor éjfél után egy perccel véget ént a második világháború, akkor nagyon sok emberrel együtt ő is azt gondolta, hogy Isten iránti felelősségben élő társaival együtt feladatok várnak rá a megújuló református egyházi életben.

Mégis meg tudta tanulni, hogy most csendben kell maradnia: Isten másokkal végezteti el azt a munkát, amit ő alapjában véve nem is ért.

Sokszor nem is képes nyomon követni, megérteni a régi bibliai fogalmak átalakulását, értelmük módosulását.

Engedelmesség...

Misszió...

Lelkek megpróbálása...

Isten akarata, kormányzó hatalma...

Diakóniai szolgálat...

És a többi és a többi bibliai, régi egyházi fogalmak. Megvannak, használják őket, de mindig azt érzi, hogy egy kis idegen csengés vegyül azok új értelmezésébe.

Mint mikor az ügyetlen kéz a zongorán nem egy billentyűt üt le, hanem kettő közé csap, és azok disszonánsan együtt szólalnak meg.

Bármennyire igyekszik is, nem érti az új jelentéseket és az új szóhasználatokat.

De azért néz, figyel és lát...

Tanúja új egyházi lapok születésének, próbálkozásainak és aztán megszűnésének. Látja, hogy alakul ki lassan egy új, központi, egységesen

irányított egyházi sajtó. Látja, hogy adják kézről-kézbe a tollat, amíg lassan megszilárdulnak a sajtómunkában is a személyek és a pozíciók. Neki azonban, akinek volna mondanivalója, és aki kortársai között egyike a legjobb tollforgatóknak, mindebben semmi szerepe nincsen.

Örömmel üdvözli a Nyíregyházi Szabad Tanácsot. Hivatalos elfoglaltsága miatt nem tud időre ott lenni - az éjszakai vonattal utazik. Pedig ez, egyik legnagyobb áldozat tőle, hiszen az éjszakáját nem szívesen virrasztja át semmiért. - Aztán, visszas érzésekkel jön haza.

Azt hitte: tanácskozássra megy.

Úgy tapasztalta: kész programot hallgatott végig, amihez már nem lehetett hozzászólni. Amit csak helyeselni lehetett, de amit nem mindenben tud fenntartás nélkül osztani.

1948-ban őt is különösebben megérinti az ökumenikus gondolat. Egész lelkével vágyik erre a „testvériességre” - a keresztyén egységre.

A gyülekezetét is készíti a nyári nagy amsterdami keresztyén világgyűlés mondanivalóinak megértésére. Május 2-án erről prédikál: „És léssen egy akol és egy pásztor”. (Ján 10,16,) Ritka világos módon fogalmazza meg ennek az Igének a mondanivalóját.

„Pontos fordítás szerint így kellene mondanunk: „Léssen egy nyáj és egy pásztor.” Mert nem az akol a fontos, hanem az, hogy a különböző aklokban lévő juhok ugyanahhoz a pásztorhoz tartozzanak. Tehát lehet a Krisztus nyája egy akkor is, ha akármennyi és egymástól akármennyire különböző akolban van is szétosztva. Minden akolnak meg lehet a maga sajátossága, házirendje, épületstílusa, lehet az az akol szerény, egyszerű, fehér falú építmény, a másik pedig színpompás képekkel és szobrokkal díszített hatalmas alkotmány, nem ez a lényeg, hanem az, hogy a bennük lévő juhok mind ugyanahhoz az egy Pásztorhoz tartoznak.

A részletekben lehetnek különbségek, sőt ellentétek közöttünk a keresztyének között, mégis egy nyáj az egész, ugyanannak az egy Pásztornak az egy mennyország felé terelt nyája. És a jelenlegi összekuszált világhelyzetben - hirdeti a pasaréti szószéken az amsterdami gondolatot - a legbűnösebb luxus lenne, ha a Krisztus egyháza tovább mélyítené a polemikus szakadásokat a maga testében. Egyre sürgetőbb a szükség, hogy a keresztyénség nagy egysége nyilvánvaló legyen.”

De bármennyire vágyik is arra, hogy itthon, a kis magyar református egyház testében is egység jöjjön létre - nem rajta múlik, hogy ez nem teljesül.

A szakadékok mélyülnek.

Az ez évben megalakuló Országos Református Missziói Munkaközösség szervezkedését már inkább csak messziről nézi.

Nem tudja elrendezni magában a két évvel később megjelenő Missziói szabályrendelettel kapcsolatban felmerülő zavaros érzéseit.

Magyarázza, de nem érti a Testvéri Izenetet.

Egy „közegyházi” kapcsolata azonban élete végéig megmarad: az idegenforgalomban való részvétele. Hollandul, németül úgy beszél, mint magyarul. Angolul is ért. Ő maga is örömmel találkozik az idegenből jött vendégekkel. Kevés olyan lelkész van, akinek nyelvismeretei meghaladják az átlagos mértéket. Bodoky Richárd német tudása pótolhatatlan. Nincs még egy teológiailag is képzett ember, aki napok alatt képes lenne hosszabb magyar szöveget olyan pontosan lefordítani németre, mint ő. Ugyanezt a szolgálatot tudja megtenni Czeglédy Sándor akkor, amikor angolra való átültetés kell. Gyors, gyakorlott, pontos munkás mind a kettő. Joó Sándor holland műveltsége, összeköttetései, egész Németalföldön ismert neve és jó híre nélkülözhetetlen és pótolhatatlan a magyar református egyház külföldre irányuló munkájában.

Az IBUSZ a hazánkba látogató holland csoportoknak telefonon előre biztosítani szokott vasárnapokra a pasaréti templomban néhány széksort. A gyülekezet már megszokta, hogy az Igét és az igehirdetést néhány mondatban holland nyelvű összefoglalásban is meghallgatja. Ez külön ünnep a gyülekezetnek. Papjuk megbecsülését látják benne.

Az 1950-es években meginduló lelkésztovábbképző tanfolyamoknak is eleinte még előadója. Bármennyire meggyérül a hallgatóság más témáknál, az ő előadásairól nem hiányzik senki.

- Azért az egy előadásért, amit Joó Sándor tartott, érdemes volt egy egész hetet Tahiban tölteni! - lelkesedett egyszer az egyik vidéki lelkész egy ilyen tanfolyam után.

Egyszer azután azt vette észre, hogy ebből a munkából is kiszorult.

Nem kéri semmire.

Tagja ugyan még az egyház szervezetének, tisztikarnak, a budapesti egyházmegeye tanácsbírója, de a hivatalosak közül nem kíváncsi senki arra, amit

ő tudna tenni. Kínos érzés fogja el sokszor. Mi az oka ennek a mellőztetésnek? Pedig nyilvánvaló az ok.

Más volt a felfogása az egyházi munkákról, az egyház hivatásáról, mint kora egyházkormányzóinak.

Másképpen akarta adni azt az orvosságot az embereknek, amit az Ige nyújt, mint a központi egyházi szervezet.

Ki kellett szorulnia, mert abban az időben nem volt elég az egyházban való szolgálathoz a szeretet, a hit, az Istennek való alázatos engedelmesség még a legkiválóbb koponya számára sem. Kellott olyan embernek való engedelmesség is, amiről Joó Sándor úgy érezte, hogy az már a belső önállóságát, az Isten előtt való állásfoglalását is befolyásolja. Sokszor egyenesen annak feladását is kívánja.

Joó Sándor küzdött az Igével, az Igéért, az Ige mellett, az Ige erejével - de nem szeretett és nem tudott emberekkel küzdeni. Inkább félreállott. Nem tudott inkább embereknek tetszeni, még akkor sem, ha azok az emberek az egyház által igen tisztelt és szeretett vezetői voltak.

Nem tudta belső függetlenségét feladni és azért kénytelen volt látni, érezni, tudomásul venni, hogy feladták őt.

.. És futnak az évek...

A gyülekezeti életben megerősödik a diakóniai munka. Erről az egyházi feladatról Joó Sándornak a szokványos teológiai gondolkozástól eléggé eltérő, sőt talán alapvetően más elképzelései voltak.

- Az egyháznak minden életmegnyilvánulása nem egyéb, mint Krisztus megváltói munkájának folytatása. - Ezt nem csak leírta, hanem hirdette és gyakorolni is próbálta. A gondolat csíráját még holland tanulmányaiból és tapasztalataiból szerezte.

Ebbe a gondolatba ágyazta be a szeretetmunkáról való teológiai elképzeléseit is.

- Az egyház diakonális funkciója nem egyéb, mint Jézus megkezdett főpapi munkásságának folytatása az egyházban.

- A diakónia azonban nem a mai értelemben vett szociális jótékonykodás, vagy humánus filantrópia, hanem mindenek előtt a szociális bajok miatt

kísértésbe levő lélek mentését tartja szem előtt. Nem a munkanélküliség problémáját akarja megoldani, hanem egy munkanélkülire akar segíteni.

Ezen a gondolatsoron azután még tovább megy és a saját gyülekezetének a szociális, diakóniai munkáinak a célját kitűzi.

- A szükségben lévő egyháztagnak érezze azt, hogy nem egy jószívű ember, nem egyesület, vagy intézmény könyörült rajta, hanem a Krisztus szeretetét árasztja felé a közösség, az a Krisztus teste, amelynek ő is élő tagja.

Sokszor hangoztatta Frey Erzsébet, a nagy szeretetmunkás híres szavait: A lélek ápolása a szegényápolás lelke.

Alig múlt el a háború, kitűnt hogy mennyi a szenvedő ember. Megsokasodtak a könnyek, elmélyült a fájdalom.

De nőtt a testi szükség is. Megszaporodtak az éhezők. Öregek, akiknek a gondviselőjük ott maradt valahol távol keleten, az erdélyi harcokban, vagy az összeomlott budai villák alatt.

Nem csak szeretni, vigasztalni kellett őket, hanem etetni és ruházni is.

1946 október 20-án nagyon szép Igét választ a prédikáció textusául: „A nyomorúság sok próbái között is bőséges az ő örömük és igen nagy szegénységük jószívűségük gazdagságává növekedett. Mert ismeritek a mi Urunk Jézus Krisztusnak jótéteményét, hogy gazdag lévén, szegénnyé lett érettetek, hogy ti az ő szegénysége által meggazdagodjatok.” (2 Kor. 8,2 és 9)

Ezzel az Igével hirdeti meg egy nagyon időszerű egyházi diakóniai munka megindulását.

„A ránk következő héten szeretetkonyhát állítunk fel a gyülekezetünkben. Tekintsük mindnyájan személyes ügyünknek ezt az áldott kezdeményezést és hozzuk meg érte a tőlünk telhető legnagyobb áldozatot.”

„A legnagyobb kiváltság: adni!”

„Képzeld el: - folytatja az ige hirdetésben - valaki most szomorú elhagyatottságában könyörög Isten segítségéért: mekkora megtiszteltetés számodra, hogy esetleg éppen te lehetsz az az eszköz, akinek adománya révén kézzel fogható valósággá válik Isten gondviselése egy imádkozó ember életében!

Mekkora kiváltság, hogy a te segítő kezed által akar az Úr valakin segíteni, örömet okozni, könnyet letörölni, kenyeret adni! Minden fillérben, amit szívből adsz, Isten szeretete megy tovább a világon és világít, melegít ott, ahol legjobban várják.”

„Ha segíthetsz valakin, - és itt úgy éreztem, mondta egyik hallgatója, mintha rám mutatott volna onnan a szószékről, mintha kimondottan nekem szólt volna minden szava - tekintsd ezt drága alkalomnak arra, hogy magával Jézussal találkozhatsz, hiszen Ő mondta: Éhes voltam és ennem adtatok. Ki maradhatsz-e ebből a számodra oly megtisztelő jótéteményből? Ugye nem? Hiszen Isten kegyelme ez a számodra!”

Igehirdetésének nem csak azért volt eredménye, mert amit mondott, azt meggyőző módon tudta elmondani, hanem azért is, mert mindenki tudta róla, hogy ő maga is tizedfizető tagja a gyülekezetnek.

Ez a szeretetkonyha, amelyik most indult, még 1952-ben is fennállott. Akkor, amikor már az egyházban, a gyülekezetekben mindenütt megszűnt az ilyen munka, Pasaréten külön engedéllyel még működhetett.

Ennek a diakóniai szolgálatnak a műhelye a csütörtök esti asszonykör volt.

Ez a közösség a gyülekezetnek egy nagyon mozgalmas, élénk, tevékeny társasága volt. Nem unták a bibliamagyarázást sem, hozzá is szóltak ahhoz, kérdéseket tettek fel. Tápláléknak tekintenék. Nem sajnálták az időt. De azután arra is rátértek, hogy mit kell tenni? Hol van szükség segítségre? Hogyan lehet a gyakorlatba átvinni az Ige parancsát? Mi a jövő heti program?

A gondozásra szorultakról jegyzék volt. Ezt elsősorban Gebhardt Istvánné, a gyülekezetnek az a nagyon áldozatkész, buzgó tagja tartotta nyilván. Gondos, előrelátó, a beszédben szívélyes, de soha nem fecsegő, titkokat tudó, de ezekről soha nem beszélő bibliás asszony. Szeretet és szervezőképesség egyesült benne.

Emellett a kedves, meghitt, nem is olyan kis, elég népes műhely mellett volt ennek a munkának egy mozgalmi része is. Terjeszkedni akart, propagandát akart csinálni az ügynek. A gyülekezet asszonyainak széles rétegét akarta mozgósítani. Minden érdeklődő előtt meg akarta nyitni a szolgálat alkalmát.

Ezt a célt szolgálták a szeretetvendégségek.

Ezeket a nagyszabású megmozdulásokat igen gondos előkészület előzte meg. Elsősorban nem a szószéki hirdetés. Ez is! De sokkal inkább a személyes munka.

A szeretetvendégségek előtt szinte másról nem is beszéltek a gyülekezetben, mint arról, hogy mi készül? Téma volt ez a fiatalok között a „zsúrokon”, szóba került a családi ünnepeken, összejöveteleken, orvosi várószobákban adták tovább, villamoson, autóbuszon lehetett hallani, hogy erről beszélnek az emberek.

Ebből látszott, hogy ez a gyülekezet: él!

És él a munkája is!

Nem csak papírról tudták meg az emberek az egyházi eseményeket, hanem - mint az öskeresztyénség idején - szájról-szájra terjedt.

A szeretetvendégségen hangzottak el aztán az egész esztendő munkáiról a beszámolók. Itt ismerkedett meg a „diakónia” lelkével és gyakorlatával az, aki addig még nem tudta, hogy mi az? Most történtek erre a célra a felajánlások is. Mindenki tehetsége és lehetőségei szerint ajánlott fel annyit, amennyit tudott. Általában havi 30-40 forintot.

Nagy esemény volt a karácsonyi akció.

Rengeteg ruhanemű gyűlt ilyenkor össze évről-évre. Értékes darabok. Olyanok, amelyeknek valóban örültek azok, akik kapták. Nem formáság volt a segítség, - mint ahogy az bizony nagyon sok helyen lenni szokott - hanem valóságosan segítettek azon, aki erre rászorult.

Maga a segítség sem volt sablonos és ötletszerű. Az a jegyzék, amelyik a rászorulóknak nevét tartalmazta, arról is felvilágosítást adott, hogy kinek milyenek a méretei. Akkor éppen mire van legnagyobb szüksége? És a begyűlt ruhanemű elosztása ezek szerint történt.

A „diakóniában”, éppen annak a lényegéből fakadóan, volt Joó Sándornak egy elég nehezen megvalósítható gondolata: ennek a szolgálatnak személyesebbnek kell lenni. Az „adó” és „kapó” ismerjék meg egymást. Ne csak a gyülekezet és a gondozott között támadjon valami kapcsolat, hanem váljék ez a kapcsolat személyes vonatkozásúvá. Ezen keresztül alakuljon és erősödjék a testvéri közösség Isten gyermekei között. Egyik módja ez is annak, hogy a gyülekezet élete ilyen formában is segítsen legyőzni a szekularizálás ijesztően terjedő veszedelmét.

Minél nagyobb egy gyülekezet, minél több ember csoportosul egy templom körül - vallotta és hirdette ezt az aránylag kis budapesti gyülekezet lelkipásztora -, annál nehezebb az egyházban a munkákat személyessé tenni.

Így amikor Szabó Imre, a budapesti esperes, 1950 végén tervbe vette a „prédikáló állomások” megszervezését, Joó Sándor szívvel-lélekkel pártolta a gondolatot. Nem félt attól, hogy ha a Déli pályaudvar mellett felállítanak egy új központot az Ige hirdetése számára, akkor ezzel esetleg megfogyatkozik a pasaréti templomosok száma és csökken a gyülekezet bevétele. Hanem egyenesen örült annak, hogy az Ige megszólalhat egy új helyen és ott a gyülekezeti munkák számára új lehetőségek nyílnak.

1950 december 10-én, két nappal az egyházmegyei határozat után, a pasaréti presbitérium már gyűlést tart, és ezen örömmel csatlakozik ehhez a nagyszerű kezdeményezéshez.

Persze, a végén kitűnt, hogy a pasaréti munkának nem ártott a szomszéd prédikáló állomás. Sőt, inkább a Csaba utcában is, és a Toroczkó téren is megszorodtak az Igét hallgató lelkek.

Joó Sándornak ezekben az időkben is nagyon sok örömet jelentettek a gyülekezetben végzett munkák. Sőt, szinte már csak ezek jelentenek örömet, minden munka között.

...És közben futnak az évek...

Részt vesz az ötvenes években is minden egyházmegyei munkában, ahová hívják, de ezek hova tovább már inkább csak adminisztratív elfoglaltságok.

Olt van a lelkészbeiktatásokon, amik egyre több alkalommal ismétlődnek a budapesti gyülekezetekben.

Az új püspök és az új esperes új lelkipásztorokat gyűjt maga köré. Mindketten rájuk támaszkodnak már, mind a tervezésben, mind a kivitelezésben. Joó Sándor véleményére nem kíváncsiak.

Új emberekkel új teológiai gondolkodás, irányzat kezd kialakulni. A Testvéri Izenet elindít valami új folyamatot. Ezt az újat Ravasz László ismerteti legvilágosabban.

„A magyar református teológiai gondolkodást komoly biblicitás, erős történeti érzék, hitvallásainkhoz való ragaszkodás és egészséges gyakorlatiasság jellemzi. Egyházkormányzatunk ezzel szemben az elmúlt esztendőben egy új, Isten Igéjétől sokféleképpen eltávolodó és a hitvallásos teológiai gondolkodástól idegen, ötletszerű teológiával kísérletezett. A magyar református egyház hivatalos vezetői lépten-nyomon olyan kérdések elé állítottak, amelyeket csak elvi engedményekkel tudtak megoldani.

Ahelyett, hogy megvallották volna, ezeket az engedményeket az Igéből felismert új igazságnak igyekeztek felmutatni, amiből természetesen következett többek között az is, hogy ebből az új teológiából hiányzott a szerves egység, a belső összefüggés, és tele lett ellentmondásokkal.”

Joó Sándor nem tud együtt menni ezzel az új teológiai gondolkozással. Magánbeszélgetésekben próbálja kifejtetni gondolatait, de sajtóban erre már nincs alkalma.

Keresi a helyét de egyre jobban csak a gyülekezetében találja meg.

Az igehirdetés, a bibliaórák, a család - és a beteglátogatás, a diakónia mellett most igazán értékeli és végzi a személyes lelkigondozást.

Erre nem kell már keresnie az alkalmakat...

Jönnek maguktól...

Sok a tanácstalanság..

Sok a helyét nem találó ember...

Sok a meghasonlott lélek...

Sok a felbomlott család...

Töméntelen a szenvedés...

- Mi nem előcsalni akarjuk a könnyeket, hanem letörölni!

Ezzel nyitja ki a lelkészi hivatal ajtaját minden rászoruló és hozzá forduló lélek előtt.

13.. fejezet

Lelkigondozás

Aki nem sajnált 50 Napóleont. Egy feloldozásra váró lélek. Valaki tapintani akarja a Beethoven szimfóniát. Gyónás és áldozás a református parókián. Öntudatlanul is eszköz. Hol van a szenvedés? Öregek.

- Szaladj át hozzám!

- Valami baj van?

- Legjobb, ha nem kérdezősködöl. Nem igen tudom telefonon elmondani, ami történt. Egy-két szót nem érdemes. Hosszas magyarázkodásra most nincs idő. Szeretném, ha sietve jönnél.

- Vigyék valakit magammal?

- Azt amire most szükség lenne, úgyse tudsz hozni. Szedd össze az erőidet és hitedet. Azt mindenképpen hozd magaddal.

- Értem. Megpróbálok taxit keríteni, bár nagyon reménytelennek látszik. Egy órán belül azonban biztosan ott leszek.

Kicsit felzaklatva tettem le a telefonkagylót. El sem tudtam képzelni, hogy mit akar Joó Sándor ilyen kora reggel. Álomból költött fel a telefon csengése. Én sem vagyok korán kelő ember, de Joó Sándor még nehezebben bújzik ki az ágyból. Valami nagyon nagy dolognak kellett történnie, hogy ilyen korán hív ki Pasarétre.

Végigfutott az agyamon sok gondolat, amíg sietve öltözködtem. Feleségemet kértem meg, hogy addig hívja a 222-222-öt, amíg sikerül valahogyan egy kocsit kapnia.

Nem valószínű, hogy a családban történt valami szerencsétlenség. Ezt azonnal megmondta volna. Gyomorbaja újult ki? - akkor nem engem hívott volna, hanem valamelyik orvosát. Pedig biztos, hogy valami nem várt tragikus dolog történt.

Erre enged következtetni a hangja, a szokatlan idő, sőt rejtélyes hallgatása is.

Végre! Hallom a telefon beszélgetést és a zörrenést, amint feleségem helyre tette a kagylót.

- Elég messziről küldik. De pár percen belül itt lesz a kocsis. - kiált ál a feleségem a szomszéd szobából.

Izgalmam tetőpontjára hág, amikor kilépek a pasaréti parókia kapuja előtt a taxiból.

Ami fogad, arra nem számítottam. - Mátyás Károly megkapta a kitelepítési végzést. Alig tudtam szóhoz jutni.

- Az az ember, aki mindenkiel csak jót tett mindig? Aki maga volt a megtestesült szelídség és szeretet?

- Éjszaka 2 órakor kézbesítették a határozatot. Károly reggel korán telefonált nekem, nem sokkal azelőtt, hogy téged felhívtalak.

Nagyon szomorú útra indultunk. Nem volt szükség semmiféle járműre, mert csak pár sarokkal mentünk odébb.

- Mi is állandó félelemben vagyunk - mondtam halkán, önkéntelenül is körülnézve.

- Ti? Miért?

- Tudod, hogy édesanyám most itt lakik nálunk. Édesapám bíró ember volt. Szegény édesanyám hiába mondja ott a környéken, hogy ne méltóságos asszonyozzák. Nehezen szoknak le róla az emberek.

- Nem hiszem, hogy sor kerüljön rátok - mondja szeretettel és nagyon csendes hangon Sándor.

- A múlt héten egyik éjszaka nagyon megriadtunk.

Jóval éjfél után csengettek az utca felőli kapunkon. A feleségem éber alvó. Ő riasztott fel engem. Egy darabig csendben vártunk, hátha csak valami rossz tréfa ez a hajnali csengetés. De amikor másodszor is, valamivel hosszabban a szokottnál, újra megszólalt az utcai csengő, kiugrottam az ágyból. Feleségem alig akart az ablakhoz engedni. A kapunk felett van a konyha ablakunk, azt nyitottam ki nagyon halkán és lenéztem. Először óvatosan. Egy polgári ruhába öltözött sovány ember állott a járdán és éppen újra csengetni akart, amikor leszóltam, hogy „kit tetszik keresni?” Felnézett, és akkor láttam, hogy Dr. Hencze Béla, a pápai gimnázium igazgatója áll ott.

- Persze, amikor feljött, minden tisztázódott.

- Nem akarta felköltetni ilyen késő éjszaka a portást és inkább hozzám csengetett be. Nagy megkönnyebbülés volt, hogy csak egy szállást kereső barát, és nem a kitelepítést kézbesítő rendőr az éjszakai vendég.

Közben megérkeztünk Mátyás Károly lakása elé.

Nem kellett csengetni. Minden tárva-nyitva állott.

Az egyik szoba közepén gondozatlanul, házikabátban, borostásan, ott állott végtelen fáradt arccal a házigazda. Műkincseit és értékeit, amelyek olyan szép rendben állottak mindig az üvegszekrényekben, most szerteszét, asztalon-parketten-széken láttuk heverni.

...Készülődött, hogy elhagyja lakását örökre...

Azt a szép lakást, amit egy élet szorgalmával és becsületes munkájával rendezett be. Amelyik annyi örömmek-búnak, derűnek-borúnak volt tanúja.

Eddig mindig ide tért vissza az élet próbatételeiből pihenni, erősödni, elcsendesedni.

Most riadt szemekkel bámul bele az eddig meghitt sarokba. Arcvonásaira rá van írva az elmúlt éjszaka minden gyötrelme. A váratlanul rátört szenvedés nyugtalansága. Ez a komoly, csendes, szeretetet sugárzó, máskor mindig nyugodt férfiarc, most barázdált, tétova, fáradt. Nemcsak keze remeg, amint üdvözlésre nyújtja, hanem ajka is, amint szólásra nyitja.

- Köszönöm, hogy eljöttetek.

Lelkipásztora hozzálépett, átölelte és hosszú másodperceken keresztül tartották egymást karjaikban. Beszédesebb volt ez a pásztori szeretet minden hangos szónál és azt hiszem ezt Mátyás Károly is megértette, mert egyszer csak peregni kezdtek a könnyei ennek a nem érzékenykedő embernek.

- Nem menteni, búcsúzni és segíteni jöttünk - ezek voltak Joó Sándor első szavai.

Mire elengedték egymást. Mátyás Károly is erőt vett elérékenyülésén. Pillanatra felborult a lelki egyensúlya, de már helyre zökkent. Sápadt, megviselt arca gondterhelt maradt, de szavaiban ismét a régi hívő, legyőzhetetlen, erős ember lett.

- Végtelenül sajnálom, ami történik, mert embertelennek és értelmetlennek tartom, de Isten kezéből veszem.

- Akik az Istent szeretik, azoknak minden javukra van, - mondta a legtermészetesebb hangon, a kenetesség legkisebb jele nélkül Joó Sándor, aki még mindig fogta jobbával Mátyás kezét.

- Így veszem mindazt, ami velem történik és ami még történni fog. Nem is beszéltek többet.

Hozzáláttunk, hogy ebben a szomorú állapotban, amennyire lehet, hasznossá tegyük magunkat. Bútortologatás, ládacipelés közben láttam, hogy a két ember szeme sokszor megtalálja egymást. Az egyikben kemény erő, a másikban mosoly, vigasztalás, biztatás csillan meg. Csodálkozva láttam, hogy mennyi mindent el lehet mondani szavak nélkül is, csak a szemek beszédével.

- Egy ilyen alkalom, egy ilyen ember, egy ilyen bizonyágtevés, amit itt ebben a házban láttunk és tapasztaltunk, úgy meg tud engem erősíteni abban a szolgálatban, amit Isten ebben a gyülekezetben rám bízott - mondta Joó Sándor, amint hazafelé ballagtunk a Pasaréti úton.

Én pedig magamban arra gondoltam, hogy nem mindennapi lelkigondozásnak voltam a tanúja.

- Te nem is tudod, hogy a mi gyülekezetünk mit köszönhet Mátyás Károlynak?

- Hogy én mit köszönhetek neki, azt tudom. A télikabátomat.

- Múlt karácsonykor az egész család számára egy-egy rend ruhaszövetet küldött ajándékba. - Nézett rám csendes mosolyával Joó Sándor. De ez mind csak apróság ahhoz képest - folytatta - amit a gyülekezet köszönhet neki. Ez az ember az, akit mindig magam előtt látok, valahányszor a Máté 5,16-ot olvasom. „Úgy fénylik a ti világosságotok...”

- Mit gondolsz, hogyan tudtuk olyan gyorsan rendbe hozni az ostromban annyira megrongálódott épületeinket?

Nem is várt kérdésére feleletet, mert azonnal folytatta.

- Hallgasd meg. Onnan jövünk, attól az embertől, akinek Isten után ezt a nagy újjáépítést köszönhetjük. A háború utáni első presbiteri gyűlést követő reggel Ede bácsi ragyogó arccal jelent meg az irodában. Olyan ember az öregúr, akinek az arcán meglátszik minden felhő és minden fény. Most fénylett.

„Sándorom! - kezdte azzal az ő utánozhatatlan, kedves, patetikus hanghordozásával - nem is gondold, milyen jó hírt hozok. A legjobbra gondolj, amit csak el tudsz képzelni. Tegnap este, amint a gyűlésről megyünk haza, mellém szegődik Mátyás Károly. Azt kérdezi: Jól emlékszem, Ede bácsi, azt mondtad a presbitériumban, hogy az épületeink rendbehozása kb. 50 Napóleont kitevő összeg? - Igen, feleltem. - Nos, folytatta Károly, ezt az összeget én rendelkezésére bocsátom a gyülekezetnek. - És ezt csak úgy, egyszerűen

mondta, mintha egy pár cipőről volna szó a szeretetmunkánk számára. Még csak nem is a presbitériumban, mindenki füle hallatára! Hazafelé szegődött mellém. Négyszemközt mondta el, valahogy úgy, ahogy Jézus kívánta: Ne kürtöltess magad előtt... Sándorom! Képzeld el, hozzákezdhetünk az építkezéshez...”

- Hát ez volt a mi gyülekezetünk számára Mátyás Károly, - de ezt már nagyon halkán mondta Joó Sándor.

Lassan megérkeztünk a parókia elé.

- Kevesen tudják, ki ez az ember. Elmondtam, hadd tudd te is. Ilyen tagjai vannak ennek a gyülekezetnek.

Elgondolkodva búcsúztam el.

Ez az ember mindig hálás Istennek, hogy ilyen lelkekkel van körülvéve. Ujjong, hogy Isten nagyszerű embereket adott neki munkatársakul. De soha nem gondol arra, hogy ezek az emberek Istentől rajta, lelkipásztorukon keresztül kapják azokat az erőket, amikért ő olyan hálás.

Talán éppen ez a titka annak, hogy Isten olyan csodálatosan fel tudja használni a lelkek pásztorolására, gondozására, nem magára gondol, egyszerűen szolgálni akar, és hálás minden lélekért, akinek segítségére lehet, és akit a gyülekezet közösségébe, vérkeringésébe be tud kapcsolni.

Segíti azt, aki bajban van és hozzáfordul, ha kell pénzzel, ha kell tanáccsal.

Van, akit egyszerűen csak meg kell hallgatni, mert nincs is más igénye, csak annyi, hogy egy megértő embernek elpanaszolhassa azt, ami a szívét nyomja. Csodálatos türelemmel tud hallgatni.

És lassan beleéli magát abba, amit hall.

A legszövevényesebb családi problémákban tud megoldást keresni és nem unja meg hallgatni a panaszkodást.

Lelkipásztorkodásának a kezdetén bárki felkereste, azonnal rendelkezésre tudott állani. Ez a helyzet később megváltozott. Megtörtént, hogy ketten, hárman is vártak rá, mint az orvosi rendelőben szoktak.

Ez nem volt jó. Gátolta a nyugodt beszélgetést. Siettetni kellett a dolgot, hiszen kint vártak.

Tanácsos lett előre megbeszélni és beosztani az időpontokat. Munkából jövők a késő esti órákban tudlak vele találkozni.

A lelkigondozásban nem volt hivatalos órája. Mint a legtöbb budapesti lelkésznek, a telefon fel volt kapcsolva a lakásba. A vidékiek néha még interurbán is keresték. Ha csengett a készülék és otthon volt, rendszerint maga vette fel a kagylót.

Most is ő lép oda a készülékhez.

- Joó Sándor - szól bele a kagylóba. Ez a megszokott rövid bemutatkozása. Soha nem várta, hogy a telefon-erkölcs szerint a hívó mutatkozzék be. Ilyenkor nem használta a neve előtt a Dr.-t sem. Aláírásnál sem mindig.

- Itt X.Y. - jött a drót végéről. - Hát, te hogy kerülsz Pestre?

- Csak mára jöttem fel. Kimondottan azért, mert veled szeretnék beszélgetni egy kicsit.

- Mikor szándékozol visszamenni?

- Az a tervem, hogy az éjszakát még Pesten töltöm, de holnap a reggeli vonattal mennem kell, - jött a válasz.

- A délelőttöm nagyon be van osztva. Délben a János kórházba kell bemennem, megígértem egy betegnek, hogy meglátogatom és vár. Délután háromkor temetésem lesz a Farkasréti temetőben. De tudod mit - gyere ki ebédre és ebéd alatt elbeszélgetünk.

- Az nem lesz jó, édes Sándorom, nagyon köszönöm a kedvességedet, de négyszemközt szeretnék veled beszélni. És nem egy fél órát. Kicsit nyugodtabb körülmények között.

Joó Sándor a hangból és a helyzetből azonnal megérezte, hogy itt valami komolyabb problémáról van szó. Kis mérlegelés után folytatta.

- Tedd szabaddá az estédet és 8 órától én is itthon vagyok. Ha szükség van rá, még szállást is tudok adni. Persze, csak olyan kényelmetlen irodai díványon, de legalább nem kell sietnünk.

- Köszönöm, 8 órára ott leszek. - Fejeződött be a beszélgetés.

Vajon mi lehet szegény emberrel? Töprengett Joó Sándor, amint letette a kagylót. Pár pillanatig rajta felejtette szemét azon a képen, melyet Árpád fia festett éppen a napokban és még száradni van odatéve a szekrény tetejére. Különlegesen modern és egyéni felfogásban a pasaréti templom belsejét ábrázolja. A szószék, a templomnak ez az egészen modern darabja, kiemelkedik a képen, a környezet szinte csak keret. Majd hogy ki nem ugrik a szószék a képből.

- Igen, így jön ki a szószék a templomból az életbe. - Gondolja most Joó Sándor egy kis belső félelemmel és nyugtalansággal a szívében. - Ott könnyebb szolgálni, mint az életben.

Mindig szorongással készül az ilyen beszélgetésekre.

Egyetlen felkészülés csak az volt most, hogy a Farkasrétre menet a villamoson Isten elé vitte az ügyet.

- Uram, készíts fel erre a beszélgetésre és add Szentlelkedet, hogy tanácsol tudjak adni.

Este azután egy nagyon megrázó beszélgetésben volt része.

- Mondanom sem kell - ez majdnem sablonos bevezetése volt az ilyen beszélgetéseknek -, nagyon szeretném, hogy az, amit most feltárok előtted, kettőnk titka maradjon.

- Nálunk nincsen gyónási titok, de én magamra nézve kötelezőbbnek tartom azt, mint bármelyik római katolikus pap. Ebben az irodában nagyon sok minden elhangzott már, de innen ki nem ment még semmi. - Biztosította Joó Sándor vidéki kollégáját. Befelé pedig elgondolkozott azon, hogy milyen féltve őrzik az emberek titkaikat egészen addig, amíg olyan csordultig nem lesz a szívük vele, olyan emésztő teherré és gondná nem válik, hogy már nem bírják tovább cipelni.

- Igen - igen gyötrődöm és nem tudom, mit tegyek. Én vagyok a világ legnyomorultabb embere. Ott tartok már, hogy nem merek a szószékre felmenni, mert félek Istentől és félek az emberektől is. Köztisztelőben tartanak és amikor valaki hálás azért, mert az igehirdetéséből nyert valamit, szeretném magamat szembeköpní és olyan gondolataim vannak, hogy az egyetlen becsületes dolog az lenne, ha levetném a palástot és elmennék valami más foglalkozásba.

Pár pillanatra megállott a beszédben, maga elé nézett és mintha várt volna valami közbeszólást, de Joó Sándor nem törte meg a csendet. Tudta jól, hogy egyelőre nem párbeszédéről, hanem vallomásról van szó és szépen lassan mindennek ki kell jönni, ami ezt a hívő, pásztori szívet annyira megterhelte.

A vendég rövid szünet után folytatta is.

- Nem titok előtted, Sándor, a mi szomorú családi életünk. A nyilvánosság előtt ugyan rejtegetjük, mert nem akarunk megbotránkozást okozni, de barátaink, te is, tudjátok, hogy feleségemmel hosszú évek óta külön élünk. A világ előtt nem is sok magyarázatra van szükség. Ő Budapesten lakik, itt is dolgozik, annak idején fenntartottuk ezt a lakásunkat, én pedig vidéken vagyok és csak néha jövök fel Pestre. Harag nincsen közöttünk, de végtelenül

elhidegedtünk egymástól. A feleségem nem is enged be a szobájába, ha Pestre jövök. Elválni viszont nem akarunk, nem csak a gyerekek miatt, hanem azért is, mert mindketten abban a meggyőződésben vagyunk, hogy a házasság egész életre szól. Én monogám hajlamú ember vagyok, és azt hittem, hogy így fogjuk most már leélni életünk hátra levő részét.

Most nézett fel először, mióta belekezdett mondanivalójába. És amint felemelte szemeit Joó Sándorra, azokban annyi önvád, kétségbeesés, tanácsstalanság tükröződött, hogy lehetetlen volt meg nem sajnálni ezt az erős, kemény, magával vívódó férfiembert.

- Néhány éve azonban megszerettem valakit. Talán az, hogy milyen körülmények között történt, nem is fontos, bár nem lényegtelen. Tanácsért fordult hozzám az illető és nem tudta, hogy éppen olyan megoldhatatlannak látszó családi problémákkal küszködöm, mint ő.

Neki is csak a válás oldhatta volna meg a kérdést, de ő is idegenkedett tőle.

- Mielőtt tovább mennénk - szakította félbe Joó Sándor a beszélgetést - ismerem én az illetőt?

- Azt hiszem, hogy nem.

- Ne haragudj, hogy megállítottalak. Ezt csak azért kérdeztem, mert így most tárgyilagosabb tudok maradni - azt hiszem. Igyekszem többé nem szólni közbe.

- Tedd meg nyugodtan. Csak megkönnyíted velem nekem a beszédet. Úgyis olyan nehéz kimondani minden szót. De már nem bírom tovább, szükségem van a baráti segítségedre.

- Többször jött tanácsért, meg neki is jól esett elkeseregni nagyon nehéz helyzetét. Eleinte csak szimpátia volt közöttünk. Sajnáltam igazán keserves sorsáért. Aztán megkapott átlagon felüli intelligenciája, - lassan észrevettem bájos szépségét is.

- Egyszer aztán kipattant, hogy nem vagyunk közömbösek egymás számára... váratlan volt az nekem is, - hangzottak a nagyon nehezen kimondott szavak.

- Azóta zaklatottak az imádságaim is. Szinte akkor tudok legnyugodtabban imádkozni, amikor vele imádkozom.

- Azóta megnehezedett az ige hirdetésem. Pedig ő is segít a készülésben, Hozza nekem az életből vett példákat.

Joó Sándor mozdulatlanul ült - még mindig nem szólt semmit. Hallgatta ezt a szaggatott monológot.

- Tudom, hogy tőlünk többet várnak az emberek. Néha azt hiszem, hogy igazuk is van, máskor úgy érzem, hogy ez a legnagyobb igazságtalanság velünk szemben De azóta alig merek az emberek szeme közé nézni. Azt hiszem, hogy mindenki leolvassa rólam, ki vagyok: közönséges házasságtörő.

- Azelőtt se szoktam ítélni az embereket, de most már nem merek véleményt alkotni sem. Szeretnék valamit tenni, de nem tudom, mit. Néha azt hiszem, hogy nem is lehet túlélni azt a lelki nyomorúságot, amiben most már évek óta vagyok. Attól is félek, hogy kipattan a dolog, és a gyülekezetemben is lehetlenné válik a munkám, elvesztem szavahihetőségemet.

Az utóbbi mondatok alatt Joó Sándor már csak hallgatott, de nem figyelt oda. Gyakorlott füle megértette, hogy barátja mondanivalójának végére ért, most csak az önkínzó indulat-levezetés van hátra. Figyelmét inkább arra összpontosította, hogy miképpen lehet ezt az egész nagy-nagy lelki problémát felfejteni, hogy együtt valami megoldást találjanak. Szíve Isten felé fordult, ahhoz a forráshoz, ahonnan megszokta, hogy mindig érkezik tanács és útbaigazítás.

- Mióta hordod magadban ezt a néma kínt? - kérdezte, amikor pár pillanatra csönd lett.

Nem is azért kérdezte, mintha valóban fontos lett volna egy ilyen idő megállapítás, hiszen itt nem az idői terjedelemeről, hanem a kínzó mélységéről volt szó egy lélek szenvedésének. Nem egy sötét kamrának, hanem egy omladozó kútnak az ajtaja nyílt fel.

A kérdés csupán azért volt, hogy ideje legyen Joó Sándornak tovább várni az „onnan felülről való bölcsességre”.

A csend kezdett hosszúra nyúlni.

- Nincs semmi mondanivalód? - kérdezte vontatottan az éjszakai vendég.

- Inkább kérdezni szeretnék. Megengeded?

- Sőt! Kérlek rá.

- Nem gondoltál arra, hogy feleségeddel kellene helyre állítanod a normális kapcsolatot?

- Dehogynem! Éveken keresztül próbáltam. Teljesen lehetetlen volt. Igazán, hidd el, nem rajtam múltott. Őszinte szívvel közeledtem hozzá, gyermekeim anyjához, de csak következetes visszautasításra találtam.

- Hivatalosan pedig nem akarjátok felbontani a házasságot?

- Se ő, se én.

- De hát mégsem vagytok már házások. A ti házasságotok már régen felbomlott.

- Isten előtt igen, de a világ előtt nem.

- A világ előtt nem is tartod magad házasságtörőnek.

- De Isten előtt: igen!

Most, most kezdett Joó Sándor előtt a segítség lehetőségének a halovány körvonala megjelenni. Valami kicsi fény vetítődött bele a magasból ebbe a sötét kútba. Megpróbált ez után a fény után kúszni.

- Próbálj velem gondolkozni - mondta hirtelen. - Tudom, hogy ez az ügy és baj nem a logika dolga. Téged sem az eszed bánt, hanem a lelkiismereted. De mégis, gondold végig: emberek előtt a házasságotok nem bomlott fel, ott nem is érzed a nyugtalanságot. Isten előtt megszűnt a házassági kapcsolatotok, ott mégis érzed a vádat. Nem logikátlan ez egy kicsit? Házasságot törni csak ott lehet, ahol van házasság. Belekerültél egy olyan szituációba, amelyik egyáltalában nem helyeselhető - se Isten se emberek előtt és - valóban minden okod meg van arra, hogy szíved nyugtalan legyen. De gondold rá, hogy ennek ellenére tudsz őszinte szívvel, igaz bűnbánattal imádkozni. Tudsz bízni abban, hogy ahol az emberi erő és bölcsesség megszűnik, ahol reménytelennek látszik az emberi megoldások keresése, ott Istennek vannak különleges útjai is. Legjobb volna, ha e világ törvényei szerint is rendbe lehetne hozni a dolgokat. Én belátom, hogy ez előtt olyan akadályok vannak, amik elháríthatatlannak látszanak. Isten előtt azonban a leglehetőlenebb dolgokat is rendbe lehet hozni.

- Ez az a gondolat, ami egy másik lelki válságot jelent számomra: Nem képmutatás ez? Mást a világ felé és más! Isten felé?

- Akkor volna képmutatás, ha nem volna őszinte. Az volna képmutatás, ha nem tennél meg először mindent otthon. Értsd meg: mindent! Ha ebben tiszta a lelkiismereted, akkor, de csak is akkor lehet képmutatás nélkül Isten elé állni, mint az Ő gyermekének.

...Késő éjszakába nyúlt a beszélgetés. Kint már derengett a hajnali fény, amikor nem megnyugodva, vívódó lélekkel, de imádságban fejezték be a beszélgetést...

Régen porlad már az ügy szereplőjének teste a temetőben, amikor ezek a sorok papírra kerülnek.

Néha nagyon egyszerű lelkek is felkeresték problémáikkal. Rendszerint intelligens, érzékeny lelkű emberek azok, akik lelki kérdésekkel viaskodnak. Az „egyszerű” lelkek között is vannak nagyon „intelligens” és „érzékeny” lelkek. Ez a lelki „igényesség” elsősorban nem a tanultságtól, az iskolai végzettségtől vagy a hivatali beosztástól függ. Úgy tapasztalta, hogy rendszerint érzékeny lelkű, finomabb lelkiismeretű embereknél szokott elkomplikálódni a lelki élet. És minél kényesebb valaki a testi-lelki tisztaságra, minél igényesebb az erkölcsi kérdésekben is, tehát minél jobban „műveli” életének azt a területét, amit „lelki életnek” nevezünk, annál többször kerül konfliktusba, összeütközésbe önmagával, és ezekben a belső feszültségekben van szüksége az embereknek arra, hogy tanácsot kérjenek valakitől.

A legtöbb ember hamarabb meg tudja „fejteni”, oldani a mások problémáját, mint a sajátját - hiszen tárgyilagosabban tudja nézni. De még akkor is, amikor valaki úgy érzi, hogy választ tud adni a feszült kérdésekben önmagának, legtöbbször szüksége van valakire, akivel gondolatait megoszthatja, akiben megbízik, akinek ítéletét elfogadja. Esetleg pusztán csak azért, hogy a már készen lévő döntését jóváhagyassa, vagy megvitatva azt módosítsa.

Ilyen esetekben tudott Joó Sándor igen nagy segítséget nyújtani a nyugtalan lelkeknek. Szeretetével azonnal melegséget és bizalmat tudott teremteni. Lelki kontaktus támadt közte és a hozzáforduló között. Türelmével a legmélyebben meghúzódó érzéseket és indulatokat is hagyta felszínre jönni a bizalmas beszélgetés közben. Részvételével tökéletesen bele tudott helyezkedni annak a lelki állapotába, aki tanácsot várt.

Intellektusával mélyére látott a dolgoknak és hitével irányt tudott mutatni.

Mégis...

Mások gondját, baját, problémáit, nyugtalanságát, indokolt vagy indokolatlan félelmét megérteni, átvenni és abban segítséget nyújtani - mindehhez nem csak szeretet, tapintat, megértés, gondosság, türelem, intelligencia kell. Hiszen olyan sok az az ember, lelkész, szülő, pedagógus, akikben mindez megvan. - És mégsem alkalmas vagy csak részlegesen alkalmas lelkigondozó munkára.

Ehhez egyéniség is kell. Olyan rátermettség, ami kevés embernek adatott meg. Festeni sok ember meg tud tanulni... Zongorázáshoz csak szorgalom kell. De Munkácsy Mihály, vagy Liszt Ferenc nem sok emberből válik.

Joó Sándor a lelkigondozás Shakespeare-je volt.

Az egyénisége, rátermettsége volt meg. Egy olyan személyes tulajdonsága volt, ami erre a lelkigondozó munkára alkalmassá tette. A bűnös emberben szenvedő társat látott.

Amikor Pál apostol azt írja, hogy ő a bűnösök között az első, akkor ezt komolyan is gondolja. Ez az Ige kísérte végig életében, szolgálatában, igehirdetésében, az emberekkel való foglalkozásában, Istenhez és emberhez való minden kapcsolatában Joó Sándort. Nem azért lelt a bűnösök barátja, mert szánta őket, hanem mert közülük valónak érezte magát.

- Különösen azokra nézve légy és maradj áldás, akik a legkevésbé érdemlik meg...

Ez az alapmagatartás önként következett abból, hogy magára alkalmazta a páli mondást. Ezért tudott szívből imádkozni azokért is, akik neki a legtöbb keserűséget okozták.

Nem alázatokodás volt ez - ami az emberi lélek egyik legellenszenvesebb, legelriasztóbb képmutatása - hanem igaz és őszinte önismeretből fakadt. Így csak az az ember tud érezni, aki nem csak bűneit ismeri komolyan, hanem a bűnbocsánatot is elfogadta.

Ez a lelkület volt a titka annak, hogy segédmunkás éppen úgy felkereste, mint ahogy gyónt neki az egyetemi tanár is.

- Ha valaki tíz évvel ezelőtt azt mondta volna, hogy én most itt fogok ülni veled szemben a fűtött irodában és nyugtalan kérdéseimre tőled várom a választ - a szeme közé nevettem volna.

Így vezette be egyszer egy egyetemi tanár a vallomását.

- Mindenem megvan. Anyagi kérdések nem izgatnak, hiszen tudod, hogy jövedelmem átlagon jóval felüli. Családi életemben sincsen semmi probléma. Feleséggel lassan együtt öregsünk meg, gyermekeink elvégezték az egyetemet és szépen elhelyezkedtek az életben. Mondjam tovább?

- Ne,- szakította félbe nevelve Joó Sándor, - hiszen 20 éve ismerlek titeket. Gyermekeid itt nőttek fel ebben a gyülekezetben. Nem is tudom elképzelni, hogy mi az, ami nyugtalanít.

- Nem vetted észre, hogy egy idő óta elmaradtunk az istentiszteletektől?

Elkomolyodott Joó Sándor.

- De igen. És sokszor gondolkoztam, hogy mi lehet ennek az oka? Kérdeztem is, de mindig kitérő választ adtatok.

- Most megmondom. Hiszen azért jöttem.

A levegő kezdett átforrósodni, Joó Sándor érezte, hogy most nem mindennapi vallomást fog hallani és szinte lélegzetét is visszafojtotta, hogy meg ne riassza a nyiladozó szívet.

- Családi döntés alapján maradtunk el. A megváltozott viszonyok, az átalakult társadalmi rend, az a helyzet, amit én ebben a társadalomban, mint a vezető pedagógusok egyike, mint egyetemi tanár elfoglalom, arra késztet bennünket, hogy szakítsunk az egyházzal. Megvallom, hogy a vallásosságunk azelőtt is szinte csak társadalmi kellék volt. Nem volt nehéz elfogadnunk ezt a nézőpontot, hogy a vallás csakugyan csupán olyan felépítmény, ami egy letűnt korszaknak a terméke, és amiből ki kell nőni a kulturált, a tanult, művelt embernek. Az Istent az egyszerű ember, a primitív kultúra termeli ki. A keresztyénség a legmagasabb rendű, a művelt ember szintjének megfelelő Istenfogalmat érte el, de ez is csak az emberi agynak, a társadalom szervezettségének, az ember vágyainak az eredménye, termése, kivetítődése. Mivel másképpen nem tudta megmagyarázni az ember a körülötte levő érthetlenségeket, ráhárította ezeket valakire, és így teremtett magának Istent.

- És most ezzel az állásfoglalással meg tudod magadnak magyarázni az érthetlenségeket? - szakította félbe egy kérdéssel Joó Sándor.

- Hiszen éppen itt a baj - vette át ismét a szót kicsit gondterhelt tekintettel az egyetemi tanár. - Ezért vagyok most itt. Egy darabig azt hittem, hogy igen. De egy idő óta valami érthetetlen nyugtalanság van bennem. Az érzéseim, a belső „énem” vet fel olyan kérdéseket, amikre nem tudok választ adni, de amiket mégsem tudok magamtól elhessegetni.

- Mi a bűn? Honnan származik? - szinte nehezen jöttek az ajkára a szavak, amint folytatta egészen nyomott, vontatott hangon a beszédét.

- Mi a szenvedés? Mi annak a célja? Miért nem lehet semmiféle emberi erővel megszüntetni? Miért nyugtalanítanak mindezek engem és annyi más gondolkodó embert? Ugye csodálkozol? - Metafizikai problémák váltak kérdőjellé bennem.

Joó Sándor hirtelen nem talált szavakat. Egészen sablonos mondat tolult az ajkára.

- Ezekre a kérdésekre nem is lehet logikával felelni. Ezek a hit dolgai.

- Ilyen nincsen!

Ez a felkiáltás úgy jött, mintha önmagát akarta volna meggyőzni ez az ember. Aztán mégis lecsendesedve kezdte szavakba foglalni a választ, úgy ahogy ez egy egyetemi tanárhoz méltó.

- A hit egy fogalom csupán, amit azok találtak ki, akik valamit nem tudnak megmagyarázni. Ma már olyan világos lassan előttünk ez az egész mindenség, amiben élünk, hogy ezekre a vallásos pótfogalmakra nincsen szükségünk. Hinni csak a tudatlan embernek kell valamit. Az értelmes, kutató elme nem hisz, hanem tud, ismer.

- Mégis nyugtalan vagy. Keresel valamit, amit az eszeddel soha nem fogsz megtalálni.

- Éppen azért jöttem hozzád, mert azt reméltem, hogy segíteni fogsz. Tudom, hogy téged nagyon kevésbé kötnek a konvencionális, hagyományos, lepecsételt dogmák. Nekem most olyan valakire van szükségem, aki nem ismert megállapításokat, tantételeket mond, hanem hajlandó velem együttgondolkozni.

- Próbáltál már egyszer megfogni egy Beethoven szimfóniát? - fordult egy váratlan kérdéssel Joó Sándor a barátjához.

Az először megdöbbenve nézett rá, majd nehézkesen kérdezte. - Úgy érted, hogy a rádióban?

- Nem! Dehogy! - mondta Joó Sándor egészen komolyan, - a kezdeddel!

- Ne tréfálj, kérlek!

- Dehogy tréfálok! Te most pontosan azt teszed, amit az az ember tenne, aki tapintani akarna egy zeneművet. A zenét nem megfogni, hanem meghallani lehet. A zene számára nem a kezünk van, hanem a fülünk. Istent nem megérteni, hanem elhinni lehet csak.

- Nem értem egészen amit mondasz. Egy kicsit világosabban, kérem.
- Hogy is mondjam csak? Minden, ami nem fizika, az valóban metafizika. Túl van a testi ember felfoghatóságának a határain.
- Az az érzésem, - folytatta Joó Sándor, - hogy te mint sok intelligens ember, aki igen nagyra becsüli az értelmet és a tudást, abban a hitben vagy - hogy a tudás mindent megmagyaráz. Semmi tudásod nincs arról, hogy a tudomány mindent megmagyaráz. Erről csak hited van. Ne haragudj ezért a lapos szójátékért: te hiszed a tudást, mert nem tudod a hitet. Az emberi lélek egyik legtragikusabb zsákutcája az, amikor a lélek funkcióit egymással akarja helyettesíteni.
- Egészen más tudni és hinni - tért vissza Joó Sándor az alapgondolathoz. Mint ahogyan egészen más hallani és tapintani. A hit olyan lelki „érzékszerv”, amit nem lehel semmi mással felcserélni. Se tudással, se érzelemmel. Mint ahogy nem lehet a testi érzékszerveinket sem egymással helyettesíteni, vagy egymás ellen kijátszani. Isten munkáit értelmünk kutatja, sokszor meg is érti. De Istent magát, csak hittel lehet megközelíteni.
- Igen! Istent! - vette át a szót a vendég. - De maga ez a fogalom, hogy Isten, ez hoz zavarba. Hogy helyezzem el? Hova helyezzem el? Hogy építem be létembe, ebbe a világba az ő létezését? Ebbe a lassan egészen áttekinthető modern világképben hogyan helyezhető el ez az egész áttekinthetetlen fogalom: Isten?
- Még mindig „sablonokban” mozgunk - fogalmazta meg tehetetlenségét Joó Sándor. Ebben az örökké sablonos, régen „bűvös körben”.
- Szabadíts ki belőle, ha tudsz!
- Vannak sokan, akik abból a tényből, hogy Isten a világmindenségben sehol se látható, sehol se mutatható ki, mérhető le, található meg műszerekkel, egyszerűen le is vonják a következtetést és megállapítják, hogy Isten nincs! Mindaz, amit az emberiség valaha Istenről mondott, merő képzelgés, kitalálás.
- Ezen a ponton, túhegyen, ingadozom magam is.
- Isten nem úgy létezik - mondta most már szinte folyamatosan Joó Sándor -, mint ahogy fák, hegyek, tengerek, napok, naprendszerek, vagy világűrbeli távolságok léteznek. Ha Isten úgy léteznék, mint a Mount Everest, vagy az esthajnalcsillag, vagy az atomenergia létezik, akkor Isten is csak egy darabja lenne a világnak, éppen úgy, mint ahogy mi is részei vagyunk ennek a világnak.

Ebben a pillanatban a professzor felemeli a fejét, ránéz a lelkipásztorra, mintha mondani akarna valamit, még a kezét is felemeli a térdéről, de aztán ahelyett hogy megszólalna, végigsimítja a haját és csak mozdul egyet a fotelben.

Joó Sándor megáll egy pillanatra a beszédben. Kérdést vár. De látva a mozdulatot, zavartalanul folytatja. Hiszen még nem fejezte be a gondolatot.

- A Biblia éppen arról beszél, különösen éppen a teremtéstörténet, hogy Isten nem így van, mint a világ dolgai vannak, hanem minden létezőt megelőző történésként van. Isten nem úgy van, ahogy valahol az én tudatomban, érzésemben, gondolatomban van, hanem megfordítva: én vagyok az Istenben! És Isten nem e világban van valahol, mintegy a csillagos égboltozaton, hanem megfordítva: ez a világ és annak minden dolga és törvényszerűsége van az Istenben, valahol az Isten kezében, vagy gondolatában...

Most töri meg a csendes hallgatást a tudós.

- Sándor! - Egészen új dolgokat hallok! - mondja majdnem dadogva. - Ilyen szempontból még soha nem gondoltam én végig ezeket a problémákat, se másoktól nem hallottam fejtegetni.

- Részben a legmodernebb tudósok egyike, Einstein vezetett engem is ebbe az irányba - mosolygott Joó Sándor. - Olyan találóan mondja ez a nagy gondolkodó, hogy egy-egy természeti törvénynek a felfedezése nem egyéb, mint az ember részéről történő utánagondolás egy olyan rendnek, amelyik már előbb el volt gondolva, mégpedig amelyet nem ember gondolt el, mert az ember készen találja a törvényt a természetben, nem ő helyezi belé.

Úgy látszott, hogy Joó Sándor be is fejezte, amit mondani akart. Társa pedig nem találja a szavakat. Talán nincs is még meggyőzve, de az arcán látszik, hogy tépelődései új irányt nyertek és talán lassan a kibontakozás felé haladnak.

- Hinni, hinni, hinni kell! - szólal meg újra Joó Sándor. - Ne félj hinni olyat, amit nem lehet megérteni. Ami érthetetlen, az nem okvetlenül értelmetlen. Más dolog az érthetlenség és más dolog az értelmetlenség. Isten léte érthetetlen, de nem értelmetlen. Sőt: az egyetlen, ami igazán értelmet ad minden valóságnak és létezésnek is! Hiszen, ha Isten van, akkor én is egészen másképpen vagyok, mintha Isten nem volna. Akkor nem én vagyok a világ közepe, akkor nem vagyok egyedül

ebben az ijesztő nagy világban, nem vagyok árva, elhagyatott, akkor Isten gyermekeként vagyok, akkor felelős vagyok Valakinek.

...Ez a beszélgetés is sokáig tartott...

Órák múlva sem fejeződött be. Egy néhányszor még folytatódott.

Az érzelmi nyugtalanság éppen olyan nehezen oldódik fel, mint az erkölcsi probléma szokott.

Éppen abban volt Joó Sándor nagy lelkigondozói ereje, hogy újra és újra hajlandó volt visszatérni a kérdésekre és nem unta meg a mások nyugtalanságát.

Voltak azután egészen különleges, sehová nem skatulyázható lelkigondozási alkalmak is. Lassan híre ment annak, hogy a pasaréti református lelkészhez bárki odamehet nyugtalanító kérdéseivel. Nem lesz különbséget vallásfelekezeti szerint sem az emberek között.

Így történt meg, hogy egyszer felkereste egy római katolikus férfi azzal a kéréssel, hogy gyóntassa meg és részesítse őt a szentségben. És pedig a római katolikus egyház szertartása szerint: a szent ostyában.

Nagyon hosszú és alapos beszélgetés után, amelyben megértette Joó Sándor ennek a vívódó, kereső léleknek az állapotát és vágyát, teljesítette ezt a szokatlan kérést is.

Még az ostya sem okozott nehézséget, mert hiszen az irodában a szekrényben egy kis dobozban ott állott állandóan az evangélikusok úrvacsorázásához szükséges ostya. Most abból vett kölcsön egy darabot - és vasárnap beszámolt róla a Vár-beli evangélikus esperesnek, Várady Lajosnak, akihez meleg barátság fűzte.

- Akkor használd, édes Sándorom, amikor szükséged van rá. Tudom, hogy Isten áldása van rajta, amikor a te kezéd nyújtja az ostyát. - Fűzte karját Várady Joó Sándoréba, amikor vasárnap kijöttek az evangélikus istentiszteletről.

Legközelebb egy bizalmas beszélgetésben elmondotta az egész történetet - persze a gyónási titok megsértése nélkül -, annak a plébánosnak, akivel baráti kapcsolatban állott. Az is rendkívüli ember volt. Tökéletesen megértette ezt a rendhagyó, nem mindennapi esetet és csak ennyit mondott:

- Legyen Isten áldása rajta - laudetur Jesus Christus!

Nem is merte Joó Sándor ezt az esetet a református egyház berkeiben nyilvánosságra hozni, mert még nem jött el az ideje ilyen „ökumenikus”

tetteknek. Akkor még csak beszélni lehetett róla, de ilyet tenni - fegyelmi esetnek számított. Pedig Joó Sándor akkor már tökéletesen egyetértett azzal az ökumenikus távlattal, amit Neil püspök merész szavakkal így fogalmazott:

- Mindenki, aki valahol már lelkipásztor, az egész keresztyén egyházban a világon az lehessen, és ha valaki valamelyik gyülekezetben már úrvacsorázó tag, mindenütt a keresztyén egyházakban az lehessen.

Különleges embernek kell annak lennie, aki így megelőzi korát és át is meri törni a „szent” kereteket.

Egyszer tudtán kívül használta fel Isten egy lélek problémájának megoldásában.

- Köszönöm, nagytiszteletű úr, a választ, amit a kérdésekre adott. - Lépett hozzá az egyik istentisztelet után valaki.

-??

- Levélben írtam meg, mert látogatással nem akartam idejét feleslegesen rabolni. Nem kellett hozzá személyes beszélgetés. Most a prédikációban megkaptam a pontos választ. Arra akartam kérni, egyszer erről prédikáljon, amiről ma szó volt. Így talán jobb is volt, - tette hozzá kedvesen az asszony - ma feltűnően sokan voltunk a templomban.

- Meg kell mondanom őszintén, hogy a levelét még nem kaptam meg. Lehet, hogy megjött, de tegnap nem voltam itthon és a postám ott van még az íróasztalon felbontatlanul. De hálás vagyok Istennek, hogy így történt, mert bizonyos, hogy a kérdésre nem én adtam választ, hanem Isten irányította a mondanivalókat.

...Még aznap délben felbontotta a levelet és abban pontosan azt a feltett kérdést olvasta, amire a prédikáció felelt.

Máskor más formában használta fel Isten ugyanígy tudtán kívül.

Egy társaságban beszélgetés közben, ahol legnagyobb részt pasaréti gyülekezeti tagok voltak együtt, egy ügyvéd felesége elmondta, hogy neki régi, izgató kérdése az, hogy mi az a „Szent Lélek elleni bűn”?

Következő vasárnap csaknem az egész társaság együtt volt a pasaréti templomban.

Erről szólt a prédikáció. Istentisztelet után a templom előtt gyülekezve egymástól kérdezték.

- Te mondtad, hogy erről prédikáljon?
Kitűnt, hogy senki nem szólt róla egy szót sem.
Megérezte?!
Isten vezette!

Megtörtént azonban az is, hogy nagyon szomorúan tapasztalta, hogy egy lelkigondozói munka nem sikerült. Pedig milyen szépen előkészítette, alaposan eltervezte!

Össze akarta hívni szeretetvendégségre azokat, akiket az utolsó tíz esztendőben a pasaréti templomban esketett. Nagyon gondosan utánajárt a címeknek. Legtöbben nem laktak már a gyülekezet területén. Sokan vidékre is költöztek. De telefonálások és levelezések révén csaknem mindenkinek a lakás címét sikerült összegyűjtenie.

Megírta a meghívókat és a tervezett időpont előtt egy héttel postára adta.

Vasárnap este volt. A gyülekezeti teremben szépen fel voltak terítve az asztalok. Maga helyezte el minden tányér mellé egy szerény virágszálat, hogy ezzel is hangulatosabbá tegye a terítéket.

Ott sétált az asztalok között és várta a meghívottakat. Még egyszer végignézett mindent, nincs-e valami hiány, vagy rendetlenség?

Már hat óra - néz az karórájára - és még nincsen senki. Pedig hat órára szólt a meghívás.

Ebben a pillanatban belép egy fiatal pár. Mosolyogva és örömmel siet eléjük.

- Isten hozta! Az első fecskék.

- Pedig már azt hittük, hogy elmarad az összejeövetel - fog kezét kedvesen a fiatalasszony a lelkipásztorral.

- Hogy-hogy? - csodálkozik Joó Sándor.

- Mivel nem kaptunk meghívót, csak a múltkori telefonbeszélgetés nyomán jöttünk. Féltünk, hogy az egész elmarad. Haboztunk is, hogy eljöttünk-e egyáltalán.

...nem is jött senki más...

A feladott meghívók valahol egy tömegben elvesztek. A címzettek közül senki nem kapta meg.

- Akkor úgy éreztem magamat - mondta el később Joó Sándor, mint az a bizonyos bibliai gazda a Jézus példázatában, aki „készítte nagy vacsorát és sokakat meghíva” és a végén nem jött el senki.

Megértette, mit jelent a mi Atyánknak, mikor hívását nem fogadjuk el.

* * *

Ne und, kedves Olvasó ezeket a történeteket. Megtörtént dolgok ezek. Ez, és az igehirdetés, ez a kettő volt Joó Sándor gyülekezeti munkájának motorja, hajtóereje.

Az igehirdetése tömegekhez szólt. A lelkigondozásban egyesekkel foglalkozott.

Kodolányi János a gyülekezet történetéről írott munkájában így hívja a kettőt: „Kultikus élet az összesség számára, egyéni megvilágosítás az egyén számára.”

Prédikációit még akkor is népes gyülekezet hallgatta, amikor a budapesti templomok is üresedni kezdtek már. Mondanivalója, világos magyarázatai, az élet valóságos problémáival foglalkozó beszédei tömegeket vonzottak.

A lelkigondozás mindig a hivatalban, hosszas beszélgetések keretében történt - rendszerint. De néha csak egy-két mondat, egy-egy elejtett szó, hirtelen feltett kérdésre való válasz, mosolyogva mondott vigasztalás volt.

- Úgy érzem magam, mint egy gyilkos - sírta könnyeit törölgetve egy asszony a Farkasréti temetőben a frissen felnyitott sírnál, amikor az urna elhelyezés után Joó Sándor odalépett hozzá és részvétét fejezte ki.

A két kéz egybekapcsolódva és a két szempár egymásra nézve beszélt egy pár pillanatig. Az egyikben döbbsent érthetlenség, a másikban mérhetetlen fájdalom.

Kérdésre sem várva az asszony azonnal folytatta.

- Elégettetem, porrá tettem az anyámat. Gyilkos vagyok.

Zokogva temette zsebkendőjébe az arcát.

- Csak a teste volt! - simogatta most már Joó Sándor bal kezével a jobbában tartott kezét. - Lelke ott él a mi Urunknál. Ott majd találkozunk.

Ennél több vigasztalás nem is kellett ebben a pillanatban ennek az asszonynak.

Máskor a templom előtt istentisztelet után folyt le egy ilyen egészen „családias” beszélgetés.

Joó Sándor már sietett, mert indulnia kellett Balatonfüredre egy gyűlésre. Idősebbik nővére kiáltott utána.

- Sanyikám, várj egy pillanatra.

Megfordult és kérdően nézett nővéreire, Nagymarjaynéra.

- Tudod, hogy Zsuzsa (unokája volt Nagymarjaynénak) holnap érettségizik. Imádkozz érte.

- Már régen teszem, Sárrikám, - válaszolt Joó Sándor - de Füreden is fogok. Mondd meg neki, azt üzenem, hogy úgy álljon holnap a bizottság előtt, hogy magában igen határozottan mondja és higgye: Jézus itt áll a hátam megett! Segít!

Használt a tanács is. Kishúga számtanból volt a leggyengébb. Az érettségim mégis számtan: jeles.

Az egész lelkigondozói munkája középpontjában a szenvedő ember állott.

És a szenvedés átélésében nem lehetett sablonossá válni.

- Annyi féle szenvedés van, ahány szenvedő ember. - Ezt vallotta és eszerint gondozta a hozzáfordulókat.

- Hol van a szenvedés?

- Veled utazik a villamoson, az autóbuszon és a vonaton. Melletted ül a moziban.

- Ott szorong az irodában az íróasztalok között.

- Áthallatszík a műhelyben a kalapácsok zuhogásán.

- Víg nevetés közben tépi a szívet kinn az uszodában.

- Vasárnapi kirándulásokra magukkal viszik az emberek a budai hegyekbe.

- Hozzák magukkal a templomba és csak Istennek merik elmondani, de neki is csak félig és titokban.

- Az író, a költő megvallja írásaiban, regényeiben, amikor elkeseregteni a csalódott szenvedővel saját titkos bánatát.

- Ha látsz kisírt szemű édesanyát, fekete kendős öregasszonyt, italtól tántorgó bizonytalan alakot, bambán maga elé meredő tekintetet, síró gyermeket: a szenvedéssel találkozta!

- A borús homlokon, a ráncos arcokon, a kifestett ajkakon ez a szenvedés riadozik feléd. A jól szabott ruha ezt takarja. A félretaposott cipősarok erről beszél.

- Ott van mindenütt. Néha riasztón, máskor takarva, titkon. Hálásan fogadta és nagyon megértette azt a verset, amit kedves barátja, Venyercsán László egyenesen neki írt. Tartotta is magát hozzá.

Ma adj mosolyt - derűt,
Ne várd a holnapot:
A holnap rejtve van...
Mába van mindened,
Harcod, akaratod!

Ma még sokat tehetsz!
Ma még hull égi-fény...
Minden rendbe jöhet,
De holnap... Ki tudja?
Elnyelhet néma éj!

A segítség alkalmait soha nem tologatta, halasztgatta.

Az öreg emberek szenvedését akkor kezdte igazán ismerni, amikor maga is a hatvanas évei felé közeledett.

Egyik évben körlevélben keresi fel őket. Textusául Pál nagy biztatását választja: „Azért nem csüggedünk, sőt ha a mi külső emberünk megromol is, a belső mindazonáltal napról-napra újul.” (2 Kor 4,16)

„Egyszer mindnyájunkra elkövetkezik az, hogy a mi külső emberünk megromol. Bizony, nem könnyű elviselni, hogy valami, ami szép volt, jó és kedves volt, elromlik... Fájdalmas, de mégsem tragikus! Mert ha sok minden elmúlik is, van ami megmarad. Helyesebben: AKI megmarad! Aki tegnap és ma és örökké ugyanaz: Jézus Krisztus!... Tehát a „belső emberünk”, vagyis az a valaki bennünk, aki Jézusra néz, aki az Ő érdeméért örök életre van elhíva, aki az Istennel való közösségben rejtett erőforrásokra talál. Ez a belső ember napról-napra újul, fejlődik, növekszik. Valahogy olyan formán, mint mikor valaki hegyoldalon halad felfelé: mind messzebbre ellát, egyre tágul a horizontja, a magaslat tisztultabb levegőjét szívja magába. Megszabadul az alacsonyabbrendű élet vásári zajától, nagy távlatban szemléli az eseményeket, gyarapszik az életbölcességben, megértésben, jóságban - az Istennel való bizalmas együttlétben.”

A pasaréti gyülekezet emberileg elsősorban ennek az állandó és nagyon lelkiismeretes lelkigondozói, pásztori munkának köszönheti megerősödését, „gyülekezetszerűségét”.

14. fejezet

„Keresem a nagy, erős egyéniségekkel való kapcsolatot ...”

És most szakítsuk félbe egy kicsit a történések folyamatának az elmondását. Álljunk meg egy pillanatra az események kutatásában és felsorolásában.

Járjuk körül egy kicsit a Joó Sándor lelkét...

Már amennyire egy lelket körül lehet járni...

Mert nincs megismerhetetlenebb és titokzatosabb valami ezen a világon az emberi léleknél. Csak egy kicsi ajtót kell valahol kinyitni rajta, vagy egy kicsit kell csak lehántani róla a legfelső burkot és azonnal felfedezhetetlen titkok küszöbénél állunk.

Igen, titkok ezek, nemcsak mások számára, hanem még saját magunk előtt is.

Az arcát megnézheti bárki a tükörben, de a lelkét nem. Még a Szentírásban ajánlott „tükör” is csak olyan, ami körvonalakat mutat.

Amit az ember a tükörben lát, az nem ő, csak a teste. Hány ember él abban a tévedésben, hogy önmagában gyönyörködik, amikor a nagy falitükör elé lép, pedig csak jól szabott ruhája, szépen kötött selyem nyakkendője, új kalapja, izzadt arca, vagy festett haja néz vele farkasszemet.

Mindezekén túl, kikutathatatlan messzeségben van ő maga.

Végtelenül szegény ember az... végtelenül szegény, aki egy életen keresztül megelégszik azzal, amit a foncsoron innen lát önmagából.

Ahhoz, hogy magamból ennyit lássak, ahhoz nem kell társ, nincs szükség másik emberre. Sőt, aki csak ennyit akar látni, az legjobban teszi, ha ilyenkor nem enged maga közelébe senkit. Bezárkózik a fürdőszobájába és tükrével négyszemközt marad.

Testi valómat magányosan a tükörben ismerem meg igazán. Csak jó tükör kell hozzá.

Milyen más a lélek... milyen más vagyok ÉN MAGAM!

Ennek megismeréséhez is tükör kell... helyesebben tükrök kellenek. Ezek azonban nem üvegből készülnek bonyolult műhelyekben.

Ezek a tükrök: emberi lelkek. Ugyanolyan vágyódó, vívódó és küzdő, szenvedő és örülő, verítékező és szórakozó, szerető és gyűlölködő, terheket hordozó és zúgolódó, harcoló és békességre vágyó, megnyíló és bezáródó,

tervezgető és kétségbeeső, reménykedő és reményvesztett lelkek, mint én magam.

Mint egy óriási, körbeforgó, villanásszerű prizmában, az emberi lelkekben rajzolódik ki az emberi lélek igazán.

Milyen elmosódott rajz ez is. Milyen végtelenül homályos kép ez is.

Szinte fél az ember egyberakni a cserepeket, nehogy torzkép váljék belőlük.

Pedig e krónika írója valami ilyet szeretne most Joó Sándorral tenni.

Egyike volt ő azoknak a lelkipásztoroknak, akiket a XX. század derekán a magyar református egyházban legtöbben hallgattak és szerettek. Most azonban ne arról a tömegről beszéljünk, amelyik alkalomról-alkalomra a templomban egybegyülekezett, hogy igehirdetéséből épüljön. Ez a tömeg is tükrözte Joó Sándort.

Most azonban egyes emberekről legyen szó. Olyan emberekről, akikkel személyes kapcsolatba került. Ez a nem mindennapi ember sok mindennapi emberrel kötött barátságot. És ezekben a baráti kapcsolatokban tükröződik Joó Sándor lelke is.

Meghatódottság nélkül soha nem tudott öreg barátjára Dr. Kováts J. Istvánra gondolni. Professzora volt és lelki atyja. Tanult tudományából és épült a lelkéből. Egy nemzedék választotta el őket egymástól, mégis az volt az öreg professzor kívánsága, hogy Joó Sándor mondja kihűlt porai felett a búcsúztatót. Mert nemcsak Joó Sándor érzett melegen és hálásan iránta, hanem ez a merőben más lelkű öreg barát is igen szerette a fiatal pasaréti lelkészt.

Sok érdekes és különleges szolgálata volt Joó Sándornak lelkeszi munkája folyamán, de ezek között is az egyik legszokatlanabb Kováts J. István temetése volt.

Esküdtetett olyan párt, akikhez hollandul és magyarul kellett szólni. Ezen a két nyelven mondani előre az eskü szövegét is. Volt úgy, hogy ugyanezt németül és magyarul, majd megint hollandul és németül kellett csinálnia. Sőt, néha ebbe a kombinációba belekapcsolódott az angol nyelv is. Neki egyik sem okozott nehézséget, a fiataloknak pedig problémájukban segített és örömet szerzett hazájuktól távol az anyanyelvükön végzett ünnepi szertartás.

Az is megtörtént, hogy a fiatal pár külföldön kötött házasságot, de a Magyarországon lakó hozzátartozói is szerettek volna istentiszteleten osztozni gyermekeik örömében. Tartott olyan „esküvői szertartást”, amelyen csak a hozzátartozók voltak jelen, de hiányzott a fiatal pár. Ilyen is volt nem egyszer

holland, német, magyar nyelven egyaránt. Sokszor „végignézett”, a pasaréti gyülekezet idegen nyelven történt keresztelési szertartást is.

Különlegesség volt, nem mindennapi szolgálat a Kováts J. István temetése is.

A tótfalvai református templom udvarán készült a ravatal. Ködös, őszi napon az ország minden részéből idegyülekeztek a halott tanár volt tanítványai és tisztelői.

A koporsó megérkezését a délutáni órákra ígérték Budapestről.

A templom tövében türelmesen várt a gyászoló tömeg. Lassan szürkülni kezdett az este, a fekete autó nem jön.

El kellett kezdeni a temetési szertartást. A XX. században már nem volt szokás fáklyafénynél temetni. A vonatok is indultak és aznap mindenki szeretett volna még hazaérni. Jelen volt a Dunamellék nyugalmazott püspöke is, Dr. Ravasz László és az ő tanácsára Joó Sándor elkezdte a szertartást.

Időközben majd csak megérkezik a koporsó is...

Vége lett az utolsó éneknek..., de a kocsi nem jött.

A gyászistentisztelet végén azután tanácstalanul topogott mindenki. Indulni kellett volna a temetőbe, de a halott nélkül nem lehetett.

Nem volt kit kíséreni...

- Ne várjunk itt ácsorogva és dideregve, - mondotta Joó Sándor egy kísértés után a gyülekezetnek - keressen mindenki meleg szobát. Ha megérkezik a kocsi, meghúzzuk röviden a harangot és összegyülekezve innen, a templomudvarról indulunk majd a temetőbe.

Így is lett.

Sötét este, zseblámpák fényénél kísértük a tótfalusi temetőbe szeretett, öreg professzorunk koporsóját.

Egy budai kiskocsmában, - ahol egy pohár forralt bor mellett melengette fel gémberegett tagjait egyórás hideg helyi érdekű vasúton való utazás után - mondotta Joó Sándor most már kettesben megvidámult beszélgetés közben:

- Sokféle szertartást végeztem már a legkülönbözőbb helyzetben és nyelven, de ez volt az első olyan temetés, amelyen az, akit temettünk, nem volt jelen.

- Van ebben számomra valami jelkép, - folytatta elgondolkozva - Kováts J. István soha nem testi valóságában, helyesebben, testi valóságával volt rám nagy hatással, nem irigyeltem széles, kifejező gesztusait, soha nem tudtam és nem is akartam utánozni szenvedélyes előadásmódját. Az a tudományszak, amit ő művelt, rám különös benyomást nem tett... De nagyon sokszor találkoztam

ennek az embernek a lelkével és ez most halála után, hiányozni fog. Olyan jó volt abba a mély lelkébe beletekinteni, robosztus erejének a forrásait látni.

- Emlékszel? - kérdezte mosolyogva - Pista bácsinak a legjellegzetesebb mozdulata beszéd közben a fejrázás volt. Emögött én mindig a remegő lelkét láttam, úgy amint rám annak idején, mint kezdő, fiatal budapesti lelkészre olyan nagy hatással volt.

- Nála nem a teste volt számunkra fontos, - tette hozzá nagyon komolyra vált hangon, még mindig az elmúlt órák hatása alatt Joó Sándor - hanem mindig a lelke.

- Ezért volt ez a temetés számomra szimbólum és jelkép.

Sokáig élt bennem ennek a temetés utáni beszélgetésnek az emléke.

* * *

Mott János dr., a XX. század egyik legkimagaslóbb ökumenikus egyénisége, aki Istennek különlegesen alkalmas eszköze volt a világ keresztyén missziói munkáinak megszervezésében, akiről azt jegyezték fel, hogy legalább ötször utazta körül a földet, - eleinte hajón és vonaton, később repülőgépen - ez a nem mindennapi képességű és aktivitású ember a 70. születésnapján, 1935 július 15-én a genfi Beau-Séjour szállodában a tiszteletére rendezett ünnepi vacsorán a köszöntésekre többek között így válaszolt:

- Ma délután a szállodai szobámban pihengetve azt kérdeztem magamtól, mit tennék, ha újra élném az életemet?

Az önmagának adott és most a barátainak elmondott feleletből csak egy gondolatot ragadjunk ki!

- Jobban keresném a nagy, erős egyéniségekkel való kapcsolatot. Jól emlékszem, hogy milyen nagy nyereség volt számomra a velük való minden találkozás.

- Például: Drummond Henrikkel.

- Sunday professzorral. Aki elrejtőzködött az oxfordi levéltárakban és egész életét a Jézus élete kutatására szentelte.

Amint beszélgettünk, szinte az egész szoba egy másik világ fényében ragyogott.

- A Söderblom érsekkel való találkozások.

- A Masarykkal való együttlétem. Róla akkor egyik barátom azt mondta: „ma reggel Európa legnagyobb emberének mutatom be.”

- Warneck Gusztávtól kaptam a legerősebb támadások egyikét azzal kapcsolatban, hogy „evangelizálni kell a világot ebben a nemzedékben”, mégis nagyon megszerettük egymást és haláláig tudtunk együtt dolgozni.

- Vagy említsem meg Moody Dwightot, Pandita Ramabait, Wrede Matildot?

- Ha még egyszer élhetném az életemet, sokkal több időt töltenék ilyen emberek társaságában.

Mott János épülni akart, hogy építeni tudjon. Persze, ezt csak épülni tudó emberek utánozhatják eredménnyel. Az ő egyéniségét, látókörét, alkalmasságát a munkára, más egyéniségek erősíteni tudták.

Joó Sándor is nagyon jól ismerte a növekedésnek ezt az alaptörvényét: semmiféle olvasás, studírozás nem pótolhatja ezeket a személyes kapcsolatokat.

Sokféle jellemmel, emberi értékkel való találkozás sokszínű egyéniséget termel.

- Igen nagy baj, hogy mi alig ismerjük ezt a világot, azokat az embereket, azt a gondolkodást, amelyik körülvesz bennünket - elmélkedett erről egy baráti beszélgetésben, pedig nekünk ehhez a világhoz, ezekhez az emberekhez kell eljuttatni az örömhírt, amit Isten ránk bízott.

Elsősorban ő maga is kereste a legnagyobb teológus egyéniségek társaságát, de azután minden emberi értékhez kapcsolódott, hogy erősödjék az erősebb révén.

Sokkal többet volt teológus emberek baráti társaságában is, mint ahogy általában a lelkészek szoktak lenni. Igaz, hogy írók, politikusok, színészek, jogászok, művészek között is sokkal többen voltak, akik őt baráti érzésekkel vették körül, mint ahogy általában a lelkészeket szokás volt.

Őt a „világi kiválóságoknak” nem csak távolról, de közlelről is lehetett szeretni, becsülni és tisztelni.

Teológus barátai közül messze kimagaslott régi „főnöke”, igen szeretett püspöke: Dr. Ravasz László. Tőle nem csak tanult, és pedig nagyon sokat tanult, de nem győzte az egyéniségét csodálni ennek a nagy, tudós, apai barátnak. Különösen, amikor törékeny testével a szinte elviselhetetlennek látszó lelki terheket hordozta.

- Annyi terhet magamra venni nem szeretnék, amennyit Ravasz Lászlónak kell, de olyan erős ember nagyon szeretnék lenni, mint amilyen ő.

Ezt akkor mondta Joó Sándor, amikor életében a szenvedések előre vetítették árnyékukat. Igen félt a szenvedésektől. Különösen a testi szenvedéstől.

A Ravasz Lászlóval való kapcsolatának, ennek az „erős ember”-nek az életében látott hűségnek, példamutatásnak nem kis szerepe volt abban, hogy amikor Joó Sándor életében is eljöttek az idők, hogy szenvednie kellett - már tudott szenvedni.

Másfél évtizeden keresztül (1955-1970) a budapesti teológusok között fogalom volt a „három nagy”. Értették alatta Joó Sándort, Gyökössy Endrét és Farkas Józsefet.

Ők hárman voltak akkor nem csak Budapesten, hanem az egész magyar református egyházban a legszívesebben hallgatott lelkipásztorok. Az ő gyülekezeti munkájuk magasan kiemelkedett a többi budapesti ref. gyülekezet élete fölé. A teológusok is ide, ezekbe a gyülekezetekbe jártak tanulni. Bár a két előbbinek, Joónak és Gyökössynek, politika mentes evangéliumi munkáit a hivatalos egyházi körök nem tudták kellően értékelni, sőt igen gyakran kritika tárgyává tették, a teológus ifjúság mind a két gyülekezet életében olyan evangéliumi erők hatását érezte, hogy tömegesen keresték a két gyülekezettel a kapcsolatot. Farkas József munkájában, gyülekezetében nemcsak mindenkinek szóló „örök evangéliumot”, hanem „idői” elemet is találtak azok, akiket ez vonzott.

Ők voltak tehát a három nagy. Mind a hárman merőben különböző egyéniségek voltak.

Abban megegyeztek, hogy mind a hárman eszes emberek voltak. Jól képzett, sokat olvasott, széles látókörű, tudományokkal behatóan foglalkozó, sokirányú érdeklődésű, az átlagosnál jóval több ismerettel rendelkező teológusok voltak.

De egészen másképpen prédikáltak és egymástól merőben eltérő módon foglalkoztak az emberekkel - mert egészen más volt az egyéniségük, a lelki alkatuk is.

Gyökössy Endre pszichológus volt. Ismerte az érzelmek rendkívüli fontosságát az átlagember egész lényével kapcsolatban. Az érzelmeknek a funkcióit el tudta helyezni a mindennapi élet vetületében. Igehirdetésében is hagyta érvényre jutni, sőt tudatosan felhasználta ezeket a pszichológiai tényezőket. Előadásmódja is alkalmas volt arra, hogy hallgatóiban a felébredt érzelmek szabad utat kapjanak.

Egyszer a Lónyay utcai református gimnázium csendesnapján tartott Gyökössy Endre előadást, a „világ világosságáról” és a „föld savairól”.

Lenyűgöző volt mindaz, amit mondott, mind az, ahogy mondta. Egyéniségére, előadásmódjára, a hatásra, amit a diákok között elért, jellemző volt az egyik gimnazista, egy 17 éves diákfiú kritikája. Amint jöttek ki osztályonként az iskola díszterméből, ahol a csendesnap előadások voltak, a hátuk megett jövő egyik tanár világosan hallotta a szenvedélyesen megfogalmazott kamaszos dicséretet:

- Állati jó volt, marhamód élveztem!

Amikor ezt a kritikát Gyökössynek elújságoták, csak ennyit mondott:

- Ez volt eddig a legnagyobb dicséret, amit élelemben kaptam.

Joó Sándor sokkal kevésbé használta ezeket az érzelmekre ható, kétségtelenül igen eredményes eszközöket, amelyek ilyen kritikát váltottak ki. Gyökössynél a tartalom és az előadásmód együtt, Joó Sándornál szinte csak a tartalom és a mód, hogy szinte semmi „mód” nem volt csendes, természetes, beszélgető formájú előadásában - ez indította el az érzések megmozdulását is.

Milyen más volt Farkas József egyénisége és igehirdetése. Lehet, hogy tudatosan, de az is lehet, hogy természetétől fogva tökéletesen el tudta nyomni magában az érzéseket, és hagyta, hogy az esze, az értelme vezesse mindennapi életében és igehirdetésében is. Mondanivalói nagy szellem képességeit tükrözték. Kicsit vontatott előadásmódja szinte még jobban kiemelte a tartalom fontosságát és hallatlan logikusságát. Joó Sándor beszédei és írásai is nagyon logikusak voltak, az értelemhez szóltak, de azok nyomában nemcsak elhatározások, hanem nagyon mély érzések is támadtak a hallgatóiban.

Gyökössy Endre prédikációi után azt mondta az ember: „... távozz tőlem Uram, mert én bűnös ember vagyok.”

Farkas József hallgatói így szóltak magukban: „érdemes gondolkozni azon, amit mondott, mert azt hiszem, hogy igaza van.”

Joó Sándor mind a kettőtől igen sokat tanult. Gyökössyt végtelenül szerette. Farkast sokra becsülte és tisztelte.

Az egyikhez meleg barátság fűzte, a másikhoz rokonszenv és csodálat.

Az egyiknek a vonzó jellemét szerette, a másiknak széleskörű tudományát irigyelte.

Az egyiket közel engedte magához, hogy annál több hatást nyerjen tőle, a másikat messziről tisztelte, hogy megszűrhesse a tőle jövő hatást.

Mivel Gyökössy Endrét és Joó Sándort valóban a legmélyebb barátság kapcsolta össze, a krónika írója itt egy pillanatra megáll, és megpróbálja összefoglalni, hogy egyik legkiválóbb lelkipásztor arca, hogyan rajzolódott bele egy másik hasonlóan kimagasló lelkipásztor lelkébe.

Gyökössy nagyon elfoglalt ember, ezért nem volt könnyű vele alkalmas időpontban megállapodni. Mégis sikerült végül is egy korai reggeli órát találni. Ő is a korán kelők szektájához tartozik.

- Tudom, hogy tea-kultusz híve vagy. Majd egy nagy kannával várlak, hogy könnyebben menjen a beszélgetés. Különlegesen jó svájci teám van. - Tette le Gyökössy a telefon kagylóját, amikor a találkozót megbeszéltük.

Valóban, reggel 8 órakor a megbeszélt napon dolgozószobájában a kis asztalon két hatalmas fotel között ott gőzölgött, nyugati szokás szerint „sapkával” leborítva s így melegen tartva a szakértő módra elkészített minden igényét kielégítő finom tea.

- Nyugdíjba megyek! - Ezzel az örömhírrrel állítottam be hozzá.

- Nem is gondoltam volna, hogy ilyen okos ember vagy! - szinte a sodrából is kijött, amint kezét fogtunk és üdvözöltük egymást.

- Tökéletesen igazad van. Hát, muszáj nekünk mindnyájunknak infarktussal menni el? Ki az, aki ezt a munkát 70 éves koráig jól bírja csinálni? Csak az, aki nem veszi komolyan, aki nem dolgozik.

Nem az az erkölcstelen, hogy ha valaki 60 éven felül nyugalomra vágyik, hanem ha ezt a nyugalmat nem tudja megkapni.

(Nem gondolta akkor, amikor így kifakadt, hogy ezután a beszélgetés után két hónappal ő maga is „fekve nézi a világot” és hordágyon viszik óvatos kezek a kórházba, „megrepedt szívvel” - infarktussal.

Az egyik barátjának. Farkas Sándor mezőhidvégi ref. lelkésznek, újévi üdvözlő soraira 1972. jan. 4-én ezt a választ küldi:

„Köszönöm kedves soraid. Repedt, de egész szívvel kívánok én is szép új esztendőt. 1972. I. 4. Gy.B.”

Ézsaiás 52,3.

„Megrepedt nádat
nem tör el.
Pislogó gyertyabelet
nem oltja ki.”

Csak ennyi?
Nem! Ez Élet.
Még némi haladék,
hogy alázat legyen az alázat
s az erő szelídebb.

Egyszerűbb a szó:
sallangtalan
csak a lényegre szorítkozó.
Beszédeesebb a hallgatás:
gyógyító,

megértve azt is,
amivel egyel nem ért:
a másikért
s láthatatlanul láthatóbb a tett,
emberebbül emberebb.

Ezért:
nem tör el
megrepedt nádat
s a pislogó gyertyabelet
nem oltja ki.

Gyökössy Endre”

(Mindezt azonban zárójelben mondtam el.)

Az első csésze nagyon finom és kellően megdicsért tea után azután rá is terelődött a szó Joó Sándorra.

- Azt hiszem, nemigen hinnék el azok, akik őt nem ismerték, hogy Joó Sándor olyan volt, amilyen. Ritkán terem olyan egyéniség, mint az övé. Négy kimagasló tulajdonság jellemezte: igehirdetői rátermettsége, diakóniai elhivatottsága, lelkigondozói képessége és mindennek fölött különleges egyénisége.

- Várj csak! ...miből is tevődött össze az ő nem mindennapi s mégis olyan természetes egyénisége?

- Szeretet volt benne. Ez volt az uralkodó vonás. Ez minden más fölé emelkedett: az egész valóját átjáró szeretet. Ő maga olyan volt, mint a mézes üveg, amiről azt hiszem, hogy az utolsó igehirdetésében beszélt. „Ha egy mézzel teli üveget összetörnek, abból akkor se epe, hanem méz fog kifolyni...” Soha nem hallottam „epésnek”, pedig de sokszor összetörték.

- Szolgálatkész volt. Önfeláldozó módon tudott segíteni. A szó szoros értelmében áldozat árán segített azon, aki erre rászorult. Nem volt szolgálkú ember, de szolgáló ember volt. szolgálásba adta magát Istennek és az embereknek.

- Szerény volt. Még abban is, ahogy a dicséretet elfogadta. Ahogy rámosolygott arra, aki neki megköszönt valamit. Nem szabadkozott, érezte, hogy az nagyképűség lett volna. Szerényen tudomásul vette a köszönő szót.

- Érzékeny ember volt. Nem úgy, hogy hamar meg lehetett sérteni, - mert egyáltalában nem lehetett megsérteni. Hanem érzékeny volt úgy, mint a kifeszített húr. Ha hozzáérték, azonnal reagált és ez a reakció mindig dallam volt, mindig konsonánia.

- Tudós volt. Ezt soha nem fitogtatta. Állásfoglalásaiból lehetett látni. Abból, ahogy viszonyult a nagy problémákhoz. Úgy ahogy ő tette, csak az az ember tudott kapcsolódni, leválasztódni, véleményt mondani, eseményeket megítélni, gondolatokat értékelni, akiknek nem csak széleskörű ismeretei, hatalmas olvasottsága - hanem kifejlett ítélőképessége is volt.

- Tudományában három szál szövődött össze. Az a veleszületett magas szintű szellemi képesség, amit Isten adott neki. Az a sok ismeret, amit szellemi munkával maga szedett össze. És az az életszemlélet, amit Igéből, imádságból, Istennel való állandó gyermeki közösségből Szent Lélek által kapott.

Felejthetetlenek és pótolhatatlanok nekem azok az igehirdetésekre való együtt készülések - folytatja a visszaemlékezéseit Gyökössy, amiket a nagy ünnepek

előtt végeztünk. Egy-egy teljes napot nálam töltött ilyenkor Joó Sándor. Itt is ebédelt velünk. Együtt választottuk ki az ünnepi textust, és imádkozva kerestük annak mondanivalóját.

- Mindig megkapott az a rendkívül értelmes készenlét, ahogy Sándor pár pillanat alatt megtalálta a kiválasztott Ige központi mondanivalóját. És ezt olyan világosan, egyértelműen tudta megfogalmazni, hogy igazán csak a kifejtés maradt hátra. Rendszerint én szállítottam aztán az illusztrációkat - teszi hozzá mosolyogva ez a sok emberi nyomorúságot, örömet, küzdelmet, vallomást ismerő pásztor, akinek szeretetébe annyi ember tette le élete terhét.

- Sándornak hallatlan Biblia-ismerete volt. Rengeteg verset, egész fejezeteket szinte könyv nélkül tudott. Egy-egy idézetet azonnal képes volt megtalálni. Még Biblia-olvasó emberek között is ritkaság ez a nagy tájékozottság. De ez még nem minden. Az Ő Biblia-ismerete ennél a lexikális, lokális tájékozódásnál sokkal több volt. Nemcsak a Biblia szövegét ismerte az átlagosnál jobban, hanem azt, amit a szöveg, a betű, az egész Könyv magában foglalt: a Kijelentés Lelkét.

- Ezért tudta olyan hamar és olyan világosan megfogalmazni, hogy mit mond a textus?!

- Aztán, okos ember volt, jó pásztor, benne élt a mai világban, ismerte az embereket, és pedig a mai embereket, azoknak igényét és lelki szükségét, - ezért tudta a textus mondanivalóját nemcsak világosan, hanem a mai nyelven, mindig érdekesen és újszerűen összefoglalni.

Azzal a benyomással fogtam kezét búcsúzásnál Gyökössyvel, hogy semmi csodálatos nincsen abban a jó barátságban, ami ezt a két pásztor egymáshoz kapcsolta.

Gyökössy Endrével ez a meghitt barátság egészen Joó Sándor haláláig kitartott. Közös volt a hitük, azonos volt a szolgálatuk, munkájuk, de sok egyéb tulajdonságban alapvetően különböztek egymástól. Ennek ellenére szerették, becsülték és megértették egymást. Értékelték mindazt, amiben megegyeztek és amiben különböztek. Nem férközött középük meghasonlás, féltékenykedés, de összekapcsolta a megértés.

Nem így egy másik barátjával, Kodolányi Jánossal.

A Kodolányi Jánossal való barátságuk is egy lelki-beszélgetésben kezdődött. Ez a nagy magyar író igen nyugtalan lelkű, problémákkal küzdő, sokszor a kiegyensúlyozatlanságig háborgó lélek volt. Hatalmas intellektusa rendkívül

kereső belsőt takart. Olvasottsága, széleskörű ismeretei néha nagyon felkavarták a lelkét és úgy heverték azok benne, mint egy feldúlt raktárban az anyag. Szeretetre vágyó lelke hálás volt minden simogatásért, ami baráti szívből jött. Joó Sándor pedig szívből szerette ezt a nála csak pár évvel idősebb nagy magyar mesélőt.

Barátságuk indulásának tanúja voltam. Kifejlődését saját tapasztalatomból ismerem. Balatonakarattyán sok kedves délutánt töltöttünk el hallgatva a magyar őstörténet lebilincselő érdekességgel elmesélt részleteit.

Barátságuk megszűnését bizalmas estéken Joó Sándor beszélte el.

Az indulást elmondom, ahogy én láttam, a szakítást Joó Sándor elbeszélése nyomán.

Annyi minden kötötte össze őket...

Nem csak emlékek...

Nem csak örömök és szenvedések...

Nem csak szorongó órák és napok...

Ezeknél sokkal több...

Összekötötte őket a szellemi nagyság...

Magyar nemzetünk iránt való mély szeretetük és felelősségérzésük...

Református keresztyén hitük, amely Kodolányinál is láthatóan egyre jobban kezdett biblikussá válni...

Sok mindenben azonban mélyreható különbség is volt közöttük.

Kodolányi kicsit keserű, kicsit szabadszájú, kicsit szúrós beszédű, kicsit nyugtalan lelkű ember volt. Mindezt fékezte intelligenciája, szeretete, jólneveltsége.

Néha azonban minden önuralma ellenére is kitört belőle keserősége, és ilyenkor nem tett lakatot a szájára.

- Te el sem tudod képzelni - szinte megállíthatatlanul ömlött belőle a szó egy alkalommal a pasaréti lakásán egy csésze fekete mellett - mennyi szenvedésen, meg nem értésen, küzdelmen mentem én át, míg valamilyen egzisztenciát teremtettem magamnak.

- Még az egyházzal is meghasonlottam, amikor láttam azt a rengeteg képmutatást, törtetést, haszonlesést... a sok akasztani való papot...

Joó Sándor - ez a szinte csak mosolyogni szokott ember - nagyot hahotázott erre a kifejezésre.

Kodolányi felkapta a fejét, hirtelen mozdulattal kinyújtotta a karját és mutatóujjával szinte megbökte Joó Sándor mellét.

- Látod, Sanyikám, ezt szeretem benned. Ezt a megértést, derűt, amivel még az én leggorombább megnyilatkozásaimat is fogadod. Nem sértődsz meg, amikor én nekivadulva azt mondom neked, hogy a hóhér jámbor szerzet a papokhoz képest. Te megérted, te tudod, hogy ezt nem gyűlölet mondatja velem, hanem csak az indulataimat fejezem így ki.

- Tudom én azt, hogy te legalább annyira szereted az egyházadat, mint én. - Mondta szelíden Joó. - Nem bántani akarod, hanem javítani.

- A másik, amit szeretek benned, - folytatta szinte oda sem figyelve a közbeszólásra Kodolányi - az, hogy megérted, amikor csúnyán fejezem ki magamat, akkor is szépségekre vágyom. Éppen úgy, mint te. Csak te csúnyságokon nem tudsz dühöngeni, mint én. Én messzebből jutok el a széphez és a jóhoz, te viszont ott találsz mindig a kezed ügyében.

Joó Sándor szerette Kodolányi nyers, őszinte, szókimondó természetét, amiről tudta, hogy az mindig építő szándékot takar.

Kodolányi viszont tisztelte Joó Sándor szokatlanul magas szintű intelligenciáját és kenetességtől mentes papi egyéniségét.

Joó Sándort megragadta Kodolányi kutató, búvárkodó szenvedélye, amivel bele akart nézni a magyarság múltjába.

Kodolányit lelkesedéssel töltötte el Joó Sándornak az a sok-sok tervezgetése, amivel a magyarság jövőjének a kapuit nyitogatta.

Mindketten szerették a másik szép, szabatos magyar stílusát. Az egyik nem akarta utánozni a másik zamatos, világi irodalmi megfogalmazásait és a másik az egyik egyházi biblikus nyelvezetét. De mindketten tanultak a másiktól.

A pasaréti református egyház történetébe is beépült Kodolányi János neve. A második világháború után megírta ez a nagy magyar író a gyülekezet megalakulásának és első tíz esztendejének a művészi történetét.

Nem krónikát szerkesztett, hanem szellemtörténetet írt. A gyülekezet lelkét rajzolta meg. Az adathalmaz csak függelék. De ez szinte eltölpül a gyülekezet belső növekedésének és épülésének, kibontakozásának a megrajzolása mellett.

Ebben mondja el véleményét és értékelését a gyülekezet papjától, Joó Sándorról is.

„Adjunk hálát Istennek, - olvassuk a szinte ünnepélyes szavakat ebben az írásban - hogy éppen ezt a szolgáját választotta számunkra. E sorok írója szeretné őt a maga valóságában, testi-lelki mivoltában jellemezni, de nem teheti. Kerülnünk kell a személyi kultusznak még a látszatát is, hiszen eléggé dühöng világszerte. El is veszítette hitelét az őszinte dicséret. Legyen elegendő, ha tudjuk, ő volt az új egyházközség első istentiszteletén szolgáló lelkész, ő foglalta először szavakba a hívek karácsonyi örömét, leboruló háláját Isten előtt, ő tekintett akkor a szerény prédikálószelekből a meghatott, sugárzó szemekbe, ő látta a boldog könnyeket, az ifjú lelkész, akiről egyik híve ezt szokta mondani: „Elegendő, ha felmegy a szószékbe, lehajtja a fejét és elmosolyodik, a hívek már mindent tudnak és értenek, amit Krisztusról mondani lehet.”

„Ő a gyülekezet lelkésze ma is.”

„Tudományban, tapasztalatokban, örömeiben és csalódásokban megerősödött gyermeki szívének alázatában, a Krisztusban élő férfi szelídségében megnőtt, gondot-keserűséget panasz nélkül viselő, igaz keresztyén. Szeretet sugárzik belőle és szeretet sugárzik felé. Többször hívták más, „jobb” gyülekezetbe, sokszor cserélhette volna fel nehéz őrhelyét könnyebbel, kényelmesebbel, bőségesebbel. De sem az a szeretet, ami őt kapcsolja a gyülekezethez, sem az, amellyel a gyülekezet köti őt magához, nem eresztette. Ha számára „pálya” volna a lelkészség, már futhatott volna „pályát”. Teológiai tudása, műveltsége, írói képessége, külföldön szerzett tapasztalatai „sikerrel” biztatnák. De ő a pasaréti gyülekezet Istentől rendelt, predesztinált szolgájának érzi és tudja magát mindaddig, amíg e rendelkezés másképp nem dönt, a pasaréti gyülekezet gondját, baját, ezer gyarlóságát, örömet-bánatát hordozza, sohasem fásultan, sohasem türelmetlenül, sohasem zúgolódón, sohasem csüggedten.”

Tükröződhetne-e szebben, élesebben egy lekipásztor arca a másik ember lelkében, mint ahogy ezekben a sorokban Joó Sándor portréja visszasugárzik egy pasaréti egyháztag, egy nagy magyar költő szívéből?

Joó Sándorék általában a gyermekeik keresztszüleit a nagyobb családból választották. Ebbe a körbe tartoztak bele Kodolányiék is. Ők lettek Géza keresztszülei.

Majd megérkeztek az 1944-45-ös év egész Budapestet, sőt az egész országot alapjában megmozgató eseményei. A Kodolányi-Joó barátságot ezek csak elmélyítették.

De sok ember vonult el ezekben az időkben messze a fővárostól valami vidéki magányba. Sokan azért, mert megcsömörlöttek az emberektől és nem akartak még baráti arcot sem látni. Sokan azért, mert elvesztették a bizalmukat az emberekben és terhükre volt még az emberi szó is. De sok szellemi munkás egyszerűen csak azért, mert nyugodtan akart dolgozni.

Kodolányi lelkében ott élt egybefonódva valamennyi érzés ezekből. Szenvedett az emberek miatt, néha csendben, de néha zúgolódva hordozta a meg nem értés keresztjét. Néha eltúlozta - máskor semmibe se vette, pontosan úgy, ahogy egy mély érzésű epikus, aki mégis a líráján keresztül engedi magához az eseményeket.

Elvonult az 1944-es számkivetésének a helyére, Balatonakarattyára, abba a kis villába, ahová még télen is alig lehet belátni az utcáról, úgy elbújik a kert mélyében.

- Látogass meg gyakran. - kérte Joó Sándort, amikor először kereste meg ebben a csendes magányában. - Olyan jól esik, ha rám nyitod az ajtót. Családomon kívül szinte csak az írógéppel, ezzel a rozoga, de hű társammal szoktam beszélgetni, de ha te jössz, az ünnepnap számomra.

Semmi sem tart örökké... ez az önkéntes száműzetés is véget ért... Kodolányi is visszaköltözött Budapestre... a civilizációba... a megszokott régi környezetébe.

Mellőztetése is megszűnt.

Kezdték ismét mozgalmasabbak lenni a napjai.

Jöttek a kiadókkal való tárgyalások.

És megint megjelentek régi és újabb írásai.

Egy darabig Joó Sándorral való kapcsolatában nem történt semmi változás. Újra találkoznak, ha nem is olyan hosszasan, kissé futólagosabban és valamivel merevebben.

Egyszer aztán valami történt...

Joó Sándor nem tudta meg, hogy mi.

Telefonon kereste Kodolányit. Nem is volt lényeges az ügy. Inkább csak néhány szót akart váltani vele. mert régen nem találkoztak.

A felesége vette fel a kagylót.

- Mindjárt megnézem, itthon van-e János?

Pár pillanatnyi várakozás után ismét megszólalt.

- Sajnos, nincs itthon.

Néhány nap múlva ez megismétlődött azzal a változattal, hogy a telefonkagyló elhozta Joó Sándor füléhez azt a sűgást-bűgást, ami a nemleges választ megelőzte.

Egy kicsit visszás érzésekkel tette le Joó Sándor a kagylót. Mi lehet emögött az elzárkózás mögött. Mert, hogy valami tartózkodás érezhető a régi barát viselkedésében, ez most már kétségtelen volt előtte.

A negyedik hívásnál azután maga az író vette fel a kagylót.

- Végre! Csakhogy hallom a hangodat. Sokszor kerestelek már. - Orvendezett őszintén Joó Sándor.

Nem várt zuhany következett. Nagyon meglepte a válaszoló hideg, szokatlan hang.

- Pedig, jobb, ha nem keresel.

- Nem értem, János. - Hebegett, dadogott a telefonba Joó Sándor.

- Pedig elég értelmesen mondom. Jobb, ha nem keresel. Szakítsuk meg mi egymással a barátságot.

Ez a nyílt, félreérthetetlen mód jellemző volt Kodolányira, ahogy kimondta kertelés nélkül, amit akart.

Egy pár szó még elhangzott innen is, onnan is, majd letették a kagylót.

Barátságuknak ezt a szétszakadását mondta el nagyon szomorúan Joó Sándor egy esti beszélgetésünkben.

- Azóta nem találkoztam Kodolányival. - Fejezte be ezt az érthetetlen eseményt Joó Sándor.

Valami nagy törés következett be ennek a nagy embernek a lelkében. Valami olyan meghasonlás, amit emberileg nem lehet megmagyarázni. Valami olyan befolyás érvényesülhetett, ami erősebb volt az ő makacs jelleménél is.

Végül őt, aki a pasaréti református egyház egyik oszlopa volt, aki megható szépséggel megírta ennek a nagyon szeretett gyűlekezetnek a tíz éves történetét, akit nemzedéke egyik legkiválóbb református lelkipásztorához nagyon őszintének látszó évtizedes barátság fűzött, ezt az embert halála után római katolikus szertartással temették el.

Haláláról Joó Sándor még értesítést sem kapott.

15. fejezet

A parókia, vagy az előző fejezet folytatása

Zöld övezet. „Rajtam minden ruha jól áll”. Szabó Lőrinc, Ádám Jenő és a Latabárok. „Szabó Imrénéek elköszönnek”. Dícsértessék a Jézus Krisztus. Berkhof és a többiek.

A pasaréti egyházi épületek között a legutolsónak készült el a parókia. Sokáig üresen állott a helye. Már amennyire 1937-től 1943-ig egyáltalában lehet „sokáig”-ról beszélni.

Ritka összhangzatos épülettömb az, ami ennek a kis budai gyülekezetnek az otthona. Maga a környezet is Budapestnek az ún. zöld övezete. Ha nem is szélesek az utcák ebben a negyedben, mégis tágasnak tűnik minden, mert nem a házak, hanem a fák tűnnek szembe legelőször.

Magányt kereső, csend után vágyó, otthont szerető emberek települése ez. A földszintes házak nem sablon szerint épültek, hanem gazdájuk ízlése alakította ki. Legnagyobb részét, egészen a második világháborúig, szinte minden házban csak egy család lakott. Ez tette meghitté, otthonossá, családiassá a környezetet. Rengeteg bokor, virág, cserje védte a bejáratokat a kíváncsi szemek elől. Az udvarokon gyümölcsfák és virágágyak, nagy füves térségek és néhol még veteményeskertek is díszeltek.

A parókia harmonikusan illeszkedik bele ebbe a környezetbe. Emeletes ház, de nem rí ki a körülötte épült családi házak közül. Abban az időben a földszintjén voltak elhelyezve az irodák. Külön segédlelkészi „lakosztály” előszobával és fürdőszobával felszerelve. (E sorok írója családjával együtt 1944 nagyon emlékezetes őszén pályaudvar mellett lévő lakásából menekülve a bombázások elől, hónapokig lakott benne!) Az irodák mellett még egy előszobás diakonissza lakás is volt.

Az emeleten helyezkedik el a lelkész-lakás. Félkör alakú széles csigalépcső vezet fel a kapubejárattól ehhez a lakáshoz. Négy szobája nagyon praktikus beosztással épült. Ablakai délkeletre és délnyugatra néznek. A lakás középpontját egy nagy ebédlő foglalja el. Ezt a közvetlenül az előszobából nyíló impozáns helyiséget különösen díszessé, otthonossá és rendkívül hangulatossá teszi a széthúzható nagy üvegajtó, amely a széles erkélyre nyílik.

Kellett is ez a nagy lakás, mert Joó Sándor sok gyermekével rövidesen egészen benépesítette azt.

Első gyermekük 1939-ben, a legkisebb 1948-ban született. Valóban, mint Isten „ajándékát” fogadták a hat gyermeküket, akik között egy lány, a többi öt fiú.

Soha nem tett különbséget közöttük. Egyformán szerette mindeniket. Nem csak sokat imádkozott értük, hanem sokat imádkozott velük is. Rendszeres volt náluk a családi áhítat. Ének, bibliaolvasás és közös ima. Énekelni különösen szerettek. Rendkívüli hallása és zenei hajlama volt a család minden tagjának.

- Lehetséges, hogy annak a sok imának ne legyen fogantja, amit gyermekeimért elmondok? - kérdezte egyszer olyankor, amikor kissé elcsüggedt, mert nem látta nevelésének azt az eredményét, helyesebben: olyan eredményét, amelyet várt.

Ebben a kétségben is csak az az indulata jelentkezett, ami sokszor meglepte: nagyon érezte a családja iránt való felelősséget.

- De volna-e egyáltalában a szülőknek hitbeli tekintélye a gyermekek előtt - töprengett nagyon őszintén és belső gyötrődéssel. - Nem látják-e a gyerekek a szüleiket túl közlelől ahhoz és nem ismerik-e őket túl jól ahhoz, hogy szép erkölcsi prédikációik már régen elvesztették számukra a hitelüket?

Tudatosan készült a „gyermeknevelésre”, mint ahogy minden gyülekezeti munkára, feladatra is tudatosan és lelkiismeretesen készült. Istentől kapott igen nagy feladatnak tekintette, amit nem lehet csak ösztönösen csinálni, hanem amire fel is kell készülni.

- Mennyire igaza van Jézusnak: előbb a szülőknek kell gyermekké válniok, a mennyei Édesatya megváltott gyermekeivé, hogy a saját gyermeküket odaengedhessék Jézushoz.

Nem csak gyermekeivel, gyermekeiért, hanem önmagáért is buzgón imádkozott ebben a vonatkozásban is.

Sajnos, ő is, mint minden nagyon elfoglalt ember, akinek soha nem voltak „hivatalos órái”, hanem a nap minden szakaszában másoknak kellett rendelkezésre állania, - ő is időhiányban szenvedett. Ezt érezte családjával szemben is.

Azt hinné az ember, hogy másoknak ad jó tanácsot, holott írásaiban is önmaga küzdelmeiről vall.

- Nagy baj az, hogy nem igen érünk rá csendesen leülni egymás mellé és komolyan beszélgetni házunk népével.

Pedig nagyon szeretne sokkal, de sokkal több időt szakítani az övéi, felesége és gyermekei számára. Tudja, hogy már kis korukban szükségük van erre a gyerekeknek.

- Ha nem értél rá meghallgatni valamikor régen kisleánykád panaszkodását, amikor összetört a hajas babája: ne is várd később, hogy hozzád vigye panaszát, és bánatát, amikor összetörik a szíve.

Isten megadta neki azt a nagy ajándékot, hogy még életében látta testi-lelki egészségben szárnyra kelni valamennyi gyermekét.

Ezzel a szép családdal ennek a szép parókiának első lakója volt Joó Sándor.

A parókia hozzá van ragasztva magához a templomhoz. Egy árkádos folyosó fut végig a gyülekezeti terem előtt a parókia bejáratától a templom hátulsó ajtajáig.

A templom, az árkádos folyosó és a parókia fogják közre a „templom-kertet”, amit a Toroczkó tér felől vasrácsos kerítés zár le. Mint a környező kertekben, itt is virágok, díszcserjék és gyümölcsfák váltogatják egymást. Az évek alatt fává erősödött orgona végig ér a kertkaputól a parókia sarkáig. Csak úgy ontja májusban az illatot! Gyönyörű, dupla fehér virágával kísértésbe hozza az arra járókat, hogy szakítsanak belőle. Nem is sajnálják attól, aki megkívánja.

A templom-kert előtt szélesedik a Toroczkó tér. Keresztes Ede, ez az erdélyi Lécfalváról való, ízig-vérig székely lófő nemes, a pasaréti gyülekezet időben és tevékenységében is első munkása, minden befolyását latba vetette, hogy erdélyi nevek honosodjanak meg e körül a templom körül. Sok Erdélyből való tagja volt a gyülekezetnek, így szívesen támogatták „Ede bácsi” ilyen irányú törekvéseit is.

Mielőtt benéznénk a parókiára és beletekintenénk az ott folyó társasági életbe, állítsuk egy pillanatra magunk elé annak gazdáját: a pasaréti lelkipásztort a maga „testi” mivoltában is.

Szép szál ember. „Sok eső esett arrafelé, ahol ő felnőtt” - szokta mondani a magyar ember.

Van mit nézni rajta.

A legtöbb embernek fel kell emelnie a szemét, ha neki a szemébe akar nézni.

Feketeségét születése óta megőrizte és csak az ötvenes éveiben kezdett fehéredni a haja. Arca azonban fiatalos maradt. Csak élete utolsó éveiben mélyülgetett az arcán, szája mellen két mély ránc: a szenvedések jelei.

Tartása haláláig egyenes, katonás, lépése biztos volt, alakján alig látszott valami kis görnyedés, inkább ez is csak élete utolsó éveiben.

Nem hagyta el magát soha. Beteg nemigen volt. A gyomrával vesződött néha. Sava volt. Egyszer egy kezdődő fekélyt is véltek találni az orvosok, de gyógyszeres kezelésre ez is elmúlt. Inkább pihenni, mint gyógyulni vitték be néha orvosai a János kórházba.

Jó megjelenésű ember volt.

- Rajtam minden ruha jól áll! - szokta mondani tréfásan, ha öltözetének valami hibájára figyelmeztette valaki.

- Nem a ruhám elegáns - nevetett más alkalommal, amikor újonnan kapott holland öltönyét dicsérték a barátai. - Én vagyok elegáns!

Elnyűtt kalapjait nemigen tudta senki örökölni tőle, mert feje olyan nagy volt, hogy más embernek füléig szaladt az a kalap, amit ő viselt. Termetéhez viszonyítva azonban senkinek sem tűnt fel, hogy olyan nagy kerülete van a koponyájának.

Nem lehet azt mondani, hogy arcra valami különleges szépség lett volna, de meleg tekintete, mosolygó fekete szeme, délceg megjelenése, férfias magatartása és azzal párosult emberi mivolta határozottan széppé varázsolták.

Feleségével együtt szerették a társadalmi élet mozgalmasságát. Mindketten művelt emberek voltak és művelt környezetet teremtettek maguk körül. Olyan lelkészcsalád voltak, akiknek otthona mindenki előtt nyitva állott. Nem külön élték a „társadalmi életet” és a „gyülekezeti életet”. Számukra ez a kettő egy volt. Aki ebbe az otthonba belépett, azonnal érezte, hogy „papi” házban van. De ez egy pillanatig sem feszélyezett senkit.

A természetes hívő ember természetes társadalmi életét élték.

Gyakran megfordult a házuknál a magyar zenei élet sok kiválósága. Az akkori irodalom legnevesebbjei a baráti körükhöz tartoztak, a művészvilág kiemelkedő egyéniségei sokszor nyitották ki ennek a parókiának az ajtaját.

Szabó Lőrinc, különösen a második világháború után, gyakran kereste fel Joó Sándort.

- Soha nem tudom elfelejteni azt a mosolyt - mondta egyszer a maga halk módján Joó Sándornak, - amint 1945 januárjában Budakeszin az egyik utca sarkán kaptam tőled azokban a rémületes időkben, amikor a golyók elől kapkodtuk a fejünket.

Régen elmúlt az a riadt tekintet Szabó Lőrinc szeméből is, amit ez a természettől félénk, magába vonuló, szelíd költő annak idején ránk vetett Budakeszin. Hosszú, majdnem bokáig érő télikabátjában úgy állott ott ez a magas, sovány ember akkor, nekidőlve egy kerítésnek, mint aki azt látszott mondani: hogy lehet ezt egyáltalán végigélni?

Alig két év múlva egy baráti összejövetel alkalmából, 1946 november 10-én, amikor a pasaréti parókián az akkori magyar irodalom két kimagasló alakja volt a társaság középpontja: jelképpen elmondott vallomás volt az a vers, amit a „Tücskök”-ből adott emlékül Szabó Lőrinc Joó Sándornak.

A vasúti tavak még évekig
a játékom maradtak. Partjaik
meredélye, a gyepbőrű homok
sárga húsa iszonyú, álmodott
szakadékká süllyedt. Odafenn
hasaltam, s lent ringott a végtelen
tenger. Béka ümmögött. Az a nád
túlnőtt a tájon? Nem baj! Odaát,
pár méternyire tőlem, Afrika
földje szikrázott, sőt Amerika:
szitakötők, kagylóhéj, gőzösök
úsztak, röpdöstek partjaink között,
s időnkint, ami kezembe akadt,
 kozmikus meteorok, kő, vasak,
bele a kék zsongásba. Zsupsz! Nagy csönd lett. Majd az ég
kisimult az utolsó vízgyűrűn,
s a béka megint azt mondta, hogy: üm.

Álmaink, emlékeinek partja, tava, vasútja, csendje volt a pasaréti parókia. Úgy érezte ez a sok kétségen, nyugtalanságon és meghasonlásra átment nagy magyar lírikus, hogy ezen a parókián elég megjelenni, hogy valaki hívővé váljék.

Kodolányi is szokatlan csendesen jegyezte meg.

- Igen, a hívekből, a hűekből, hívőket kell nevelni. Ez a magyar református lelkipásztor egyik, szinte egyetlen nagy feladata.

Az ötvenes évek elején Szabó Lőrinc egy keleti írást fordított és nem tudta megtalálni annak magyarázatát, hogy lehetett az októberi forradalom novemberben? Aztán Joó Sándorral nevetve fejtették meg ezt a naptári rébuszt.

Ádám Jenő is otthon érezte magát ezen a parókián. Életének sok megpróbáltatásában nagyon jól esett neki Joó Sándor testvéri szeretete és baráti tanácsa. Még családi problémájában is hozzá fordult segítségért.

Mint az első világháború után, most is mennek a magyar gyerekek a nyugati országokba egy kis felerősödésre. Joó Sándor gyermekei is besoroltatnak az üdülésre indulók közé.

Egymás után gyűlt össze a család és a baráti kör a gyermekek búcsúztatására. „1946-49-ig útra indítás és hazaérkezés váltogatják egymást ebben a népes családban. Svájc, Hollandia, Dánia azok az országok, ahová jönnek, mennek a magyar gyerekek. Joó Sándor három nagyobb gyermeke is megjárta ezeket az országokat. Sándor fia akkor kapott az apjához hasonló mély benyomásokat Hollandiában, amikor 1948-ban először került ki oda. Akkor egész életére szóló nosztalgiát hozott onnan haza magával. Imola is akkor tanulta meg a holland nyelvet, ami aztán az itthoni családi gyakorlás folytán szinte anyanyelvévé vált. Nem csak édesapja tudott vele állandóan hollandul beszélni, hanem édesanyja is, akinek nemcsak rendkívül magas szintű zenei képzettsége volt, hanem átlagon felüli nyelvérzéke is. Gyulánál lassan elmosta ezeket az emlékeket az itthoni mozgalmas élet.

A három kisebb csak később kezdte érezni az idegen föld varázserejét. Apjukhoz és édesanyjukhoz hasonlóan mélyen magyar talajba ágyazott, hazájukat nagyon szerető „kozmpoliták” lettek. Mint valamikor az angol középosztály gyermekei Indiában éppen úgy otthon voltak, mint a szigetországban: a Joó gyerekek magyarságukat vitték szét a nagyvilágba és az ott nyert értékeket hozták haza.

Hogy milyen vidám, derűs volt Joó Sándor alaptermészete, az a Latabárokkal való nagyon mély barátságban tükröződik. Mind a két Latabár, a „hosszú Latabár” és a „Latyi”, ez a két felülmúlhatatlan magyar komikus éppen úgy otthonos volt ezen a parókián, mint ahogy Joó Sándor otthonos volt az ő családi körükben. Latabár Árpád felesége német anyanyelvű volt s így különösen szerelte a pasaréti lelkészt, aki tökéletesen beszélt németül.

Joó Sándor sokszor vigasztalta Latabár Árpádot, aki bátyjával szemben gyakran érzett valami kisebbségi érzést.

- Tudom én, hogy Kálmán nagyobb művész, mint én - kesergett néha Sándor barátjának, ha nem is irigységgel, de egy kis féltékenységgel.

- Nem nagyobb, csak más! - vigasztalta ilyenkor őszinte szívvel Joó Sándor.

A korán elhalt Árpád halála után még mélyebb lett a Kálmánnal való barátsága. Végtelenül sokra becsülte ennek a testvérpárnak a meleg, tiszta, vidám családi életét. Művész körökben ritkaság volt, hogy a házastársak olyan egymást megbecsülő meghittségben éljenek a gyerekeiknek, mint ahogy a Latabároknál ez természetes volt. Ez külön is vonzóvá tette Joó Sándor számára a velük való kapcsolatot.

Szeretete kicsendült abból a temetési beszédből is, amit Latabár Kálmán búcsúztatásán mondott. Az egészségében hirtelen hanyatló barátját a kórházban többször is meglátogatta.

Ezzel az Igével búcsúztatta: „Az Úr adta, az Úr vette el, áldott legyen az Urnak neve.”

„Hogy milyen nagy ajándék volt, ti tudjátok legjobban: hitvestársa, gyermekei, unokái, akiket mindenképpen felett, szinte rajongásig szeretett. És mi is sokan kiváltságosak, akik a legdrágább jóbarátot veszítettük el benne.”

„Az ő élete a szó igaz értelmében véve keresztyén élet volt.”

„Az ő művészetében láthattuk igazán, hogy a vidámság milyen komoly dolog. mert ő halálosan komolyan vette, hogy másokat felvidítsen. Vidámságában is mindig volt valami szent komolyság és komolyságában is mindig valami felülről jövő tiszta derű.”

„Igazán elmondhatjuk, hogy nem a betegség, nem a megfáradt szív vitte el őt közülünk, hanem az Élet Fejedelme, Jézus jött érte.”

Családjával halálig tartotta a testvéri kapcsolatot, és a Balatonnál ők voltak azok, akik között élete utolsó napjait töltötte.

Érdekes emlék és kapcsolat fűzte egy másik nagy magyar művészhez: Mezei Máriához. Ez az ugyancsak kecskeméti származású kimagasló tehetségű színésznő gyakran megjelent a pasaréti templomban. Itt nem volt feltűnő senki, mert a közélet, a magyar tudósvilág és művészkörök legkiválóbbjai nem ritkán

megfordultak itt. Mezei Mária Joó Sándort, mint földit, papjának tekintette. Még a parókián is felkereste, hogy néhány kedves szóval üdvözölje, vagy megköszönje neki egy-egy prédikációját. A Stuart Mária bemutatójára személyesen hozta el a tiszteletjegyet.

Ez a parókia volt tanúja egy nagyon szomorú történelmi eseménynek is 1952. január 27-én.

Itt búcsúzott egymástól Ravasz László és Szabó Imre. Itt látta egymást utoljára az a két ember, akinek a budapesti reformátusság a két világháború között Isten után a legtöbbet köszönhet.

Joó Sándor emlékkönyvébe Ravasz László csak ennyit jegyzett be:

„Szabó Imrék elköszönnek. Viszik magukkal szívünket és áldásunkat. Bp. 1952. I. 27, Ravasz László”

Szabó Imre még utána írja: „CXXI. Zs. Szabó Imre.”

A bejegyzést az esperesné zárja le: „Köszönjük ezt a feledhetetlen estét. Eva - Szabó Imréné”.

Semmi érzékenykedés, semmi dagályosság, semmi pózolás... de a maga egyszerűségében mennyi érzés!

Joó Sándor emberi és papi életének, sorsa kialakulásának útján Ravasz László után Szabó Imrénének köszönhetette a legtöbbet. A budapesti egyházmegye közösségében ők egyengették fiatal barátjuk sorsát.

Szabó Imrétől rengeteg gyakorlatiasságot tanult. Munkamódszert, az emberekkel való személyes foglalkozás metodikáját, buzgalmat, kitartást, lelkesedést, a megkezdett úton való következetes továbbhaladást.

Nem szégyellte megmondani baráti körben.

- Ez lopott láng - de azonnal hozzátette egy kis önbizalommal - de hát már a lángnak ez a természete, hogy ha felgyullad, eredetivé válik azonnal. Ezért nem szégyellem.

Szabó Imre ezután a búcsúzás után nem lépte át többé ennek a parókiának a küszöbét. 1965-öt nem érte meg.

Pedig ekkor volt egyik legmozgalmasabb „idegenforgalma” ennek a háznak.

Ebben az évben tartotta Magyarországon az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottsága a gyűlését.

Még ezt a nagy világeseményt megelőzően volt Joó Sándornak egy nagyon kedves ökumenikus jellegű látogatója: Kovács Sándor szombathelyi róm. kath. püspök keresi fel. Nem hivatalosan. Baráti látogatás volt ez. Régen ismerték egymást és a róm. kath. püspök igen nagyra becsülte ennek a református lelkésznek őszinte érzéseit, amivel a római katolikus egyház felé keresi a testvéri kapcsolatot.

Hozzá is eljutott a híre annak, hogy Joó Sándor a Farkasréti temetőben, amikor az ismerős kath. kollégákkal összetalálkozik, nem restelli kimondani a megszokott, de nagyon kedves üdvözlést: Dicsértessék a Jézus Krisztus. És ezt komolyan mondja, mély meggyőződéssel. Nincs ebben a rekatholizálódásnak még az árnyalata sem. Olyan jó érezni a kath. kollégáknak, hogy ez a ref. „pap” valóban dicsérni akarja a Jézus Krisztust. Szívből mondják rá az „ineternumot”.

Kovács Sándor egyik megjelent könyvével is kedveskedett Joó Sándornak, és most személyesen is felkeresi. Visszaadja azt a látogatást, amit Joó Sándor nem régen tett nála Szombathelyen járva.

Azoknak a külföldi látogatóinak azután, akik az ökumené központi bizottsági gyűlésre összegyűlve a pasaréti vendégkönyvbe beírják a nyár folyamán a nevüket, egy kis büszkeséggel mutatja Joó Sándor a róm. kath. püspök aláírását, mint az ökumenikus törekvések egyik kedves magyar eredményét.

A sok skót, holland, svájci, angol és német átfutó látogatóin kívül egy állandó vendége is volt. Ha Magyarországra jön, nála száll meg Hendrikus Berkhof, a leydeni egyetem dogmatika professzora. Hazája tudósainak egyik legnevesebb alakja ő, aki az EVT munkájának is egyik legszámottevőbb egyénisége. Már fiatalon úgy tekintették ezt a holland tudóst, mint a legújabb református teológiai gondolkodás úttörőjét. Még Barth Károly életében volt bátorsága megállapítani - minden tisztelete mellett a kor legnagyobb tudósa iránt - hogy a legújabb protestáns teológia alapvető kérdése Barth megállapításaival ellentétben, vagy azokat túlnőve, megváltozott.

Berkhof így fogalmaz: az alapvető kérdés az, hogyan tudjuk az evangéliumot úgy közölni a modern emberrel, hogy ők meglássák, hogy az evangélium életkérdés az emberi lét számára? Vagy más szavakkal: hogyan lehet az evangélium örömhírét feltárni korunk „vallástalan”, „hitétvesztett” nemzedékének?

Még az egyházi körök is annyira méltányolták Joó Sándornak a holland egyházzal való szoros kapcsolatát és Berkhoffal való meleg barátságát, hogy amikor a külföldi vendégek budapesti szolgálatát beosztották, ezt a holland tudóst a pasaréti templomban való szolgálatra kérték meg.

(1956. augusztus 5.)

Már akkor is vendége volt Berkhof Joó Sándornak, amikor egy évvel korábban, 1955-ben a Budapesti Ref. Teológia egy díszes nemzetközi tudós társasággal együtt őt is doktorává avatta.

Azoknak a nagy európai teológusoknak a szelleme is „beköltözött” ide, akik soha nem lépték át ennek a parókiának a küszöbét.

Barth Károly barátságába fogadta Joó Sándort, és Baselben többször látta vendégül. Ugyanígy nagy ellenlábasa, Brunnel Emil is.

* * *

Kedves Olvasó! Nem tudom hol őrzik ma azt az emlékkönyvet, ami Joó Sándor életében az íróasztalán állott és amelyiket egy-egy neki kedves látogatáskor odatett vendége elé, vagy vidám estéken aláíratott azokkal, akik derűssé, meghitté tették az életét, - mondom, nem tudom hova került ez a történelmi értékű könyv. Lehet, hogy a család birtokában van, de az is lehet, hogy valamelyik levéltár őrzi, mint becses egyháztörténelmi emléket. Akár hol van is, de az, aki el akar mélyedni abban, hogy kik keresték a társaságát ennek a gazdaglelkű embernek, az kutassa fel és lapozza végig ezt a könyvet. Sok-sok jelentéktelen név mellett találkozni fog ott csaknem mindenkinek az aláírásával, aki akkor a magyar és a világ keresztyén egyházaiban megszólalt, vagy meg kellett volna, hogy szólaljon.

16. fejezet

Zavaros évek

Szűkre szabott információk. „Hitünk és meggyőződésünk szerint adminisztratív úton ezt a válságos helyzetet megjavítani már nem lehet.” Az egyházért ég a szívük, vagy rosszakaratú emberek? A börtönben a lekváros tésztát nem tudják jól csinálni. Egy börtönőr őszinte véleménye.

Az 1956-os év az egész magyar református egyház számára nagyon mozgalmas esztendő volt.

Már az Egyházak Világtanácsának Központi Bizottságának a gyűlése is lekötötte az érdeklődést. Talán nem olyan nagymértékben, mint amennyire maga az esemény megérdemelte volna. A figyelem nem annyira a gyűlés tárgya, mint az azon résztvevők személye felé fordult. Az érdeklődés színvonala jobbra zsurnalisztikai, nem pedig érdembevágó volt.

Persze, olyanok is akadtak szép számmal, akiket nemcsak a külsőségek, az exotikumok, hanem a tárgyalások tartalma is érdekelt.

Ezek közé tartozott Joó Sándor is.

Amíg Budapesten tartózkodott a széles látókörű, kiváló holland teológus, H. Berkhof, addig a pasaréti parókia vendége volt. Az állomástól egyenesen Joó Sándorhoz ment. Ott öltözött át, és első megbeszéléseit vele folytatta.

Tőle tájékozódott és őt tájékoztatta. Később is szinte a Bizottsági gyűlés egész anyagáról, az ott történt eseményekről Joó Sándor rajta keresztül értesült. Az egyház hivatalosai nem sokat értettek az egész tanácskozásból. Alig volt közöttük olyan, aki magyar nyelven kívül más idegen nyelven is magasabb fokon értett. Nagyrészt tolmácsok útján tudtak csak a vendégekkel is szót váltani. Így a tőlük jött információk is hiányosan, csak másodkézből jutottak el a magyar lelkipásztorokhoz.

Az Egyetemes Konvent az év elején határozatot hozott, hogy „gyülekezeteink és egész egyházunk úgy készül méltó módon..., hogy közben még nagyobb felelősséggel és odaadással végzi a Jézus Krisztus egy anyaszentegyháza szolgálatának Istentől rábízott nagy munkáját... hivatalos lapunkban rendszeres tájékoztatást kíván közölni...”

Ezt a Református Egyház 3. febr. 1-i számában el is kezdi.

A 4. számban már nem jön semmi.

Az 5. is hallgat.

A 6. ugyanúgy.

És így tovább a többi is. Mintha nem is közeledne a nagy esemény.

A május 1-jei, 9. szám azonban teljes egészében az Egyházak Világtanácsa evanstoni nagygyűlése kérdéseinek továbbtanulmányozásával foglalkozik. De csak arról ad számot, - 18 oldalon keresztül -, hogy a magyarországi Egyházak Ökumenikus Tanácsának Tanulmányi Bizottsága foglalkozott ezekkel a problémákkal és „meddig jutottunk el munkálatainkban, hol tartunk pillanatnyilag”, de arról nem szól a tájékoztatás, hogy hol tartanak a világ keresztyénségének tudósai.

A tájékoztatások mindvégig csak a mi munkánk körét öleleik fel. Az „előkészítés” később is a szervezet kialakulásának, funkcionálásának kérdéseire szorítkozik.

Megismerkedhet a közvélemény Vető Lajos előterjesztésével is. Majd sorra jönnek az érdekes külsőségek. Az exotikus fényképek. A rendkívül színes világesemények leírásai.

Természetes, hogy ezek a külsőségek is érdekelték a magyar egyházi közvéleményt. Ennél azonban sokkal többet vártak, mind a nem lelkészek, mind a teológusok.

Aki azonban egy-egy vendéggel közvetlen kapcsolatba juthatott, az gazdagabb ismeretek birtokába került ezeknek a közvetlen beszélgetéseknek a révén.

Így Joó Sándor is, Berkhof útján.

Az Egyházak Világtanácsa Központi Bizottsági ülésénél sokkal több mozgalmasságot jelentett azonban az egyház számára 1956-ban a magyar egyházi közvélemény belső megmozdulása.

Már a Központi Bizottság gyűlését megelőzően érezhető volt, hogy a református egyház magyarországi berkeiben valami erjedési folyamat indult meg. Mélyről jövő hangok hallatszottak. Olyan dübörgés, ami elől hiába dugta be akárki a fülét, hallania kellett azt.

A gyűléseken szabadabban kezdtek beszélni az emberek...

Az ÚT helyet adott kritikai megjegyzéseknek is...

„Újrakezdésről” lehetett hallani...

Nem csak elégedetlenség kapott hangot, hanem a segítség vágya is megszólalt...

Olyan röpiratok támadtak, amiket azok alkotói a szerkesztőségbe küldtek be...

De keletkeztek olyanok is, amiket csak titokban adtak tovább a lelkészek egymásnak...

„Apokrif” írások láttak napvilágot, amelyeket nem volt tanácsos közhírré lenni...

Nyilvánosságra jutottak olyan iratok is, amelyek kéz alatt forogtak ugyan, de igényt tartottak a közvélemény ítéletére...

Lassan odáig érlelődött a helyzet, hogy hivatalos felszólítást kaptak az egyházmegyék: tárgyalják meg és írásba foglalva jelentsék, milyen kifogásaik vannak az egyház vezetésével, esetleg személyi összetételével kapcsolatban.

Az Út 1956 október 21. számában megjelent végül egy közlemény, ami éles fényt vetett az egyházi közvélemény akkori alakulására.

Öt tagból álló küldöttség jelent meg a lap szerkesztőségében, átadott egy beadványt és kérte annak szószerinti közlését.

A bizottság egyik tagja és a beadvány egyik aláírója Joó Sándor is.

„Aggodalommal és féltő szeretettel Figyeljük magyar református egyházunk állapotát... Hitünk és meggyőződésünk szerint adminisztratív úton ezt a válságos helyzetet megjavítani már nem lehet... parancsoló szükségét érezzük annak, hogy egyházunk legfőbb hivatalosai e beadvány aláíróival (160 magyar református lelkész írta alá a beadványt) együtt két- vagy háromnapos szabad tanácskozásra gyűljenek össze... Szükségesnek tartjuk, hogy ezen tanácskozáson feltétlenül biztosíttassék a valóban szabad diszkusszió... Ezt a szabad diszkussziót egyfelől az Ige és hitvallásaink, másfelől az állam és az egyház között 1948 október 7-én kötött Egyezmény kereteiben kívánjuk folytatni. Pontosabban ez azt jelentené, hogy a jelenlevők közül bárki elmondhassa a fent jelzett határok között, - de az Igéhez és az ügyhöz méltó módon - meggyőződését, látását, gondolatát vagy javaslatát anélkül, hogy bármilyen retorziótól kellene tartania...”

Amennyiben egy mozgalomnak a keletkezését egyáltalában időponthoz lehet kötni, azt kell mondani, hogy a Megújulási Mozgalom ezzel a beadvánnyal indult el a magyar református egyházban.

Ennek a mozgalomnak célját, irányát, alap gondolatát, a Megújulási Mozgalomba tömörült és azzal rokonszenvező lelkészek és nem lelkészek lelkét foglalkoztató kívánságokat Ravasz László fejezte ki legvilágosabban. Ő írta meg a Magyar Református Egyház Útja c. röpiratot, amely a megújulási mozgalom programja lett.

„Isten lelkeket kényszerítő erejének engedünk, amikor az Ige mértékéhez szabva felmérjük egyházunk belső életét és ahol elesettségét, romlást mutat a mérleg, a pusztá bírálgatáson túlmenve rámutatunk a gyógyulás útjára. Az ilyen észrevételt minden belső és külső válság idején meg kell tenni az egyháznak... Nem vádolás és ezáltal a belső meghasonlottság kimélyítésének, vagy az egymástól elidegenítés fokozásának indulata vezet bennünket, hanem az egyházunk megújulásáért ég szívünk.”

Tíz esztendő múlva Székesfehérváron egy Fejér megyei ref. és ev. lelkipásztorok számára rendezett Népfront gyűlésen visszatekintve ezekre az eseményekre, az akkor (1966-ban) már dunántúli református püspök, Dr. Bakos Lajos, ez a különben nagy képességű dogmatika-professzor egészen más szavakkal és indulatokkal jellemezte a Megújulási Mozgalmat. A gyűlés résztvevőinek általános elképedésére áruolóknak, felelőtleneknek, sőt még ennél is rosszabb indulatú embereknek jellemezte azokat, akik annak idején ezt a mozgalmat irányították. Előadását síri csend követte... majd egy felcsattanó nevetés szakította meg a csendet és pillanatok múlva harsogóan nevetett a mintegy ötvenfőnyi hallgatóság. Senki nem tudta kivonni magát a kirobbant nevetési hullám hatása alól... a kacagás lassan dobogásba ment át, mindenki az asztalt verte és úgy nevetett. Maga az egyházügyi tanácsos az elnöki asztalnál ráborult a karjára és úgy engedte szabadjára kacagását.

Persze, már 1956-ban sem mindenki értette meg, fogadta el, hagyta jóvá azokat a gondolatokat, indulatokat, terveket, amiket Ravasz László feltárt a megújulási mozgalom programjában.

Ahogy már ilyenkor történni szokott, voltak, akik hátsó gondolatokat kerestek a leírt szavak mögött.

Voltak, akik megsértődtek a rájuk nézve nem kedvező megállapítások miatt.

Voltak szép számmal számító emberek, akik fenntartották addig véleménynyilvánításukat, amíg nem látták az egész mozgalom jövőjének az alakulását.

Az emberi természet hajlamos arra, hogy ne az igazságot keresse, hanem a saját boldogulását munkálja. Az egyház lelkipásztorai is „emberek”, és pedig nagyon gyarló emberek voltak ebben az időben is.

Joó Sándor azonban ennek az egyházi közvélemény által nagyon várt mozgalomnak nemcsak a megindítói között volt ott, hanem végig a munkásai sorában állott.

Szívét, imádságait, tanácsait, idejét, energiáját, gyülekezeti helyiségeit rendelkezésre bocsátotta a mozgalomnak. Minden tőle telhető segítséget megadott.

1956 november 11-én a presbitérium határozatot hozott: „...a gyülekezet életének további irányításában az Országos Intézőbizottság rendelkezéseihez tartja magát.” De egyik decemberi ülésén azt is kinyilvánítja, hogy az Egyezmény fenntartását helyesnek tartja.

Joó Sándor igyekezett minden szélsőségtől távol tartani a gyülekezet egyházi ügyek iránt különösebben érdeklődő rétegét, ezért megkérte Ravasz Lászlót, hogy a felvilágosítást, tájékoztatást, iránymutatást vállalja. Tekintélyével és biztos tárgyi ismereteivel terelje jó irányba a gyülekezet tagjait. Így, december hónap folyamán minden péntek de. 10 órakor a pasaréti lelkészi hivatalban a püspök állandó tájékoztató összejevetelt tartott a nem lelkészi érdeklődők számára.

Még december folyamán a budapesti lelkészek értekezletet tartottak az egyházmegyei tisztújítás tárgyában, és Joó Sándort az a megtiszteltetés érte, hogy őt jelölték új esperesnek.

...És néhány hónap alatt minden lezajlott...

Vége lett a Megújulási Mozgalomnak is és az egyházi megújulásnak is.

Egy néhány olyan lelkész, aki az elmúlt hónapokban elragadtatta magát, vagy a most új viszonyok között előre kívánt lépni, nyilvános bűnbánatot tartott. Volt akinek ez könnyebben ment, volt akinél érezni lehetett, hogy csikorog minden kimondott szó, vagy leírt betű.

Ezekben a bizonytalan hetekben, 1957 elején, a Volga espressóban együtt ült a „három nagy”. Farkas József, aki 1956-ban igen szigorú „önkritikát” gyakorolt mindazzal kapcsolatban, amit az elmúlt tíz év alatt mondott, tett és írt, most arra akarta rábeszélni Joó Sándort és Gyökössy Endrét, hogy a megújulási mozgalomban való tevékenységükért ők tartsanak bűnbánatot és ezzel mentesítsék magukat minden esetleges következmény alól. Joó Sándor és Gyökössy azonban erre nem voltak hajlandók.

- Nem tettem ezen a téren semmi olyat, ami miatt bűnbánatot kellene tartanom. Tiszta a lelkiismeretem.

Ez volt Joó Sándor álláspontja.

...Egy-két poszton azután kicserélődtek az emberek és maradt minden a régiiben...

Azaz nem egészen!

Jöttek a szenvedések.

Elszabadultak az egyházi életben is a szenvedélyek.

Szomorú tapasztalatai voltak Joó Sándornak arról, hogy milyen sötét titkok ülhetnek a legmegbízhatóbbnak látszó arcvonások mögött is.

Azokban a hetekben, melyek a megújulási mozgalom legmozgalmasabb idejei voltak, egy alkalommal nyolcan ültek a pasaréti lelkészi hivatalban. Ismerősök - mind együtt imádkozó barát - a beszélgetés bizalmas volt, bár semmi titkolnivaló nem volt benne. Három nap múlva aztán még azt is tudták hivatalos egyházi körökben, hogy hogyan ültek azok körben egymás mellett név szerint, akik a tervezetesen együtt voltak.

Sajnos igaz volt - ha nem is szóról szóra - Pinta Istvánnak a már régen szállóigévé vált figyelmeztetése: „még családi körben elhangzó beszélgetések tartalma is ide jut ehhez az íróasztalhoz.” Értette ez alatt a saját íróasztalát.

Szomorú divat lett ez időben már az egyházi berkekben a nem őszinte beszéd, a kétértelműség, a hízelkedés, a „talpnyalás”. (Egy-egy szerény képességű, de gyorsan karriert csináló „besúgóról” járta a példabeszéd: óriási nyelvcsapásokkal halad előre!)

Most aztán tér nyílt a személyes bosszúnak és a megtorlásnak. Megindultak a feljelentgetések.

Olyanok kerültek rendőri felügyelet alá és börtönbe is, akik a lehető legjobb hiszemű emberek voltak.

Csak egy rosszakarató feljelentés kellett, és hónapok telhettek el, amíg a hatóság kivizsgálhatta, igaza volt-e a feljelentésnek, vagy sem?

Így került rendőri felügyelet alá e sorok írójának a bátyja is. Arról senki nem tudott, hogy az 1956-os év félelmetes őszi eseményei között az egyik kommunista miniszternek és családjának menedékkül felajánlotta a saját lakását. Mert az egyház megújulását szívből óhajtotta, de a kommunisták üldözésétől, vagy éppen legyilkolásától egész lelkével irtózott.

Az izgalmak elmúltá után azonban valahonnan valakinek reá is kiterjedt a figyelme. Őt is elérte a „reakciós” vád. Soha nem tudta meg, honnan származott és mi volt ellene a vád. Valahonnan egyházi berkekből kellett jönnie, mert semmi „világi” kapcsolata, ténykedése nem volt. Egy esztendeig rendőri felügyelet alá került anélkül, hogy előtte valamilyen politikai akcióba keveredett volna, vagy ellenséges magatartást tanúsított volna a fennálló rendszerrel szemben.

E sorok írója levélben kérte egy év múlva Olt Károlyt, az akkori pénzügyminisztert, hogy adjon D. Lászlóról illetékes helyen a valóságnak megfelelő információt. A rendőri felügyelet azonnal meg is szűnt.

1957 tavaszán két hétre Joó Sándor is börtönbe került. Ott mosolyogtak egymásra latrina cipelés közben a korán elhunyt kiváló dogmatika professzorral, a baseli egyetem későbbi díszdoktorával, Nagy Barnával. Ezzel a jó humorú, a szenvedések között is vidám kedélyű, talpraesett gondolkozású tudóssal. Vele történt meg, hogy amikor szabadon bocsátása alkalmával a barátságos rendőrtiszt kézfogás közben megkérdezte: „Nem volt-e valami kifogása?” - Nagy Barna így válaszolt: „Semmi, kérem, minden jó volt, csak a lekváros tésztát nem tudják jól csinálni”.

Később - évek múlva is - Joó Sándor sokszor emlegette, mennyi erőt adott neki a börtönben ennek a vidám barátnak huncut, néma kacintása ott azon az emlékezetes reggelen latrina tisztítás közben.

Az egyházi irányadó körök bűnösnek találták Joó Sándort is, a fogházórnek azonban az volt az őszinte véleménye róla, hogy „ez az ember igazán keresztyén!”

A börtöncellában éjszakai nyugtalanságok, kihallgatásra való készülődések töprengései között született meg agyában a „megújulási mozgalom”

civil, a rendőrtisztek számára is világosan érthető megfogalmazása.

- Mi volt az a megújulási mozgalom? - kérdezték a kihallgatáson.

- Az egyház önkritikája - ez volt a félreérthetetlen válasz.

Divatos fogalom és szó volt ez abban az időben és így fogalmazva, az egyházra alkalmazva mindenki könnyen megérthette, mi volt e mögött a titokzatos egyházi mozgolódás mögött.

Elmúltak ezek a szenvedések is...

Kicsit megfogyva, megsápadva, de hitében és Isten megtartó szeretetében nagyon megerősödve került ki ebből a megpróbáltatásból is.

Otthon azután tapasztalhatta megint a gyülekezet asszonyainak a szeretetét. Heteken keresztül hordták neki a tápláló ételeket. Soha annyi finomság nem került a „Joó-asztalra”, mint a fogságból való kiszabadulás után.

A kedve is megjött újra...

- Ezért magáért, ezért a traktamentumért érdemes volt két hétig a börtönben pihenni! - mondta, amikor átvette egyszer a rántott csirkét és a rétest.

17. fejezet

A család fehér asztalnál

*Szabad-e prédikáció alatt nevetni? „Ami ezüst, legyen arany...”
Érzések és rímek. Kis karmester. Zenélő ház. Mit érdemes festeni?*

Kedves, régi, szép, magyar szokás a névnapok megünneplése. Világszerte inkább a születésnapokat tartják számon. Hazánkban érdekes felemás szokás alakult ki. A római katolikus vidékeken inkább a névnap ünneplése terjedt el. Viszont a születésnapokat református körökben köszöntik. Hiába kutatna azonban utána valaki, ma már ilyen tisztán ezeket a népi szokásokat nem lehet megtalálni sehol. A felekezetek keveredésével a szokások is összekeveredtek. Házasság révén az egyik fél „behurcolta” a maga családjának szokásait az új családi körbe és vagy az erősebb fél tradíciói honosodtak meg, vagy ami még gyakoribb, megörökölt mind a kettő.

Mivel az emberek szeretnek kikapcsolódni, megünneplik mind a névnapot, mind a születésnapot. Inkább több alkalom legyen a vidámságra, mint kevesebb!

Joó Sándor alaptermészete is vidám, kedélyes volt. Hallatlan komolyan tudta venni az életet, a feladatokat, a kötelességet, de önfeledten tudta átadni magát a jókedvnek, a szórakozásnak is.

Ez a hangulat - a derűs komolyság és a tiszta vidámság - jellemző volt a gyülekezeti élet minden megnyilvánulására. Még a prédikációiban sem félt attól, hogy mosolyt csaljon a gyülekezet tagjainak az ajkára. A kötetlenebb alkalmakon szabad volt hangosan nevetni.

Különösen az ifjúsági gyűlésekre volt ez a hangulat a jellemző. A legkomolyabb problémák megbeszélése mellett helyet kapott az élet derűs oldala is.

Születésnapokon azután Szentírás magyarázat mellett, előkerült a „könnyű műfaj” is.

Nem volt még öreg ember, amikor 37 éves korában, 1947 február 17-én, barátai nevében a fiatal Fabinyi György köszöntötte fel.

„Kedves barátaim, ne vegyétek zokon,
Látom, fanyar vonás ül az arcotokon,
Hogy én, mint legifjabb, e születésnapot
Elrontom azzal, hogy kéretlen szónoklok.
Tudom, háládatlan szerep, mit vállalok,
Vidám társaságban beszédből egy is sok,
Prédikátor mellett helyzetem is nehéz:
Méltán kérdehetnétek: minek hát az egész?
Es ha már felálltam, minek szedem versbe?
Harangöntés, hajdú jut az eszetekbe.
Mert ha toast-olni kell, mondhatná azt más is:
Vérszegény a Múzsám, s valljuk be, asztmás is.
Pegazus kehes, nyerít jó nagyokat:
Megígérem tehát, nem beszélek sokat.

Köszöntöm legelőbb házunk jó gazdáját,
Megnövelné az Úr éveinek számát.
Kívánok neki még hetvenöt esztendő.
Lelje meg örömét gyerekei között,
Adjon az Úr belőlük még vagy tizenötöt!

Illik megdicsérem háziasszony főztjét,
Kérem, ne feledje néha napján férjét,
S gyermekeit, úgy mint szociális ügyet,
Két hetenkint egyszer: számolja át őket!

Végezetül pedig, kedves vendégsereg,
Gondolkozom rajta, mit kívánjak neked?
Azt, amit mindenki szeretne bizonynal:
Hívjanak meg Joóék még más alkalommal!
Bevallom, önző volt eme kívánságom,
Nincs időm különben Pasarétet látnom,
Nem jutok én hozzá hétköznapiokon máskor,
Toroczkó tér táját megláthassam olykor.
Ily hosszú szósz után ne szomjazzunk mi sem:
Kedves Sándor bátyám, áldjon meg az Isten!”

Évtized múltával ez a szeretet és közvetlenség csak nőtt.

Ismeretlen szerző 1958 február 17-én az egész gyülekezet nevében így versel:

„Pasaréten buzgó hívek
nagy dologba fogtak:
Joó papjuknak mit vegyenek,
azon tanakodtak.
Laci mondta: „Motort neki!”
Sok asszony sírt: „nyakát szegi!
Magas vérnyomással, - rémes! -
hiszen elmúlt már - húsz éves!”

Egy kiáltott: „Magnetofont!”
Másik morgott: „Akarsz pofont?”
„Magnetofon nagyon drága,
mást nélkülöz a családja.”
„Legyen hát televízió!”
Zúgtak sokan: „Az mire jó?
Új típus készül a gyárba,
Ebből meg lesz: krumplisláda!”

Meg azután a gyerekek
e miatt nem hegedülnek,
nem tanulnak, zongoráznak,
csellózásnak fittyet hánynak.
Ebből lesz csak még a nagy baj!
No meg: el is rontják hamar.
„Ne töltsétek itt az időt!
Vegyünk inkább inget, cipőt!”

De a többség tiltakozott,
új érveket is felhozott:
„Nem vehetünk ruhát, cipőt,
megbántanánk ezzel mi őt!
Meg azután az ing elszakad,
még csak emléke sem marad.
Vegyük mind fontolóra!...”
„Legyen hát egy szép karóra!”

„Pontos, drága, szép és svájci...”
„Karácsonyra ezt vett Molly!”
közölték a bennfentesek:

ez a terv is kútba esett.
...Lemezjátszó, ezüstpálca,
Esernyő és sétapálca,
Perzsaszőnyeg, bajuszkötő,
Fényképalbum, filmfelvevő!...”

Lelkendeztek, tervezgettek,
mindent sorra elvetettek.
Gida tippelt: „Mindért totót
vegyünk neki, vagy tán lottót!
Akkor aztán százezret nyer,
meglesz motor, helikopter!”

Töprengedtek, vitatkoztak,
megegyezni csak nem tudtak
de hiszen mind jót akartak
szépet és jót óhajtottak.
Végül Miska megoldotta,
és nagy bölcsen azt mondotta:

„Könyvforgató ember papunk,
ezért mi most könyvet adunk.
Olyan sok a tudós könyve,
de ilyen még nem volt közte!
Mondja el a könyv majd neki
a gyülekezet mint szereti:
az mindenki szíve vágya,
Joó Sándort örülni lássa!”

Mert hiszen bármily ajándék,
kedves jelkép, sok jószándék,
szép és hasznos csak akkor lesz,
akkor mindent hűn kifejez
ha igazán örül neki
s mire vágyik, azt megveszi.

A gyülekezet minden tagja
szívből ezt mind így kívánja.
Mollykával, családjával,
Dénessel, hű munkatárssal,

Húsz esztendő nagy-nagy hálát,
születésnap sok áldást,
imádságos szeretetünk,
kérjük fogadja el tőlünk!

És ezzel átnyújtottak egy nem mindennapi könyvet, egy postatakarékkönyvet.

Bizonyos, hogy ez a kedves rímelés is, bár az egész gyülekezet nevében szólt, valamelyik fiatalnak az agyában született meg.

Ugyanez évben hetek múlva, Sándor napon, a parókia ebédlőjében van együtt a baráti társaság. Magasra csap a jókedv itt is! Ki is csordul.

Ajtony Arthúr, ez a melegszívű jóbarát és a korban már lassan hozzánövögető Arthúr fia maguk-csinálta kis rögtönzéssel írják be a nevüket a vendégkönyvbe:

Kedves Sanyi bácsi,
Artúrok barátja,
Szeresse az Isten,
Mennyire csak tudja.
Legalább odáig,
Míg a Tisza meg a Duna
Kiapad bokáig.

ifj. A. A.

58. III. 18.

Ifj. Ajtony Artúr

Ezt a jókívánságot erősíti meg az apa:

Kedves jó Sanyikám,
Drága, jó barátom,
Fiam kívánságát
Én is aláírom.
Családoddal együtt
Boldogságban éljél,
Veled van az Isten,
Nincs mitől féljél.

id. A. A. 58. III. 18.

id. Ajtony Artur

Nem az idők múlása tette, inkább az alkalom komolysága miatt az 1963. június 12-i bejegyzés egészen más hangulatú.

25 éves házassági évfordulón van együtt a népes család és a barátok nagy tömege. Istentisztelet után vonulnak fel ide Joó Sándor tisztelői és hozzátartozói.

Ketten állottak ezen a délutánon az Úrasztala elé: Joó Sándor és felesége: Máthé Imola. Az Úrasztala mögött Peti Zoltán alakja magasodott. Palást volt a vállán, meghatottan emlékezett és emlékeztetett a 25 évvel ezelőtti órára. Ugyanazt a textust olvasta fel, amit 25 évvel ezelőtt Ravasz László adott az ifjú párnak.

„Ami ezüst, legyen arany...” kívánja szívből a régi barátoknak, a jelenlegi munkatársnak.

Fent az ebédlőben azután folytatódik a szívből jövő ünneplés. A vendégkönyvben ez áll:

„Az Ézsaiás 40 vége többször elhangzott ma. Drága Ige, melynek áldását nem lehet elég gyakran megtapasztalni. Amint emberi erőnk fogy, legyen mindig mélyebb a megújító kegyelem jelenléte az egész Családban. A hálaadásból fakadjon új erő! 1963. jún. 12.”

Ezt az otthont nem csak a barátok tették színessé. Kétségtelen, hogy a budapesti parókiák közül ez volt az, amelyikben a legszínesebb baráti társaság szokott összegyűlni. És ez éppen abból magyarázható, hogy ez a papi család volt az egyik legszínesebb papi család Budapesten, sőt talán az egész magyar református egyházban.

Joó Sándor gyülekezete „népszerű” gyülekezet volt a fővárosban.

Vasárnap de. 10 óra körül tömve érkeztek a villamosok a Toroczkó tér felé. Itt aztán kiürültek. Az utasok legnagyobb része a református templomba igyekezett. Nem egyszer hangzott el Dr. Borbély László feljegyzése szerint a tömött villamos Nagyajtai utcai megállójánál a trefás, fiatal kalauz ajkán a kiáltás:

- Nagyajtai utca, református templom, prédikál Dr. Joó Sándor.

Ezt a népszerűséget egyrészt Joó Sándor intelligens, modern és mégis ízig-vérig biblikus igehirdetésének és széleskörű gyülekezeti munkájának lehetett tulajdonítani, másrészt ott állott mögötte az egész család közismert művészi hajlama, zenei képessége és képzettsége, gazdag, színes lelkivilága.

Szinte az egész család kivétel nélkül átlagon felüli zenei tehetséggel volt megáldva. Talán Joó Sándor egyedül maga volt övéi közül, aki nem képezte magát magasabb zenei fokon. Hallása kitűnő volt, végtelenül szerette a zenét - mellette a többi művészetet is - tűrhetően zongorázott, de önképzése fiatal korától kezdve más irányú lett. A zene csak szórakozás volt az életében.

A család zenei kultúráját az édesanya, Joó Sándorné irányította. Ő maga zongoratanárnő volt, és mint ilyen, a legkiválóbbak közé tartozott. Kezdetől

fogva szinte kegyetlen szigorral kényszerítette oda gyermekeit a hangszerekhez, mindeniket ahhoz, amelyikre hajlama volt, és így nevelt belőlük élvonalbeli zenészeket.

A legkisebb fiú, Árpád, olaszországi zongoraversenyeken vitte el az első díjakat. Az egyetlen leány, Imola, Bécsben nyerte művészi kiképzését. A legidősebb fiú, Sándor, Hollandiában találta meg a helyét a legkiválóbb zenekarok egyikében.

Valamennyi fiú az ország kiváló zenekaraiban kapott alkalmazást.

Persze, hogy ennek a zenei műveltségnek fővárosi körökben is híre ment.

1957 őszén az Érdekes Újság egyik riportere jelent meg Pasaréten és Kis Karmester címen beszámolt a lelkeszlakásban tapasztalt zenei életről.

„A lakásban zongora, hangszerek, kottaállványok s a falakba, a bútorokba ivódva tiszta és nemes, klasszikus zene. Ebben a lakásban hajnaltól késő éjszakáig valaki mindig muzsikál. Zongorán, hegedűn, fuvolán, csellón... Az édesanya zongoratanárnő. És az apa nem muzsikál? - „muzsikáltam, de csak afféle könnyű melódiákat zongoráztam, a komolytalan muzsikát azonban a család egyhangú ítélettel számúzta e ház falai közül...”

Így azután, családi ítélet folytán a zongorázást abbahagyva - Joó Sándor inkább csak élvezte, mint gyakorolta a zenét. Ez azonban semmit sem vont le abból a barátságból, ami a család révén Ferencsik Jánoshoz, Komor Vilmoshoz, Garai Györgyhez, Faragó Andrásához és a többi nagy zenészhez, muzsika-rajongóhoz fűzte.

Amikor 1945-ben Budapesten is elcsendesedtek a fegyverek és az Operaház újra megnyitotta kapuit, az első előadáson Joó Sándor is ott volt. Valamelyik művész barátja jegyet küldött az 1945. március 15-iki alkalomra.

Árpád révén a festészetbe is belekóstolt a család. Ez azonban tényleg csak olyan ízlelgetés volt.

Árpád többek között lefestette a Pasaréti templom belsejét. Megragadta képzeletét a modern szószék kerámiája és érdekes vonalvezetése. Szinte az egész templom egy óriási szószékké nőtt, alakult művészi fantáziájában. Vásznonra vetett néhány elképzelt tájat, amiket csak álmvilágban látott. Megfestett jeleneteket, amelyek csak a képzeletén suhantak át. Ezek a képek nemcsak tartalmukkal, hanem elsősorban színhatásukkal tehetséget árulnak el.

A 60-as években egy nyári estén jó füredi bor mellett beszélgettünk a pasaréti parókia ebédlőjének nagy asztalánál.

Sok mindenről szó esett. Nem megbeszélés volt ez, csak beszélgetés. A témák változtak, röpködtek, egymásba fonódtak. Nagy kacagások szakították félbe a beszédet, vagy hosszasan fejtegetett valaki valamit.

Egyszer a művészetekre terelődött a szó.

Egészen természetes volt ez egy olyan családban, ahol mindenki a maga szakmájának „művésze” volt.

Joó Sándor a tőle megszokott világos fogalmazással éppen a reneszánsz és az impresszionista festészet közötti különbséget magyarázgatta inkább tréfás, mint komoly formában.

- A reneszánsz művészetben tudom, értem, hogy az a festő, akinek az alkotásában gyönyörködöm, mit látott. Mi az, ami megragadta a fantáziáját. Együtt látok vele. A modern festészettel azonban sokszor zavarban vagyok: nem tudom, mit akar mondani. A „kívülről” kapott benyomások a művész „belső világában” úgy átalakultak „élménnyé”, hogy már nem tudom felfedezni magát a benyomást és ezért nem jut el hozzám az élmény sem. Mire az élményből kép lesz, már nem azt a világot ábrázolja, amiből az élmény származott, hanem valami más, átalakított, kevert, idegen világot. Találgatásokra vagyok utalva amíg a képet nézem. Már pedig elsősorban nem a magam benyomásaira vagyok kíváncsi, hanem azt szeretném tudni, hogy mit ábrázol a kép?

Már beszéd közben felállott a legkisebb Joó fiú, Árpád és csendben kiment a másik szobába. Árpád ebben az időben már művészi fokon zongorázott. Emellett karmester szeretett volna lenni Ferencsik János hatása alatt, akit csodált és bámult. És aki szívesen egyengette ennek a tehetséges fiúnak művészi pályáját.

Még akkor is a modern festészetről folyt a szó, amikor pár perc múlva Árpád visszatért az ebédlőbe.

Kezében egy maga felé fordított vásznat hozott. Nyilván látszott, hogy valamilyen festmény.

Majd megfordította a vásznat és úgy tette fel velünk szembe a televízióra.

Természetesen mindenkinek a szeme ezt a mozdulatot követte. Aztán pár pillanatig néma csend volt a szobában. Szinte megdöbbszent csend.

A képen első látásra nem lehetett eligazodni. Színfoltokat látott az ember csak. Vonalak tűntek szembe. De a festmény látszólag nem ábrázolt semmit.

- Hát ez mi? - kérdezte Joó Sándor odafordulva fiához.

- Egy modern festmény.

- Te csináltad?

- Igen.

- Mikor?

- Múlt héten.

- Nem volt kár a vászonért? - röpködtek a kérdések és a válaszok apa és fiú között.

Kicsit vontatottan felelt most Árpád. Úgy válaszolt, mintha az apja a vászon értékéért vonta volna felelősségre.

- Nem új vászon. A hegyi tó vásznát mázoltam át.

Lehel, hogy a bor is tette, de a már kialakult jó hangulat mindenképpen hozzájárult ahhoz, hogy Joó Sándor nevetve, széles gesztussal, majdnem hangoskodva felkiáltott.

- Érdemes volt azt a képet így átmázolni? Látod, édes fiam, én ebből a képből nem értek semmit.

- Pedig ez még csak impresszionista festmény és többé-kevésbé érthető - mondta kicsit fanyar mosollyal Árpád. - Van velem más is, tessék csak várni.

Újra kifordult az ajtón a másik szobába, amelyik a fiúk birodalma volt. Nemsokára visszatért.

Azon a képen, amelyiket most állított a másik mellé, az alakzatokból már nem lehetett semmi mondanivalóra következtetni.

Csak színfoltok voltak és mértani vonalak. Vad összevisszaságban és érthetlenségben tarkították a vásznat.

- Ez már a szürrealizmuson is túl van. Erre mondják a szakértők, hogy „absztrakt festészet” - tárta szét a karjait a teenager festő. És ez is művészet, - folytatta - mert művészet az, ha ki tudjuk fejezni azt, amit átélünk. A művész elmondja saját gondolatait, kivetíti belső világát a műalkotásba. A műalkotás gondolatokat ébreszt abban, aki azt szemléli. Nem fontos, hogy a műélvező gondolatai ugyanazok legyenek, mint a művészéi voltak.

Itt-ott elhangzott még a jelenlevők részéről egy-két csipkelődve elmondott, hozzá nem értő, tréfás kritika.

De most már szinte csak Árpád beszélt.

Megértette, hogy a festészetnek ezzel a formájával itt most senki sincsen egészen tisztában. Amennyire értékeli itt mindenki a régi, hagyományos stílusban alkotott képeket, annyira nem tud mit kezdeni ezzel a mai művészi iránnyal.

Ő azonban komolyan vette önmagát.

Volt mégis egy kis öngúny a hangjában, amint magyarázóan újakezdte.

- A régi képeim senkinek sem kellettek. Igaz, hogy mindenki gyönyörködött bennük, dicsérte szépségüket, - ami közvetve nekem tetszett és hízelgett is nagyon - de amikor el akartam adni belőlük, nem kellettek senkinek. Ma már csak modern képeket vesznek - mondogatták az emberek. Csináljunk akkor modern képeket - biztattam magamat és elkezdtem a régi vásznakat átmázolni. Már néhányat sikerült is eladni ezekből.

- Hiába, az embernek mégis szüksége van egy kis zsebpénzre - tette hozzá a serdülő fiú mosolyával.

- Ma ezek a divatos képek - komolyodott el újra a kis művész. - Ezt mondják és én is ezt tapasztalom. Ezekben a festményekben az ember tudattalan szellemi világa szólal meg. Ez a kép a zene ritmusából született. A színek, a tiszta formák zenei mondanivalót hordoznak. Lehet, hogy érthetetlen, de a ma embere nem is igényli a kifejezés érthetőségét a képzőművészetben sem. - Huncut mosollyal fejezte be:

- Hagyni kell, hogy a műélvező találgasson, mit is lát voltaképpen?

Amikor ezek a sorok papírra kerülnek, a „kis karmester”, Joó Árpád éppen csak hogy benne van már a húszas éveiben. Valahol az Egyesült Államokban keresi helyét a nagyvilág művészettörténetében. Fejlődésének ívelését, csapongó művész-lelkének megállapodását édesapja már nem érthette meg.

18. fejezet

Emlékezni és megerősödni jó!

(vagy: jubileumi események)

Mire jó a jó akusztika? „Aki szóba áll velem, annak Jézus Krisztus jusson az eszébe”. A Keresztes és a Szabó család. Révbe ért bárkák, kigyulladt fények. Emléktábla a karzat mellvédjén. Ezüst plakett az íróasztalra.

A család művészi híre, széleskörű ismeretsége és a pasaréti templom rendkívül jó akusztikája együtt eredményezték, hogy a Hanglemezgyártó Vállalat felfigyelt erre az imaházra.

Egy-két ritka kivételtől eltekintve általában elég nehézkes, rossz hallási viszonyokkal rendelkeztek a budapesti templomok. A pasaréti meglepően jól sikerült ebből a szempontból is.

Első pillanatra pedig inkább az ellenkezőjét gondolta volna az ember.

Egyszer Révész Imre, a volt debreceni egyetemi tanár, később tiszántúli püspök, amikor már nyugdíjba ment, meglátogatta Joó Sándort és megnézte közelebbről a templomot. Kicsit hitetlenkedve hallgatta, hogy milyen kifogástalan a mély, alacsony szószékű és a szokottnál is lejjebb fekvő karzató templomnak az akusztikája. A karzaton, vagy alatta, a legutolsó széken ülve is szinte a suttoást lehetett hallani, amikor a szószékről beszél valaki.

- Egyszer ki fogom próbálni - mondta Révész Imre. - Nagyon fogok neki örülni - mutatott Joó Sándor a szószékre.

- Nem onnan - csuklott el kicsit Révész hangja - hanem innen! És megfogta az egyik karzat alatt álló széknek a támláját.

- Én már ebben az életben többet nem prédikálok. - fejezte be megszokott kesernyés arcjátékával a gondolatot.

Valóban, Joó Sándor nem nagyított, mert ez a templom párját ritkító akusztikával rendelkezett. Csak a Vár-beli Mátyás templom vetekedett vele.

Így történt, hogy a Hanglemezgyártó Vállalat nagyon előnyös szerződést kötött a pasaréti egyházzal évi 100-150 hanglemez felvételére.

A presbitérium - nagyon bölcsen - az elnökséggel egyetértve szigorú határozatot hozott, hogy ezt a bér-összeget csak egyházi épületek karbantartására szabad fordítani.

Így sikerült először teljesen rendbe hozni és azután állandóan új ruhában járni a pasaréti templomát.

A Joó Sándort körülvevő emberek baráti szeretetének már régebbtől fogva beszédes alkalmi voltak a jubileumi események. Nagy múltú gyülekezetek százados fordulókát szoktak megünnepelni. Fiatal egyházak az évtizedes alkalmaknak is örvendeznek. Pasaréten ezeket az egyházi eseményeket néha összekapcsolták lelkészük családi ünnepeivel.

A gyülekezet megalakulásának 10 éves jubileumát az akkori körülmények között csak nagyon csendesen tartották meg. Még az épületek is magukon viselték a nagy megpróbáltatás nyomait. 1947 nem volt alkalmas nagyobb ünnepélyek rendezésére.

Kodolányi János azonban magától vállalkozott rá, hogy összeszedi azokat az emlékeket, amik az első dekádról összegyűjthetők.

Ez az összefoglalás inkább vallomás, mint történelem.

Kodolányi ebben a nagyszerű írásában inkább értékel, mint historizál.

Megörökíti a „dokumentumokat” is, Aranykönyvet szerkeszt, de ez csak függelék.

Az egész írás lelki tükör inkább, melyben szemlélhető egy gyülekezetnek az élete, kirajzolódik az arca, feltárul a lelke. Ez a munka hűen adja a pasaréti egyház első tíz esztendejét, de hűen adja Kodolányi református hitét és Isten egyházához való gyermeki kapcsolatát is.

Az első, az egész gyülekezetre kiterjedő jubileumi ünnepség a megalakulásának 15 éves fordulója volt.

1953 február 8-án este 6 órakor valóban „zsúfolásig” megtelt a gyülekezeti-terem. Az asszonyok irigylésre méltó ízléssel, gondossággal terítették szeretetvendégségre.

Az egykorú krónikás szerint nem csupán a gyülekezet tagjai voltak nagyon szép számmal jelen, hanem részt vettek a szeretetvendégségen és fel is szólaltak azok a lelkipásztorok, akik az alapítás munkájában segítséget nyújtottak. Hálaadó ünnep volt ez!

A gyülekezet igen nagy szeretettel köszöntötte első és azóta állandóan itt szolgáló lelkipásztorát.

Megemlékeztek arról, hogy a legelső prédikációjában, amelyik Pasaréten elhangzott, mit mondott annak idején.

„Lelkészbeiktatás közben történt az egyik faluban, hogy amikor az első istentisztelet végeztével a templom előtt beszélgettek a hívek, egyikőjük odafordult az új lelkipásztorhoz, mondván: Azt kívánjuk, hogy amikor a tiszteletes úrra nézünk. Jézus Krisztus jusson róla eszünkbe!

- Új állomáshelyemen, mint ennek a kezdő gyülekezetnek kezdő segédlelkésze, egész jövőendő programomat ebben a néhány szóban szeretném összefoglalni: minden igyekezettel azon leszek, hogy mindenkinek, aki meglát vagy szóba áll velem, Jézus Krisztus jusson eszébe!”

Csillogtak a szemek, mosolyogtak boldogan az arcok, amikor teázás közben ezt az idézetet hallgatták.

Könnyű volt az eredeti szöveget idézni, mert az első prédikációtól kezdve az évek hosszú során át, egészen a haláláig, minden prédikációját leírták, amelyek közközen forogtak a gyülekezetben.

Eleinte úgy kellett a „bennfenteseknek” ellopkodni a szöveget, mert nem akarta azokat sokszorosításra odaadni.

Később a presbitérium „Pasaréti prédikációk” címen kinyomtatta. Az utolsó 15 évben ismét írógéppel írva osztogatták.

Legvégén magnetofonra vette fel Korbuly László és ifj. Ajtony Artúr az egész istentiszteletet és ezek a szalagok azután a szó szoros értelmében bejárták „Tolnát-Baranyát”.

(Meghatva jegyzi fel itt a krónikás: a magnetofont, ezt az ezreket érő, remek készüléket Viski János zeneakadémiai professzor felesége ajándékozta 1962-ben a gyülekezetnek hálából az ott nyert lelki áldásért.)

Így tudták most a szeretetvendégségen is az eredeti kézirat szerint Joó Sándor első prédikációjából a saját szavait idézni.

Itt olvastak fel részleteket Kodolányi munkájából is, az első tíz év emlékeiből.

Még itt voltak azok a régi munkások, az alapítók, a fáradhatatlan szervezők. Minden szem boldogan, vidáman fordult feléjük, csak az övék volt lesütve könnyesen, amikor megszólaltak az ő tetteikről Kodolányi szavai.

„Két család tagjait kell különösen kiemelni a hívők közül. Az egyik a Keresztes, a másik a Szabó család. Dr. Keresztes Ede mintha azért vetődött volna erdélyi hazájából a Pasarétre, hogy egyházunk megteremtését vállalja, s konok székely szívóssággal, nagy emberismerettel, türelemmel végbevigye. Ő szerkesztette a körleveleket, ő talpalt, kilincsel, tárgyalt, érvelt, számolt, keresgél, körmölt fáradhatatlanul, hogy az egyházközség gondolatából valóság legyen. Ő állította beteg szívét, mint egy motort az építkezés sodrába, s lám, a megviselt, beteg szív bírta ezt a munkát is! Keresztes Ede egyházközségünk gondnoka, megtette, amit rábízott az Isten.

A másik Keresztes, András pedig a szükséges bútorok, felszerelések előteremtésében bűvészkedett. Mire van szükség? Mi hiányzik? Mit kerítsek még? Mint valami mesebeli áldott lidérc szüntelen a „mit, mit” hangzott az ajkán. Ha telefonált a lelkésznek, - s pedig de sokszor telefonált! - ez a „mit, mit” hangzott újra meg újra. Honnét szerzett bútort, függönyt, ezer meg ezer szükséges holmit? Nem mondta, ő tudja - vagy talán ő maga sem, Isten tudta, mi hol van s oda vezette őt.

A Szabó Testvérek, ifj. Szabó Márton és László, mint építészmérnökök álltak Isten művének szolgálatába. Ők készítették az épületek terveit, a költségvetést, ők vezették a munkát, ők ellenőrizték az elszámolásokat és pedig az építkezés első szakaszában, a templom építésében, ingyen.

A Szabó Testvérek egy fillért sem kértek és kaptak rengeteg munkájukért, egyedüli hasznuk az a szívbeli öröm volt, hogy templomot alkothattak Istennek.

Ezekben az órákban Joó Sándor hallgatva ezt a beszámolót nem tudott önmagának sem számot adni a szívében kavargó érzésekről. Büszkeség és bűnbánat, öröm és szorongás, félelem és hit, boldogság és szégyenkezés, de az Isten iránti nagy-nagy hála és a gyülekezettel szemben végtelen szeretet töltötte el a lelkét.

Amíg a kipirult arcokat nézte, újra megfogadta magában azt, amit 15 évvel ezelőtt mondott. „Aki rám néz, annak Jézus Krisztus jusson az eszébe.”

1958 februárjában azután egy hétig tartott a 20 éves múltra való visszaemlékezés.

Minden este egy héten keresztül istentisztelet volt a templomban. Február 9-én az akkori esperes szolgálata fejezte be a heti sorozatot.

Ekkor az ünnepi beszédet a gyülekezet gondnoka, Dr. Borbély László - sok ifjúsági regény akkor már neves és híres szerzője - tartotta.

„Mit ünnepelünk?” - tette fel a kérdést. Válasza sokrétű és nem sablonos volt.

„...Azt, hogy ebben a gyülekezetben húsz év alatt annyi minden történt... azt, hogy... valaki, aki már-már roskadozott a súlyos terhek alatt, le tudta rakni a terhét a kereszt lábánál... egy rozoga, szüette bárka sok vihar és hányattatás után a csendes kikötőbe ért... egy együgyű lélekre boruló vigasztalan sötét éjszakában kigyulladt egy parányi fény...” - mondotta ez a mélyen érző, gyülekezetét nagyon szerető, az emberi lelket mélyen ismerő és mindenkit külön-külön számon tartó író ember, egyházközségi gondnok.

Az előadás után megszólaltak a templom ünnepélyes csendjében ezek a „révbe ért bárkák”, „kigyulladt fények”, „súlyos terhektől megszabadult lelkek”.

Az asszonykör egyik tagja egymás után felolvasta a vallomásokat. „Mit jelent nekem a pasaréti gyülekezet?”

Hetek óta gyűltek ezek az írások, 20 esztendőről szóló vallomások. Minden lélek elmondhatta egy-egy levélben, mit kapott ebben a gyülekezetben. Mit hozott ide és mit hagyott itt. Joó Sándor és a gondnokok gondosan kiválasztották a legjellemzőbb és a legépítőbb írásokat és most a nagy, ünneplő gyülekezet feszült érdeklődése közepette kedves, meleg asszonyi hang olvasta ezeket a vallomásokat.

Ezen az estén nyilvánvalóvá lett, hogy Joó Sándor hűséges gondozói munkájának, az emberekkel való sok-sok személyes beszélgetésének, lelkiismeretes igehirdetésének a gyümölcsei érnei kezdenek.

Olvasás közben Szabó Mihály, a gyülekezet főgondnoka, régi hűséges munkása, ez a nem papi foglalkozású, de papi lelkű ember, mélyen elgondolkozott Joó Sándor sokszor hallott szavain.

- Ha valamikor rosszul lennék a szószéken, nem kell abbahagyni az istentiszteletet. Akármelyik presbiter felmehet a helyemre és tovább olvashatja a prédikációt. Legépelve minden alkalommal magammal viszem a Bibliámban.

Joó Sándor egész gyülekezeti munkájának a lelkiismeretességére volt jellemző ez a közismert szokása és mondása.

Szabó Mihály nemcsak elnöktársa volt hosszú időn keresztül Joó Sándornak, hanem élete végéig a legjobb barátai közé tartozott. A főgondnok két fia ott nőtt fel a gyülekezetben, és Joó Sándor lelki hatása folytán lettek teológusok. A főgondnokot és a pásztorot nem csupán a közös gyülekezeti szolgálat kapcsolta egymáshoz, hanem a mély, elszakíthatatlan testvéri érzés. Testvérek voltak Krisztusban.

Most, amint lehajtott fejjel ott ült a főgondnok a templomi karszékben, újra átélte, hogy kicsoda neki személy szerint is Joó Sándor és hogy Isten ebben a lelkipásztorban milyen nagy ajándékot adott ennek a gyülekezetnek.

Nem igen ügyelt a felolvasott vallomások színes, változó szövegére, hiszen többször is végigolvasta már ő ezeket a drága sorokat.

...Jól esett elengedni a gondolatait. Ott röpködtek ezek továbbra is Joó Sándor munkája, igehirdetése, személye körül...

Sokszor beszélgettek ők ezekről a problémákról a lelkipásztorával. Jól ismerte Joó Sándor meggyőződését: minden gyülekezeti munka az igehirdetésre néz és az igehirdetésből táplálkozik.

- Amikor az igehirdetésre gondolok és készülök - szokta mondani Joó Sándor - ott látom magam előtt az egész gyülekezetet, de nem mint tömeget, hanem az egyes embereket.

- Azt az asszonyt, akinek a múlt héten halt meg az ura, akit olyan nagyon szeretett, hogy szinte csak róla tud beszélni.

Azt a férfit, azt a szürke kabátos embert, akiről még csak annyit tudok, hogy már a harmadik istentiszteleten van itt és rendkívül szomorú arccal ül le mindig a bal oldali 5. sor első székére.

- Azt a középkorú nőt, aki minden prédikáció alatt elsírja magát.

- Azt a fiatalasszonyt, aki egy beszélgetésben megvallotta, hogy gyűlöli a nagyanyját.

- Azt az özvegyasszonyt, akinek egyetlen kincse a kisfia.

- Azt az elvált házaspárt, akik mindketten rendszeresen itt vannak, néha pár szót váltanak is egymással, azután békén hazamennek.

- Azt a tisztviselőt, akit nem lehet lebeszélni arról, hogy ne maga főzze most már évek óta saját használatára házilag a pálinkát.

Most megállítja a főgondnok csapongó gondolatait és ráemeli szemét lelkipásztorára.

Igen, - gondolja Szabó Mihály, - ez az egyik titka annak, hogy Joó Sándor olyan közel van a szószék magasságában is a gyülekezethez. Ez a magyarázata annak, hogy szavai odatalálnak az emberi lelkekbe. Ez a magyarázata annak, hogy ezek a most olvasott vallomások megszülethettek.

Nem lehetne megmondani, hogy ezen a visszaemlékező estén melyik volt a szívbemarkolóbb, a megindítóbb, az építőbb: a lelkipásztorok igemagyarázása, vagy az igehallgatók bizonyosságtevése?

Ez az este azután Joó Sándorék vidám, derűs, boldog családi körében ért véget.

A vendégkönyvbe a gondnok, Borbély László ezt jegyezte be:

„Egy hét telt el örvendezéssel, ünnepléssel. A gyülekezet örvendezett és ünnepelt két évtized határátkövénél. A mi örvendezésünk kétszeres volt. Úgy is ünnepeltünk, mint gyülekezeti tagok, úgy is mint méltatlan munkatársak az ünnepélyes alkalmak rendezésében. S most, hogy ezeket a sorokat írom, arra gondolok, mi szerzett az elmúlt hét alatt a legnagyobb örömet? A napról-napra megtöltött templomunk. A hívek sereglése. Igen, ez volt a legnagyobb öröm, mert sokszor átéltem e nyáj pásztorának a csendes boldogságát, aki most estéről-estére méltán gondolhat arra, „ha méltatlan szolga voltam is, nem munkáltam hiába az Úr szőlejét.” S most ebben a boldog és ünnepélyes órában csendes és néma imában köszönöm meg az ünnepélyek Urának és legfőbb Rendezőjének, hogy áldó kezét most is fejére tette és a legszebb ajándékkal ajándékozta meg: a zsúfolásig lelt templommal.” 1958. febr. 9.

1962 tavaszán a gyülekezet örökös tiszteletbeli főgondnoka, Dr. Keresztes Ede kimondta az emlékezetes szavakat: „Ez az év legyen a pasaréti egyházban a hálaadás éve!”

Így lett ez az egész év a gyülekezet 25 éves jubileumi esztendeje.

Joó Sándornak a suttogások révén a fülébe jutott, hogy ez alkalommal őt is ünnepelni akarják.

Ő a gyülekezetnek nem csak a szervezői között volt: ő az első lelkipásztora. A 25 esztendő múlt minden építése, köve, eseménye az ő nevéhez is fűződik.

Nem csoda, ha ez alkalommal vele szemben is ki akarta mutatni a gyülekezet szeretetét és megbecsülését.

Ő azonban a leghatározottabban azt kérte, hogy személyének semmiféle megemlékezésével, pláne ünneplésével, ne zavarják meg ezt a gyülekezeti hálaadó alkalmat. Legyen ez kizárólag gyülekezeti, amelyiknek ő is egyik tagja.

Így azután az 1962 december 25-iki megmozdulás - ami egy egész esztendő előkészületét koronázta - csak a gyülekezet megalakulásának a negyedszázados ünnepi eseménye lett.

Keresztes Ede készítette el az emléktábla szövegét:

**Ma 1962 december 25-én
huszonöt éve
hogy elindult Isten kegyelméből
a Pasaréti Református Egyház
szolgálatá
Soli Deo Gloria**

Szemben a szószékkel, a karzat mellvédjének a közepén kapott helyet ez a szép, intarziás fatábla.

Megírta ennek a felemelő, kimagaslóan szép karácsonyi ünnepélynek a részletes történetét Borbély László költői módon. Ott van az kéziratban a gyülekezet többi emlékei között.

Emelték az ünnepség fényét, méltóságát az egyházkerület és az egyházmegye hivatalosai. Felszólaltak, együtt örvendeztek ezzel a kis magból olyan csodálatosan, lelki szépségekkel kibontakozott városszéli virágzó gyülekezettel.

Nem volt ott azonban az, aki a pasarétiak új templomát annak idején felszentelte: hiányzott a 80 éves Ravasz László.

Maga helyett levelet küldött.

„Nincs hely, ahova szívesebben mennék öregkorom utolsó idejében, mint a pasaréti gyülekezetbe a vigasztaló emlékezések ünnepére... De életkorom, egészségi állapotom és helyzetem tökéletes visszavonulást parancsol. Nem is visszavonulás ez, csak testi láthatatlanság, mert ott vagyok lélekben együtt a gyülekezettel...”

Jellemző volt Joó Sándorra, hogy amikor vége lett ennek a megható ünnepélynek és megáldotta a gyülekezetet, utolsó szava ez volt: „a mai este perselypénzét elküldjük egy kis, szűkölködő baranyai gyülekezetnek. Így kérem mindenkinek az adományát.”

Ennek a „kis szűkölködő baranyai gyülekezetnek” volt a lelkipásztora a pasaréti gyülekezet főgondnokának egyik fia, Szabó Mihály. Így próbálta Joó Sándor éreztetni háláját Dr. Szabó Mihály szeretetéért, hű szívéért, munkatársi gondosságáért, amivel ez az önfeláldozó barát és világos fejű pénzügyi szakember önzetlenül megosztotta vele ennek a fővárosi gyülekezetnek a teherviselését.

A jómódú testvér nagyszabású örömnepén egy kis, szegény baranyai testvérgyülekezet megsegítése járt Joó Sándor eszébe.

Ezzel azonban mégsem fejeződött be a 25 éves jubileumi ünneplés. A gyülekezet megtalálta a módját annak, hogyan tegye lelkipásztora számára is emlékezetessé ezt a nagy alkalmat.

Még a télen (1963. február 10-17.) újabb építő-sorozat volt a templomban, amit családi szeretetvendégség fejezett be. Legegyszerűbb minden szószaporítás helyett ide írni azt a pár soros híradást, amit a Reformátusok Lapja március 17-iki száma közölt.

„A budapesti-pasaréti gyülekezetben - az egyházközség 25 éves fennállásának jubileumával kapcsolatban - febr. 11-17-ig Hálaadó hetet tartottak. Estéről-estére azok a lelkipásztorok hirdették az Igét, akik az elmúlt negyedszázad folyamán valamilyen formában a pasaréti gyülekezetben szolgáltak. A hálaadó hetet a gyülekezet családi jellegű ünnepélye fejezte be 17-én vasárnap délután a templomban. Dr. Joó Sándor lelkipásztor imája után Dr. Borbély László presbiter olvasott fel részleteket az egyházközség történetéből, majd a különböző bibliakörök tagjai köszönték meg Istennek a gyülekezet közösségében adott áldásait.

Dr. Szabó Mihály főgondnok köszöntötte a lelkipásztort születésnapja alkalmából. Végezetül bensőséges szeretetvendégségen vettek részt a jelenvoltak.”

Jött azután még egy jubileum, amikor a baráti szívek nyíltak meg és próbálták felejthetetlenné tenni Joó Sándornak az évfordulót.

1940. október 13-án iktatta be Szabó Imre esperes Joó Sándort missziói lelkésznek a pasaréti gyülekezetbe. Ennek a napnak a 25 éves fordulóját Keresztes Ede „bácsi”, az öreg tiszteletbeli örökös pasaréti főgondnok nagy szeretettel készítette elő. Egy maga tervezett ezüst plakettre nemcsak az emléknapot, hanem Joó Sándor legközvetlenebb jóbarátainak a névaláírását is rávésette.

„Hatalmasan cselekedett velünk az Úr! Azért örvendezzünk!”

Zs. 126,3.

DR. JOÓ SÁNDORNAK
negyedszázados parókus lelkész szolgálata
emlékéül baráti szeretettel:

Ravasz László
Gyökössy Endre
Draskóczy István
Csutor Éva
Kupay Dénes
Bilkei Garzó
Peti Zoltán

Keresztes Ede
Várady Lajos
Vajna Blanka
Dr. Palló Imre
Baksay László
Dr. Borbély László

1940. X. 13. 1965. X. 13.

Soli Deo Gloria

Ekkor már Joó Sándor is belépett az öregedő emberek sorába - elmúlt 55 éves.

19. fejezet

Alkonyodik

Szépen öregedni intelligencia kérdése is. Hogyan lesz egy ócska szemüvegből három új? Temetés a kormány részvételével. Keresztelés mellékkörülményekkel. „Na süsd meg! Elrontottad az egészset!” „Eltörött a kaszám” - panaszolja egy 88 éves püspök. Egy üveg Napóleon. Igehirdetés a legnagyobb tett! Baksay László szétnéz az irodában. Honnan származott az a két keserű vonás?

Jól ismerte Joó Sándor az öregedő ember változó kedélyállapotát.

A 60-as években gyakran köszönt rá is a borús hangulat. Nagyon nehéz ez alól kivonni magát az embernek! A legintelligensebb ember sem tudja egészen elűzni és távol tartani magától ezt a hangulatot. Legfeljebb annyit tehet, hogy azonnal felismeri, magába fojtja és vár... Tudja, hogy néha órák múlva, máskor napok múlva magától is elmúlik. Újabb események jönnek, belső élmények támadnak és új hangulatot hoznak. Öregedő embernél gyakoribb a felhő, lassabb a felhőátvonulás, de előbb-utóbb ott is kisüt a nap. Az egyszerűbb ember átadja magát a hangulatainak, az intelligensebbje igyekszik tovaűzni őket, meggyorsítva a hangulatváltozást.

Ilyen nyomott hangulatban ült az íróasztalánál egyik este Joó Sándor. Okát adni nem tudta ennek a nyomott hangulatnak, de a tovaűzésére kísérletet tett.

Dolgozni akart. Tapasztalatai szerint ez volt egyik legbiztosabb módja a kedélyváltoztatásnak.

Münich Mihálynak a temetésére készült.

A család őt kérte meg a szolgálatra, mert egyházi temetést akának.

Biztosan ott lesz Münich Ferenc is, és az egész kormány. Nem mindegy, hogy mit mond ezen a temetésen.

Szívesen vállalta a szolgálatot. Igehirdetési alkalomnak tekintette azt.

A Textust már megtalálta. I. Kor 1,18

Valamikor maga állította fel a szabályt, hogy „a gyászoló háznál tett látogatásnak nem csak feltétlenül követnie kell, de lehetőleg megelőznie is

kell a temetési szertartást”. Most látja, hogy mennyire megvalósíthatatlan ez.

Hiába akar készülni, úgy látja, hogy nem fog az agya. Nem jönnek a gondolatok.

Lassan az asztalon fekvő szemüveg felé nyúl. Két szárát már megfogta és a könyökben már behajlított karjai hirtelen megállanak a levegőben.

Váratlanul a szemüveg körül rögződnek csapongó gondolatai. Az eddig szétszóródott gondolatok egyszerre egy irányba rendeződnek: a szemüveg felé. Hosszú emléksor indul el lelkében, amint maga felé húzta ezt a nélkülözhetetlen műszert.

Holland szemüveg volt. Bifokális... Zeiss csiszolás... Kiváló a maga nemében...

Pár éve kint járt Hollandiában. Barátai elvitték egy tengerparti kirándulásra. Ott felkapaszkodtak egy kilátótoronyba, amelyiknek érdekes, nem mindennapi reflektor berendezése volt. Beszélgetés közben letette szemüvegét a kőpárkányra és egy hirtelen, vigyázatlan mozdulattal lesodorta onnan. Még önkéntelenül utána nézett, de már csak a kövek közé csapódó roncsait látta. Egy héten belül három új szemüveget csináltattak holland barátai az elveszett helyett.

Ez amit most a kezében tart, egyike azoknak, amiket akkor kapott.

Lassan szemére teszi az üveget és hogy egy kicsit mozgásba hozza agyát maga elé húzza a Theológiai Szemle az íróasztalon heverő egyik legújabb számát.

Találomra felnyitja és olvasni kezdi.

Egy nagy nevű, közismert német teológusról van szó a cikkben, aki „le tudja ugyan írni azt, hogy naiv dolog az okszerűség relativizmusát arra használni az atomok világában, hogy visszaállítsuk a mitikus csodákba vetett hiedelmet, mintha ezzel a relativitással kinyílna a kapu a túlvilági hatalmak számára. De vajon eléggé védve van-e saját tudomány iránti érthetlenségével szemben?”

- Úgy látszik valóban fáradt az agyam - tolja el maga elől a folyóiratot - mert én ebből nem értek semmit. Egészen biztos, hogy fordítás, de az is biztos, hogy irgalmatlanul rossz fordítás. Ki érti ezt a homályos szöveget?

Nagyon tudott bosszankodni az érthetetlen írásokon, vagy beszédeken. Ő maga mindig nagyon világosan fogalmazott.

- Aki tudja, hogy mit akar mondani, az el is tudja azt úgy mondani, hogy mások is megértsék. Ha gondolataink világosak, beszédünk is világos lesz.

Ez volt a meggyőződése.

Doktori értekezése, magántanári dolgozata súlyos, magvas mondanivalójával bárki számára is könnyen érthető. Hollandból való fordításai pedig iskolapéldái annak, hogyan lehet idegen szöveget magyar nyelvre élvezhető formában átültetni.

Élete utolsó évtizedeiben szinte már csak olyan írásokat fordított, amiket a gyakorlati igehirdetésben fel lehetett használni. Célszerűségi szempontok vezették. Magyar nyelvű, modern építő irodalom nem volt. Ehhez nem nyúlhatott tehát. Holland, német, olykor angol evangéliumi cikkeket, történeteket, elmélkedéseket vett elő és a leghasználhatóbbakat lefordította.

Szinte egész Magyarországot bejárta a „francia munkás imája”, amit egy evangélizáló előadása számára fordított le.

Text: II. Tim 3,1-9, és Kol. 3,17.

„...Ennek az Igének hadd mutassam be egy példán keresztül az illusztrációját. Egy nagyon különös példán mutatom be, milyen az, amikor valaki mindent Jézus nevében lesz, Jézussal éli meg a napját reggeltől estig nagy, alázatos hálaadásban. Nos, egy gyönyörű imádságot olvastam, egy hívő francia munkásnak az esti imádságát.

Íme:

Köszönöm, Uram, köszönöm! Köszönöm minden ajándékodat, amit ma adtál. Neked köszönök mindent, amit láttam, hallottam és kaptam.

Hálát adok azért a vízért, ami reggel felfrissített, az illatos szappanért, az üdítő fogkrémért. Hála legyen Neked a ruháimért, amelyek betakarnak, azok színéért, szabásáért. Hála legyen az időben kézbesített újságért, a benne levő folytatásos regényért, amin minden reggel olyan jókat derülök, meg azokért a fontos találkozóért, amelyeken a világ politikusai beszélgetnek egymással, meg a megnyert futballmérkőzésekért.

Hála Neked a szemetes autóért, a rajta szolgálatot teljesítő emberekért, az ébredő utca zajáért.

Hála legyen Neked a munkámért, a szerszámaimért és az erőfeszítésért, amivel dolgozhatom.

Hála legyen Neked azért az ércdarabért, amit a kezembe fogtam, az acélfűrészért, amivel megdolgoztam, a meósnak az elégedett pillantásáért és a kész alkatrészekkel teli kocsiért.

Hálát adok Jakab barátomért, aki a reszelőjét kölcsönadta, meg Feriért, aki megkínált egy cigarettával, Karcsiért, aki nyitva tartotta számomra a csapóajtót.

Hála a kedves utcáért, amin jártam, a kirakatokért, az autókért, a járókelőkért, a kivilágított házsorok között zajló életért.

Hála Neked az ételért, ami táplált, meg azért a pohár sörért, ami felfrissített. Hála Neked a motorbicikliért, amelyik készségesen elvitt mindenüvé, ahová mennem kellett, meg a benzinért, ami a motort forgatta, meg az arcomat simogató szellőért, meg a felém integető fákért.

Hála legyen Neked azokért a lányokért, akikkel találkoztam, azért a pirosítóért, ami Teréz ajkán volt, aki olyan jól választotta meg a színt, meg a Mónika tartós hullámaiért, ami olyan jól illik az arcához, Anna kedves grimaszáért és felszabadult kacagásáért.

Hála azért a kisfiúért, akit a túlsó járdán láttam játék közben, hála a görkorcsolyáiért, és a mulatságos arcockájáért, amit elpottyanásakor vágott.

Hála Neked mindazért az alkalomért, amikor az emberek nekem jónapotlal köszöntek, minden kézszerítésért, minden mosolyért.

Hála anyámért, aki otthon vár, az ő szerény ragaszkodásáért és csendes jelenléteért.

Köszönöm a tetőt a fejem felett, a villanyfényt, a muzsikáló rádiót.

Köszönöm a vázát a virágokkal, ami az asztalomat díszíti.

Köszönöm, köszönöm az éjszakát, a csillagokat, a csendet.

Köszönöm az időt, életet, kegyelmedet.

Köszönöm, hogy Te vagy, Uram, - Köszönöm, hogy meghallgatsz, köszönöm, hogy komolyan veszel, hogy szeretsz.

Hála legyen Neked, Uram, mindenért hála!

Ugye furcsa, szokatlan imádság. Olykor szinte profanizálásnak hat kegyes füleinknek. De kérem! - kifogásolhatná valaki: hogy kerül a szemeteskocsi, meg a pohár sör, meg a kislány ajkára kent rúzs, meg a tartós hullám az imádságba?

- Folytatta Joó Sándor az ima kommentálását a saját szavaival. - Nos atyámfiaink, nem éppen az-e a baj, hogy az életünknek ezek a mindennapi dolgai sohase kerülnek bele az imádságainkba, azaz az Istennel való kapcsolatunkba, hogy az utcán, ahol kirakatok vannak és autók suhannak el mellettünk, nem Jézussal együtt járunk, meg hogy a munkahelyünkön, ahol az acélfűrészrel, vagy unalmas aktákkal dolgozunk, nem mintegy Jézus nevében, megbízásából iparkodunk, meg a divatnak, rúzsoknak, pohár sörnek, a mindennapi életnek ezer apró dolgainak a kérdéseiből kihagyjuk Istent, azokat az eseményeket, amelyek az életet valóban betöltik, kicsiket és nagyokat, sohase hozzuk kapcsolatba Jézussal, Isten nélkül élünk velük?

Hát hiszen éppen ez a mi atheizmusunk! Istentelenségünk, istennélküliségünk! És éppen ebből hív megtérésre Isten a felolvasott Igével!”...

Íróasztala tele volt ilyen felhasznált, sokszor magyarázott fordításokkal. Szívesen bocsátotta másoknak is rendelkezésére. Íróasztalán bármerre nézett, mindenütt művészi rendtelenségben heverték a folyóiratok, félig kész fordítások, befejezésre váró írások.

...Utánanézett az előbb félretolt Szemlének és tünődni kezdett...

- München temetésén úgy szeretnék beszélni, hogy az világos, ne hivalkodó, de mégis határozott bizonyosságtevés legyen. Szegény Szabó Imre esperes mondotta több mint egy évtizede hatszemközt: „azért, hogy hogyan találkozik a kommunizmus az evangéliumi egyházakkal, mi vagyunk felelősek”. Add Uram, - fordult imára Joó Sándor gondolata -, hogy a halott mellett az élőknek evangéliumot tudjak adni.

- A mi feladatunk csupán egyetlen dolog: örömhírt mondani. Hadd tegyem most is azt!

Az ilyen igehirdetésekből, az ilyen nem mindennapi társadalmi alkalmakkor mutatkozott meg, hogy Joó Sándor a gyakorlati teológiának nem csupán „tudósa”, hanem „tudója” volt.

Készülés közben azután most is úgy eloszlott rossz kedélye, mint a tavaszi napsütésre a pára.

Valóban szerette az ilyen „különleges” szolgálatokat. Akkor is szerette és szívesen vette, sőt azonnal hasznosította is, ha pusztán valami nem várt „külsőség” emelte ki csupán a sablonból.

Egyszer keresztelés volt a templomban. Az első sorok valamelyikében ott ült egy pici leány, Ajtony Aranka, aki tágra nyílt szemekkel ügyelte ezt a még soha nem látott szertartást. Egyszer csak felállott a helyéről és pillanatok alatt, mielőtt még édesanyja megakadályozhatta volna, odalépkedett „Sanyi bácsihoz”, a keresztapjához és egy hirtelen mozdulattal odabújt teljes bizalommal a palást alá. Olyan „jóba volt” a keresztapjával, hogy ezt egészen természetesnek tartotta.

Joó Sándor intett, hogy hagyják csak!

És a kislány fejét simogatva magyarázta tovább a gyülekezetnek, hogy mi is az a keresztség. Sokaknak könny szökött a szemébe és szülőknek, keresztszülőknek felejthetlenné vált ez a szent szertartás.

Ilyen nyomokon született meg lelkében az a javaslat, ami azonban még az íróasztalát sem hagyhatta el soha, hogy a „gyülekezet ne nézője, hanem résztvevője legyen a keresztelés szertartásának. Ne csupán a szülők és keresztszülők, hanem maga a gyülekezet is tegyen fogadást”.

„Jézus Krisztus gyülekezete - kérdezte a lelkipásztor - befogadod-e ezt a gyermeket, mint a gyülekezet megkeresztelt tagját, akarod-e körülvenni őt szeretetteddel és gondoskodásoddal a lehetőség szerint, könyörögve érte, hogy majd egykor veletek együtt tegyen vallást az Úr nevéért? Aki ezt akarja, válaszolja velem együtt: igen!”

Minden erejével, imádságával, munkájával egy nagy családdá, Krisztus népévé akarna egybekovácsolni a pasaréti gyülekezetet.

* * *

És most szakítsuk meg ezt a száraz krónikát egy derűs eseménnyel. Egy olyan tréfás epizóddal, ami jellemző ennek a komoly pásztornak és tudósnak a csapongó jókedvére.

Az 1960-as években több ízben is Magyarországon járt a perzsa sah. Szép, magas, gyengén öszülő, kreolos arcú, hindu fajának jellegzetes típusa volt. Szívélyes mosolyával, elegáns megjelenésével a pesti közönség előtt rövid idő alatt igen népszerű lett. Fényképével tele voltak az újságok és a képeslapok. Joó Sándorral feltűnően hasonlítottak egymáshoz. Csaknem egyforma magas termetük, jellegzetes orruk, nem mindennapi fejtartásuk, na meg fekete, kreolos,

hindu kinézésű külső megjelenésük könnyen megtéveszthette a felületes szemlélőt.

1966 szeptember végén egyik este a Gellért Szálló félemeleti éttermében egyik fiam doktorrá avatását ünnepeltük. Már a süteménynél járt a vacsora, éppen a remek Gellért-tekercest tette le a pincér asszonyleányom elé, amikor az hirtelen felugrott és mi már csak azt láttuk és hallottuk, hogy mosolyogva állít meg egy kis csoportot, amelyik a két asztalor között éppen a mi asztalunk előtt „vonult” el.

Valóban, „vonulás” volt.

A kis társaság középpontjában egy markáns, fekete hajú, magas férfi lépkedett. Fejét méltóságteljesen emelte valamivel magasabbra, mint ahogy általában az emberek szokták. Tartása tiszteletet parancsoló volt ugyan, de egész alakján mégis előmlött valami kedves közvetlenség.

Egyik oldalán bájos fiatal leány lépkedett, akin első pillanatra a zavar bizonyos jelét lehetett észrevenni, de könnyed járása, szép csillogó, arany haja, amit akkori szokás szerint, kibontva engedett szabadon a vállára hullani - azonnal feloldották ezt a látszólagos pillanatnyi zavart.

Fiatal, mosolygós, fekete férfi jött a másik oldalán. Mintegy tessékelní, kalauzolni látszott az idősebb társát. Udvarias kézmozdulattal mutatta az utat, mintha kísérete volna a magas, kreol bőrű előkelőségeknek.

Mi magunk is egy pillanatra azt gondoltuk, hogy a perzsa sah és kísérete érkezett az étterembe.

Másodpercekig tartott csak a csalódás, mert felfigyeltünk a szavakra.

- Hát Sanyi bácsiék, hogy kerülnek ide? A lányom hangja volt. Joó Sándor baritonja válaszolt. - Na süsd meg! Elrontottad az egészet!

Mikor aztán letelepedtek közénk - Joó Sándor Imola lányával és András fiával, egymás szavába vágva nevetve mesélték el az egész elrontott szituációt.

- Tönkre tettetek egy jó tréfát!

- Azzal indultunk el hazulról, hogy megjátsszuk a perzsa sahot és kíséretét.

- Egész idő alatt csak angolul és hollandul akartunk beszélgetni.

- Már az étterembe való bevonulást olyan ünnepélyesnek rendeztük, hogy előkelő idegenek nézzenek minket.

...Ez a hallatlanul komoly ember, a teológia doktora és magántanára, hat felnőtt gyermek apja, külföldön is ismert tudós, ilyen magafeledten, felszabadultan tudott gyermekeivel együtt tréfálkozni.

* * *

Minden esztendőben egyszer ki szokott menni Leányfaluba meglátogatni egykori főnökét, apai barátját, Dr. Ravasz Lászlót. Rendszerint a neve napján, június 27-én, vagy előtte való napon. Ez mindig ünnepélyes alkalom volt. Előre meg kellett kérdezni Szacsvaynétól, Ravasz legkisebb lányától, hogy abban az évben Leányfalun, vagy Budapesten a Bimbó úton fogadja a püspök a látogatóit. Ez az egészségi állapotától függött.

Ha nem kellett orvosi kezelésre bejönnie, akkor kinn, abban a szép leányfalui kúriában lehetett megtalálni. Vendégei ide szívesebben mentek. A rózsafákkal szegélyezett gyümölcsösön keresztül nagyon szép út vezetett végig a házig. Gyönyörködni lehetett a kilátásban is a gondos kertészi munkában is, amit az öreg püspök maga végzett reggelenként igen nagy élvezettel.

- Nem munka ez - szokta tréfásan mondani - csak szobatorna szabadban. Sajnos, a kert rendben tartásával az utóbbi időben sokat bosszankodom. Itt falun, ha valami elromlik, semmi pénzért nem lehet iparost kapni, aki megjavítsa. Már hetek óta keresek valakit, aki segítene rajtam, de még aki ígérte, az sem jön. Pedig nagy bajban vagyok: eltörött a kaszám! - panasolja nem kis humorral a 88 éves aggastyán.

Joó Sándor azon a nagyon kedves látogatáson nem vehetett részt, amikor a volt budapesti evangélikus esperes, Dannhauser László (később a Bakony egy kis falujában lett lelkipásztor) és e sorok írója magnetofonszalagra vették Ravasz László anekdotikus, sokszor tréfás visszaemlékezéseit. Pedig erre Joó Sándor is nagyon készült. De az utolsó pillanatban kénytelen volt telefonálni.

- Mondjátok meg, hogy meghültem, náthás vagyok. Kegyetlenség volna ilyen állapotban meglátogatni egy 90 éve felé haladó idős embert. Felelőtlenység volna, ha rá ragasztanám a hülést.

A vágy sarkallta - a tapintat visszatartotta.

A püspök, ha az idő megengedte, kint fogadta látogatóit az oszlopos verandán és a beszélgetés rendszerint visszaemlékezésekkel volt tele.

Joó Sándor nagyon szerette ezeket a beszélgetéseket. Üdítő, lendítő, biztató alkalmak voltak. Mindig lelkesülve és megfiatalodva ment haza az idős, apai barátjával való együttlétről. Őt, az öregedő embert, megfiatalította az öreg társasága és még mindig friss lendülete.

A 60-as évek egyik nyarán is irattáskájában egy üveg Napóleonnal vidáman ült fel a Margit-hídfőnél a helyi érdekűre. Szerencsére nem volt tömve, kapott ülőhelyet és kényelmesen elhelyezkedett. Már éppen elő akarta venni Berkhof egyik könyvét, hogy Szentendrémig elszórakozzék vele, amikor belépett a kocsiba egyik már nyugalmazott kollégája és barátja.

Joó Sándor szeretett emberek között lenni és szeretett emberekkel beszélgetni.

Miután örömmel állapították meg, hogy mindketten egy helyre igyekeznek, általános térre terelődött a beszélgetés.

A kolléga nem volt kiegyensúlyozott ember, inkább kesernyés. Kicsi volt a nyugdíja is, családi bajok is gyötörték, az egészségével is hadilábon állott. Félt megöregedni, tele volt problémákkal.

- Szép, szép az élet, csak ne volna olyan nehéz - kesergett beszélgetés közben. Itt vagyok én is, végig éltem lassan az egész életemet és alapjában véve nem csináltam semmit...

Joó Sándornak hallatlan gyakorlata volt abban, hogyan kell az orvosolhatatlan és tanácsot nem is váró panaszokat hallgatni. Vannak emberek, akik szívesen elmondják másoknak keservüket, jól is esik ez, mert ezzel van tele a szívük, de nem is várnak mást csak annyit, hogy legyen valaki, aki résztvevően meghallgatja panaszkozásukat és ezzel meg is könnyebbül a szívük.

Tudta jól Joó Sándor, hogy nem kell ezt a sok keserű indulatot túlságosan komolyan venni. Most nagyon borús a kolléga homloka, de mire megérkeznek majd Szentendrére ki fog derülni az arca és helyre áll a lelki egyensúlya.

Inkább átengedte magát saját gondolatainak. A panaszkozás meghallgatása csak arra volt jó, hogy benne is elindítson egy nagyon mélyen élő nyugtalanságot.

* * *

Tulajdonképpen, mit is csináltam én is egy egész életen keresztül?

Mi marad utánam, ha meghalok? Pedig rövidesen erre is számítani lehet.

Magas a vérnyomásod... sokszor érzed furcsán magadat... - magyaráz saját magának.

* * *

- Az én nyugdíjamból szinte nem is lehet megélni - hallotta közben maga mellett az egyhangú mondatokat. - Még egy fiamat nekem kell mindennel ellátni. Egyetemen van, de nem tanul jól... szinte semmi ösztöndíjat nem kap...

- Persze, ez elég nagy teher lehet - válaszol szinte gépiesen Joó Sándor.

* * *

Kötetekre mennek az elmondott és leírt prédikációim..., de ki fog azokra gondot viselni - morfondírozik tovább Joó Sándor - ...kiadni őket nem lehet... akinek tudtam tanácsot adni, azok emlékezni fognak rám talán még évek múlva is... és azután?...

Gyermekeim egészen más körülmények között fognak élni...

Szinte egyiknek sincsen kapcsolata az egyházzal...

Sándor gyökeret eresztett az új hazájában... Gyula még nem alakult ki, de élete egészen más irányt vett... Talán még Andrást érdeklik leginkább, hogy mit tesz, mond, csinál az apja...

Géza? Ő aggaszt a legjobban. Soha nem láttam bele a lelkébe... Imola leány... életét a családon kívüli erők fogják befolyásolni... Árpád tipikus művész, csapongó, szertelen, keresi a helyét ebben a nagy világban...

* * *

Közben egy-két gépiesen kimondott, igen, nem, persze, tényleg, és ehhez hasonló viszonzyszavak szakítják meg gondolatait egy-egy pillanatra.

* * *

A magnószalagok talán tovább fennmaradnak, azok megőrzik a hangomat... Van belőlük vagy 160 darab... Tényleg megőrzik?

...Hiszen, amikor valamelyik nap visszajátszotta a kis Ajtony Artúr a vasárnapi prédikációját, magam sem ismertem a saját hangomra... egy idegen hangján fognak megismerni engem.

* * *

...mondd, hát érdemes jónak lenni, amikor csak szemrehányást kap az ember akkor is, amikor a legjobbat akarja? - üti meg a fülét egy kérdő mondat és erre hirtelen visszazökken a valóságba.

- Persze, hogy érdemes, hiszen az élet egyetlen értelme az, hogy az ember jót tegyen mindenkivel, ahol és amikor csak lehet.

Igaz, hogy a kérdésnek csak a végét értette, de a választ szívből adta, mert ez a gondolat és érzés volt egész lényének az alaphangulata.

Közben a kolléga más témára ugrott. Eszébe jutott egy anekdota, amit nem régen hallott Joó Sándorról. Láta szórakozottságát, gondterhelt homlokát, gondolta, kisimítja azt a redőt onnan: elmondja azt a kedves, Joó Sándorra kicsit hízelgő történetet, amit másoktól hallott.

- Valaki a múltkor Debrecenben a feleségét akarta eltemettetni. A lelkészi hivatalban egy öreg, nagyon kedves lelkipásztorral tárgyalt. „Szeretném, ha olyan valaki temetné a feleségemet, mint Joó Sándor” - kérte. Az öreg lelkész meleg mozdulattal a gyászoló férj karjára tette a kezét és így válaszolt: „Joó Sándor, csak egy van, az is Budapesten!”

- Úgy érzem, nem kellett volna ezt most nekem így elmondania - gondolta magában Joó Sándor.

Nem is engedte tovább kalandozni a gondolatait, hiszen már a pomázi nagy kanyarban futott a szerelvény.

...de ez az ábrándozás és elgondolkozás a mai napjára rányomta bélyegét...

Ravasz Lászlónál nem a verandán ültek le, hanem szobájába vezette be a vendégeit, mert kicsit hűvös volt a délután. Szobája ajtajában állt a püspök és fogadta a vendégeit. Kicsit féloldalra fordulva nyújtotta jobb kezét üdvözlésre és szinte a belépésre hívó mozdulat is benne volt abban a kéznyújtásban. Annyira jellegzetes testtartása és mozdulata volt ez az „Öreg-úrnak”, ahogy tisztelői néha maguk között közvetlen modorral emlegették, hogy Joó Sándorban önkéntelenül is a régi Ráday utcai névnap fogadások emléke ébredt fel.

Titokzatos, mosolygós arccal bontotta ki a Joó Sándortól kapott selyempapírba csomagolt üveget.

Joó Sándor pedig majdnem belezavarodott abba a pár szóba is, amit mondani akart üdvözlésül, annyira ünnepélyessé lett a pillanat.

Maga az öreg püspök oldotta fel azonban a feszes ünnepi hangulatot. Kedves mosollyal vette kezébe a becsomagolt üveget és amint bontogatni kezdte, így szólt nevetve:

- Kibontom, mert az ilyen öregember már nagyon kíváncsi. Szeretném tudni, hogy mit kaptam.

Közben lehámlott a papír és még jobban felragyogott a püspök nevető arca.

- Hát honnan tudtad, hogy szeretem én az ilyen italt? Nem kínállak titeket, majd szépen, lassan magam fogom elfogyasztgatni. - Mondta tréfásan, de már kereste is a dugóhúzó, hogy elkészített pohárákba töltsön ebből a nem mindennapi csemegéből.

Joó Sándor alig vett részt a nagyon élénk beszélgetésben. Annyira hallgatag volt, hogy magának Ravasznak is feltűnt a szótlansága.

- Sándor, csak nincs valami baj, hogy olyan elgondolkozónak látszol? - igyekezett a házigazda őt is bevonni a társalgásba.

- Nem... azaz... nincsen, - rezzent fel Joó Sándor, - csak egy ilyen kedves évfordulón lehetetlen, hogy az ember a maga életén is el ne tűnődjék.

- Nana! Fiatall ember vagy te még arra, hogy tűnődjess. Hála Istennek szép családot, szép munkád, szép gyülekezeted van. Megáldotta Isten az életedet.

- Köszönöm szépen a biztatást, de megvallom őszintén, hogy éppen arra gondoltam, hogy lassan én is elérem a 60. évemet és, alapjában véve az egész életem át nem csináltam semmit.

- Sándor, amit te csináltál, az nagy dolog volt. Igét hirdettél. Az igehirdetés: tett! Sőt, a legnagyobb tett, amit ember végezhet. Te a legnagyobb emberi tettet végezted egész életeden keresztül.

A későbbi hónapokban de sokszor gondolt a püspök szavaira Joó Sándor de sokszor mondta el beszélgetés közben bizalmas barátainak, hogy milyen sokat jelentett neki akkor, abban a pillanatban a kicsit csüggedt lelkiállapotában Ravasz Lászlónak ezen a klasszikus megállapításán keresztül az az apai biztatás, ami abból kicsendült.

Ebből a fáradt hangulatból még napok múlva sem tudott egészen kilábolni. Mélyen élt a lelkében ennek a gyökere. Mélyebben, semmint maga is gondolta. Lassan jött rá arra, hogy ez a meghasonlásnak egyik fajtája. Nem saját lelkével hasonlott meg, hanem a viszonyokkal. Nem a társadalommal volt baja, hanem az egyházzal. De nem Isten anyaszentegyházával, hanem a látható magyar református egyházzal.

- Még így sem jó - tisztázza magában az alapkérdést - valójában nem a magyar református egyházzal van a lelkem mélyén pöröm, hanem csupán azzal a helyzettel, amit én, ma, itt, a gyülekezetemen kívül elfoglalok. Amiben a „köz-egyház” társadalmában, annak vezetőivel kapcsolatban vagyok. Az a helyzet nyom és keserít, amibe az egyházi problémákkal, tennivalókkal kapcsolatban belekényszerültem.

Sokkal alázatosabb ember volt, semhogy önmaga értékét tárgyilagosan meg tudta volna állapítani.

De érezte, hogy van sok mondanivalója, amit nem tud se leírni, se szóvá tenni, mert nincs rá mód. Illetékesek nem hallgatják meg.

Érezte, hogy a hivatalos egyházi közéletben fojtogató irigység veszi körül, mert vasárnapról vasárnapra tele van a pasaréti templom, és virágzik a gyülekezeti élet. Egy-egy esperesi látogatáskor ijesztő célzások történtek erre.

Egy ilyen alkalommal az egyházmegye képviselőinek beszéde alatt rémülten látta, hogy áll fel a gyülekezet és szinte tüntetőleg vonul ki a fél templom.

Érezte, hogy még baráti beszélgetésekben is hogyan siklanak el illetékesek szinte sértő módon a leghasznosabbaknak vélt gondolatai és tanácsai felett.

Szerényen, alázatosan, mosolyogva hordozta magában a félretételt, a megaláztatásokat.

Pedig...

Korának legképzettebb lelkipásztorai közé tartozott. Több nyelven beszélt.

A világ vezető teológusai között számtalan barátja volt. Alig lehetett kortársai között olyan magyar református lelkészt, teológiai tanárt találni, aki úgy ismerte volna a különböző nyelveken megjelent teológiai szakirodalmat, mint ő.

Több holland, német élvonalbeli teológus volt, aki egy-két nappal hamarabb érkezett hazánkba, hogy a hivatalos egyházi vezetőkkel való tárgyalás előtt Joó Sándorral baráti találkozón kibeszélgethesse magát. Nem egyházpolitikáról, hanem teológiai szakkérdésekről.

...Itthon mégis mellőzték...

...és ő gyötrődött ezen a mellőztetésen...

Még akkor is ennek a gondolatnak és feszült lelkiállapotnak a hatása alatt volt, amikor pár nap múlva Baksay László felkereste a hivatalban.

Baksay László a pasaréti gyülekezet területén lakó egyik nyugalmazott lelkész-kollégája volt. Gyakran találkoztak egymással. Hol Joó Sándor ment át hozzá megkóstolni a finom paksi kadarkáját, hol ő nézett be hivatalába megbeszélni valamit.

Igen szimpatikus, meleg szívű kolléga volt, aki nyugalomba menetele után is szívesen szolgált. Joó Sándor meg szívesen kérte igehirdetésre, mert a gyülekezet is szerette ezt a szelíd szavú, tartalmas prédikátort. Egyéniségében volt valami feltűnő rend. Soha nem jelent meg a nyilvánosság előtt rendetlen ruhában és belső magatartása is mindig rendet tükrözött.

Hajdani gyülekezetének, a paksi ref. egyháznak a temploma nem könyökölt bele a főútvonalba, mégis mindig gondja volt arra, hogy ha a vakolat valahol omladozni kezdett, azonnal megcsináltassa. Nem hivalkodás volt ez ott sem, hanem a rendszeretet.

Ezt a rendszeretetét, na meg a kedélyes alaplelkületét szerette Joó Sándor ennek az önzetlen barátnak. Sokat mulatott azon, amikor Baksay elbeszélte, hogyan sikerült egy kis kedélyeskedéssel annak idején a paksi omladozó templomot is „generál” javítani.

- Úgy volt az, tudod, hogy a presbitérium nagyon sokallotta a költségeket. Az egyik atyafi felsóhajtott a gyűlésen: „csak az a magas, nagy torony ne lenne, az kerül olyan sokba!” - mire én megmagyaráztam, hogy hálásak lehetünk ősünknek, hogy csak egy tornyot emeltek a templomhoz és nem kettőt, mint az alföldi nagy gyülekezetek, mert akkor lennének még csak igazán bajban. - Elnevelték magukat az atyámfiak és a jég meg volt törve.

Most, amikor a reggeli órákban belépett a pasaréti lelkészi hivatalba, Joó Sándort még nem találta ott. Kupay Dénes, a gazdasági hivatal vezetője, el volt foglalva valami sürgős számadással. Szívélyesen üdvözölte Baksayt, hiszen régi ismerősök voltak. Kupay valamikor együtt kezdte Joó Sándorral a pasaréti egyházban való szolgálatot. Kántora volt a gyülekezetnek és a gazdasági ügyeket, az irodát vezette.

- Még nincsen itt Sanyi, de valószínűleg azonnal jön. Menj be addig is a szobájába. Találsz ott olvasnivalókat is. - És már nyitotta is a lelkészi hivatalba vezető ajtót.

Baksay belépett. Megállott az egész parkettát elborító szőnyeg közepén és körülnézett. Csak most gondolt arra, hogy valójában ezt az irodát még nem is látta. Nagyon sokszor megfordult benne, de tudatosan soha nem nézett szét ott. Meglepte, hogy mennyi minden van az íróasztalon. Általában az íróasztalokon nem szokott valami nagy rend lenni, de ezen egészen különleges rendetlenség volt.

- Érdekes, - gondolta magában, Sanyi nem rendetlen ember, mégis, mi minden lom hever itt szerteszét!

Középen, szépen egy csomóban a mai posta, körülötte töménytelen régi levél. Az asztal jobb oldalán felhalmozva egy csomó újság. Egyetlen magyar nyelvű a Reformátusok Lapja. A többi holland, német és angol. Egy sem régi, mind e heti.

- Nem is gondoltam volna, hogy Sanyinak ennyi külföldi lap jár.

A nagy, fekete íróasztal bal sarkán kicsit csámpásan állott az előjegyzési naptár. Hosszú, nagy alakú. Minden nap délelőtt, délutánra és azon belül órákra beosztva.

Először csak úgy óvatosan hátra tett kézzel hajolt oda Baksay, hogy megnézze azt a töménytelen bejegyzést, ami arra a hétre szinte egészen elborította a naptárlapot. Kíváncsi volt a következő hétre is. Félig már megtelt.

Ha már elkezdtek, érdemes Baksayval tovább nézelődni ebben a sok munkát, panaszt, hálát, nevetést és könnyet látott irodában.

Az íróasztal fölött az egész falon uralkodik egy hatalmas olajfestmény: Joó Sándor édesapjának a díszmagyarba öltözött életnagyságú képe. Körülötte családi emlékek. A markáns olajfestmény hű képe édesapja erőteljes

egyéniségének és erős vonásainak, az egész sarokfal jellegzetességét, hangulatát adja. A másik, csaknem „családi” kép, édesapja képével szemben függ a másik falon. A gyülekezet örökös tiszteletbeli főgondnokának, alapítójának az arcképe: Keresztes Ede néz le onnan.

Éppen olyan jellegzetes, kifejező, intelligens arc ez is. Méltó, hogy ott legyen, hiszen a pasaréti gyülekezet neki köszönheti emberileg a létét. Az ő szívós munkája, lehetetlent nem ismerő, minden akadályt leküzdő energiája hozta létre.

Különbözik rengeteg kép, inkább fénykép, borítja a falakat. A gyülekezet egy-egy eseményét örökítik meg ezek. Az építkezés mozzanatait, a lelkészbeiktatás alkalmát, az évről évre ismétlődő konfirmációkat. A várakozás perceit megrövidíti, amíg Baksay egyik képtől a másikig lépked és felfedezi a régi ismerősök arcát.

Még elmerülve nézelődik, amikor hallja, hogy Joó Sándor kulcsa megzörren a hivatal folyosói ajtaján. Alig tudja szemét arról az egyik fotel mögötti polcon fekvő csodálatos Krisztus főről levenni, amikor Joó Sándor belép.

- Ki alkotta ezt a remekművet, ezt a modern szobrot? - kérdi köszönés helyett.

Joó Sándor elneveti magát.

- Na, te is szép művészlélek vagy, aki csak most veszi észre ezt a gyönyörűséget, ami már évek óta itt díszlik. Ajándékba kaptam és nem tudok méltó helyet találni a számára.

Baksay valóban művészlélek. Lakása tele van maga alkotta festményekkel. Amerre járt, tájakat, embereket, emlékeket akvarellbe rögzített. Végtelenül szerényen büszke ő ezekre az alkotásokra. Kicsit jól esik a művészlélek titulus, amit különben valóban megérdemel. Ő ugyan azt szokta mondani, hogy képeiről hiányzik az az „egyéni többlet”, ami az átlagos tehetség szintjéről kiemelné őket, de ez csak a tehetséges ember szerénykedése.

Sok problémáját feltárta már Joó Sándor előtt. Felesége is régi egyháztag Pasaréten. Együtt vészelték át Budapest ostromát is. Szinte az első család Baksay feleségének a családja volt, akiket, mint lekipásztort, a csatazaj elülte után meglátogatott.

Most is nagyon örült, hogy Baksay felkereste, men még mindig tele van a szíve azzal a nyomasztó érzéssel, amit Leányfaluból hozott magával.

Azóta az akkor felszínre vetődött gondolatok még jobban tisztázódtak és keretet kaptak.

Jól esik most ezekről beszélni olyan valakivel, akiről tudja, hogy megérti és nem érti félre. - A mi nemzedékünknek van egy nagy szerencsétlensége más papi nemzedékekkel szemben: volt kiktől tanulnunk, de nem tudjuk továbbadni, amink van. Nem vagyunk úttörők. Ezt a nehéz munkát a magyar refonnátus egyházban elvégezte az előttünk járt nemzedék. Nekünk csak apáink nyomdokaiban kellene lépnünk. Ez a mi szerencsénk. De, hogy nem tudjuk megtenni, hogy nem tudunk tovább menni azon az úton, amelyen ők elindultak - ez a mi szerencsétlenségünk. - Arra a nemzedékre gondolsz, amelyik Ravasz Lászlótól Muraközy Gyuláig tart?

- Igen. A reformációtól fogva nem is igen volt ilyen evangéliumi, munkás nemzedéke a magyar református egyháznak. Tömegével támadtak olyan nem mindennapi képességű emberek, akiknek volt mondanivalójuk, hoztak valami újat. Helyesebben hozták a régit, az ősit, de egészen modern fogalmazásban tudták adni ezt az „örök tartalmat”. Rengeteget tanultunk tőlük és ez az örökség bennünk megrekedt.

- Ebben szerencsés és egyben szerencsétlen a mi nemzedékünk - folytatta a megkezdett gondolatot Joó Sándor.

- Teológusok voltunk, felnőttünk egy olyan nemzedék tudományán, teológiáján, építő munkáján, amelyiknek a képviselői korszakalkotók voltak...

Itt felugrott a nagy, kényelmes zöld fotelből, mert hirtelen nem tudta, hogyan is folytassa azt, amit ki akart mondani.

Megállott Baksay előtt, aki az asztal másik oldalán ült és most várakozóan nézett Joó Sándorra.

Ennek a megindult gondolatnak ki kellett szélesednie és el kellett jutni valahová és most már Baksay kíváncsi volt, hogy hová torkollik ez az önvallomásnak indult beszéd.

- Egyházi irodalmat teremtettek - hallotta Baksay - és pedig nem is akármilyen egyházi irodalmat. A legkomolyabb és legnehezebb teológiai szakirodalmat művelték és ugyanakkor népszerű, építő, ismeretterjesztő, mindenki számára sokat jelentő, az egyházi társadalom széles rétegeit érdeklő irodalmi munkát végeztek.

Most már állva, hevesen gesztikulálva, majd megindulva és ajtótól ajtóig lépkedve beszélt.

- Gondolj a tudósok nagy száma mellett az öreg Czeglédy bácsi népszerű írásaira, az egyházi lapokra, azok sokszínűségére, a Bethlen Nyomdára, Virágh Sándor kiadványaira, a Traktátus Vállalatra és arra a még számtalan, felsorolhatatlan termékre, amiből a mi nemzedékünk élt és él ma is! Gondolj azokra az írásokra, amikből élet támadt: a gyakorlati keresztyénség kezdeményezéseire, amikből a szeretetmunkák egész sora nőtt ki.

Baksay meg sem próbál beleszólni ebbe a felsorolásba, de magában arra gondol, amit konferenciákon, ő maga is kapott attól a nemzedéktől.

- Mit építettek ők a betűk mellett kövekből is! Az amit itt a Pasaréten magad körül láatsz, egy egészen kicsiny gyülekezetnek a már háborús erőfeszítése. Hálásak vagyunk mi ezért Istennek. De gondolj arra, hogy mit rakott kövekből egymásra Kiss Feri bácsi? Vagy csak itt Budapesten, mit alkotott Sebestyén Andor Kelenföldön, Victor János a Szabadság téren, Bereczky Albert a Pozsonyi úton. Nem is beszélve Szabó Imréről! El ne feledkezz a két budapesti református gimnázium még ma is legmodernebb palotáiról. Ezt mind az előttünk járt óriásokból álló nemzedék építette.

Egy gesztussal hagyta félbe a mondatot és hirtelen újra megállott Baksay előtt.

- Ez a mi szerencsénk!

- Ez a mi nagy előnyünk! Ezek a felmérhetetlen értékű ajándékok, amiket eszmében és épületben hagylak reánk.

- Ez a nyitott ajtó.

Szokatlanul szaggatottan beszélt és feltűnő széles mozdulatokkal gesztikulált. Majd megint megindult és tovább rőtta nagy léptekkel az irodát...

- És mire mi ezekhez a nyitott ajtókhöz elérkeztünk, még beléphetünk rajtuk, magunk épülhettünk, de azután becsukódtak és mi nem tudjuk tovább folytatni a munkát.

Baksay még mindig hallgatott. Most már nem is igen akart beszélni. Visszás érzések támadtak a szívében. Csak nem akar Joó Sándor politizálni? - gondolta kicsit szorongva. Lehetetlen. Nem szokása. Vajon mi él most benne, minek akar hangot adni? Várjuk ki a végét.

- Nem a társadalmi és a politikai viszonyokra gondolok - folytatta Joó Sándor, mintha a ki nem mondott szavakra akarna válaszolni. - Abban nekem nagyon egyértelmű az állásfoglalásom. Isten minket egy ilyen társadalomba helyezett el, mint a mienk és én ezt el is fogadom az Úr kezéből.

Engem a társadalom nem közösített ki. Az államhatalom semmiféle ige hirdető szolgálatomban nem korlátoz, mindenkire el tudok jutni, aki a gyülekezetemben, vagy azon kívül a szolgálatomat igénybe akarja venni, vagy akikhez Isten küld.

Megint megállott. Szembefordult Baksayval. Leengedte kicsit csüggedten a karjait, nagyon mély lélegzetet vett és végtelen csendesen mondta.

- De az egyház kiszorított keretei közül.

Végre kimondta azt, ami olyan régen terheli, szorítja a szívét. Ami az utolsó években lassan, fokozatosan tisztázódott, érlelődött és megfogalmazódott a lelkében, de ami csak az utóbbi napokban jött igazán felszínre.

- A gyülekezetben szolgálhatok, de a magyar református egyháznak nincsen szüksége a munkámra. És velem együtt így vannak nagyon sokan. Ennek a mi nemzedékünknek sok értékes tagja a vidéki parókiákon az íróasztalnak dolgozik. Amint én is teszem. Minket nem hogy nem kérdeznek meg arról, hogy milyen gondolataink vannak egyházunk sorsáról, hogyan tudnánk építeni a mai viszonyok között, nem tudnánk-e tolmácsolni valamit a nagyvilág keresztyénségének kínjaiból, vagy eredményeiből, vajúdásaiból vagy gyümölcsterméséből... Amit ezekről olvasunk, magunknak olvassuk csak. Mondom, nem csak nem kérdeznek meg, de ha mondani akarunk valamit, akkor se kíváncsiak rá.

Amint Baksay most nézte ezt a feldúlt, pattanásig feszült idegekkel gyötrődő kedves, jó barátot, végigszaladt a lelkén Joó Sándor egyik régi prédikációjának az emléke. Milyen reálisnak tűnt akkor is, pedig megértette, hogy ez a prédikátor abban a prédikációjában a lelke legmélyét mutatta meg. Az I. Kir 19,4-8-at magyarázta.

„Nem volt valami üdítő látvány, amit a történet elénk tár. A kietlen pusztaság sivárságában egyetlen ványadt kis borókafa áll, félig kiszáradt, ritka ágú kis növény. Alatta egy ember ül. Fejét térdeire ejtve. A kétségbeesés és elhagyatottság mintaképe. Látszik rajta, hogy egészen kikészült... Elfogyott az ereje, meg a bátorsága, talán az akarata is! Ennek az embernek elege van! Megcsömörlött. Markáns vonásait összekuszálja a félelem és tanácstalanság. Halálosan fáradt! Belefáradt az életbe. Halkan siránkozik: Uram, nekem már elég! Vedd el az én lelkemet. Hadd haljak meg kérlek! Ma talán azt mondanánk: idegösszeomlást kapott. Illés, a hatalmas, erőteljes próféta, az Isten embere?! Igen! Éppen ő!

A lusta, lágy, a semmirekellő emberek, a munka és felelősség kerülőt nem törnek össze. Csak a túlterhelt, a túlfeszített húr pattan el...”

Akkor, amikor ezt a prédikációt hallgatta Baksay, az jutott eszébe, hogy mennyi fájdalom lehet az emberek szívében! Ha láthatnánk annak a batyunak a tartalmát, amit mások a hátukon cipelnek, mennyi elképesztő meglepetés érne minket. Most itt az iroda csendjében úgy érzi, hogy egy pillanatra beleláthatott abba a zsákba, ami Joó Sándor vállán nehezedik.

Nem lett volna értelme, hogy ehhez a már drámai önvallomáshoz bármivel hozzászóljon. Ezt hagyni kellett, hadd folyják tovább, úgy ahogy elindult. Ritka pillanatok voltak ezek, mert Joó Sándor a keserűségeit, a vele történt méltatlanságokat soha nem szokta másoknak elpanaszolni. A többi sebbel együtt némán hordozta ezeket is. Mások terhét átvette, a magáét megtartotta.

- Engem soha senki nem értesített arról, hogy az egyházmegyében a tanácsbíróságom megszűnt. Egyszerűen kihagytak. Nem a tisztújításnál. Nem. Közben. Menetközben. Nem hívtak meg; Egyszerűen kihúzták a nevemet. Talán utána is írták: meghalt. Én voltam a legidősebb tanácsbíró. Kényelmetlen lettem. Mondd, kinek ártottam? Kit akartam valamikor is bántani? Nem építő szándék vezetett-e mindenkor? Nem akartam egyházam javát? Nem vagyok elég intelligens, hogy megértem, ha problémák vannak? Érthetetlen! Ha már mindenképpen szabadulni akartak tőlem, nem lehetett volna megcsinálni, hogy üzennek értem, vagy felkeresnek engem és megmondják szemtől-szembe: Sándor, a jelen körülmények között nem vagy alkalmas erre a tisztre, az egyházi közélet irányítására. Hát nem értettem volna meg? Az Egyházügyi Hivatal ennél sokkal nehezebb és kínosabb ügyeket is meg tudott velem baráti módon tárgyalni. Azok, akikkel egy ügyel szolgálunk, azok nem.

* * *

...És azután csend lett... leroskadt a fotelbe... kezébe temette arcát... és a válla rángatózott...

* * *

...Majd lassan felemelte fejét. Megkínzott arcát Baksay felé fordította. Valami nagy-nagy fáradtság ült a szemében...

Felemelte kezét egészen a halántékáig. Rányomta arra az állandóan lüktető két nagy, vastag érre, ami mindenkinek első pillanatra feltűnt ezen az intelligens koponyán. Ugy fogta a fejét, mintha vissza akarná nyomni a kipattani akaró gondolatokat. Háromszor is szétnyíltak az ajkai, amint kicsit mereven Bakay arcába nézett. Nyilvánvalóan küzdött, mondani akart valamit még. De mégis, minden erejével azon volt, hogy ki ne jöjjön, ami a nyelve hegyén van már.

- ...és ehhez, az egyházban engem körülvevő áldatlan helyzethez járul még... Eh! De ne beszéljünk erről...

Az agyára szorított keze visszahullott...

Irtózatosságot hatott ez a két lehulló tenyér...

Baksay most értette meg azt a két mély ráncot, ami Joó Sándor arcán az orra két oldalán barázdát húzott egészen a száj szögletéig... amit a róla alkotott portrén Baksay is megörökített.

20. fejezet

Hattyúdal

Ha egy mézzel teli üveget összetörnek, abból akkor sem epe, hanem méz fog kifolyni. Bűn a tele templom. „Szeretnék meghalni...” , „Nékem az élet Krisztus, a meghalás nyereség.” ...csókolom... A torony szálló espressójában

Környezete, gyülekezete, lelkésztársai nem is sejtették, de bizalmas barátai nagyon jól tudták, hogy az 1960-as években belsőleg milyen fáradt volt már ez az ember. Környezetét nem akarta ezekkel a nyomorúságokkal terhelni. Inkább elhallgatta. Talán András fia sejtett valamit ebből a belső fáradtságból. Hite tartotta, de az idegei lehúzták.

Lelke erős volt, szolgálatra kész, de belsőleg pattanásig feszült volt benne minden idegszál.

Érezte Isten simogató kezét, szeretetét, a kegyelem nagyságát, ez biztonságot adott. Sokszor azonban gyötrelmesen tapasztalta az emberi kezek irtóztos szorítását és ez nyugtalansággal töltötte el. Csak a benne élő őszinte szeretet volt képes ezekre az emberi ütésekre csenddel, békességgel és szeretettel válaszolni.

Utolsó prédikációjába lelkét önti bele. Egyszer rendezett vendég igehirdetőkkel egy sorozatot, melynek ezt a címet adta: Mintha utoljára prédikálnék. Most nem is gondolt erre. Vidám, könnyű szívvel készült, hiszen szabadságra indult a Balaton mellé. Öntudatlanul is önmagáról szól a prédikációban. Saját magatartásáról, az emberekhez való viszonyáról.

1970. június 7-én textusa a Római levél 12,9-21.

„Az igazi szeretet, amit mi is úgy kapunk Istentől, tehát nem mi termeljük ki magunkból, hanem mintegy átengedjük magunkon, abból adunk tovább valakinek, amit felülről kaptunk, ami a szeretet örök forrásából áradt bele a szívünkbe! Ez az egyetlen igazán képmutatás nélkül való szeretet... még a legelvetemültebb gonoszságot művelő emberben is van valami jó, valami nagyon jó, az ti., hogy Isten őt is szereti. Tehát azt a jót próbáljuk meglátni benne, amit Jézus magváltó vére az ő számára is jelenthet. Ha akármennyi hibája van is: szeressük benne azt a valakit, akiért Jézus meghalt a Golgotán.

A szeretetnek éppen az a csodálatos hatalma, hogy bele lehet szeretni egy másik emberbe a jót! Mert az igazi szeretet nevelő erő.

„... az atyafiúi szeretettel egymás iránt gyöngédek legyetek!” Tehát nem gyenge, hanem gyengéd... Vannak olyan sebzett lelkek, akikkel olyan gyengéden lehet csak bánni, mint egy fájó sebbel. Bárhol érek hozzá, fölajdul. Az ilyen sebre valóban csak egyetlen gyógyír van: a gyengéd szeretet... vannak olyan szinte megfagyott lelkek, akiknek hiába minden beszéd, akiket csak a szeretet tud felmelegíteni.

Ha egy mézzel teli üveget összetörnek, abból akkor sem epe, hanem méz fog kifolyni. Jézust akárhogy bántották, átkozták, gúnyolták, verték, ő akkor is szeretet, áldás maradt... különösen azokra nézve légy és maradj áldás, akik a legkevésbé érdemlik meg az irántad való viselkedésükkel... ez az egyetlen mód, ahogy megszabadulhat az ember az ellenségétől.”

Hattyúdal volt ez a prédikáció. Hattyúdal a szeretetről. Nem az emberi szeretetről, nem a legszentebb emberi érzésről, hanem Isten szeretetéről, a leghatalmasabb emberformáló Isteni erőről.

1937 december 25-én az első prédikációja is ebben a gyülekezetben a karácsonyi testetöltő szeretetről szólt. Az utolsó prédikációja is ez volt. Akkor tudta, hogy az az első, most nem is sejtette, hogy ez az utolsó.

Az utolsó Szilveszter esti prédikációja is valóságos búcsúbeszéd.

Isten úgy adta ajkára a szót, hogy se ő nem tudta, se a gyülekezet, hogy több szilveszteri beszéde nincsen!

Textusa az I. Kor 13,13 volt.

„Egy esztendő utolsó estéjén valahogy olyanforma érzése támad az embernek, mintha egy hömpölygő folyam partján állanánk és néznénk a víz állandó sodrását lefelé. Mi mindent visz ez a víz magával... mi az, ami elmúlik ezzel az esztendővel együtt?... Igazán kivételesen boldog napok és boldog órák, forró pillanatok... a legszentebb vágyaknak áldott és szent beteljesülése... Ünnepeltek, mosolygó arcok vettek körül... viszi a víz... ints neki búcsút... Újabb emlékek jönnek... milyen jó az Isten, hány könnyörgésünket meghallgatta... mennyi szeretetet pazarolt reánk... Aztán megint más emlékek jönnek... fájó, szomorú emlékek... halvány kedves arc... Az ember úgy érzi, mintha a szívéből tört volna le egy darab... viszi a víz. Viszi a sok-sok könnycseppet is... Még szomorúbbak azok a könnyek, amelyek az én szeretetlenségem és az én bántásom miatt hullottak valakinek a szeméből...”

Oh, ha vissza lehetne fordítani az időnek ezt a nagy folyamát..., hogy jóvá lehetne tenni benne valamit. De nem lehet, viszi az ár a múlt felé...

Az idő múlásának ebben a sötét háttérében ragyog fel nagyszerűen az Ige, hogy „megmarad a hit, a remény és a szeretet”.

Tehát a hit!... Az elmúlt 365 nap minden órája fölött is Ő volt az Úr! Amit visz az idő sodra, mindazt nem a véletlen sodorta bele oda... nem egy kegyetlen végzet játszik velünk, ami ért, ...mind egy szála annak a szövődéknek, amit egy örök terv szerint Isten maga szőtt.

És megmarad a reménység!... A Krisztust követő ember élete nem céltalan csavargás, hanem tervszerűen irányított közlekedés a legboldogabb cél felé... Ez a remény valami büszke daccal néz előre tovább, túl a halálon is... közelebb jutottunk rendeltetésünk végcéljához...

És végül megmarad a szeretet!... Egyetlen egy van ezen a világon, ami örökkévaló értékű és ez a szeretet, mert ez Isten természete... Minden apró szavunk, mozdulatunk, cselekedetünk, amiben igazi szeretet van, amiben benne rezdült valami az Isten örök szeretetéből, az megmarad, velünk jön az örökkévalóságba, elkísér a síron túlra is. De jó, hogy van egy másik, egy örök, egy édesatyai szeretet... amelyik mindent elfedez a Jézus vérével. Mi lenne velünk, ha ezt is elvinné magával az idő? Ha ez is elmúlnék egyszer? De megmarad a szeretet! ...Semmi más nem marad, csak ez!...”

Hitvallás és egyszersmind hattyúdal volt ez a prédikáció az 1969. év utolsó estéjén a pasaréti templomban.

Minden este két dologért adott különösképpen hálát az Istennek: azért, amit azzal a nappal is elvitt életéből a víz, és azért a sok megtapasztalt szeretetért, amit átvisz a holnapba.

Sok meghitt, derüs, gyengéd, vigasztaló, bátorító baráti szeretet áradt felé a gyülekezetéből, de sokszor megrettenve tapasztalta, hogy csak úgy sugárzik felé a hivatalos egyháziak ellenszenvé.

Voltak az utóbbi időben egyházlátogatási alkalmak, amiket nagyon nehéz volt neki végigélni.

1960. május 29-én azt sem tudta merre nézzen, hogyan szabadkozzék, milyen magyarázatot adjon, amikor Hajdú Péter esperes, Tóth László egyh.m. gondnok, Hegyaljay György és Széki Endre tanácsbírák jelenlétében valami nem egyházas, testvérietlen megjegyzés következtében a gyülekezet egy része

tüntetően kivonult a templomból. Csak Joó Sándor lélekjelenléte, tapintatossága és alázatossága mentette meg a helyzetet, hogy botrány nem lett belőle.

Tíz esztendő alatt már megszokta az ismétlődő szemrehányásokat. Egyik hivatalos egyházvizsgálat alkalmával az akkorra átalakult tisztikarból Komjáthy Aladár esperes, Dr. Maklár Tivadar egyh.m. gondnok, Nagy Gyula és Pap Gyula tanácsbírák sok elismerő szó mellett azt is szóvá tették, hogy ebbe a pasaréti gyülekezetbe nagyon sokan járnak más gyülekezetből. És ebben nem elismerés, hanem szemrehányás volt. A nyílt dicséret megett ott érezte a lappangó fenyegetőzést, hogy nem tiszta eszközökkel csalogatja ebbe a templomba más gyülekezetek tagjait.

Csendben hallgatta ezeket a vádakat, nem válaszolt azokra, de a lelke mélyén egyre jobban elharapózott rajta valami fáradt fásultság.

Néha úgy érzi, megunta az életét...

Teher önmagának, útjában van másoknak...

- Hollandiába az útlevelekérésemet az egyházi hatóságok visszautasították. Csak a 60. évemet engedjék békeségben megérnem, megyek nyugdíjba... szeretnék meghalni - csúszott ki a száján végül a keserű szó.

- Tegnap este majdnem elütött egy autó... bár elütött volna... Jaj! De boldogan halnék meg! Azután jöjjenek, romboljanak le mindent! Hiszen ez a bűnöm, hogy tele van a templom...

Egy holdvilágos éjszaka a Pasaréti úton sétálgatva beszélgettünk. Sok minden szóba került az életről, munkáról, halálról, felelősségről, félelmekről és öregedésről.

Valami ötlettől megragadva ezzel a kérdéssel fordultam oda Joó Sándorhoz.

- Nem félsz a haláltól?

Megállott. Felém fordult. Megragadta a vállamat és valami nagyon mélyről fakadó meggyőződéssel válaszolt.

- Az örökélet, az üdvösség a legnagyobb realitás. A halál az ebbe vezető kapu. Hogy félnék hát tőle? Nekem az élet Krisztus, a meghalás nyereség. Szeretek élni, de boldogan halok meg!

Utoljára a Budapest toronyszálló espressójában találkoztam vele. Soha nem a lépcsőn mentünk fel, hanem a kis körbefutó lejtős folyosón.

Most is arra mentünk. A presszós kislány jött velünk szembe.

- Csókolom... - köszönt vissza a kislánynak a mosolygós „kezitcsókolom”-ra Joó Sándor. Olyan jól állott neki ez a „kamaszos”, kedves gesztus, amit a kislány is apai szeretet megnyilvánulásának könyvelt el.

- Konfirmandusom volt. Négy éve konfirmált. - fordult felém Joó Sándor mintegy magyarázva a helyzetet.

Annyira nem tartotta „sokra” magát, hogy nála igen természetes és megszokott volt ez a közvetlen „csókolom” köszönés. Se megalázkodás, se lekicsinylés nem volt benne. Szeretetből, megbecsülésből fakadt. Ő volt az egyetlen református lelkész, akinek a szájából ilyen köszönést hallhatott az ember a takarítóasszony felé is. Akinek mondta, az megbecsülést és szeretetet olvasott ki belőle. Lehet, hogy utána tegezésre fordította a szót, mert esetleg lánya lehetett volna az, akit így köszöntött, de neki a modern, közvetlen, mosolygós fővárosi „papnak” nagyon jól állott ez a kedves közvetlenség.

Különben ebben az egész épületben, a szállóban, étteremben, presszóban, sőt a legfelső emeleti bárban is csaknem mindenki ismerte, mert az igazgató személyesen kísérte végig nem sokkal a megnyitás után, mint kedves vendégét és barátságosan mutatta be az alkalmazottaknak. Mosolya első találkozásra mindenkinek megnyerte a szívét. És attól kezdve az egész épületben mindenfelé mint kedves ismerőst üdvözölték.

- Nem tudom, hogy alakul még az idei nyaram, - kezdte a beszélgetést, amikor leültünk a presszó díványára. - Június 15-től július 15-ig szándékozom szabadságra menni. Még nem biztos, hogy Tóth Bandiéknál Balatonfüreden a kis szoba mikor lesz szabad. Június végén, vagy július elején. Két hétre a Tátrába is hívnak. Csak augusztusban megyek le hozzátok - közli röviden a terveit. - Akkorra ti is hazajöttök Erdélyből.

Aznap még egyszer telefonon beszélgettünk és akkor tudtam meg, hogy vasárnap, jún. 14-én szándékozik lemenni Füredre.

Ez a gazdag Istennek odaszentelt papi élet, valójában akkor be is fejeződött, amikor 1970. június 14-én vasárnap a déli vonattal lement Balatonfüredre, hogy ott egy nagyon boldog két hetet töltsön még.

Terve az volt, hogy július elején hazamegy néhány napra. Utána folytatja nyári pihenését a Tátrában. Egy Tátra környéki magyar lelkész járt a nemrégiben Budapesten. Joó Sándor vendége volt a Toroczkó téri parókián. Már akkor hívta, hogy alkalom adtán menjen fel a Tátrába, töltsön nála néhány hetet, kocsijával bejárják majd a környéket. Ez a hívás a tavasszal megismétlődött s így július első felét ott szándékozott eltölteni.

Isten azonban Balatonfüreden másképp intézkedett felőle: Tátrafüredre már nem engedte fel.

21. fejezet

Agyvérzés

Barátsága a Tóth családdal. Váratlan egyházi esküvők. „Mikor lesz szabad a szobám?” Tíz nap tönénete. Az utolsó este. Hazafelé.

A Tóth családhoz, akiknek vendégszerető körében nyaralt Balatonfüreden, régi, kedves kapcsolat fűzte. Tóth Endre a kecskeméti gyülekezetben nőtt fel. Egyetemi évei alatt - gépészmérnök lett - a budapesti teológiai internátusban lakott. Gyerekkoruk óta ismerték egymást Joó Sándorral.

Egy időben ugyan meglazult közöttük a kapcsolat, de amikor Tóth Endre édesanyja meghalt, mint régi ismerőst és kecskeméti barátot, Joó Sándort kérték meg a temetési szertartás elvégzésére. Ez a szomorú alkalom és szolgálat azután megint közel hozta őket egymáshoz.

Tóth Endréné is nagyon megszerette férje fiatalkori barátját. Tisztelték benne a következetes lelkipásztort és szerették a melegszívű embert. Joó Sándor lassan állandó vendég lett ebben a vendégszerető családban.

Bizonyos jelek, megnyilatkozások arra késztették, hogy egyszer egy kérdéssel forduljon oda beszélgetés közben Tóthnéhoz. Ekkor már bizalmas, meghitt barátság kapcsolta össze őket. Sok késő éjszakába nyúló beszélgetés során megismerték egymás lelkét, gondolkodását, és kölcsönösen egyre jobban megszerette egymást a két család. A kérdés tehát nem volt meglepő.

- Megesküdtetek ti egyházilag is?

- Látod, Sanyikám, ezt elmulasztottuk annak idején - felelte Tóthné.

Szinte semmi rábeszélés sem kellett ahhoz, hogy meg is állapítsanak egy időpontot, amikor ezt a mulasztást pótolják.

A pasaréti templomban egy csendes őszi napon csak a legbizalmasabb baráti körben történt meg az esküdtetés.

Amikor vége lett a szertartásnak, és a lelkészi hivatalban az anyakönyvi bejegyzésre került sor, Joó Sándor leírta már az egyházi esküvő időpontját:

19.. október 5., amikor felpillantott és megkérdezte.

- Mikor volt a polgári esküvő? Tóth és Tóthné egymásra néztek és szinte egyszerre mondták.

- Az is október 5-én. Igen! 19.. október 5. Hát nem csodálatos? Eddig ez eszünkbe sem jutott. Bizonyára nem véletlen, Isten rendezte így - fejezte be a gondolatot Tóthné.

Még közelebb került a Tóth család Joó Sándorhoz, amikor Tóthné első házasságából született leányának az esküvője volt.

Egy német férfi vette feleségül és a Ságvári téren, a nagy házasságkötő teremben tartották a szertartást.

A fiatal Rüdiger Tange-nek Joó Sándor volt a tanúja. Mivel tökéletesen tudott németül, a vőlegénynek és németül értő családjának halkan az egész ünnepélyes szertartást tolmácsolta, ami nekik itt az idegenben nagyon jólesett.

Hazafelé indulva, Joó Sándor odafordult csendben Tóthnéhoz.

- Ti csak menjetek szépen haza. Ne siessetek nagyon. Én taxival hazaszaladok a palástomért és igyekszem, hogy akkorra, mire ti hazaértek én is ott legyek.

Tóthné bólintott, mint aki megértette, de alapjában véve nem értett semmit.

A lakáson azután Joó Sándor minden további nélkül magára vette a fekete papi palástot és valami megható szép, közvetlen szertartással és testvéri tanítással megtartotta az egyházi esketést is.

Olyan megható volt ez a rögtönzött családi istentisztelet, hogy a legkeményebb szívű emberek szeméből is kicsordult a könny.

Ennek a lelkipásztornak a szívében az a meggyőződés élt, hogy ő csak úgy lehet egy polgári esküvőn tanú, ha azt követi az Isten színe előtt való eskütétel is. Mivel pedig ismerte a család gondolkozását, nem volt egy pillanatig sem kétsége afelől, hogy senki sem fogja rossz néven venni ezt a nem várt beleavatkozást a napi programba, és az tökéletesen illeszkedni fog a család felfogásába is.

Az már azután magától értetődő volt, hogy a kis Andriskának, Tóth kisfiának, ő lett a keresztapja.

Ettől kezdve azután már nem is mint vendéget, hanem mint családtagot fogadták.

Éveken keresztül nyaralt a Tóthék balatonfüredi villájában és lassan egészen természetes volt, hogy nyár elején megkérdezte.

- Mikor lesz szabad a szobám?

Csak így: „A szobám”!

Étkezni nem a háziakkal szokott, csak kivételes alkalmakkor, de a jó füredi bor mindig rendelkezésre állott. Annyira otthon érezte magát ebben a testvéri körben, hogyha elfelejtették füredi borral megkínálni, azonnal készen volt a szemrehányó kérdés.

- Mi az, gyerekek! Aszály volt Füreden? Ezt soha nem kellett kétszer kérdeznie. 1970-ben is ide ment le nyaralni.

A Tóth villában, a Baricskában, teljes csend és nyugalom fogadta. Olyan jól esett fáradt lelkének és testének most is ez a nyugalom. Nem szokott ide semmi különös nyári felszerelést hozni. Egy pár jó könyvet, s csak a legszükségesebb ruházatot. Ez volt az összes cókómókja. A Bibliát, kis jegyzetfüzetét, néhány legújabb holland egyházi lapot kitett az asztalra, mellé rakta a remek villanyborotváját és ezzel be is rendezkedett gondtalan nyaralásra.

Füredi pihenése alatt minden évben át szokott rándulni Tihanyba is. Nagyon szerette ezt a történelmi levegőt sugárzó tájat. Magát a hegyet és a rajta álló apátsági templomot. Budapesten is vonzották a hangversenyek, de itt szinte elmerült abban a nagy lelki élvezetben, amit ezek a csodálatos templomi zeneünnepek neki is jelentettek; Pár évvel ezelőtt itt találkozott össze Faragó Andrással, az Opera már akkor világhírű tagjával, neki régi ismerősével és szinte nem tudtak este elválni egymástól, úgy tele volt a lelkük kikíváncozó gyönyörűségekkel, amiket meg kellett egymással osztaniok.

Csak a Lelkészüdülőbe nem szeretett elmenni. Rossz emlékei voltak azzal kapcsolatban.

Egy évtizede annak, ha nem több, hogy pihenni vágyva a Lelkészüdülőben kért jó előre szobát. Ígéretet is kapott, de a számára biztosított időpont előtt néhány nappal értesítették, hogy ne menjen, mert az egész üdülőt német vendégeknek kell fenntartani.

Később megtudta, hogy ő volt az egyetlen, akit ilyen okkal visszautasítottak.

- Hogy kaphatott Joó Sándor beutalást? - kérdezték az illetékesek. Ezt a hírt hozta egy, a viszonyokkal ismerős barátja.

Soha többel nem kért szállást a Lelkészüdülőben.

Néha istentiszteletre bement, amikor Füreden üdült, és nem a falusi templomba ment, de máskülönben lehetőleg kerülte az épületet.

És most próbáljuk meg ennek az utolsó nyaralásnak az eseményeit, amennyire azok kinyomozhatók voltak, elvonultatni a szemünk előtt.

Ebben a Tóth család és Ajtony Artúrné lesznek a segítségünkre, akik tanúi voltak azoknak, amik történtek.

Az első három nap csendben telt. Sétálással, fürdéssel, semmittevéssel, szinte magányosan. Csak a posta, levélírások és egy-egy Budapestre való telefonálás szakította meg a nyaralás egyhangúságát.

18-án reggel szakadó esőben, jól összehúzva magán a PVC esőkabátját, Parragh Sándorral együtt az állomáson várták Ajtonynét, aki a Pedagógus Üdülőbe kapott beutalást, és most érkezik hogy megkezdje nyaralását. Felkísérték az üdülőbe. Megvárták, amíg szobájában elhelyezkedik, és első állomásként átmentek a Kedvesbe egy pohár sörre.

Fürednek egyik leglátogatottabb és legjobb cukrászdáját hívták „Kedves”-nek.

A másnap estét ugyancsak Parragh Sándorral és feleségével töltötték együtt a Pedagógus Üdülőben.

20-án, szombaton egy kis változatosság ígérkezett: Joó Sándor felesége és Mancsi nővére jelezték lejövetelüket. Ajtonyné is szívesen vállalkozott arra, hogy együtt várják őket az állomáson. Megérkezés után az egész család nagy vidáman állított be Tóthékhoz egy csésze feketére, ahol természetesen a legnagyobb szívésséggel fogadták a már előre bejelentett vendégeket.

Joó Sándornénak és Joó Mancinak az volt a tervük, hogy még az este folyamán vissza is mennek Budapestre. Előbb azonban az egész Joó család lesétált a mólóra, megnézték a hajó indulásokat, és örömmel állapították meg, hogy lehetőség van arra, hogy átmenjenek Siófokra és meglátogassák Latabár Kálmánét, aki már ott nyaral családjával együtt.

Joóné és sógornője innen Siófokról mentek azután az esti vonattal vissza Budapestre.

Vasárnap 21-én nagyon fáradtnak érezte magát. Nem volt kedve kimozdulni sehová. Templomba sem ment el, pedig ez nála igen nagy szó volt.

A vasárnapi istentiszteletet csak nagyon komoly ok miatt mulasztotta el.

Hétfőn is egész nap fáradtnak érezte magát. Estefelé elment az ismerőseit meglátogatni a Pedagógus Üdülőbe. Parragh Sándorékkal üldögélt az üdülő kertjében. Csendesen beszélgettek, amikor Ajtonyné megjelent a közelben. Láta, hogy Parragh milyen élénken magyaráz valamit, Joó Sándor inkább

elmerülten hallgatta. Vagy az is lehet, hogy egészen másutt jártak a gondolatai. Sőt, Ajtonynénak az volt a benyomása, hogy sehol sem jártak, mert amikor leült Joó Sándor mellé a padra, ez a különben nagyon udvarias ember észre sem vette, hogy közvetlen szomszédságában letelepedett valaki. Csupa szórakozottság volt.

Még aznap este Joó Sándor lesétált a postára, és táviratot adott fel felesége születésnapjára. A 20. Zsoltárt küldte üdvözlésül.

Június 23-án autókirándulásra vitte el Bókay, az egyik pasaréti egyháztag. Lejöttek Budapestről szétnézni a Balatonhoz, és beszóltak lelkipásztorukért.

Együtt tettek a környéken egy nagy autótúrát. Ez egy kicsit felvillanyozta Joó Sándort, és nagyon jókedvűen érkezett haza.

Szerda, június 24-e is kirándulással telt el. Véghelyiékkel vitorlásra ültek, és a kánikulai hőségben a Balatont járták. A kedves ismerősök között Joó Sándor vidáman élvezte a vitorlázást, és azt a nagy fáradtságot, ami időnként meglepte, ő maga és mások is a nyári forróságnak tulajdonították.

Másnap, csütörtökön gyalogtúrára mentek kettesben a kis keresztfiával, Tóth Andriskával. Vonattal indultak. A Tapolca előtti állomáson, Nemesgulácson leszállottak, felmentek a Szent György hegyre. Onnan gyalog le Tapolcára, majd vonattal haza. Barlangnézés, sziklafalak megmászása töltötte ki a nagyon kellemes napot.

Pénteken már délben átment a Pedagógus Üdülőbe. Kivételesen nem az állomási restiben ebédelt ezen a napon, ahogy rendes szokása szerint máskor tette, hanem az Országút és a Jókai utca sarkán tért be a talponállóba és ott ebédelt. Ebéd után azért ment be az üdülőbe, hogy Ajtonynét elhívja egy csésze feketére az egyik eszpresszóba.

- Igen fáradtnak láttam a szemét - emlékezik vissza Ajtonyné erre a találkozásra -, de nem akartam megkérdezni tőle, hogy mi lehet az oka, mert csak a kedvét rontottam volna vele.

- Titkolta a fáradtságát, a kedélye jó volt. Ő maga indítványozta, hogy menjünk le fürödni. Az egész délután strandolással telt el. Emlékezik vissza erre kicsit szomorkásan Ajtonyné.

Fürdés után meglátogatták Füred egyik leghatalmasabb szállodáját, az Anna Bellát. Útközben összetalálkoztak Falvay Lászlónéval, ugyancsak Pasarétről való egyháztaggal, és hármasban együtt mentek a hotel megnézésére. Éppen egy külföldi társaság érkezett a szállodába s így az még a szokottnál is mozgalmasabb volt.

Beszélgetés közben itt mondta el Joó Sándor azt a régi tervét, hogy a diakóniai munkái a gyülekezetben személyessé kell tenni. Az „adó és a kapó” tudjanak egymásról. A terv régi, de a megvalósításában még zökkenők vannak.

Ez a nap rendkívül kedélyesen fejeződött be: az egész ismerős társaság szalonnasütésre gyűlt össze Tóthéknál. Zamatos füredi bor, kellemes tábortűz, piruló szalonna, a vidám társaság igen hangulatos estét teremtett.

Másnap, vasárnap Joó Sándor is elment a Lelkészsüdüdőbe a fél 12-es istentiszteletre. Aznap estére Ajtonynéval terveztek programot - aki hazautazáshoz készülődött, és őt szándékozott kikísérni az állomásra -, de közbe jött egy nagyon kedves távirat. Latabár Kálmánné sürgönyözött, hogy az egész család átrándul délután Füredre és szeretnének Sanyival együtt tölteni egy estét.

Még délután kimentek a strandra hármasan: Ajtonyné, Falvayné és Joó Sándor, de aztán a búcsúzó Ajtonynét már nem tudta kikísérni az állomásra.

Élete utolsó estéjét abban az otthonban töltötte, amelyikben olyan sokszor nyaralt és amelyiknek minden sarkához annyi kedves emlék fűzte.

Nemcsak Latabárné jött át, hanem sógornője, Árpád özvegye is vele érkezett. Ott volt a kis „Latyi” is. Nagyon vidáman töltötték az estét. Csak Joó Sándoron volt rajta ismét az a megnevezhetetlen fáradtság. Titkolta ugyan, de észre lehetett venni.

Másnap, hétfőn nagyon nehezen kelt fel. Csak 10-11 óra felé adott életjelet magáról. Máskor sem szokott különösebben korán kelni, de most feltűnően későn jelent meg.

Ólmos tagokkal ült ki pizsamában a teraszra és nagyon jólesett a kényelmes karosszékben ücsörögni. Alig akart elmenni ebédelni.

Azután mégis felöltözött és elindult a restibe.

- Ne várjatok nagyon korán, mert átmegek Tihanyba - szólott vissza indulásnál.

Tóthné édesanyjának már napok óta feltűnt Joó Sándor szokatlan fáradtsága. Egész nyaralása alatt valami nyomott depressziós hangulat zavarta, máskor vidám, szellemes kedélyét.

Sokat beszélt a halálról. Egyszer egészen személyes vonatkozásban. Saját haláláról.

- De jó lesz majd Istennel találkozni

Ez jutott most a nagymama eszébe, amikor még Joó Sándor után kiáltott.

- Semmiképpen ne hajóval menj - tanácsolta - nagyon meleg nap van. A vízben még rekkenőbb a hőség. Áll a levegő, szellő sincsen. Inkább autóbusszra ülj. Hamarabb ott vagy. Vigyázz magadra!

- Meglátom, - válaszolta Joó Sándor - az idén még nem voltam Tihanyban, pedig nem szeretném, hogy anélkül teljen el a nyár.

Ebéd után mégis a Balatonhoz sétált le.

Útközben összetalálkozott egy ismerős házaspárral.

- Van valami délutáni programod? - kérdezték barátságosan.

- Át szeretnék menni Tihanyba. - Jött a nagyon vontatott válasz.

Szinte meg sem állott, csak menet közben válaszolt. Ismerőseinek is feltűnt ez a szokatlan, majdnem udvariatlan magatartás.

Sietne?... Pedig nem siet... Állapították meg egymás közt. Inkább vánszorgott. Hallatlan fáradtság rítt le minden lépéséről.

Valószínűleg terhére lett volna a beszélgetés...

...Végül is nem ment le a partra... visszafordult...

Ismerőseiknek is feltűnt ez az ellentmondás.

...Vontatott léptekkel, nagyon fáradtan elindult a Tóth villa felé...

...Hazafelé...

- Sanyikám, kérsz feketét? - fogadta a belépőt „Teruska”, Tóthné édesanyja. Nem válaszolt. De a kis Andriskának odaköszönt.

- Szervusz Andriska.

A nagymama már éppen szólni akart, hogy „Miért nem köszönsz, kis fiam?” - amikor hallotta a gyerek hangját is.

Rá azonnal megint Joó Sándor baritonja.

- Szervusz „kotya”! - Ez volt a másik pajtása itt a villában. Most már hátra sem néz a nagymama. Hallja a lépteiket. Tudja, hogy Joó Sándor megy fel az emeleti kis szobájába.

Ideje főzni a kávé.

Töröl egyel izzadó homlokán, és bedugja a konnektorba a kávéfőző dugóját.

Rápillant az órára: 3/4 5. Ekkor kiált.

-Sanyi, gyere, kész a kávé!

Tudja, hogy az egész ház forrón szereti. Sanyi is. Azért csodálkozik, hogy kiáltására nem mozdult semmi. Máskor azonnal hangzanak a léptek. Pár pillanatig tétován vár, majd odaszól kis unokájának.

- Szaladj fel Andriskám és szólj Sanyi bácsinak, hogy jöjjön, kész a kávé.

A gyerek elindul a lépcsőn... nagyanyja szemével kíséri...

Aztán egy nagy sikoltás...

Újra megjelenik a kis arc, rémület ül rajta...

- Sanyi bácsi rosszul van...

* * *

Odafent rettenetes látvány fogadja a háziasszonyt. Az ágy mellett a földön arcra borulva szélütötten fekszik Joó Sándor...

- Orvost keríteni ..., de gyorsan - ez az első gondolata a háziasszonynak.

Két szőlőmunkás dolgozik a villa kertjében...

- Csak nem veszíteni el a higgadtságot... majd a férfiak segítenek...

Mire az orvos autón megérkezik, sikerült a súlyos, eszméletlen beteget már az ágyra emelni.

- Asszonyom, itt minden erőfeszítés reménytelennek látszik - egyenesedik fel az orvos, miután megvizsgálta a beteget.

- Nagyon súlyos agyvérzés. Mégis, mindent meg kell tennünk, amit csak lehet. Én nem tudok segíteni. Elmegyek, hívom a mentőket - és ezzel az orvos sietve ment le gépkocsijához.

Negyedóra múlva megérkezett a mentőkkel.

Félóra múlva pedig már vijjogva száguldott a mentőkocsi Joó Sándorral a veszprémi kórház felé.

22. fejezet

„Még a nyár is siratta őt ...”

Emberileg nem lehetett segíteni. Végrendelete... „...az egyházi hatóságok bizonyára belátják, hogy a végrendeletet szívat-szóra teljesíteni kell...”. „Még a nyár is siratta őt.” „Ha meghaltam, akkor fogok igazán élni! “

A kórházban nagyon nehéz napok következtek.

Nem neki.

Ő nem érzett semmit, nem szenvedett.

De nehéz volt a családnak, barátainak, akik még mindig reménykedtek, hogy van segítség.

A kórházi orvosok azonban egyetértettek a füredi doktorral, emberileg nem lehet segíteni. A szervezet még küzd az életért, de a harc tulajdonképpen eldőlt.

Feleségét, nővérét és helyettesét, Peti Zoltánt naponta autó hozta Veszprémbe Budapestről. Néha velük tartott Baksay László is. Ennek a „galamb arcú papnak”, ahogy Joó Sándor gyakran nevezte, most nagyon összekuszálta sima arcvonásait az aggodalom. A férfiakkal Joó Mancit is beengedték a haldoklóhoz, de feleségének nem volt szabad a betegszobába belépni. Kímélni akarták...

Öt napig tartott a küzdelem.

Egyszer sem tért magához.

Szerettei állandóan reménykedtek, de az orvosok minden pillanatban várták a halált.

Peti Zoltán szenvedve nézte sokszor órákon át ezt a halállal küzdő kedves arcot. Sok szál fűzte őt Joó Sándorhoz. Most érezte át igazán, hogy mennyire szereti ezt a melegszívű barátot. Milyen jó volt vele szolgálni a szép pasaréti gyülekezetben. Eszébe jutottak a holland évek, a sok közös emlék amit onnan hoztak magukkal, az akkor szövődött barátság, amit a közelmúlt csak megerősített. Igazán akkor kapcsolódtak össze újra, amikor a második világháború után a hitoktatók, a vallástanárok talajtalanná lettek és a gyülekezetben nyertek otthont és munkát. Ő Pasarétre került, Joó Sándor mellé. Munkatársnak jött, de barátot és testvért talált. Két holland műveltségű lelkész együtt! Nem lehet elfelejteni azt a kedves, megható istentiszteletet, amikor a fiatal Joó Sándor esküvője történt kint Hollandiában, ugyanabban az órában a családdal és baráti körrel itthon ő vezette a holland nyelvű családi

istentiszteletet, amit aztán a magnószalag vitt ki a kis Sándor holland családjához.

Most a betegágynál, nemcsak a szenvedő arcot látja ez a szó szoros értelmében vett „szolga-társ”, hanem a lelket is, amellyel egybekapcsolódtak. Mindig is tudta, de most valami különleges módon átéli azt a szeretetet, amit a pasaréti gyülekezettől és annak lelkipásztorától évtizedeken keresztül kapott. Most könnytől homályosodik el a szeme és hálával gondol arra, hogy mikor a szeme világa forgott kockán és a megvakulástól félt, milyen szeretettel gondoskodott róla az az igaz barát...

...Bárcsak kinyitná a szemét, hogy még egyszer beletekinthetne abba a kedves fekete szempárba, amelyből annyi melegség sugárzott felé...

...De nem nyitotta ki többé...

E földi szemek 1970. július 3-án, péntek éjjel örökre lezáródtak.

Két nap múlva, július 5-én Peti Zoltán jelentette be a pasaréti presbitérium hirtelen összehívott gyűlésén Dr. Joó Sándor halálát.

Néma csendben hallgatták a kicsit remegő ajkakkal elmondott szavait.

„Június 14-e óta nyaralt a Tóth villában. 29-én agyvérzés érte, és július 3-án a veszprémi kórházban meghalt. Arca nyugodt, békességes volt. Halálában is azt tükrözte, amit életében. Rendíthetetlen hittel, teljes reménységgel tudta, hova megy: Megváltójához, Jézus Krisztushoz, akit egész életében szavaival és cselekedeteivel szolgált.”

Végrendeletét, amit a lelkészi hivatal Wertheim szekrényében őriztek, Peti Zoltán, Dr. Borbély László és Nagy Kálmán, a gyülekezet segédlelkésze bontották fel.

A lepecsételt irat ez volt:

Végakaratom.

Gyászjelentésem a következőképpen szóljon:

„Az Úr kegyelme öröktől fogva való
az Őt félőkön és az Ő igazsága a
fiaknak fiain.” Zsolt 103,17

A gyászoló család az örökélet bizonyos reménységében tudatja mindazokkal, akik ismerték és szerették, hogy Dr. Joó Sándor pasaréti ref. /nyug./ lelkipásztor életének ... évében az örökkévalóság boldog világába költözött.

Földi maradványait kívánságára elhamvasztatjuk és utána ... órákor a Farkasréti temetőben temetjük el.

Még földi életében azt kérte, hogy minden virágra vagy koszorúra szánt összeget a Pasaréti Egyházközség diakóniai alapjára fizessék be, akik akarják.

Budapest, ... dátum.

/Semmi aláírás/

A dossziéban összegyűjtött prédikációimat András fiam kérte, legyen övé. Ruhaneműimet gyermekeim használják fel, ahogyan tudják. A többit el kell adni, vagy a diakóniának átadni.

A fából faragott Krisztus-fej szobrot Árpád fiam kérte, legyen az övé.

Könyveimet ahogy tudja, értékesítse a család.

Két palástomal arra érdemes két V. éves teológus kapja.

Kísmotorom legyen Papp Andriskáé.

Írógépem legyen Gyuláé.

Fényképalbumaimnak talán Imola örülne legjobban.

Más értékem nincsen.

Mindenkitől bocsánatot kérek, hogy nem tudtam olyan családfő lenni, amilyen szerettem volna.

Gyülekezetemet nagyon szerettem, és hálásan köszönöm a szeretetét, amit nem érdemeltem meg.

Jézusban való hitemben boldog voltam és hiszem, hogy az is maradok örökké! Ezt szeretném örökül hagyni.

Temetésemen a szolgálatot a mindenkori pasaréti segédlelkész végezze.

A temetési szertartás sorrendje:

1. 90. Zsoltár 1. versét énekelje a gyülekezet.
2. Bibliaolvasás: János 14,1-6, 16-18, 26-27 verse.
3. Imádság: Zsoltár 51,3-15
4. Miatyánk.
5. 23. Zsoltár 1-2. versét énekelje a gyülekezet.
6. Áldás.

/Semmiféle beszéd ne legyen/

Budapest, 1970. április 8-án.

Kérem, ha lehet utódomul Szabó Mihály belvárdgyulai lelkipásztort hívja meg a gyülekezet.

Budapest, 1970 április 9-én.

Dr. Joó Sándor

Amilyen volt az élete, szolgálata, olyan volt a végrendelete is, szerény, egyszerű, gyülekezetszerű.

Azt kívánta, hogy temetésén ne legyen hivalkodás, ne hangozzanak el az ilyenkor szokásos dicsérő szavak. Hamuvá lett porait csendben kísérik ki a sírhoz azok, akik szerették és akiket ő is szeretett.

Ne hívjanak a szertartáshoz egyházi nagyságokat, idegen lelkészeket. Ne szónokoljanak azok, akiktől már életében elhúzódott. Ne méltassák halálában azok, akik megkeserítették az életében. Az végezze a szertartást, akivel a gyülekezeti munkák gondját-baját, örömét, terhét a legközvetlenebbül megosztotta, a mindenkori pasaréti segédlelkész.

Ez az egyszerűség elképzelhetetlen volt azoknak, akik az egyházi életben annyira hozzászoktak már a nagy és ünnepélyes szertartásokhoz. De a gyülekezet megértette és a család nagy része is helyeselte.

Teljes erővel kívánta azonban a végrendelet megtartását a gyülekezet főgondnoka, Dr. Borbély László.

Pedig...

- Ha rajtam állana, szívem szerint olyan temetést rendeznék neki, mint Kossuth Lajosé volt!

Így mondta szó szerint!

Mivel az egyházmegye vezetősége erősen tétovázott és kibúvókat keresett a végrendelet megkerülésére, Joó Sándor egyik fia, András, az Egyházügyi Hivatalhoz fordult segítségért. Ott nagyon megnyugtató választ kapott.

- Tessék nyugodt lenni. Mi ebbe nem szólhatunk bele. Ez az egyház belső ügye. De az egyházi hatóságok bizonyára belátják, hogy a végrendeletet szóról-szóra teljesíteni kell.

Így is lett.

A végrendelet egy másodpéldányát kifüggesztették a templom kapujára. Hadd lássa a gyülekezet, hogyan rendelkezett lelkipásztora.

A gyászjelentést a kívánságnak megfelelő szöveggel nyomtatták ki és a temetési szertartást Nagy Kálmán, a gyülekezet segédlelkésze végezte el 1970. július 16-án du. 3 órakor a Farkasréti temetőben.

Nincs az a pompás szertartás, ami ezt az egyszerű temetést fenségesebben felülmúlhatta volna...

5-6 ezer ember ázott azon a délutánon az egész Budapestet elöntő zivatarban a Farkasréti temetőben.

A halottasháztól a főbejáratig tömve volt a temetőkert.

Korbuly László nagy szakértelemmel, szeretettel és körültekintéssel, számítva erre a hatalmas tömegre, messze hangzó megafonokkal szerelte fel a halottasház környékét.

Már a 90. Zsoltár éneklése alatt megeredtek a könnyek. Nem is lehet a sírást visszafojtani. Hangtalanul zokogott a rövid szertartás alatt a sokezer ember. A férfiak sem szégyellték könnyeiket.

Megrázó volt az a mód, ahogy Nagy Kálmán olvasta a bibliai verseket. A vigasztaló Igéket és a Dávid imádságát. Mindenki azt érezte, mintha maga Joó Sándor mondaná a szavakat. Hiába zuhogott az eső, nem kezdett feloszlani a gyászoló tömeg. A sírig kísérte mindenki Joó Sándor hamvait.

Egy névtelen jóbarát versben örökítette meg ezt az órát.

Még a nyár is siratta őt

Még a nyár is siratta őt!
Gyászos idő július derekán.
Több napja már tartós kánikula,
Most hűvös idő, nedves a táj.

Még a nyár is siratta őt!
Gyülekezetünk lelkipásztorát.
A nagy eső sem tarthatta vissza
A gyászolók végső búcsúját.

Még a nyár is siratta őt!
Esett az eső szakadatlanul.
Testvérek, barátok nagy tömege
Vonul a sírhoz szótlanul.

Még a nyár is siratja őt!
Hull, hull az ég sűrű könnye egyre.
Nem tudom, ebből volt-e több,
Vagy több volt a gyászolók keserve.

A sírnál a végső búcsú.
Enyhült a fájdalom, a gyász.
Hangzik a biztató drága Ige:
Él Jézusunk, van feltámadás!

Új örömhírt, égi szót mond:
Éljünk Jézussal élő egységben.
Ez a nagy cél, nyitva az út:
Isten Igéje nem lett eltemetve!

Bp. 1970. augusztus.

Sokaknak jutott eszébe az a Moody-mondás, amit Joó Sándor 1969. augusztus 17-én mondott igehirdetésében saját bizonyágtételeként hirdetett.

„Egyszer hadd mondjam meg nektek: nincs semmi a világon, amit olyan bizonyosan hinnék, mint az, hogy Jézus érdemeiért én is részesülök majd az Isten eljövendő dicsőségében! Úgy hogy ha egyszer azt halljátok majd, vagy olvassátok az újságban, hogy Joó Sándor meghalt: ne higgyétek el, nem lesz igaz! Hiszen megmondta Jézus, hogy aki hisz Őbenne, ha meghal is él az!”

Hisszük, hogy nemcsak emléke él tovább abban a gyülekezetben, amelyikben pásztori szolgálataival évtizedeken keresztül egész egyéniségét beleépítette, hanem ő maga él Istennél, akinek Igéjét nem győzte teljes alázattal hirdetni.

Függelék

A magyar református egyház meglehetősen hidegen és közömbösen búcsúzott nagy fiától. Rövid pár soros hír jelent meg az egyházi lapban, mely tudtul adta, hogy Joó Sándor meghalt. Ennyi telt a magyar református egyháztól. Lelkileg olyan szegények voltunk, hogy egy szál virágra sem telt, amit a pasaréti gyülekezet lelkészének, a legkiválóbb magyar lelkipásztorok egyikének a sírjára letehattunk volna. Életében a kortársai közül kimagaslott, halálában csak egy száraz közleményt kapott.

Megemlékezésekben azonban mégsem volt hiány. Ravasz László részvétet kifejező levelében azt mondja, hogy „a ma élő igehirdetők legnagyobb alakja” távozott el.

Megszólalnak azok, akik számára áldás volt. Egyik pasaréti leány, a 16 éves Lipcsey Lídia, versben köszöni meg, amit lelkipásztorától kapott.

Búcsú a halhatatlantól

(Sándor bácsi drága, felejthetetlen emlékére)

Köszönöm, mit nem kaptam,
Mit elvett tőlem az élet,
S amit te adtál meg csendben,
Szeretõn: a lelki békességet.

Ugye fájt az élet?
S te nem panaszkodtál,
Halhatatlan lélek,
Mindig mosolyogtál.

Olyan voltál a rohanó világban,
Mint tiszta forrásvíz a kietlen pusztában.
Fáradt embereknek erõt adtál újra,
Folytatták útjukat tekintvén az Úrra.

Két szemed, mint kialudt vulkán
Nyugodt és fenséges;
Elmereng a múltján.

Befed és eltakar mindent, ami régmúlt,
Fájdalmat, égést nem említ és nem nyújt.

Elmentél hát, elmentél lelkeknek
halhatatlan Pásztora.
Búcsúzom Tőled szeretőm fájón,
Lelkeknek őriző angyala.

Bp. 1970. VII.

Meghatóan búcsúzik tőle a róm. kath. egyház. Kunszery Gyula, aki nemcsak mint tanár nevelt nemzedékeket, hanem mint író is előkelő helyet foglalt el kortársai között, misét mondat Joó Sándor halála után, az ő emlékezetére. 1970. október 8-án a pasaréti rk. templomban gyászmisén imádkoznak Istenhez a „Te Sándor papodért”. Előzőleg megkérdezték a családot: nincsen-e kifogásuk ellene? Ugyan ki az, akinek szabad volna tiltakozni a szeretet és megbecsülés ilyen megnyilatkozása ellen?

Kunszery vers is született:

Joó Sándor emlékére

Nemcsak nevedben jó, magad voltál: jóság;
s elirigyelt most az örökkévalóság,
elárvult a nyájad, bánatos, lehangolt,
s pár fekete bárány, ki hozzád bitangolt
idegen akolból, hogy halljanak téged,
hallhassuk zengzetes, tartalmas igédet.

Te úgy ejtéd „ige”, s mondtad, hogy „kereszttyén”,
én másképp beszélek; ám Krisztus keresztjén
nem veszünk mi össze, sem azon a jottán;
néked Goudimel volt, Gregor az én kottám;
de mi jól tudtuk, hogy nem, nem ez a lényeg:
csak zengjen az ének Úr dicsőségének.

Nincsen „igazhitű” és nincsen „eretnek”
azok számára, kik krisztusin szeretnek,
s te e szeretetnek bő forrása voltál,
s mi mint ama szarvas, kiről szól a zsoltár,
híves patakodhoz sietvén siettünk,
szeretetet, hitet, reményt merítettünk.

Téged a síron túl éltet már csak Isten,
miképp te éltetted Őt a földön itt lenn,
éltetted szívekben, éltetted elmékben,
legyen hát jutalmad örök üdv az égben;
s imádkozz lelkemért, mint ahogy ígérted,
én pedig szentmisét mondatok teérted.

Bp. 1970. júl.

Még ez év október végén a szombathelyi rk. püspök, Kovács Sándor, akit tisztelő barátság kötött össze Joó Sándorral, elküldi a Katolikus Szó 1970 október 18-i számát, melyben a katolikus egyház búcsúzik a pasaréti református lelkipásztortól. Ha a református egyház sajtója meg is feledkezett róla, a katolikus egyház lapja nagyon szépen emlékezik reá.

FÉNY CITERÁJA

Kifejlődtél
töredékeken át,
s ahogy súlyosult
az alkonyi óra,
úgy nőtt a szárny.
Tekinteted
azé a házé
hol kondul a harang,
s vonz a magasság.
Benned nőtt vonzalommá
a határtalanság,
benned ragyogott föl
a lét.
Érzékeidben
kimondhatatlan dallam.
Világontúli fény a szíved,
a Valaki
a páratlan fonalát
érted ereszti,
hogyan aki édenkert
abban illatozzék.

Vékey Tamás

„Sokan mondják, hogy Krisztus eszméje és parancsai szerint a gyakorlatban élni nem lehet. Jézus tanai oly magas erkölcsi követelményt jelentenek, amelyet a reális életben megvalósítani nem lehet, csak néhány kiváltságos tudta azt megközelíteni.

Hogy ez az állítás mennyire téves, egyik ragyogó példája volt Dr. Joó Sándor, a nemrég elhunyt református lelkész.

Ő megmutatta életével és halálával is, hogy az evangélium lényege: a megváltásban való hit és a felebaráti szeretet gyakorlása olyan szellemi egység, amit szétbontani nem lehet. A Jézusba kapcsolt szeretet soha el nem fogy, mindent és mindenkit átölel, és éppen az evangéliumi szellem ad erőt, célt és értelmet az élet küzdelmeinek.

Olyan ember volt, aki felekezeti különbséget soha nem tett a lelki vigaszért hozzáforduló szenvedő lelkek között. Mindenkin segített, akin csak tudott. Halálával a keresztény ökumenia egyik legtisztább harcosa költözött az örökkévalóságba.”

És a sok-sok megemlékezés közül írjunk ide még egyel befejezésül, ami 1970. Mindenszentek napján egy mélyen érző lélekből fakadt fel, aki nagyon szerette Joó Sándort.

Egy sírról ezer virág,
százak szívéből millió gyertyaláng
esdekel Feléd, kit úgy hívtunk, hogy Ég,
Szentédért,
mikor minden szentekért,
kik szentül...
hitványul...
emberül
végére értek már az útnak
s elébe értek az örök Úrnak,

Fénynek,
kinek dicsőségét nem növelhetik
a földről szakadt picik fények,
csak visszatérnek,
hazatalálnak,
nagy tisztítótűzén át a halálnak,
hogy beléolvadjanak,
örökké világoljanak - pusztuljanak az árnyak -

s mint részeid
világítsanak a világnak.

Fogadd be őt
s Magadból
sugározd újra ránk,
kik még vándorok vagyunk,
és árvák, gyámolatlanok magunk,
kik a ködben megint nem látjuk a csúcsot,
amit gyászunk felhője eltakar,
amit annyiszor elfújta lelke, mikor zúgott a vihar,
most síri mécsek pislogó lángját
engedd, hogy szítsa hozzád:
a szeretet, remény, a hit!

Egy letaposott virág
kit lelked a sárból felemelt,
Krisztus vérével fehérre megmosott,
ki fényedet meg nem ölte,
hogyan világíthasson a földre,
most a síron gyertyafénnyé vált
s az egyesült örök Fény felé kiált:

„Erősítsétek gyenge fényemet,
míg megérdemlem a halált,
míg helytállva - hitványul - emberül
a rámbízottakat melegítve,
majd kitárt karokban megpihelve - szentül
beleolvadhatok én is az örök Fénybe...”

Egy síron egyetlen pislogó gyertyaláng.

1970. Mindenszentek napja

Tartalom

Előszó helyett	5
1. fejezet	
Nővérei Visszaemlékezései gyermekkorára	7
<i>A régi és az új Kecskemét. A családi ház. Meghal Gyula és megszületik a „kis fekete fiú”. Vasárnapi iskola és iskola. Az első vadászat tanulságai</i>	
2. fejezet	
Hollandiai nyaralás	15
<i>Ki volt Vredenborgh és Kállay Kálmán? A felajánlott karikagyűrű. Megfőzött paprika és fel nem ismert tojás. „Neked majd egyszer lelkipászlorra kell lenned.”</i>	
3. fejezet	
Diákévek	19
<i>Értelem, felelősségtudat, szorgalom. Teológia vagy jogtudomány? A felkelő hold. A budapesti teológián. Sokszínűség a magyar ébredésben: Victor János és az általános keresztyénség, Sebestyén Jenő és a történelmi kálvinizmus, Kováts J. István és az Oxford mozgalom, Bilkei Pap István és a német pietizmus.</i>	
4. fejezet	
Ismét Hollandiában	31
<i>A Vrije Universitat-on. Meglátogatja a holland „mam”-ot. Az anyai imáds'ság. Egyéniség. „Első Ielkigandozások”. A meghiúsult rádiózás. Okumenikus csírák.</i>	
5. fejezet	
Kálvin-téri évek	43
<i>Gyülekezeti lelkész akar lenni. Kováts J. István tanácsa. Ravasz László, Szabó Aladár és Muraközy Gyula hatása. Három pengő és annak bonyodalmai”. „Diakónia” és „Hamiletikum”</i>	
6. fejezet	
Pasarétre kerül	53
<i>Hogyan alakul meg a Pasaréti egyház. „Isten ügyvédje” és „Isten sáfára”. „Köszönöm, Ede bácsi!”</i>	

7. fejezet

Megindul az egyházi élet Pasaréten

61

*A beszéd devalvációja. Gyülekezetépítés. „Szeress, aztán ne törődj semmivel.”
Egy kis kronológia. Asszonyok. férfiak, szeretetmunka.*

8. fejezet

A legfontosabb lelkipásztori munka

73

*A lelkigondozás. Kinek az imáját hallgatja meg jobban az Isten? Hol adhatom
vissza a látogatást? A gondozottból hű barát lesz. Üzenet a túlvilágról.*

9. fejezet

Kecskemétre kell menni?

87

*Meghal Hetessy Kálmán. „Te leszel Hetessy Kálmán bátyád utódja.” A
meghívás és a kicsikart ígéret. lma/karc. Farmahíba. „Elmúlt a vész! ”*

10. fejezet

„...Légiriadó Budapest...”

95

*Budapest bombázása. „Értelmetlenség... embertelenség... lelketlenség”.
Pernyeeső. Síró édesanyák, menekülő emberek. Egy riasztó hír a
kabinetirodából. Lövés az ebédlőben. „Panni”*

11. fejezet

1944-45

105

*Karácsony este. Feszület a templomban. Úrvacsora az óvóhelyen. Egy
veszedelmes katonaláda. Másképpen zörög a tank. Szokatlan esküvő. A sareptai
korsó csodája. „Engem megvesz az Isten hidege.” „Szakál nye dobre...”
Tüdővésztes köhögés. A tűzhely, a stóla kérdés, az első hajvágás.*

12. fejezet

Futnak az évek...

123

*Romos épületek és romos lelkek. Az ostrom utáni első istentisztelet. Lassan újra
indul minden. A „hallgatás” iskolája. Ökumenicitás, és az idegenforgalom.
Diakónia a gyakorlatban. „Prédikáló-állomás” a közelben.*

13. fejezet

Lelkigondozás

139

*Aki nem sajnált 50 Napóleont. Egy feloldozásra váró lélek. Valaki tapintani
akarja a Beethoven szimfóniát. Gyónás és áldozás a református parókián.
Öntudatlanul is eszköz. Hol van a szenvedés? Öregek.*

14. fejezet

„Keresem a nagy, erős egyéniségekkel való kapcsolatot ...” 161

15. fejezet

A parókia, vagy az előző fejezet folytatása 177

Zöld övezet. „Rajtam minden ruha jól áll”. Szabó Lőrinc, Ádám Jenő és a Latabárok. „Szabó Imréné elköszönnek”. Dicsértessék a Jézus Krisztus... Berkhof és a többiek.

16. fejezet

Zavaros évek 187

Szűkre szabott információk. „Hitünk és meggyőződésünk szerint adminisztratív úton ezt a válságos helyzetet megjavítani már nem lehet.” Az egyházért ég a szívük, vagy rosszakaratú emberek? A börtönben a lekváros tésztát nem tudják jól csinálni. Egy börtönőr őszinte véleménye.

17. fejezet

A család fehér asztalnál 195

Szabad-e prédikáció alatt nevetni? „Ami ezüst, legyen arany ...” Érzések és rímek. Kis karmester. Zenélő ház. Mit érdemes festeni?

18. fejezet

Emlékezni és megerősödni jó! (vagy: jubileumi események) 205

Mire jó a jó akusztika? „Aki szóba áll velem, annak Jézus Krisztus jusson az eszébe”. A Keresztes és a Szabó család. Révbe ért bárkák, kigyulladt fények. Emléktábla a karzat mellvédjén. Ezüst plakett az íróasztalra.

19. fejezet

Alkonyodik 215

Szépen öregedni intelligencia kérdése is. Hogyan lesz egy ócska szemüvegből három új? Temetés a kormány részvételével. Keresztelés mellékkörülményekkel. „Na süsd meg! Elrontottad az egészet!” „Eltörött a kaszám” - panaszolja egy 88 éves püspök. Egy üveg Napóleon. Igehirdetés a legnagyobb tett! Baksay László szétnéz az irodában. Honnan származott az a két keserű vonás?

20. fejezet**Hattyúdal****237**

Ha egy mézzel teli üveget összetörnek, abból akkor sem epe, hanem méz fog kifolyni. Bűn a tele templom. „Szeretnék meghalni...” „Nékem az élet Kriszthus, a meghalás nyereség.” ...csókolom... A torony szálló espressójában.

21. fejezet**Agyvérzés****243**

Barátsága a Tóth családdal. Váratlan egyházi esküvők. „Mikor lesz szabad a szobám?” Tíz nap története. Az utolsó este. Hazafelé...

22. fejezet**„Még a nyár is siratta őt ...”****251**

Emberileg nem lehetett segíteni. Végrendelete... „...az egyházi hatóságok bizonyára belátják, hogy a végrendeletet szórai-szóra teljesíteni kell ...”. „Még a nyár is siratta őt.” „Ha meghaltam, akkor fogok igazán élni!”

Függelék**257**

**„Jézusban való hitemben boldog voltam
és hiszem, hogy az is maradok örökké.”**

(Idézet Joó Sándor végakarataiból)

Egy holdvilágos éjszaka a Pasaréti úton sétálva beszélgettünk. Sok minden szóba került életről, munkáról, halálról, felelősségről, félelmekről és öregedésről.

Egyszerre valami ötlettől megragadva ezzel a kérdéssel fordultam oda Joó Sándorhoz.

-Nem félsz a haláltól?

Megállott. Megragadta a vállam és valami nagyon mélyről fakadó meggyőződéssel válaszolt.

-Az örökélet, az üdvösség a legnagyobb realitás. A halál az ebbe vezető kapu. Hogy félnék hát tőle? Nékem az élet Krisztus, a meghalás nyereség. Szeretek élni, de boldogan halok meg.